

D 14186

ÉRDEKKONFLIKTUSOK AZ 1930-AS ÉVEK
OKTATÁSPOLITIKAI FORDULATÁBAN

KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉS

1990

KARV PÉTER TIBOR

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	1
A harmincas évek társadalmi és politikatörténeti változásai és az oktatáspolitikai	9
A pénzügyi restriktió kora - a kulturfőlény koncepciójának bukása	24
A TANÜGYVIGAZGATÁSI TÖRVÉNY FÖLHASZNÁLÁSA:	
A KÖZÉPSKOLAI SZÉTSZÁRMAZTATÁS	30
Nagy Péter Tibor:	30
A marginális tárgyak és az oktatáspolitikai	49
Militarizmus és oktatáspolitikai	58
FÜGGELÉK A TANÜGYVIGAZGATÁSHOZ	67
A tanügyvizsgázási törvény	67
A tanügyvizsgázás vezetői	78
A TANÜGYVIGAZGATÁS AZ ISKOLÁBAN	82
Erdekkonfliktusok az 1930-as évek oktatáspolitikai	92
A minősítési eljárás fordulatában	98
A tantárgyfelelőstől az órarend ellenőrzése	104
Az óravázlatok ellenőrzése-a tanítási minták kialakítása	108
A tanárok iskolai kandidátusi értekezése	111
A tanárok személyi ügyei	115
Az iskolai könyvtárak ellenőrzése	124
Az iskola gazdasági irányításának ellenőrzése	131
AZ ISKOLAI NEVELÉS ÉRTÉKELÉSI SZERKEZETE	147
Az osztályfőnöki óra bevezetése	147
A tanulók értékelésének rendszere	150
A nemzeti gondolat	154
A vallásnevelési nevelés	158
A nevelés egyes alkerdeivel	160
A diákok politikizálásának ellenőrzése	167
SZELEKCIÓ ÉS TÖREKEDÉSVÁLASZTÁS	175
A szelekciós célok tudományos vezető: dr Horváth Márton	186
A diákok bentvonásának ellenőrzése egyetemi tanár	191
Az oktatás exportója, felkészítési kérdések	191
NEHANY HETEKJEGYZÉS A KÖZÉPSKOLÁJÁRÓL	195
kutatóhely : ELTE BTK Neveléstörténeti	
AZ ÁLLAMI KONTROLL HATÁSAI	202
A magyar oktatás finanszírozása Kutatócsoport	202
Az egyházi oktatás kontrollja	211
A magánoktatás ellenőrzése	238
BEFEJEZÉS	241
a megírás éve:1990	

JEGYZÉK
 LEVELTÁRI FORRÁSJEGYZÉK
 KÖRABELI IRÓDALOMJEGYZÉK
 FELHASZNALT KÖRABELI FOLYÓIRATOK
 FELHASZNALT SZAKIRODALOM

Nagy Péter Tibor:

Érdeklődéssel és 1930-as évek oktatásai
fordulataiban

szellemi értékek

tanulmányos vezető: dr. Horváth Márton
szellemi értékek

Kutatás helye: ELTE BTK Neveléstudományi
Kutatás helye

a megjelenés éve: 1930

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	1
A harmincas évek társadalom és politikatörténeti változásai és az oktatáspolitikai	9
A pénzügyi restriktio kora - a kulturfölény koncepciójának bukása	24
A TANÜGYIGAZGATÁSI TÖRVÉNY FÖPRÖBAJA:	
A KÖZÉPISKOLAI REFORM	30
A középiskolai törvény értelmezéséhez	30
A tantárgyak és az oktatáspolitikai	39
A "marginális" tárgyak és az oktatáspolitikai	49
Militarizmus és oktatáspolitikai	56
FORDULAT A TANÜGYIGAZGATÁSBAN	
A tanügyigazgatási törvény	67
A tanügyigazgatás vezetői	79
A TANÜGYIGAZGATÁS AZ ISKOLÁBAN	
Az iskola és a tanárok munkájának ellenőrzése és irányítása	92
A minősítési eljárás	98
A tantárgyfelosztás, a tanmenet, az órarend ellenőrzése	104
Az óravázlatok ellenőrzése-a tanítási minták kialakítása	106
A tanárok iskolán kívüli életének irányítása	111
A tanárok személyi ügyei	115
Az iskolai könyvtárak ellenőrzése	124
Az iskola gazdasági irányításának ellenőrzése	131
AZ ISKOLAI NEVELÉS ÉRTÉKVALASZTASAI ÉS ESZKÖZEI	
Az osztályfőnöki óra bevezetése	147
A tanulók értékelésének rendszere	150
A nemzeti gondolat	154
A valláserkölcsi nevelés	158
A nevelés egyes alkérdései	160
A diákok politizálásának ellenőrzése	167
SZELEKCIÓ ÉS TEHETSEGGIVALASZTÁS	
A szelekciós célok	175
A diákok ösztönzésének ellenőrzése	186
Az oktatás expanziója, felekezeti kérdéss, zsidókérdés	191
NÉHANY MEGJEGYZÉS A KOR PEDAGÓGIAJARÓL	
AZ ÁLLAMI KONTROLL HÉZAGAI	202
A magyar oktatás finanszírozásáról	202
Az egyházi oktatás kontrollja	211
A magánoktatás ellenőrzése	238
BEFEJEZÉS	241
JEGYZETEK	
LEVÉLTARI FORRASJEGYZÉK	
KORABELI IRODALOMJEGYZÉK	
FELHASZNALT KORABELI FOLYÓIRATOK	
FELHASZNALT SZAKIRODALOM	

BEVEZETÉS

E bevezetőben nem kívánunk vállalkozni arra, hogy megrajzoljuk a Horthy-kor oktatástörténetének historiográfiáját, mégis az e disszertációban követett módszer bizonyos indoklásra szorul, s ehhez a korábbi aspektusok vázlatos áttekintése is szükséges.

Kétségtelen, hogy mikor a neveléstörténetírás 1945 után a Horthy korszak feldolgozását céljául tűzte ki, egyetlen eljárás kínálkozott számára: az oktatáspolitikai magyarországi útjának bemutatása és ennek bírálata. Ennek az eljárásnak legfontosabb módszere az volt, hogy bizonyos nagypolitikai célokat állapított meg - vett kölcsön a köztörténetírástól - s meg kívánta állapítani, hogyan tükröződnek a kor nagypolitikai folyamatai az oktatásban. Ezzel - bizonyos magasságból - meg lehetett magyarázni miért alakult végső soron úgy a két világháború közötti oktatáspolitikai. Ebben az optikában konzervatív és még jobboldalibb oktatáspolitikai lépések váltogatják egymást, konzekvens, felülről irányított, célra vezérelt folyamatban.

Hamarosan kiderült azonban, hogy több tény nem magyarázható ebben a rendszerben, így a reformpedagógia sorsa, a népi tehetségek kiválasztása, a népiskolaépítési program, a felsőoktatás és tudománypolitika, a modernizáció stb.

Megoldásként a következő lehetőségek kínálkoztak:

1/Egyes neveléstörténészek arra a meggyőződésre jutottak, hogy tudományáguk vizsgálati területe elsősorban a pedagógiai módszerek, a tanár-gyermek kapcsolat stb története, az oktatáspolitikai tehát a neveléstörténetnek nem

tárgya.

2/A másik megoldásnak az tűnt, hogy az oktatás valóságát a pedagógia és politika alkujaként lehet felvázolni. Magyarán a politika által megadott célokat a pedagógia a maga eszközeivel hajtja végre. Ez a koncepció azonban egy olyan fajta monolit politikai hatalmat és monolit pedagógiai gondolkodást feltételezett, ami sosem létezett. A rendeletek, döntések jelentős részét nem sikerült sem az osztálypolitika sem a pedagógiai tudomány számlájára írni, számos döntésről csak a legnagyobb erőszakkal lehetett azt állítani, hogy az uralkodó osztályok érdekeit szolgálja, vagy hogy valamely pedagógiai eszméből levezethető.

3/A harmadik érvelés szerint az oktatásban is megtalálandó az a politikai pluralizmus ami - a dogmatizmustól közben megszabaduló köztörténetírás tanúsága szerint - mégiscsak létezett a Horthy korban. Ez azonban megint csak nem magyarázta kellően a jelenségeket, hiszen a köztisztviselők egyetlen valamire való politikai elemzés szerint sem jelentették a szociáldemokrácia vagy a polgári liberalizmus politikai bázisát. A tanítók inkább a szélsőjobboldali radikalizmusét, a tanárok viszont a konzervativizmusét jelentették az "uri szélsőjobboldali" törekvésekkel szemben, de az oktatáspolitikai belső vitái számos esetben meghaladták azt a mértéket amit a konzervativizmus és a kormányzat közötti ellentétekből következett volna, más esetekben viszont elvárható konfliktusok is elmaradtak, pl a konzervatív-liberális középiskolai tanáregyesület nem áll szembe a zsidótörvénnyel, illetve a nyilvánvalóan őrségváltási célokat szolgáló szakoktatási törvénnyel.

A nyolcvanas évek "új szelei" a kor értelmiségpolitikájára, minőségelvére irányították a figyelmet, a szocialista, vagy annak hitt értékrend válsága az új reformkonzervativizmus és az etnikai tudatosodás hazai reneszánsza zárójelbe tették azokat a szempontokat, amelyek a régebbi történetírás mérlegén a középiskolák és egyetemek magas színvonalával ellentétes serpenyőbe kerültek. Az újabb elemzések tehát leginkább az értékelések tartalmát változtatták meg, tették differenciáltabbá, vagy éppen a korábbiakkal ellentétessé. Módszertani újdonságuk inkább makroszinten ragadható meg: strukturális illetve művelődéstörténeti szemléletűek.

A fenti tudománytörténeti folyamat terméke az az igen vegyes színvonalú neveléstörténeti szakirodalom, mely a korról fellelhető. Köztük igen színvonalas részelemzések, alapos adatfeltárások, sőt az egészet átlátó koncepciózus vázlatok is vannak.

A teljesség igénye nélkül megemlíthetjük, hogy az iskolatípusok történetének tényanyagáról alapvető összefüggéseik egyrészéről már igen sokat tudunk, Ladányi Andor a felsőfoku oktatást elemezte, Jóboru Magda a középiskola alapvető körvonalait kísérelte meg értelmezni, Simon Gyula a polgáriról írt monográfiát, Sárközi István népiskolázásról írt könyvet. Adataikat felhasználtuk minden olyan elemzésrészletnél, mely az adott iskolatípussal kapcsolatos.

Ismertetésekkel és elemzésekkel rendelkezünk a kor hazai / Ballér Endre, Balogh László, Búzás László, Heksch Ágnes, Kertész Ödön, Mészáros István, Nagy Sándor tollából/ és nemzetközi pedagógiai / Jóboru Magda, Szarka József

tollából/ áramlatairól. E pedagógiai áramlatok újraelemzéséhez vagy újraértékeléséhez - e disszertáció módszertanától eltérő - eszmetörténeti ill tudománytörténeti, tudományszociológiai aspektusra lenne szükség. A pedagógiai áramlatok, mint az egyes érdekcsoportok ideológiája vannak jelen a disszertációban. A mélyebb elemzéshez valószínűleg hauseri és kuhni szakértelemre és elmélyültségre volna szükség. A disszertáció szerzője nem vállalja a feladatot, hogy megírja a "neveléstudományok társadalomtörténetét."

Több elemzést használhattunk fel egy-egy több iskolatípust átfogó jelenségről is, fegyelmezési kérdésekről /Simon Gyula/, igazgatásról / Mezei Gyula / militarizmusról /Dékán Károly/ , vagy a történelemtankönyvekről/Unger Mátyás/, tehetségvédelemről /Zibolen Endre/ .

Remélhető, hogy a problémátörténeti vizsgálódások a jövőben az 1945 előtti időszakra is kiterjeszkednek így az aktuális kutatások is hozhatnak érdemi történeti eredményeket.

A kor oktatáspolitikáját átfogó szintézisek közül támaszkodtunk a nagyívű, de koncepcióikban szemléletünktől erősen eltérő Huszti József Klebelsberg monográfiájára ill Tökéczki László kéziratos disszertációjára, tényanyagában a magyar nevelés történetét átfogó Ravasz János szerkesztette régebbi szintézisre és az újabb egyetemi jegyzetre, Jóboru Magda monográfiájára - ill utolsósorban, de szellemiségében talán hozzánk legközelebb állóan a Szabolcs Ottó -Simon Gyula szerzőpáros által elkészített fejezetre , mely a kétkötetes magyar neveléstörténet második

kötetében jelenik meg.

A megelőző és következő időszak oktatáspolitikáját több kitűnő monográfia foglalja össze, melyek módszertani segítséget nyújtottak számunkra. Felkai László, Halász Gábor, Horváth Márton, Kardos József, Kelemen Elemér, Knausz Imre, Köte Sándor, Mann Miklós műveit forgattuk haszonnal.

Dolgozatunk legfontosabb forrásai a korabeli szakfolyóiratok, melyekben súlyuk szerinti arányban találhatók meg a legfontosabb konfliktusok; a VKM megmaradt osztályanyagaiból mintavételi eljárással kiválasztott iratcsomók, melyek segítségével a döntésmechanizmus, a belső konfliktusrendszer vált modellálhatóvá; Hóman Bálint személyes irathagyatéka, melynek segítségével az elpusztult miniszteri iratok töredékes pótlására, a bizalmasabb kérdések feltárására tehettünk kísérletet; valamint a parlamenti anyagok, melyeket nem a politikai véleménykülönbségek demonstrálására használtunk, hanem az egyes képviselők és felsőházi tagok háttérkapcsolatainak feltárásával a lobby-küzdelemek elemzésére. A korabeli igen kiterjedt oktatásügyi szakirodalom összegyűjtésével nem kellett foglalkoznunk, ezt gyakorlatilag elvégezte Jáki László kitűnő bibliográfiája, melyet igen sokat forgattunk.

Amikor saját módszerünket felvázoljuk, először egy elméleti premisszával kell szembenéznünk. Azzal a ténnyel, hogy a mindenkori társadalom nem csupán filozófiai, antropológiai értelemben határozza meg az oktatás célját, hanem minden szinten konkrét társadalmi erők konkrét ütközéséről van szó. S minél közelebb jutunk a történetfilozófiától a történelemhez, annál világosabb, hogy ezek a társadalmi erők nem osztályok, hanem ennél jóval

kisebb, körülírhatóbb kevésbé ideológikus jellegű egységek, rétegek, még gyakrabban pedig különféle érdekű csoportok.

Olyan csoportok amelyeket foglalkozásuk, képzettségük, vallásuk, mentalitásuk, életkoruk stb és főleg mindebből következő érdekeik rétegeznek. A konkrét döntés mindig ezeknek a csoportoknak az egyensúlyán alapul, s az újabb döntéskényszereket mindig ennek az egyensúlynak a megbomlása hozza meg. A csoportharcok eredőjeként megjelenő döntés valódi természetéhez azaz döntéstörténeti, mechanizmustörténeti természetéhez csak így juthatunk közelebb.

Ennek a döntéstörténetnek, érdekviszony -történetnek a feltárását tekintjük a dolgozat legfontosabb ujdonságának. Mindebből az is következik, miről nem szól a dolgozat.

1/Nem szól a harmincas évek ideológiatörténetéről, hiszen az ideológusokat az oktatáspolitikai aktoraiként fogja fel, nem azt vizsgálja milyen ideológiát terjesztenek, hanem, hogy hogyan.

2/Nem szól a korszak művelődéstörténetéről, egyrészt annak áttekinthetetlen mérete miatt, másrészt, mert az oktatással szembeni konkrét kihívásokat nem az egységesnek tűnő - valójában belső ellentmondásokat hordozó pl keresztény - nemzeti - militarista - aktuális - történeti stb - műveltségismény, hanem annak konkrét elemekre bontása, az elemek mögé felsorakozó érdekcsoportok jelentik.

3/Nem szól - egy neveléstörténeti munkától egyébként elvárható részletességgel a korszak pedagógiai tudományáról, mert az az érdekcsoportok harcában az oktatáspolitikai küzdelem egyik aktora, illetve az egyes csoportok legitímációs ideológiája, alaposabb elemzésre e keretben

nincsen szükség.

4/Nem szól az iskolai élet mindennapjairól, a tanári - módszertani technikákról, mert ezek csak annyiban érintették a fenti érdekviszonyokat, hogy mennyire voltak hatékonyak, ez pedig gyakorlatilag rendszerfüggetlen tényező.

Elemzésünk - anélkül, hogy vitatná a pedagógiatörténeti vagy az osztálytermi élet mindennapjait feldolgozó kutatások rendkívüli szükségességét - elsősorban a "szakpolitikacsinálás" műhelyeibe kíván bepillantani és a kontrollgyakorlás mechanizmusát, az ebben bekövetkezett változások köré csoportosuló - vagy legalábbis e köré is csoportosítható - oktatáspolitikai fordulatot kívánja bemutatni.

A disszertáció elképzelésének - és eredeti vázlatának - kialakulásakor úgy tűnt: a korszak általános értékelése a legfontosabb feladat. Akkor úgy tűnt, hogy az oktatás minőségét kell értékelni és egy mintegy "tartozik és követel" mérleget kell felállítani a harmincas évek oktatásügyéről. Az elkészült vázlat ilyenfajta áttekintést előlegezett.

Ahogy a kutatásban elmélyedtem, egyre világosabbá vált számomra, hogy az új források bevonása és új gondolatsorok végigelemzése önmagában nem hozna egy korszerű disszertációt. A modern európai történettudomány és úgy tűnik mindinkább a magyar is - lásd az utóbbi évek társadalomtörténeti konferenciáinak tanulmányait - egyre kevésbé a mégoly gazdag tényalapon történő pozitív vagy negatív minősítések "mozgatásában" keresi a megoldást, hanem

az érdekviszonyok feltárásában. Az érdekviszonyok a mélystrukturák feltárában, melyhez - a klasszikus történeti tényfeltárás máig sem nélkülözhető módszerén túl - a rokontudományok módszereit és fogalomkincsét használja, a politológiáét, a szociológiáét, statisztikáét /amelyeket e dolgozat szerzője is/ más tanulmányokban a demográfiáét, etnografiáét, urbanisztikáét és számos más "kemény" tudományét.

Az érdekviszonyok feltárása és strukturálása egy nem modern nem "angolszász típusu" társadalom oktatásügyében - ez ennek a disszertációnak a célja és reményeim szerint módszertani ujdonsága. Ez az ujdonság talán magyarázza, ha nem is menti módszertani hiányosságát is, azt hogy elemzésének szitáján kihullanak a nem érdekmotivált viselkedések, más esetekben a többféleképpen magyarázható jelenségeket kissé egyoldaluan magyarázza az érdekek /kvázi-érdekek, fel nem ismert érdekek/ motivációcsoportja felől. A tartalmi ujdonságok összefoglalását inkább a befejezésre kívánom hárítani.

A HARMINCAS ÉVEK TÁRSADALOM ÉS POLITIKATÖRTÉNETI VALTOZASAI AZ OKTATÁSPOLITIKAI FORDULAT HATTERÉBEN

Az oktatáspolitikát elválaszthatatlanul a társadalom szerkezetébe ágyazott. A társadalom egyes alrendszerei mérhetetlenül összefonódtak, talán nem is létezik világos határ az egyes alrendszerek között. Az oktatáspolitikát nem "mutatja be önmagát", ahogy egyes történészek vélik, hanem vallatóra kell azt fogni a társadalom minél több jelenségével való viszonyában. Az alrendszert kutató történész nem kerülheti meg, hogy szembe ne nézzen a társadalom korabeli történetének egészével, s a különböző alrendszereket, s az egész jellegét bemutató-elemző szaktörténeti véleményekkel. A terjedelmi korlát s a műfaj azt kívánja azonban, disszertációkban ne időzzünk túl hosszan ezeknek a szakvéleményeknek az összefoglalásával vagy ezeknek a saját gondolatoknak részletes kifejtésével, hanem csupán azt az egyetlen szakirodalmi véleményegyüttest és azt az egyetlen gondolatsort villantsuk fel, mely a dolgozat mai formájának kialakulásához vezetett.

Néhány magyar történész munkássága olyan alapvetően befolyásolta nézeteinket, hogy nem is kíséreltük meg műveikből a megfelelő részeket kiemelni az idézés pontos szabályai kedvéért. A műben tükröződő társadalomtörténeti és politikatörténeti nézeteinket elsősorban Ránki György és Lackó Miklós művei formálták, a korszak ideológiatörténetéről Szabó Miklós kézírataiból, egyháztörténetéről Gergely Jenő munkáiból tanultuk a legtöbbet. A dolgozat témájához elsősorban értelmiségtörténeti alapvetésre volt szükség, módszertanához

viszont igazgatástörténetre - Szabolcs Ottó /1981-1986-os / és Vargyai Gyula /1983-1986-os / - bölcsészkarai speciálkollégiumain tanultak voltak e tekintetben meghatározók.

Mint a magyar történelem során mindig korunkban is a magyar politikai élet alakulása, sőt a magyar ideológiai élet alakulása is roppant nemzetközi, világgazdasági erők által meghatározott. E roppant erők - a késleltetett modernizáció kihívásai, a totalitarizmus és a populizmus nemzetközi mintái, az 1919- 1920-as békemű következtében is egymásnak feszülő kis és nagynemzeti nacionalizmusok hol fojtó hol kirobbanó légköre - nemcsak hogy közismertek, de éppen magyar történészek által egész régiókra kiterjedő érvénnyel elemzettek. E mozgások válemennyiét megtalálhatjuk hazai oktatáspolitikai arénánkban: a nacionalizmus roppant ideológiai hatását, a totalitarizmus előszelét a kontrollgyakorlás változásában és a kerettörvényhozásban, a modernizáció elemeit az igazgatáskorszerűsítésben és a szakmai szempontok hivatalossá emelésében, a populizmust a demagógiában és a rétegkedvezmények megszüntetésében, valamint a tehetségkiválasztásban, a népoktatás expanziójában. Dolgozatunk jelzett módszertani hiányossága mindezt persze csak egy szegmensben ragadja meg: a nacionalizmus elsősorban mint a keresztény középrétegek legitimációs ideológiája, a totalitarizmus mint a hivatalnoki hatalom kiterjedése, a modernizáció, a korszerűsödés mint hivatalnokivá torzult folyamat, társadalmi autonómia csökkenés, őrsváltás, a populizmus mint az objektív felemelkedési folyamat vezérlőpozíciójáért folytatott küzdelem jelenik meg.

Az elemzés súlypontjául választott időszak - amelynek pontos határait természetesen nem lehet meghúzni, hiszen bizonyos tendenciák jóval korábban elkezdődnek - a "politikai harmincas évek", az az időszak amely a bethleni rendszer valódi bukásával - nem a Bethlen, hanem a Károlyi Gyula kormány távozásával kezdődik.

A világgazdasági válságból levonandó tanulságokkal szembenézni nem tudó politikuscsoportot felváltó Gömböscsoport vissza kívánta szorítani a nagybirtok hatalmát - ezzel a rendszer feudális jegyeit is, még határozottabban a nagytőkéét, kiiktatva a liberális jegyeket. Modern tömegpártot kívántak szervezni, hatékonyabb közigazgatást - amely a többpártrendszer ingatag legitimációját biztosabbra cserélheti és a törvényhozást kiiktathatja.

A kormány összetételében bizonyos kompromisszum tükröződött, de a VKM-et most is, mint a korábbiakban a miniszterelnökhöz személyileg is legközelebb álló politikus, Hóman Bálint kapta.

A válság oldására szolgáló 95 pontos programcsomag - ami a közigazgatás totalitárius átalakítását, új érdekképviselői rendszert, szociálpolitikát ígért - egyik igen fontos eleme volt az egységes magyar világnézet kialakítása, amelyről a későbbiekben még sok szó lesz.

A gazdaságsszabályozó intézkedések között a kötött devizagazdálkodás, a német és olasz külgazdasági kapcsolatok fokozása említendő - az oktatás alrendszerében, mint majd látni fogjuk a közszállítási szabályzat és a totalitárius intézkedések még inkább előtűnnek.

A kormányzó hatalmának kiterjesztése, a kisgazdapárttal kötött kompromisszum, A Zilahy-Kozma féle Új Szellemi Front

létrehozása, a személycserék a legfontosabb tárcák élén a reformnemzedék előtérbe kerülése készítették elő azt a folyamatot, amely Bethlen István kiszorításában tetőződött az évtized közepén.

A hatalom legfelső régióiban az 1935-ös választásoktól kezdve egy folyamatos ingadozás kezdődött, egyrészt a kritikátlan tengelybarátság vagy mint kritikusabb tengelybarátság- jobb nyugati kapcsolatok osztóvonal mentén / ez az évtized végére gyakorlatilag az "olasz vagy németbarátság preferenciája" alternatívájára szűkölt;/ másrészt a totalitárius ill. konzervatív belpolitika törésvonalán. A két törésvonal az uralkodó köröket nem feltétlenül ideológiai alapállásuk szerint osztotta meg, hanem néha tárcaérdekek szerint is. A konzervatívnak egyáltalán nem nevezhető belügyminiszter fellép a közigazgatási apparátus hatalmát veszélyeztető tömegpártszervezés ellen.

Az új miniszterelnökök, Darányi, /majd korszakunkon túl Imrédy, Teleki, Bárdossy/ kivétel nélkül a konzervatívok színeiben kezdték a politizálást ugyanakkor a nemzetközi helyzet változása- amely az Anschlussal végképp reménytelen helyzetbe hozta a független külpolitika híveit - a nyilasokkal szembeni fellépés okán vagy ürügyén bekövetkező fokozott közigazgatási hatalomkoncentráció objektíve a totalitarizmust erősítette. A mindenkori kormány második emberének számító kultuszminiszter személyében bekövetkezett csere - Hóman helyett Teleki - jelezte: az inga visszalendülése a gömbösi jobbratolódás után elérte a köztisztviselői lét és ideológia szempontjából talán legfontosabb szférát. Hóman kiszorulva a kormányzat

centrumából hamarosan a már önálló szerveződést kívánó jobboldal vezéregyénisége lesz. Visszatérése a Teleki kormányba immár új helyzet jele. A politikai harmincas évek, a jobboldal és a konzervativizmus egyensúlyán felépülő politika 1938-ban végetért.

A kormánymozgás felszínének folyamatait a magyar történettudomány lényegesen jobban ismeri, mint a társadalom mozgásait, a politika mélyrétegeinek változását.

A két világháború közötti magyar társadalom és politikai élet történetének egyik legkevésbé feltárt fejezete az alrendszereken belüli konfliktusok története az érdekérvényesítés módja. A legfeldolgozottabb, - bár csak igen egyenetlen szintű és hangsúlyokban a legtöbb esetben hamisnak tűnő feldolgozásokkal rendelkezünk - a szakszervezeti mozgalom története. Ez azonban a legkevésbé sem tekinthető tipikusnak. Az alkalmazottak és a kis tulajdonosi rétegek - épp a társadalom alapvető, struktúrális természetű erőviszonyai miatt - általában nem az alkalmazók illetve az alkalmazóként viselkedő államgépezet - ellenében hanem azzal szorosan együttműködve abba integrálódva illetve azt - illetve az abban dolgozó személyeket - körülfonva érvényesítették akaratukat.

A hatvanas évek elején a köztisztviselők harcairól megjelent monográfia is ezt bizonyítja a huszas évek első felére vonatkozóan.

Abban a helyzetben, amelyben a köztisztviselők a harmincas évek Magyarországon vannak, nem bizonyulhatott elégnek, sem döntőnek a saját szakegyesületeken keresztül történő érdekérvényesítés, bármilyen nagyszámú szervezet is állt rendelkezésre e célra.

Legalább ilyen fontos volt, hogy az egyes szakmák képviselői pl a tanárok, tanítók beépüljenek a valódi társadalmi politikai jelentőséggel bíró érdekszervezetekbe és politikai szervezetekbe és ott minél inkább érvényesítsék akaratukat, rétegérdekeiket.

Arra való tekintettel, hogy közel sem ellentétes politikai hangulatu rétegekről van szó, a kormányzat maga is kialakított olyan szervezeteket ahol a tanári-''oktatásfogyasztói'' érdekek természetes módon megjelenhettek, s különösen a szakmai kompetencia címszavával előadhatták nézeteiket. Bármilyen különös, de - ahogy a magyar parlamentben mind túlnyomóbbá válik a kormánypárt uralma, mind megvitathatatlanabbakká az igazán fontos politikai kérdések - a parlament - a formális korporativizmus megvalósulása nélkül is - rétegérdekszervezetté válik, a politikai viták visszaszorulásával.

A "helyi társadalom" maga is szervezett még a dualizmus korában olyan szervezeteket, ahol érvényesíthette oktatással kapcsolatos alapvetően helyi jelegű érdekeit./Gondnokságok, közművelődési egyesületek stb/

Egy formalizált igazgatástörténeti fogalombesorolás számára talán különösnek tűnik, de maga az oktatásirányítás az államgépezet is bizonyos tanári rétegérdekek képviselőjeként lép fel. Az oktatásügyi érdekszervezet fogalma tehát az első pillantásnál szerzett képnél lényegesen bonyolultabbnak tűnik.

Meg kell vizsgálni az oktatás körül "lobbyszó" érdekcsoportokat is, hiszen a velük való szövetség egy-egy tanárcsoport számára meghatározó lehetett. Ezek az

érdekcsoportok gyakran tanárokat, tanáregyesületeket kértek fel, hogy oktatásügyi érdekeiket megfelelő szakmai köntösbe öltöztessék.

A társadalommal kapcsolatban egyébként azokat a történeti szakvéleményeket fogadjuk el, melyek a Horthy korszak uralkodó osztályát a következő három - viszonylag jól elkülönülő csoport koalíciójaként határozzák meg/nem feltétlenül fontossági sorrendben/: 1/Nagytőke és érdekköre -azaz a pénz, az ipar, a kereskedelem urai, a tulajdonosok, és az igazgatók legfelső köre 2/a nagybirtokosok és érdekkörük, 3/ a vezető államhivatalnokai csoport, azaz a minisztériumok felső bürokráciája, a megyék és a főváros vezetői, a kormánypárt urai stb. Sajátos módon mindhárom rétegnek megvan a "meghosszabbítása" "lefelé", s így valóban létrejön egy olyan helyzet, hogy a nagytőke a merkantil középrétegek támogatására számíthat, a nagybirtok általában az agrárérdekekre, a vezető bürokrácia pedig az egész keresztény középosztályra, azaz a köznemesi és közhivatalnoki származású hivatalnokok, katonatisztek hatalmas táborára.

A harmincas évek elején a nevezett három erőből az utolsó, a közhivatalnoki csoport tör előre, szociális olajcseppekhez, és pozíciómorzsákhoz juttatva társadalmi szövetségeseit a keresztény középosztályhoz már nem tartozó, de a társadalom középső harmadába tartozó csoportokat, azaz az altiszti és iparosrétegeket, a gazdagparaszságot is.

A közhivatalnokságon belül elkövetkező eltolódás - részben generációs okokból is - kirepíti a Tisza István - kori gárdát és azokat tolja előtérbe, akik a fronton, a

15
fehérterror hónapjaiban, a keresztény kurzus éveiben formálták ki politikai nézeteiket, s akik a bethleni konszolidációt személyes és kollektív kudarcukként élték meg. Ezeknek a rétegeknek az előrenyomulása és fokozatos hatalomátvétele a harmincas évek politika- és társadalomtörténetének alapvető közös tartalma, függetlenül a kormánypolitika ingadozásaitól.

Tekintettel azonban arra, hogy a másik két uralkodó réteg nem veszíti el sem gazdasági sem politikai részesedését a hatalomban, a közhivatalnok- réteg totális hatalomgyakorlásáról nem beszélhetünk. A totalitarizmus számos egyéb ismérve pl a vélemény-nyilvánítás teljes tilalma is hiányzik a rendszerből.

Ha teljesen elutasítjuk azonban a rendszer fasiszta tartalmáról szóló /kezdeti állapotukban sajnos a történészi dogmatizmus eszköztárában megjelent/ érveket, nem tudjuk megmagyarázni a nyilas hatalomátvétel könnyűségét, a magyar karhatalom együttműködési készségét - a társadalmi ellenállás szinte teljes hiányát a deportálások kapcsán, vagy a társadalom igen széles rétegeinek ideológiai fertőzöttségét, a nyilas propagandával szembeni felvértezetlenségét. Utóbbi kérdések közvetlenül vezetnek a "keresztény - nemzeti ideológia gyár" /hiszen a gazdasági társadalmi fejlődés e szakaszában a Horthy-kori iskola sokkal inkább az, mint valamifajta "tudásgyár"/ felelősségéhez, amit akkor is fel kell vetni, ha annak idején az első kérdések /Faragóék cikkei 1945-46-ban/ olyan dogmatikusra is sikerültek, hogy ezt az aspektust azóta sem vizsgálhatta senki, aki a dogmatizmus vádjától komolyan tartott.

A rendszer liberalizmusát, konzervativizmusát vagy fasizmusát szféránként is érdemes megvizsgálni. Amely szférában a nagytőke domináns, ott a kormányzati rendszer is liberálisabb - ilyen egészen az 1934-35-ös fordulatig az iparigazgatás nagyrésze, a kereskedelmi igazgatás pedig 1938-ig; ahol a nagybirtokosok, arisztokraták dominálnak, ott az úri Magyarország konzervatív értékrendje érvényesül - FM, KÜM, - ahol a közhivatalnoki befolyás domináns - elsősorban a HM, BM és VKM - az a szféra pedig jobbra nyitott. Az alapkérdés tudniillik nem az, hogy Keresztes-Fischernek mi a viszonya a nyilasokhoz, hogy Hóman tolerál-e zsidó művészeket, vagy, hogy Nagybaczoni emberséges rendeleteket ad-e ki. Ezek tudniillik eseti kérdések. A központi kérdés, hogy maguk a szervezetek, a tárcák mindennapi tevékenységükben, rendeleteikben, eseti döntéseik átlagában, a közigazgatás és szakigazgatás racionalizálása során totalitárius lépéseket tesznek-e és milyen mértékben. Azaz mennyiben kívánják a hatalmat centralizálni, a meglévő autonómiákat felszámolni. És ezt a kérdést vizsgálja a VKM igencsak a sor elején jár.

A rendszer logikájából következik, hogy ahol a szférán - adott esetben a közoktatáson - belül nincsen politikai pluralizmus, azzal kapcsolatban az egyébként politikailag plurális intézményekben sem érvényesül igazi politikai vita. Amennyiben érvényesül, akkor is csak "lefutott" ügyek lassítására való és nem érdemi politikai változtatásokra. Azaz - egyes eseteket leszámítva - a parlamentben és a napisajtóban nem folyik a közoktatáspolitikai igazán módszeres politikai bírálata. Például a keményedő tanügyigazgatás bírálata csak jelszó szintű a

szociáldemokraták részéről, s csak a nyilas tanítók megfigyelését, áthelyezését érzékelik a nyilas képviselők is. Az ellenzéktől - amelynek egyre több más dolga van - egyszerűen nem telik egy koherens oktatáspolitikai koncepció kialakítása. Minél kisebb azonban a pártpolitikai pluralizmus az oktatásügyben annál erősebb a korporatív pluralizmus, a "lobbyszás", az ágazati küzdelmek jelentősége.

Mint a következőkből kiderül, anélkül, hogy a klasszikus politikai parlamenti ellenzék bármi szerepet kapna az oktatáspolitikai alakításában, a magyar közoktatáspolitikai fejlődését nem ábrázolhatjuk pusztán egy központi akarat kibontakozásaként, sem valamifajta strukturalista modernizációs vagy művelődéstörténeti modellként, hanem leginkább egy jellegzetesen konfliktusos modell szabályai mentén. Azt szeretnénk, hogy módszereink merítsenek a weberianizmusból, a bürokráciaelméletből, a csoportküzdelmek tanából, olyan módon, amit a marxista társadalomtudományi módszer időtálló értékének tartunk, hogy minden csoportérdek, minden ágazati érdek, minden ideológia és minden szakmai érv mögött megtalálható legyen az uralkodó rétegek valamely csoportjának - vagy épp egy egész réteg valamely szempontból egységes - politikai érdeke; s ugyanakkor felvázolható legyen az oktatási szféra önmozgása is.

A történet meghatározó szereplőinek, az oktatásügyi érdekérvényesítés aktorainak a története sajnos önmagukban sem feldolgozott. Hát még a bennük folyó oktatási vitáké. .

Ilyen aktor a keresztény középburzsoázia, a /Baross Szövetség köre/ mely részben felemelkedett kisiparosokból, részben birtokos családok, tisztviselőcsaládok fiaiból áll ;

a kisiparosság / s képviseleti szerve az ipartestület/ s mindkét csoporttal összefonódott államhivatalnoki csoport az iparkamarában, és a 1935-ben létrejövő ipari minisztériumban.

Velük szemben áll, a hagyományos -jórészt zsidó- nagytőke /a GYOSZ köre/. Az ütközőpont a tanoncoktatásnál, a középfoku iparoktatásnál jelenik meg, sőt beleszólást követelnek a felsőkereskedelmi működésébe is- s ezzel a tanügyigazgatás ellenfelei. A mérnökegyesülettel és kamarával együtt pedig a műszaki felsőoktatás körül "lobbyznak" állandóan.

A kisiparosság ugyanakkor -mivel az állami megrendelések zömét a VKM közvetíti- kölcsönös függésbe kerül a tanügyigazgatással s az államépítészeti hivatalok funkcionáriusaival.

A kereskedelmi szférában egészen a zsidótörvényekig nem a kis- és nagykereskedelem / az OMKE köre/ között feszül az alapvető érdekellentét, hanem a szabad kereskedelemben érdekelt csoportok és gazdagparaszsággal összefonódott hivatalnok középrétegek között, amelyek a fogyasztási és értékesítési szövetkezetek számára követeltek előnyöket. Az állami megrendelések -az utóbbiak mellett - itt is a nem zsidó nagykereskedőket segítették: a negyvenes évek legnagyobb jövedelmű magyar állampolgára már nem a Weis vagy Chorin családnevet viseli / de nem is valamely patinás arisztokrata família nevét/ hanem Nagykovácsy Milenkonak hívják... Ellentéteik a kereskedelmi oktatással, illetve a középiskolák praktikus tananyagával kapcsolatban jelennek meg.

Külön kérdés a pénzügyi körök viselkedése. Közismert a

zsidó fináncburzsoázia meghatározó részvétele a bankvilágban, ugyanakkor az államosított Nemzeti Bank politikai profilja már nem ilyen egyértelmű. /Imrédy figurája, bármennyire is a nagytőke emberének tartják még az évtized közepén jelentősen kötődik a hivatalnok csoportokhoz, támogatja a polgári irodalommal szemben alternatívát nyújtó népieket. Egyébként pedig a Nemzeti Bank apparátusa is tele van a keresztény úri családok fiaival. /

Egyértelműen az agrár- illetve a hivatalnokkörökkel összefonódott néhány kisebb tőkeerejű, de épp fenti sajátossága miatt nagybefolyású hitelszervezet.

A pénzügyminisztérium is elég ambivalens helyzetben van - a szaktárcák - jelentős részben a VKM - nyomásával szemben keményen védenie kell az államháztartás érdekeit, az ujraelosztás-orientált szaktárcákkal szemben éppen ezért a szabadkereskedelmi körökre kell támaszkodnia, ugyanakkor az erőforrások koncentrálásáért felelős tárcaként a gazdasági körökkel szemben egy hivatali apparátust kell üzemeltetnie, a pénzügyigazgatóságok hálózatát. E pénzügyigazgatóságok léte pedig, / minthogy ezek dekoncentrált szervek / éppen az autonómiák korlátozása irányába hat, objektíve tehát a totalitarizmus megteremtését segíti. Részvételük az oktatásügyi érdekharokban nem annyira az oktatás tartalmával, hanem az iskoláknak, mint gazdasági egységeknek működésével, a közszállítással, az azzal kapcsolatos ellenőrzéssel van összefüggésben.

Fontos szereplő - elsősorban a mezőgazdasági szakoktatással és az elemi oktatással kapcsolatos vitákban a nagybirtokosság és középbirtokosság / s szervei az OMGE és a kamara, valamint a szakminisztérium agrárigazgatási

csoportjai/. Velük számos kérdésben egybevág a - zömében szintén birtokos származású - gazdatisztek szervezetének tevékenysége. Míg ők mindenekelőtt a közép- és felsőfokú agrároktatást szorgalmazzák, addig a gazdag és középparasztság, illetve az ő támogatásukat megszerezni kívánó középosztálybeli politikuscsoportok, népi írók stb az alsófokú szakoktatás elterjesztésében az elemi oktatás agrárjellegének növelésében érdekeltek. A "ki finanszírozza" kérdés az érdekelletét alapja az ún. érdekeltiségi iskolák körül.

Mindenképpen külön kell kezelnünk a többféle arculattal is rendelkező belügyi szférát. A tárca, ismét rendőrmisztérium az ellenőrzésben, a felforgató eszmék terjedésének korlátozásában érdekelt, s ebben az értelemben gyakorol nyomást a tanügyigazgatásra, biztatva annak leghatározottabb törekvéseit.

A BM közigazgatási csoportjai viszont ugyanakkor a tanügyigazgatásban és a népművelésben konkurrenciát látnak. Különösen az 1935-ös reform után a tankerületi főigazgatóságok léte veszélyt jelenthetett a megyerendszer számára. és nem csupán azoknak, akik a megyére támaszkodva az autonómiát védik /hivatalból az alispán, a vármegyei közgyűlés, a népoktatási albizottság/, hanem akik egy totalitárius egyesítéshez is a megyét, a megyék élére kinevezett rendkívüli hatalommal felruházott pártvezetők-főispánok hálózatát tartják a követendő megoldásnak, és nem nagyobb egységek létrehozását.

Az alacsonyabb szintű regionális szervek ezekben érvényesül a legkülönbözőbb munkáltatók és szülői csoportok érdeke, a tanügyigazgatás és ezek között felhalmozódó

feszültség is a BM-be csatornázódik be végsősoron . az ehhez

A harmincas években egyre nagyobb hatalomhoz jutó szociálpolitikai - egészségpolitikai csoportok /ezekért is a BM felelt/ - a fajvédők ideológiai támogatásával, és a szakszervezetek szociálpolitikai tevékenységét megszüntetni akaró belügyi, társadalombiztosítási csoportokkal együtt - az oktatásra több ponton is nyomást gyakorolnak. a szaktárca

Ilyen elemek a tananyagba beépítendő szociális-egészségügyi ismeretek kérdése ; az egészségügyi, szociális szakoktatás hálózatának kiépítése; a az orvoscépzés korszerűsítése a Magyar Orvosok Nemzeti Szövetsége, az orvoskamara és más e kérdéssel antiszemita megfontolásokból foglalkozó csoportok érdekei szerint; az iskolaegészségügy kérdései az osztálylétszámoktól az iskolaorvosi intézményig.

A populizmus ideológiája és a modernizáció objektív igénye e területeken fonódik leginkább össze a csoportérdekekkel, a köztisztviselői tömegbázisu totalitarizációval.

A honvédelmi minisztérium érdekelttsége természetes módon az oktatás militarizálása, de ennek tartalmáról már érdemi belső viták folynak: ki és milyen foglalkozás keretében tegye ezt stb.

Tárcaérdekhez nem köthető aktorok is vannak. egyrészt és a

A VKM legfelső csúcsain jelen vannak az ideológus csoportok, akik a történelmet, az irodalmat sőt a nyelveket és természettudományokat is meghatározott politikai-ideológiai célok szolgálatába kívánják állítani. A VKM és a népi mozgalom határvidékén ott vannak a népművelési csoportok , konkrétan - részben a hagyományos

tanügyigazgatás ellenében - kiépülő halózattal, s az ehhez kötődő regionális és ideológiai, valamint többtermelési és népegészségügyi érdekekkel. Szereplők a különféle tudományos és művelődési társaságok, körök, az akadémikusok, ezek leginkább a középiskola ismeretanyagáról szóló vitákban jelentenek nyomást gyakorló csoportot, aminek különösen azért van nagy jelentősége, mert a szaktárca vezetőinek jelentős része - ez tükrözi a történelem és a "nemzeti" tudományok még a dualizmus korában elért ideológiai funkcióját - ezeknek a köröknek tagja.

Szereplők az "államapparátustól független" pártpolitikai körök, melyek részben az iskolában való politizálásban - bajtársi egyesületek stb - érdekeltek, részben az iskola "depolitizálásán", azaz valójában annak totális politizálásán, a kormányzati hatalom ideológiai monopóliumának megteremtésén dolgoznak, kizárandó minden más, politikai színezetű törekvést az iskolából. Utóbbi csoporthoz tartoznak a kiépülő új típusú tömegpárt, tisztviselői, akik határozottan képviselik ezt a vonalat, akár az egyházakkal, s a konzervatív helyi erőkkel szemben is.

A kormánypárt és az ellenzéki keresztény pártok egyaránt törekszenek arra, hogy a községekben a helyhatósági és országgyűlési választásokban megszerezzék - a jegyző és a pap mellett - a helyi tanító, tanár támogatását. A "politika" /a szónak független alrendszer értelmében/ képviselői az egyházi gépezetben, a községi képviselőtestületben, de a tanügyigazgatási gépezetben is fellépnek.

Mindvégig bár változó pozícióban jelen vannak az

egyházak, /és világi környezetük/ az egyes egyházakon belüli áramlatok, csoportok is igen eltérő érdekekkel. Az egyházi oktatásról külön fejezetben szólunk majd, hiszen ez mindvégig bizonyos autonómiaforma maradt.

Az említett hatalmas erőknél ugyan összehasonlíthatatlanul gyengébbek, de óriási jelentőségük az oktatásban közvetlenül résztvevők csoportjai, érdekszervezetei:

1/a tanügyigazgatás munkatársai, akik a beruházásszegénység idején a tartalmi fejlesztés letéteményesei, 1935 után pedig az új oktatáspolitikai fő célja a nemzetnevelés egységének biztosítása- legfontosabb szereplői,

2/a tanítók regionális, felekezeti, országos szervezetei, óriási tömegüknél, falusi politikai jelentőségüknél fogva,

3/ szakáganként a tanáregyesületek, melyek vitathatatlanul megkérdőjelezhetetlen szakmai kompetenciával bírnak egy-egy iskolatípus kérdéseiben.

Allandó koalícióképző erő az alágazati érdek, azaz az egyes iskolatípusok "körül" dolgozó egyébként eltérő erők /tanárok, szülők, igazgatók, felügyelők, minisztériumi tisztviselők, egyházi tisztviselők/ összefogása az iskolatípus presztizsének- néha létének - fenntartásáért, az anyagi források elosztásáért más iskolatípusokkal szemben , illetve "az iskolatípus" részéről más iskolatípusokkal szemben megfogalmazott követelmények. A szervezetszociológiai közhely, hogy minden szervezet elsősorban önmaga fenntartásában érdekelt, éppúgy megfigyelhető, mint egy modern ipari társadalomban.

A harmincas évek oktatáspolitikájának központi kérdése a tanügyigazgatási reform és ennek kapcsán a totális rendszerezés reformcsomagja.

E meghatározott vonulat előfeltételének kell tekintenünk azokat a rendelkezéseket, amelyek a világgazdasági válság megoldását azaz a lineáris csökkentés helyett a szelekciós csökkentést jelentették - s ezzel megteremtették a klebelsbergi politikától való elszakadás alapjait, s lehetővé tették a nemzetnevelés eszmei-politikai koncepciójának kialakítását.

A tanügyigazgatási-totalitarizálási reform felől kell ezuttal megnéznünk a sokat elemzett középiskolai törvényt, amelynek legfontosabb jegye, hogy a későbbi tanügyigazgatási koncepció számára előkészíti az intézményt, szelekciós lehetőségeket iktat be és megszünteti a szülők és diákok társadalmilag legfontosabb és legautonómabb csoportja számára a választhatóságot.

Ezt követte időben a tanügyigazgatási reform kerettörvénye, a végrehajtási utasítások sora azok minden következményével.

A totális rendszerezés része a szakoktatás egységesítése, a tanítóképzés reformja, az iparostanoncoktatás reformja az ipartörvényben, az óvodaügy átcsoportosítása a BM-hez, a mezőgazdasági oktatás ügyében az FM-től megszerzett jogosítványok.

A totalitarizációs programcsomag természetesen nem ér véget a harmincas évek végén, hiszen beletorkollik a negyvenes évek mind szigorubb tanügyigazgatási intézkedéseibe. Az önálló oktatáspolitikai intézkedéseinek következetes elemzését azonban a harmincas évek végén abba

kell hagynunk ,mert a negyvenes években a kivételes állapotból /1939 II. tc./ eredő intézkedések szétválaszthatatlanul összekeveredtek az oktatáspolitikai folyamataival. S ha a háboru nem is adott más irányt a fejlődésnek az oktatáspolitikában, de bizonyos folyamatokat kétségtelenül felgyorsított, másokat pedig lelassított. A modell vizsgálatánál ezért elegendőnek kell tekintenünk a harmincas évek végéig figyelemmel kísérni a tanügyigazgatási változásokat.

Az iskolatípusok sorsának elemzésére - terjedelmi okoknál fogva - itt nem vállalkozhattam, az ezekről szóló tanulmányok megjelentek ,illetve az ELTE BTK Neveléstörténeti Kutatócsoportja dokumentációjában, az Oktatáskutató Intézet dokumentációjában az érdeklődők számára hozzáférhetők.

Hivatkozva meg lehet szüntetni az autonómia, a belső pluralizmus őrzésében élenjáró intézmény-részeket, a folyamatos fenyegetésnek lehet kitenni a társas teljes személyi állományát. (2)

A lépéssel elsősorban a kulturfőlény intézményeit lehetett kiközösíteni.

A budapesti egyetem teljességét az új politika fenn kívánta tartani, a tanzókat nem kívánta megszüntetni, s a állományok szétválasztását is garantálni akarta. Véget kívánt vetni a vidéki egyetemek feltűnő favorizálásának a budapesti ellenében. Ennek megvalósítása megint csak a nagypolitikai koncepcióban rejlik. A Bethlen-kormány - egy konzervatív egyensúlyi politika szellemében - tudomásul vette, hogy a főváros a liberalizmus és a szociáldemokrácia fellegvára és ebből azt a következtetést vonta le, hogy Budapest

A PÉNZÜGYI RESTRIKCIÓ KORA - A KULTURFÖLÉNY KONCEPCIÓJANAK BUKASA

A pénzügyi körök nyomásának a VKM a Klebelsberg uralmát követő költségvetési években úgy próbált megfelelni, hogy lineárisan, azaz egyenletesen és tartalmi szelekció nélkül csökkentette a jövedelmeket, a legdrágább intézmények és költségvetési szervek dologi költségeit pedig mind lejjebb faragta. E módon számos intézmény napi működtetése is veszélybe került. Az oktatásügyi szférában tehát mindinkább megérett az a felismerés: valakiket fel kell áldozni, a többiek megmentése érdekében. (1)

Ezzel egyidejűleg az új politikai erők felismerték, hogy a legkitűnőbb lehetőség az új személyi politika megalapozására éppen ez az átépítés. Pénzügyi szükségre hivatkozva meg lehet szüntetni az autonómia, a belső pluralizmus örzésében élenjáró intézmény-részeket, s folyamatos fenyegetésnek lehet kitenni a tárca teljes személyi állományát. (2)

A leépítéssel elsősorban a kulturfőlény intézményeit lehetett kikezdeni.

A budapesti egyetem teljességét az új politika fenn kívánta tartani, a tanszékeket nem kívánta megszüntetni, s a klinikák működtetését is garantálni akarta. Véget kívánt vetni a vidéki egyetemek feltűnő favorizálásának a budapesti ellenében. Ennek magyarázata megint csak a nagypolitikai koncepcióban rejlik. A Bethlen-kormány - egy konzervatív egyensúlyi politika szellemében - tudomásul vette, hogy a főváros a liberalizmus és a szociáldemokrácia fellegrára és ebből azt a következtetést vonta le, hogy Budapest

fejlesztését relatíve vissza kell fogni, a budapesti egyetem tanári karát békén kell hagyni, s inkább a hallgatókat kell áttéríteni a vidéki egyetemekre. Gömbösék viszont a Budapest, s a budapesti egyetem meghódítására indultak harcba. (3)

A sajátos autonóm szellemet képviselő soproni evangélikus teológiát Hómanék a debreceni teológiával kívánták egyesíteni, annak a politikának részeként, mely az evangélikus vallást és iskolaügyet a református egyház szekeréhez jobban hozzá kívánta kötni. A dogmatikai és liturgiai tanszékeken kívül a többi tanszékeket egységesíteni kívánta. (4)

Egyedül az orvoskarok fenntartását kívánták - erre az új egészségpolitikai - fajvédő érdekcsoport elhelyezési garanciákat nyújtott. (5)

A pénzügyi érdekcsoport a három vidéki egyetem jogi - bölcsészeti és természettudományi karainak egy-egy karrá történő összevonását szorgalmazta.

A mezőgazdasági körök az agrárfelsőoktatás intézményesítését kívánták. (6)

A VKM elképzelései közé tartozott a közgazdasági kar megszüntetése és a jogi vagy a bölcsészkaron közgazdasági tanszék létesítése. (7)

A szegedi egyetemen kívánták egyesíteni a három bölcsészkart, megőrizve a polgári iskolai tanárképzést. A 38 vidéki bölcsész tanszék közül 22 maradt volna, s ezen belül még az eddig tanszékkel nem rendelkező tudóscsoportok - pl a művészettörténészek - is tanszéket kaptak volna; szoros összefüggésben a megerősödött pozíciójukkal. A

budapesti kart a speciális tudományok számára kívánták fenntartani. (8)

A jogi oktatást Pécsre kívánták koncentrálni. (9)

A debreceni egyetem kemény ellenállását úgy kívánták letörni, hogy a filozófiai tanszékek egyrészét a teológiára, a természettudományi tanszékek egyrészét pedig a mezőgazdasági karra kívánták átcsoportosítani. (10)

Az agrárfőiskolák közül megmaradt volna Magyaróvár, létrehozta volna egyet Debrecenben, viszont a keszthelyi iskolát, amely leginkább őrzője volt a tradícióknak középiskolává kívánták visszafejlesztetni. (11)

A debreceni és pécsi egyetem egy-egy történeti és filozófiai tanszékét a helyi jogi karokra kívánták átcsoportosítani, hogy tovább osszák az ellenállást. (12)

A budapesti egyetem liberálisabb szellemiségét tömeges nyugdíjazásokkal kívánták megszüntetni és a vidéki egyetemek megbízható professzorainak jelentős részét ide felhozni. (13)

A gyakorlati irányú főiskolákat szinte kivétel nélkül az egyetemekkel kívánták szoros kapcsolatba hozni, csökkentve az oktatáspolitikai elkülönült aktorainak számát, újabb indokot teremtve az egyetemi képzés betagolásához a közoktatás irányítási rendszerébe. (14)

A zeneművészeti képzést volumenében mindenképpen le kívánták csökkenteni, a művészképzést és a rajztanárképzést kettéválasztani, hogy csökkentsék a szabad egzisztenciák mozgáslehetőségét. (15)

A felsőoktatás mozgásterének megroppantása tehát pénzügyi eszközökkel kezdődött és ennek csak folytatása volt - a gyakorlatban alig működő felsőoktatási tanács. Az egyetemi élet szabályozása végül sokkal kevesebb sikerrel

zárult, mint a közoktatás szabályozása.

Ugyanezen jelszó alapján lehetett a tanerőkkel való "takarékoskodást" szorgalmazni. A heti óraszám betartására, az igazgatói és egyéb kedvezmények megszüntetésére lehetett szorítani az iskolákat, s így egyidejűleg fokozni kiszolgáltatottságukat a tanügyigazgatással szemben, lecsökkenteni a tudományos kutatásra vagy más "alternatív" tevékenységre fordítható szabad idejüket. (16)

A HM-hez és FM-hez tartozó iskolák elkülönült, drágább és autonómabb kezelése ellen is fel lehetett lépni. / Igen fontos: a militarizálás az egész oktatásügyre vonatkozik és nem a HM-nek biztosít speciális jogokat. Sőt e speciális jogosítványok megszüntetése megkezdődik, a minisztérium átszervezésekor megszűnik külön ügyosztályuk is. /

" A fővárosi autonómia kulturális gazdálkodása egyébként is a legalaposabb felülvizsgálatot igényli s itt merül fel a gondolat a kulturális és közegészségügyi intézmények államosítására, illetőleg állami felügyeletének intenzívebbé tételére. "-írja Hóman tervezetében, az oktatás utolsó liberális fellegetvárát véve célba. (17)

Az óvodaügy áthelyezésének /VKM-től a szociálpolitikáért felelős BM -hez/ is voltak finansziális vonatkozásai s ezeket az egyébként vonatkozó a nevelői csoportnak is meg kellett fontolni. (18)

Az összes közérdekű alapítványt egy ügyigazgatóság alá kívánták vonni és nagyszabású személyi átszervezésekkel kívánták biztosítani, hogy az alapítványtevők- vagy azokhoz közelálló körök - intenciói alapján bekerült tisztviselőket az új kurzushoz megfelelően alkalmazkodók válthassák fel. (19)

Az addig ellenőrizetlen irodalmi ügyeket a

műemlékvédelemmel és művészetpolitikával összevonva a Művészeti és Irodalmi Tanács fennhatósága alá rendelték.(20)

A külföldi intézeteket - a kulturfőlény legfontosabb objektumait - kivették a Gyűjteményegyetem irányítása alól és a minisztériumhoz rendelték. A csillagvizsgálót . a klebelsbergi tudománypolitika egyik szimbólumát - a budapesti egyetemhez kívánták csatolni, az egyetem már jelzett okokból történő erősítése érdekében . Ugyanígy a tihanyi halbiológiai intézetet a Nemzeti Muzeumból önállósuló természettudományi múzeumhoz kívánták csatolni. Minden ilyen áthelyezés egyrészt személyi konzekvenciákkal járt, másrészt, kisebb - nagyobb lehetőségeket teremtett a tudományos apparátus megmozgatására, s velük szemben a hatalomgyakorlás módozatainak kialakítására. Ezzel szemben, aki megmaradt és elfogadta az új feltételeket, lehetőséget kapott tanszéki könyvtára bővítésére stb.(21)

Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ hozzáfogott a egyes könyvtárak tevékenységének összehangolásához, annak biztosításához, hogy a könyvtárak gyűjtési kör és ne szellemük szerint különüljenek el, ne jelentsenek ilyen értelemben alternatív szellemi centrumokat. Fontos volt, hogy e kooperáció révén totális statisztikai adatgyűjtést lehetett végezni az olvasott és kölcsönzött könyvekről. Elméletileg arra is lehetőség volt, hogy feltérképezzék - bármely személyi döntés előkészítéséhez - egy-egy olvasó szellemi- tudományos-politikai olvasmányválasztását.(22)

Hómanék - a "pazarlás megszüntetésére" fel kívánták számolni a népművelési rádió és filmtanácsokat, tevékenységüket az OKT-nak kívánták átadni, mellékesen a filmcenzúrát is megújítva.(23)

A pénzügyi válságba került tudományos társaságoknak úgy segítettek, hogy állami kezdeményezéssel összefogták őket, s a támogatás eddigi ötletszerűsége helyett, a középiskolai megrendelésekkel biztosították a támogatást. /Ezzel persze a "középiskolai igényeknek", - a tanügyigazgatás megfogalmazta igényeknek - figyelembevételére lehetett szorítani a tudósokat./ (24)

A VKM legsúlyosabb pénzügyi problémájának megoldása is egybeesett a legfontosabb oktatásügyi szereplőhöz, az egyházhoz fűződő viszony újjárendezésével. A felekezeti iskolafenntartók 30 %-át fizették a népiskolai illetményeknek, a többi 70%-ot államsegélyből kapták. De még ezt a harminc százalékot sem tudták rendesen fizetni. A megoldás új iskoládó kialakítása lett volna .

A pénzügyi restrikcio jelszavával lehetett fellépni a közepesebb teljesítmény nyújtó köztisztviselőgyerekek túlzottan elterjedt állami támogatásának, internátusi rendszerének a visszafogására. Az internátusi hálózat átépítése során a köztisztviselői preferencia megszüntetését, a világnézeti és popularista szempontok előtérbe kerülését takarja a pénzügyi manőver.(25)

Már az eddigiekből is megállapíthatjuk, a Bethlen-Klebelberg - kormányzat és a Gömbös- Hóman kormányzat közötti alapvető eltéréseket.

Az előbbi a szűk pénzügyi lehetőségekből úgy tudott kitörni, hogy egyrészt nem kormányzati erőforrásokat vont be, s ezzel részben liberalizálta a rendszert, részben kényszerítette a kultúrális kérdések iránt érdektelen nagybirtokot a terhek vállalására ; másrészt a kormányzati erőforrásokat a VKM funkcióbővülésével ("maga a honvédelmi

tárca") úgy tudta megoldani, hogy alapvetően beilleszkedett a racionalista hagyományba.

Az utóbbi viszont egyfelől a pénzügyi lehetőségek szűkösségét használta fel a totalitárius átszervezésekre és így a liberalizált rendszerből való kilépést készítette elő; másfelől a kormányzati erőforrásokat egy olyan kompromisszumrendszer keretében szerezte meg - jóval később - mely a VKM-et és az oktatásügyet eltávolította a racionalista hagyománytól.

Mindezen ismeretek birtokában bizton állíthatjuk: az 1934-es középiskolai törvénnyel, s még inkább az 1935-ös tanügyigazgatási törvénnyel meginduló reformsorozat nem a semmiből bukkant fel, hanem az új politika hívei már az átmeneti időszakban Gömbösék radikális jobbrafordulása előtti években, az első Gömbös-kormány idején készültek rá. A "harmincas évek" 1932 őszén, az új költségvetéssel kezdődne, és nem a neonacionalizmus klebelsbergi meghirdetésekor, amelynek semmilyen érdemi következménye (mondjuk egy ideológiai offenzíva) nem lett, nem is a Klebelsberg távozása után az évtizedfordulón; viszont nem is az évtized közepén, amikor az első törvények születtek.

A TANÜGYIGAZGATÁSI TÖRVÉNY FŐPRÓBAJA: A KÖZÉPISKOLAI REFORM

A középiskolai törvény értelmezéséhez

A totalitarizáció részét képező első komoly reform a középiskolai reform volt.

Már a Klebelsberg-korszak végén felmerült egy részleges reform igénye. A részleges reformokkal szemben Hóman koncepcionális, politikai természetű reformtervekkel állott elő. Kornis és az akkori OKT koncepciójával szemben nem novelláris uton, hanem új törvénnyel kívánta rendezni a középiskola sorsát. (1)

Ennek a változásnak a legfontosabb oka, hogy a bevezetőben jelzett társadalmi és ideológiai folyamatok lényegileg új feladatokat adtak a középiskolának. A nemzetnevelés egysége, a szelekciós szempontok garantálása, az új társadalompolitikai preferenciarendszer megteremtése csak egy új törvénnyel és az ehhez kapcsolható rendelkezésekkel volt lehetséges.

Egy formálisan is nagy jelentőségű törvény körüli vitákban sokkal inkább megnyilvánulhattak azok a társadalmi és szakmai csoportok, melyek a tanügyigazgatási törvény várható elemlébasai voltak.

A középiskolai reform egyik lényegi eleme a reáliskola megszüntetése volt.

Az 1924-es középiskolai törvény az összes iskolatípusnak egyenlő jogosítványt biztosított ugyan több egyetemre mégis csak pótlóvizsgával juthattak be a reáliskolások (2)

A műegyetem, a mérnöki kamara szerint nem szükséges a reáliskolát fenntartani, megőrizni. A reáliskola hiába tanított a műegyetem igényei szerint kémiát és

ábrázoló geometriát, mivel gimnázisták is mentek oda, az egyetemen előlről kellett kezdeni azokat, s a műegyetem tanterve a reálgimnáziumhoz alkalmazkodott.(3)

A tanáregyesületeket kielégítette, hogy a 20. paragrafus a tanári rendnek büntetőjogi védelmet nyújtott, több más paragrafus pedig úgy intézkedett - a tanárok szociális érdekének védelmében -, hogy ne lehessen egy iskolában csupán óraadó és helyettes tanárt alkalmazni, hanem legalább annyi rendes tanár legyen, mint ahány osztály van, s hogy minden iskolafenntartó az állami tanárokkal egyenlő elbánásban köteles részesíteni az alkalmazott tanárokat (4)

A VKM a szakmai igények kielégítésére az OKT-ra kívánt támaszkodni, ehhez viszont ott radikális személycserékre volt szükség, így Kornis helyére a jobboldali beállítottságu későbbi tankerületi főigazgató Kemenes Illés került. (5)

Hóman célja - a gömbösi terveknek megfelelően az egyöntetű nemzeti világnézet kialakítása volt. Ennek egyik legfontosabb ideológiai következménye, hogy a huszas évek elejének konzervatív nacionalizmusát, a huszas évek végének neonacionalizmusát új fogalmak váltották fel, a népiség, az etnosz gondolata. (6)

Az ideológuscsoportok hatására az 1883-as törvény racionális és és az 1924-es törvény azt kiegészítő "pedagógiai" célkitűzését úgy formálták át, hogy a hangsúly a nacionalizmusra kerüljön. A "hazafias szempontu magasabb műveltség" helyébe a "nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltség" került. (7)

A középiskoláról szóló 1934:XI. t. c. a középiskolai oktatást tehát új alapokra fektette. Alapgondolata az egységes középiskola volt, amelynek a nemzetismereti

oktatás volt a gerince. Tehát nem a görögös-latinos humán műveltség, ami a klebelsbergi reform által megtűrt humángimnázium vezéreszméje volt, nem az idegennyelvi illetve természettudományos polgári műveltség, amelynek a reáliskola felelt meg, hanem a nemzeti irodalmat és történelmet egy meghatározott értelmezésben középpontba állító nemzeti műveltség. E törvény és az ennek alapján végrehajtandó középiskolai reform a magyar értelmiségnek nemzeti irányú általános műveltséget nyújtó egységes szellemű és alsó tagozatában formailag is egységes középiskola felé vezetett. Ez az egységes magyar középiskola a gimnázium nevet viselte. Fontos új rendelkezése volt a törvénynek a felügyelet lehetőségeinek kiterjesztése, amely az egyházak határozott ellenállása ellenére bővítette azokat a lehetőségeket, amelyek az államnak beleszólási jogot biztosítottak / a finanszírozás arányai révén/. A humángimnázium felszámolásával a szerzetesrendek autonómiájára - és nemcsak az államtól, hanem az egyházi gépzettől való függetlenségére is - csapást mértek, a reáliskola felszámolásával pedig a természettudományi- műszaki érdeklődést végképp a szakiskolázás körébe utalták. (8)

Serédi Jusztinián követelte, hogy a katolikus egyház iskolaalapítási joga külön mondassék ki, ne csak a fenntartási, s hogy a katolikus iskolában az iskolai szünet megállapítása a ppkval együtt történjék. Serédi azt is követelte, hogy a törvényben megnevezett egyházi hatóságon mindig a ppk által ekkor kreált szerv legyen értendő (9)

Az evangélikusok szerint az 1887. évi törvényből annak átvétele hogy 50%-nál magasabb államsegély esetén megszűnik

az autonómia nem reális, mert az egyházak anyagi ereje jelentősen lecsökkent. Valójában már az is kompromisszum volt, hogy a tandíjt az egyházak javára számították be. Az állam valójában csak akkor szerzett jogot az autonómia korlátozására, ha az egyházi hozzájárulás 15-20%, a tandíj 30-35% alatt maradt. (10)

A reform egyik legfontosabb célja volt a szelekciós szakasz beiktatása. E szerint pusztán az érettségivel nem, csak egy külön engedély alapján képesít a gimnázium egyetemi tanulmányokra. A törvénycikk politikai élére 1934-ben csak a minden ilyen kérdést látszólag eltúlzó szociáldemokraták figyeltek fel, s állították, hogy e szakasz kedvéért hozták az egész törvényt. A későbbiekből viszont kitűnik a történész számára, hogy e szakasz több a szocialista elemek üldözésénél. Része a következő numerus clausus előkészítésének, s az új tanügyigazgatási törvény után a továbbtanulás kérdésében a szaktanárok a konzervatív iskolai vezetés kezéből a tanügyigazgatás kezébe adta át a jogosítványokat. Ez pedig az egész magyar középosztály második szelekcióját eredményezte. Kelemen Krizosztom és az egyetemi lobby a szelekciós szakasz helyébe azt javasolta, hogy vegyék el a középiskolától az egyetemre lépés jogának megállapítását és azt az egyetemekre bízzák (11)

A másik fontos célcsoport volt az iskolai nevelés rendszeres kiegészítése és betetőzése, a tanulók erkölcsi érzékének és erkölcsi tudatának fejlesztése, jellemképzés és állampolgári nevelés által.

A törvény szellemének és az új tantervnek, illetőleg redukált tananyagnak megfelelő tankönyvek elkészültek

Ettől kezdve a legfőbb bűnök közé tartozott a nem

engedélyezett, vagy eltiltott tankönyvek, illetve segédkönyvek tanári használata.

Ez különösen a harmincas évektől vált jelentős problémává. Addig ugyanis igen sokféle tankönyv volt engedélyezett forgalomban, választhatott közöttük a tanár, illetve az iskola. 1934-ig a felekezeti autonómiának egyértelműen része a tankönyv választás, azután állami jóváhagyáshoz kötött. Kimondottan eltiltott tankönyvek használatát alig-alig kockáztatta meg bárki, e pluralizmus idején erre nem is volt szükség. 1934-35 után azonban megkezdődött a tankönyvmonopolium kialakítása.

Az évtized elején bevezetett tankönyvváltoztatási tilalom - tekintettel a szociális helyzetre, a szociálpolitikai csoportok követelésére, a szülők kívánságaira - továbbra is fennmaradt, de a rendelet hangsúlyozottan mutatott rá: új tankönyvek életbelépésekor igen is van helye a tankönyvváltoztatásnak. (12)

A példának választott 1936-os és 1937-es év tankönyvváltoztatásai a megújítás, illetve az egységesítés szellemét kívánták szolgálni.

Az új II. gimnáziumi tantervnek megfelelő új magyar, illetve latin olvasókönyvek jelentek meg. Kétfélét lehetett használni. A Szent István Társulat féle Alszeghy-Sik olvasókönyv - mint már évek óta - érvényben maradt. (13)

A nem katolikus gimnáziumi könyvek eddigi pluralizmusa viszont megszűnt. Eddig az iskola a Bartha-Tordai, a Kovács Géza, a Négyesy, a Szinnyei-Réger, a Voinovich-Galamb féle olvasókönyvek közül válogathatott. Az oktatáspolitikát most a Bartha-Tordai féle kötetét juttatta monopolhelyzetbe, s emelte - nyilvánvalóan minden nem katolikus gimnáziumban - a

kötelezőség rangjára.

Bartha József - régi vágású katolikus irodalomtörténetíró, volt szakfelügyelő, a kortárs /1875-1925/ irodalom hivatalosan elismert monográfusa volt, Benedek Marcell lexikonja már 1926-ban rámutatott, hogy nagy szerepet vitt a jobboldali tanármozgalmakban, a Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetségének egyik vezéralakja volt. Később mint az Ady-ellenes irodalomkritika és irodalomtörténetírás központi figurája lett közismert.(14)

Tordai Anyos szintén paptanár volt, akinek sem középkori irodalomról szóló szintézise, sem ifjúsági szindarabjai nem arattak sikert - szintén ezekben az években fordult a kortárs irodalom felé, hivatalos elismerést nyerve.(15)

A minisztérium az eddig az Egyetemi Nyomdában előállított - tehát államilag elsősorban ajánlott - Voinovich-Galamb tankönyvet e szerzőpáros tankönyve kedvéért áldozta fel. Akárhogy is, egy akadémikus irodalomtörténészt és vezető dramaturgot áldoztak fel. A magyarázat nem túl bonyolult. A klebelsbergi évtizedben íródott tankönyvek már nem feleltek meg az állami nevelési koncepciónak, semmi ok nem volt, hogy "csupán" színvonaluk miatt ragaszkodjanak hozzájuk. . . Politikailag fontosnak pedig nem bizonyult sem a Budapesti Szemle konzervatizmusát és autonómiáját gondosan védő Voinovich, sem a Hevesi Sándor mellett kiálló Galamb Sándor. Az irodalom nemzetnevelő hatását azzal kívánták fokozni, hogy a hallgatósághoz közelebb álló időszakok irodalmát és annak szakértőit nagyobb befolyáshoz juttatták a tankönyvek körüli harcokban. Miközben a hivatalos irodalompolitika vezető erői már Ady integrálásán

s a népi írók csatasorbaállításán dolgoztak, e könyvek és e szerzők változatlanul a petőfieskedő irodalmat kezelték igazi értékként.

A nagyobb nevek visszaszorulása ugyanakkor a VKM szakértők nagyobb befolyását is lehetővé tette a végül megjelenő tankönyv szövegekre.

Ebben a helyzetben - miután a megállapodás a fent említetteken kívül Négyessyt és Szinnyeit is "kiselejtezte", a katolikus egyház egyértelműen színvonalasabb szerzőpárossal, az akadémikus Alszeghy Zsolttal és a magyar katolikus költészetet megújító Sík Sándorral képviseltette magát az irodalom- tankönyvek között.

Latinból új olvasó és gyakorlókönyv kiadására került sor. A nemkatolikus iskolák számára ezzel megszűnt a latin olvasókönyv választhatósága is /eddig 3 féle létezett/. (15)

A III-os magyar olvasókönyv /Tordai-Magasi/ kiadásának monopóliumát a Franklin kapta, az Egyetemi Nyomda pedig a Thienemann-Schwarcz féle német-könyv kiadásának monopóliumát, az egészségtan és a latin tankönyveket pedig közösen adták ki.

A német könyvek megírására egyetemi tanároknak adott megbízás egyébként a középiskolai tanári körök dühödt támadását váltotta ki. (16)

Ekkor indult meg - a hosszú évtizedes rendszertelenség és tankönyvi sokféleség után - az első új tankönyvsorozat, ami az I. és II. osztályos földrajzkönyvvel kezdődött. (17)

A tanáregyesületek azért háborogtak, mert élükön olyanok álltak, akiket az állami tankönyvmonopólium egy jelentős jövedelmi forrástól illetve tekintélyszerzési lehetőségtől ütött el. A pedagógiai szakkörök az alternatívák

csökkentését fájlalták, a liberális tanárok ismét az egyöntetűség kiméletlen térhódítását konstatálták. A konzervatívok a megszokott munkaeszközük értelmetlennek tűnő elvesztése miatt tiltakoztak. Jelentősen megnőtt azoknak a száma, akik az engedélyezett listájáról lekerült tankönyveket továbbra is használták. (18)

Ennek nagy veszélye miatt az engedélyezettlen könyv használóját nem csak figyelmeztették, hanem az iskolalátogatónak meg is kellett állapítania, kit terhel a konkrét felelősség a könyv használatáért. A kérdésről további konkrét intézkedés céljából, jelentést tett a tankerületi főigazgatónak. (19)

A nem engedélyezett tankönyv használata nem vezetett fegyelmihez, de rendkívül lerontotta a tanár minősítését és számított a végelbánás alá vonásoknál. /Olyan esettel nem nagyon találkoztunk, hogy többször kellett volna egy tanárt figyelmeztetni, hogy a nem engedélyezett tankönyv használatát hagyja abba./

A hagyományos tanáregyéniségek jelentős része a tankönyv helyett, de még inkább a mellett, külön jegyzeteket használt. (20)

A szabályosan lediktált tanári előadásokat a gimnáziumi tanulók még kisnyomtatványként is sokszorosították, sőt maga a tanár saját szövegén szabályos korrekturát végzett. (21)

Ez ellen a rendszer ellen a reformpedagógiától, vagy egyáltalán a cselekedtető oktatás bármely formájától megérintett pedagógiai szakkörök éppugy tiltakoztak, mint a belügyi sajtórendészet, könnyű volt tehát a VKM-nek a jegyzetek használatát megtiltania. (22)

Az iskolalátogató a jegyzetek használatát az

iskolalátogatói értekezleten vetette a tanár szemére, ennek egyrészt jegyzőkönyvi nyoma maradt, és a minősítésben is lecsapódhatott, másrészt hatékony elrettentéséül szolgált a többi kolléga szemében. (23)

A tankönyvek hatékonyságáról a minisztérium némi visszacsatolásra is igényt tartott. Az iskolalátogató feladata volt annak ellenőrzése, hogy a tankönyvekben foglaltakat a tanulók könnyen megtanulhatják-e. A cél valóban "a könnyen tanulhatóság" volt, szemben a herbartiánus gyakorlattal, a "minél több tanulással".

Az eddigi tankönyvek - noha formálisan nem ismerték a fakultatív ill. kötelező anyag fogalmát - bizonyos lehetőséget nyújtottak arra, hogy a hosszabb szövegből és tekintélyesebb anyagmennyiségből minden tanuló képességei szerinti alapossággal sajátítsa el a tananyagot. (24)

Az új cél ezzel szemben nyilvánvalóan az volt, hogy mindenki ugyanazt a tananyagot sajátítsa el, hisz így lehetett csak egyöntetű és egységes az oktatás tartalma, és ami fontosabb, így lehetett egyöntetű és egységes világnézetet kialakítani, így lehetett ugyanazt a nevelési hatást elérni.

A tankönyv nem arra szolgált, hogy a tanuló és a tanár együtt dolgozza fel azt: a tanár óráról órára pontosan kijelölte a megtanulandó anyagrészeket. S ezen anyagrész mellett nem lehetett sem jegyzeteket sem - például történelemből, magyarból, földrajzból - egyéb szakkönyveket használni, hiszen ez megint csak a többféleséget jelentette volna.

Ha a szaktanároknak kifogásuk akadt a tankönyvek ellen, akkor ezt az iskolalátogatónak, a tankerületi főigazgatónak

jelentették, aki - kommentárral vagy anélkül - a minisztériumba továbbította ezeket. A tanárok kifogásai általában kisebb metodikai, anyagfelosztási kérdésekre vonatkoztak, ezeket az OKT időnként tárgyalgatta ugyan, de nem tudunk olyan esetről, amikor tanári nyomásra módosítottak volna tankönyvet. (25)

Tartalmi kérdésre vonatkozó bírálat - néhány ilyennel lehet találkozni különösen a magyarra, történelemre, földrajzra, honvédelemre vonatkozóan - szinte azonnal az "elnöki bizalmas" anyagba került, és a tanár megítélésében nyoma maradt. Így erről a tanárok igen hamar leszoktak. (26)

A reformpedagógiai köröknek - amelyek különösen a polgári iskola környékén rendelkeztek rendkívül nagy befolyással - sikerült elérni, hogy a munkáltató tanításnál használt munkafüzetek, diáriumok, amelyekbe a tanulók röviden lejegyezték a közösen megállapított és elfogadott eredményt, mentesültek az általános jegyzettilalom alól. Ez ellen egyébként már csak azért sem volt kifogása az ellenőrzésben érdekelt köröknek, mert a munkáltató tanítás engedéllyel és hivatalos támogatással folyt, ennek dokumentumait amúgy is ellenőrizni kellett, erre pedig a legegyszerűbb és leggyorsabb módot valóban a munkafüzetek vizsgálata jelentette. (27)

A szemléltetés szintén szorgalmazott didaktikai elvéből következett, hogy nem tekintették tiltott jegyzetnek a tanítás folyamán készült vázlatot, az ahhoz csatlakozó ábrákat, rajzokat stb. (28)

A szakiskolák számos tantárgyánál tankönyv egyszerűen nem állott rendelkezésre, jegyzet használatát itt is kénytelen volt a VKM engedélyezni (29)

A tankönyvek alternativitásának megszüntetése a pluralitás szervezett érvényesülését akadályozta meg, a jegyzetek tilalma pedig a tanár egyéni "kibujási lehetőségét" szüntette meg. Szigorúan tiltották, hogy a tanuló bármiféle nem-taneszközt hordjon magával az iskolába, s ezzel még a spontán jellegű ismeretszerzést is lebénították.

A megújított tanügyigazgatás és tanfelügyelet olyan helyzetet szándékozik teremteni az iskolában, mint a társadalomban 1944. március 19-e: a teljes ellenőrzöttség, a pluralitás és alternativitás hiánya, az információ irányítottsága, a gondolat, a szólás és tanítás szabadságának eltörlése jellemzik ezt az állapotot.

A tantárgyak és az oktatáspolitikai

Az alábbiakban a tantárgyak elemzése nélkül éppen a tanügyigazgatás és oktatáspolitikai szempontjából vesszük számba az új jelenségeket.

Ha a műveltség anyag pozícióját mérhetjük a tantárgyak óra-arányán, fokozottan mérhető avval az egyes professziók érdekérvényesítési képessége. A műveltséganyag ugyanis gyakorlatilag mérhetetlen, hiszen nagyobb óraszámokban is lehet ugyanazt a műveltséganyagot tanítani stb. Viszont az emelkedő óraszám mindenképpen nagyobb befolyást biztosít tanárának a tantestületben, jobb elhelyezkedési esélyeket biztosít az egyetemen végzetteknek, növeli a tanügyi apparátusba kerülés esélyét a szaktanárok elitje számára stb.

Az összóraszám 14 órával nőtt 236-ról 250-re. A

liberális kereskedőtöke nyomására kísérlet történt a társadalmi ismeretek külön órában történő bevezetésére. Igen fontos harci kérdés volt, hogy e társadalmi gazdasági ismereteket külön e célra képzett tanárok oktassák-e, ahogyan a nagytöke, és különféle modernebb tudóscsoportok követelték, vagy éppen az osztályfőnök illetve a tanügyigazgatás által erre a célra kijelölt oktató tehesse ezt - nyilvánvaló módon a kiválasztódás jobboldali politikai szempontrendszer alapján, avagy a történelemtanárok oktassák ezt a tárgyat, ahogyan ezt maga Hóman gondolta. A gyakorlatban az utóbbi koncepció érvényesült, és pedig azért, mert a tanügyigazgatás és a politikai jobboldal kénytelen volt valamiféle kompromisszumot kötni a legfelső ideológuscsoportokhoz, illetve a miniszterhez a legszorosabb szálakkal kötődő szakma képviselőivel.

Igy ez az óra politikai- világnézeti nevelés szolgálatába állt az aktuálpolitikai képzés a testnevelési órákra, az iskolán kívüli nevelésre, a leventemozgalomra, s később a honvédelmi órákra tolódott át. Annyi sikert azonban a jobboldal is elkönnyelhet, hogy az állampolgárnevelés külön diszciplinaként való megjelenésével a hagyományos tanáregyesületekben is megerősödnek az e kérdésekkel már régebben foglalkozó, politikusabb történelemtanárok, és ezzel csökkent a szakma apolitikus, klasszikus értékörző arculata. (1)

A történelemoktatásban az új a tantervet csak Unger Mátyás alapvető munkája nyomán jellemezhetjük: megnövekedett a világtörténelemmel szemben a magyar történelem szerepe, a világtörténelem funkciója mindinkább a háttér felvázolása a nemzeti történelem mögé. Megnövekedett a legújabbkori ismeretek, erősen politizált ismeretek aránya. A huszas évek tankönyvei még csak a trendeket futtatták ki a

legújabbkorig, az új tankönyvek már fejezeteket is szenteltek az 1918 utáni magyar történelem eseményeinek. E kérdésekben a történelemtankönyvek pluralitása gyakorlatilag nulla. (2)

A történelemtanítás átpolitizálását, standardizált óravázlatokkal akarták megkönnyíteni. Jellemző például a "római birodalom általános hanyatlása" óravázlat, ami látszólagos időbeli távolsága ellenére meghatározott történet politikai szemléletet követelt meg.

Ennek során a közvetlen nevelő elemek: hadsereg alkotmányhűségének és más puccsokkal fenyegető hadseregeknek a szembeállítás, a tördöfés legendája /idegenek kezében fegyver/, a jogfolytonosság hiányának a pacifizmusnak átkos hatásai, a nagyvárosi proletariátus megbízhatatlansága.

Mindez egy "nevelő történelem oktatás" funkcióját elégíti ki.

Egész felépítésében a bomlás, hanyatlás, széthullás stb. általános tüneteit keresi, ami konkrét üzenetet hordoz a "felbomlás" ellen védekező, az állam és nemzet sorait mind szorosabbra záró harmincas évek számára. (3)

A nemzeti típusú iskolában az irodalomtanárok is az erősödő csoportok közé tartoztak. Nekik is probléma volt azonban, hogy az általános nemzeti arcúlaton túl erősen rövidre zárt módszereket követeltek meg a mintatanítások. "Kozma Andor: "Jézus a vendég" című" költeményének elemzéséről szóló mintatanítást vehetjük itt példának.

"Mit tanulhatunk ebből a kedves történetből? /Aki nem csügged el a bajban, azt megsegíti az Isten. Az erős hit megelégedetté teszi a szegényeket, meggyógyítja a betegeket, felemeli a megalázottakat- válaszolják a tanulók/. Ugy van!

Erős hitre és kitartásra van szüksége minden magyarnak, hogy újból életre keltsük Szent István országát, mert ez jelenti a megélhetést, a boldogságot, a megelégedettséget" - magyarázza a tanár.

A történetből maguk a gyerekek levonják a hagyományos valláserkölcsei tanulságot. A tanár feladata, hogy ezeket a leszűrt elveket azonnal és összefüggés nélkül aktuális tanulssággá, politikussá formálja.

A földrajz is nemzeti tantárgynak számított e tárgyon belül, is megerősödött a nemzeti földrajz aránya. De a világföldrajz mondanivalóját is vezérelni kívánták. A Franciaország földrajza órába például számos társadalompolitikai- ideológiai jelentés - tartalmat építettek be.

Kiemelték Nyugat-Európa kedvező földrajzi helyzetét és ebből vezették le a "nyugalmas polgári élet" kialakulását.

A gyerekektől kikérdezték, melyek azok a mindennapi információk, amelyeket Franciaországról tudnak, módszertanilag egyébként igen korszerűen a meglévő és egyéb helyről összeszedett ismeretek integrálásával oktattak.

Ezután a diákok feladata volt összehasonlítani mindezt Csonka-Magyarországgal és Németországgal. s tanáré pedig, hogy rámutasson a "hazátlan magyar tengeri hajókra".

A határok tanításánál még közvetlenebb, még "rövidebbre zárt" a tanulság. A Rajnai Palahegység és a Vogézek között nincs jó természetes határ. Ennélfogva a két nép is összekeveredett ezen a területen /német és francia/, tehát "a népi határ is elromlott. Csak a jó természetes határ lehet állandó, amilyen Nagy-Magyarország határa is! A mondva, vagy csak rajzolva csinált politikai mesterkélt

határok felett az idő és a nemzet ereje végre fogja hajtani a könyörtelen ítéletet. "

Megfigyelhető, hogy a nagy, hagyományos tárgyak tanárai - történelem, matematika, irodalom nem alkottak saját egyesületeket. Az iskolatípusonként, vagy régióként megalakuló egyesületek vezetői legnagyobb részben a vezető tantárgyak képviselői közül kerültek ki, nemcsak a középiskolai tanárok különféle egyesületeiben, hanem a polgári iskolai egyesületben, a tanítóképző intézeti tanárok egyesületében, a felsőkereskedelmi iskolai tanárok egyesületeiben is. Ettől nem függetlenül az egyesületek keretében e nagy szakmák érdekvédelme érdekében alcsoportok is könnyedén szerveződhettek.

A természettudományos oktatásban az egyesületek hiánya ellenére van bizonyos szakmai szerveződés. 1894 és 1914 között Győrött jelent meg a Középiskolai Matematikai Lapok, Arany Dániel, a neves matematikus és matematikai tankönyvíró szerkesztésében, majd 1925-től Budapesten ennek utódja a Matematikai és Fizikai Lapok. 1930-tól a Kémiai és Fizikai Didaktikai Lapok jelenik meg: utóbbi egyértelműen a VKM kezdeményezésére - közvetlen érdekképviselői jelleg nélkül.

(4)

Míg a századfordulós lapindítás a természettudományos oktatás arányának növeléséért folytatott - bizonyos értelemben ellenzéki küzdelem része, addig a huszas évek szervezkedéseit már az motiválta, hogy Klebelsberg központi koncepciója -a reálgimnázium elterjedése- fokozta a természettudományt tanítókkal szembeni követelményeket, másrészt pedig a reformpedagógia megjelenése éppen didaktikai-metodikai szempontból kíván választ a meghatározó

csoportok részéről.

Semmiféle tömörülést, vagy lapindítást nem tapasztalunk a nagy humán tárgyak tanárai részéről. E tanárok ugyanis amellett, hogy a szakegyesületben vezető szerepet töltöttek be, az egyesületi közlönyökben megírhatták saját jellegzetes problémáikkal, az egész iskolatípus gondjaként extrapolálva azokat, az államhatalom és az egyházak ideológiai kulcsfigurái is voltak, így számarányuknál sokkal magasabb számban töltöttek be igazgatói és magasabb szintű tanügyigazgatási funkciókat.

Ideológiai "képzettségüknél" fogva nagy eséllyel választották őket a helyi közművelődési egyesületek vezető pozícióira, vagy épp a községi képviselőtestületbe. Ugyanakkor különösen a preszcientikus korszakban - a történelem és irodalomtanár egyenrangú tagja a történelemszvilágnak, az irodalmi és irodalomtörténeti társaságoknak. S bár egyenrangú volt a fizika vagy kémia tanár is, de kísérletezési lehetőségei messze alatta maradtak a hivatásos /egyetemi/ fizikusénak, kémikusénak. A társadalom és humántudományi társaságok vezetői között nagyszámban találunk középiskolai tanárokat. (5)

Külön ki kell térnünk arra a kérdésre, miért örződik meg, mostmár az egyetlen középiskolatípusban a latin. A latin az uralkodó körökhöz tartozás alapvető eleme volt. A latin szimbolikája olyan sokféle és sokirányú rendszert képezett, hogy többféle csoport, többféle ideológia legkisebb közös nevezőjévé válhatott. (6)

Történeti szimbolikájában a latin Magyarországon egyszerre szimbolizálta az antikvitást, a középkort és a koraujkort. Az antikvitas értékei pedig nemcsak a

klasszicista hajlandóságaik számára jelentettek alapvető ismeretanyagot, hanem a fasizmussal is szembeállítható neohumanizmus számára is. (7)

A középkoriság egyszerre jelentette a legnagyobb magyar történeti egyház, a katolikus egyház és a középkori magyar birodalom eszmevilágát. E kor, mely értékvilágában egyre inkább megtagadta a magyar polgárosodás hagyományait, nacionalizmusa miatt nem vállalhatta - bármennyire szerették volna is azt Szekfüék - a Habsburg uralom évszázadait. így egy korábbi állameszményhez kellett visszanyulnia, a középkori magyar állam eszméjéhez. Szent István, III Béla, Nagy Lajos és Mátyás állama mind a latinos írásbeliségen épült fel. És mivel a központi kérdés korunkban az állami centralizáció, a középkorábrázolásban is az állami centralizáció technikája válik kiemelkedően fontossá. (8)

Egészen speciális, hogy Magyarországon a németesítés, a nemzet "elveszése" alternatívájaként működött a XVII-XVIII század latinja. A latin preferálása így nemcsak a katolikusok és középkorra tekintő etatisták, nemcsak az antik humanista gondolkodásuk és a romantikus gondolatkörben felnőttek legkisebb közös nevezője, hanem e sajátossága révén a protestánsok, a vidékiek, a Habsburg-ellenes hagyományt vállalók összefogásának is eszköze. (9)

A külpolitikai érdekek szempontjából a latin mindkét tábornak megfelelt. A német orientációjuknak azért volt fontos, mert a latin tanítása kizárta egy második idegennyelv tömeges oktatását. A második élő idegennyelv pl a felsőkereskedelmik, reáliskolák tapasztalata szerint egy teljes második kulturát mutatott fel a diákoknak. (10)

A németellenes csoport számára viszont a latin olyan alapozó ismeretanyagot jelentett, amely mintegy automatikusan vezetett tovább az olasz és a francia felé, sőt a művelt angol lexikáját egy latinul és németül tudó értelmiségi már könnyen elsajátíthatta. Különösen megerősítette a latin aktuális jelentőségét, hogy Mussolini Olaszországa önmagát a latin Róma közvetlen utódjának tekintette, és a Magyarországon megjelent kézikönyvek - pl Salvatorelli Olaszország története - is ezt a folytonosságot hangsúlyozta. (11)

A latin és német nyelv hegemoniája az oktatásban kétféle értelemben is szimbolizálta a magyar értelmiség tájékozódási irányának kívánatos egyensúlyát:

1/egyensúly a történetiség, a történeti jogok és a modern nagyhatalmi elvű tájékozódás között. / Csak ezzel lehetett egyszerre legitimálni a semmifajta történeti jogot el nem fogadó Németországgal való barátságot és a területi revízió történeti érvelését/

2/ egyensúly a német és nem német orientáció között, de olyan módon, hogy a német maradjon a konkrét a megkérdőjelezhetetlen és az olasz ill francia elmosódó, jelzésszerű.

Amíg az 1934-es törvénnyel tervbevett gyakorlati leányközépiskolát nem sikerült felállítani, addig a leánygimnázium tanítástervét gyakorlati irányba kívánták terelni.

Ebből a célból elrendelték, hogy a régebbi leánylíceumokból átszervezett leánygimnáziumok III. osztályától a latin mellett egy modern idegennyelv tanítását is megkezdjék.

A tanulók szüleinek a beiratáskor kellett nyilatkozni, hogy a latint vagy a modern nyelvet kívánják gyermekükkel hallgattatni.

A klasszikus műveltség hívei még változatlanul erős pozícióban voltak s jogaikat még az abszolút kisebbségbe szorulás estére is biztosították: a latin nyelv tanítását már öt jelentkező esetén is biztosítani kellett...(12)

A görög és latintanárok leginkább a klasszika filológiai, ókortudományi, teológiai jellegű társaságokba épültek be. A görög és latin nyelvoktatás védelme - s így a szaktanárok legalapvetőbb érdekének, munkájának megtartása érdekében - óriási erejű társadalmi csoportok vetették újra és újra küzdelembe magukat az egyházaktól a jogász és orvostestületeken át az akadémiáig és az egyetemekig, e sorban egy független tanáregyesületnek nem túl sok értelme lett volna. 1924 után a reálgimnáziumok szaporodása aktivizálta igazán őket és a filológusokkal, középkortörténészekkel, ókorászokkal szövetségben megalapították a Humanisztikus Gimnázium Barátainak Egyesületét amely különösen 1934 a humángimnázium megszüntetésének kezdete után nemcsak e mereven konzervatív csoportok támogatását élvezte, hanem az antifasizmus az alkotmányvédelem lehetőségét pillantotta meg benne többek között a latin oktatásért korábban egyáltalán nem lelkes nagytőke is. Balogh József személyes sorsa -a Magyar Szemle főtítkári székéből kiválva a Nouvelle Revue de Hongrie és a Hungarian Quarterly szellemi irányítása közben szervezi az egyesületet, / majd kapcsolódik be a kiugrási iroda munkálataiba és lesz a nácizmus áldozata/- jelzi az élönnyelvek vagy klasszikus nyelvek típusu vitán a legjobbak

felül tudtak emelkedni. (13)

Az élőnyelvek tanárai szintén tömörültek. Meghatározó szerepüket azonban mégsem a szakegyesületek adták, hanem erőteljes beépültségük a külügyminisztériumi és bankkörökkel összefonódó olasz-, francia-, angol-, németbarát társaságokba. (14)

Az 1935-ös magyar-olasz kulturális egyezmény azt is kimondta, hogy az iskolában foglalkozni kell a másik ország intézményeivel, társadalmi és gazdasági viszonyaival.

A VKM - a gyakorlatiasság követelményének is eleget téve, továbbá a legkisebb várható ellenállás mentén haladva - elsônek a felsô kereskedelmi iskolákban rendelte el az Olaszországra vonatkozó behatóbb ismeretek tanítását.

Hogy ne kerüljön ellentétbe azzal az elvvel, és a mögötte álló - merthogy semmi máshoz nem értô - igen lelkes táborral, hogy az iskolában a külfölddel kapcsolatos ismereteket csak a magyar ismeretek /pl. magyar történelem/ külföldi vonatkozásaiként szabad tanítani - az iskola 1-3 évében a történelem, a földrajz és a magyar anyagába illesztette bele, s ezek úgy jelentek meg, mint magyar-olasz szellemi, társadalmi és gazdasági kapcsolatok. Erre azonban ráépült a negyedik osztályban a kortárs Olaszországról szóló, külön rendszerezett ismerettár.

Közgazdaságtan keretében a fasiszta ipar és kereskedelmi szervezetekről tanultak, ami azért volt több és más, mint a "szövetséges dicsôítése", mert Magyarországon is folyt az irányított gazdaság megteremtése. A földrajz keretében Olaszország kereskedelmérôl, valamint kulturális és társadalmi berendezkedésérôl kellett tanulni.

A gazdaságtörténelem keretében Olaszország gyarmati

politikáját ismertették meg, nehogy a már 18 éves fiatalember csak a liberális sajtóból értesüljön az abesszin háborúról, s alkossa meg ítéletét.

A kivándorlókról való gondoskodás tanítása kiválóan mutatta: ilyen egy fasiszta állam szociálpolitikája, ha azt a liberális ellenzék nem tudja megakadályozni.

Az olasz nyelv és levelezés keretében átfogóan ismertették a fasiszta Olaszország kultúrális, társadalmi és gazdasági berendezkedését.

Sose felejtsük el ugyanis: a kor gondolkodásában "barna veszély" létezik, de a fasizmus és a nemzeti szocializmus egymáshoz még csak nem is hasonló fogalmak.

Az olaszul nem tudó tanárok számára maga a rendelet adott bibliográfiát.

Valamennyi szerző fasiszta, illetve szimpatizáns volt. A VKM nem javasolta a Magyar Szemle körének objektív Olaszország szakértőit. Villani Lajost, Frey Tamást, Gratz Gusztávot, Ottlikot.

A németül tudók számára viszont kizárólag olasz szerzők németül megjelent műveit, illetve 1933 utáni német szerzők munkáit sorolta föl.

Az olaszos műveltség terjesztése ügyében egyházaktól, "hasonló szíves intézkedést" kért a VKM. (15)

Ez a rendelkezés természetesen konfliktusokhoz vezetett az iskolában, hiszen akinek eddig rossz véleménye volt az olasz fasizmusról, vagy éppen Bethlennel és Klebelsberggel értett egyet, -ti. hogy szövetségesnek el kell fogadni, de nem kell belpolitikai mintának tekinteni - az megtehetette, hogy egyszerűen hallgatott a modern Olaszországról.

A /későbbiekben ismertetendő/ új ellenőrzési szisztéma

segítségével megvizsgálhatóvá vált, felvette-e a tanár a tanmenetbe az olasz viszonyok részletes ismertetését, mit írtak előadásáról a diákok jegyzetfüzetükbe. Ez a rendszer az olasztanárok számára elég jó pozíciót biztosított az iskolában.

A többi kulturegyezmény a bolgár, az észt, a japán stb olyan nyelveket érintett melyeknek gyakorlatilag nem voltak tanárai az iskolában. A német kulturegyezmény a német tanárok németországi továbbképzését tette lehetővé, de ez nem vált tömeges jelenséggé.

A "marginális" tárgyak és az oktatáspolitikai

Említésre méltóak még azok az oktatáspolitikai küzdelmek amelyeket azok a tanárok vívtak, akik mögött sem egy-egy szaktudomány, sem egy-egy nyelv érdekköre nem állott: a rajz, az ének és testnevelőtanárok tartoznak ide. Mindhárom szakma sorsa modellértékű: út az alternativitás igenlésétől a totalitarizmus támogatása felé. E tárgyak körüli viták - kissé részletesebb bemutatását az is indokolja, hogy két óriási érdekcsoport a művészeti nevelés művészetpolitika érdekcsoportja, illetve a honvédelmi nevelés, a katonapolitika érdekcsoportja elsősorban e viták kapcsán jelenik meg az oktatáspolitikai arénában.

A Magyar Rajztanárok Országos Egyesületében a vezető pozíciókat reáliskolai ill ipariskolai tanárok töltötték be pl Boros Rudolf, aki az értesítőt is szerkesztette 1898-1907-ig, s tanmeneteket is írt. Rajzoktatás címmel azután új lap is megjelent 1907-től. Az egyesületben rövid időre a gimnáziumi tanárok ragadták magukhoz a vezetést, pl

Bokor László, aki az 1912-es nemzetközi rajztanítási kongresszuson a VKM-et képviselte, majd az OKT tagjaként résztvett az 1924-es tantervi utasítások kidolgozásában. Egyetlen szám erejéig a főszerkesztői posztot is megszerezte, a vezetés azonban az idő előrehaladtával részben viasszasodródott a műszakiak pl Bán Tibor műegyetemi tanársegéd stb kezébe. A gimnáziumi csoport ugyanakkor megtartotta például az alelnöki pozíciót, Bundschuh Ottót 1935-ben nevezték ki a gyakorló gimnáziumba rajztanárnak s ő képviselhette az egyesületet a Rajztanárvizsgáló bizottságban is. (1)

A rajztanáregyesület gimnáziumi csoportja a művészeti nevelés előkészítéséhez, a művészettörténeti ismeretekhez tartotta szükségesnek a formanyelv, a rajz elsajátítását. (2)

Főleg a reáliskolai, szakiskolai csoport érve volt a műegyetemek a természettudományi karok rajzszükséglete. E tanárok támogatást kértek és kaptak a műegyetem tanári karától - és felsőházi képviseletétől - valamint az mérnökegyesülettől, később a kamarától is. (3)

A harmadik érvcsoport a műértő közönség megteremtése volt, ebben elsősorban a konzervatív művészeti körök támogatására számíthattak, s ehhez hamarosan felzárkózott a VKM művészetpolitikai osztálya. Felismerték ugyanis, hogy a legnagyobb megrendelő, a tőke viszonylag modern ízlése terjed. Felismerték, hogy nem elég az állami megrendeléseket - különösen pénzsűke idején - a konzervatív művészcsoportoknak - a harmincas évektől pedig a római iskolának - közvetíteni, hanem a megrendelő szabadpiac, a közönség ízlését is formálni kell. (4)

Az egyesület negyedik érveként a rajz általánosan művelő

hatása szerepelt. (5)

Valamennyi iskolatípusban szorgalmazták a minimum két óra rajzot, sőt annak egyetemre való bevezetését is természetesen eredménytelenül. A közép és középfoku iskolákba a szabadkézi rajzon kívül a mértani rajzot bevezetését is szorgalmazták a műszaki szakkörök támogatásával. Szorgalmazták az óvónőképzői rajzoktatást, s hogy az elemi iskolai új rajztantervet a megyei tanítógyűléseken ismertessék és e feladatot a rajztanárok kapják. (6)

A rajztanárok szorgalmazták, hogy a rajztanítás terén végzett kísérletek nyilvánosságra hozataluk előtt az Országos Magyar Rajztanáregyesületnek bemutatassanak. Az egyesület monopóliumának megteremtése ugyanis ebben a szférában különösen létkérdés volt, mivel a rengeteg állástalan művész a legkülönbözőbb ötletekkel állt elő. (7)

A rajztanárok sürgették, hogy a polgári iskolában térjen vissza 1918 előtti helyzet, azaz a nagyobb gyakorlatiasság, mert a tudományok felé való elmozdulás csökkentette a rajzóraszámot. Ez a polgári iskolai egyesület nemtetszését váltotta ki. A rajztanárok iparos érdekként jelenítették meg, hogy a polgáriban a szabadrajzon kívül mértani rajzot is tanítsanak. Ezt különösen az ipariskolai tanárok egyesülete támogatta, a felsőkereskedelmi egyesület - s ez volt az erősebb - viszont más gyakorlati ismereteket pl gyorsírást látna ennek helyén szívesen. (8)

A rajztanárok követelték a magyar népművészeti elemek tanítását is, mivel a kormányzatnál egy lépéssel előbb már a huszas évek végén felismerték, hogy a hagyományos századfordulós nacionalista konzervativizmus

izlésmonopóliuma az európai művészetekből egyre többet integráló modern magyar törekvésekkel szemben nem tartható, így annak egyik - a nacionalista szemlélettel összeegyeztethető - megújítási iránya: a magyar nép díszítőművészetének megimertetése. A szemléltető és díszítő rajzot a felsőbb osztályokban is tanítani kellene, szorgalmazták, világosan felismerve, hogy a tárgy és oktatója presztizsét közvetlenül befolyásolja hogy a populárisabb alsó vagy csak a leendő értelmiséget képző felsőgimnáziumban tanít, nem beszélve arról, hogy a műegyetem szempontjából csak a felsőgimnáziumi oktatásnak volt jelentősége. (9)

A rajztanárok azt követelték, hogy a művészettörténet vagy önálló legyen vagy a rajzzal kapcsolatban álljon, tehát ezt a fentebb jelzett okokból nagyfontosságú tárgyat ne sajátíthassák ki más szakos, nagyobb befolyású tanárok, pl történelem vagy magyarszakosok. (10)

A rajztanárok azt kérték, hogy rendkívüli tárgyként, plusz óraszámmal is tanulható legyen a rajz is, éppen a műszaki pályákra készülők számára. (11)

A rajztanárok szorgalmazták, hogy kötelező előadásokat tarthassanak a tanároknak és szülőknek a rajzoktatás és művészeti nevelés fontosságáról, azaz kapjanak külső segítséget presztizsük növeléséhez. (12)

A rajztanárok szorgalmazták, hogy a középiskolákban alakuljanak műtörténeti ifjúsági körök, s ezek vezetését - ugyanúgy ahogy az egyes szaktanárok a tudományos szakkörökét - külön pótlékokért, kedvezményekért láthassák el a rajztanárok. Ez ügyben keményen ütköztek az iskolai vezetéssel, amely a hagyományos szakköri mozgalmon kívül nem

látta szívesen a diákok idejét és figyelmét eltérítő mozgalmakat, különösen azért nem, mert egy-egy kör engedélyezése a későbbiekben precedensként is szolgálhatott más, az iskola zárt célrendszerével ellentétes körök megalakításához is. (13)

A rajztanárok az ifjúság számára szorgalmazták a kedvezményes áru kiállítások rendezését, , munkafeltételeik javítására követelték, :epidoskóppal szereljék fel az iskolákat. A rajztanárok szorgalmazták, hogy a múzeumok és öszes nyilvános tárlatok alkalmazzanak hozzá értő vezetőket, ez lett volna ugyanis a legfontosabb másodállás lehetőség számukra. Ugyanezért azt kívánták, hogy a felnőtt-tanfolyamokba a műtörténetet is kapcsolják be. Mindez az állástalan művészek számára is munkalehetőség volt, így az Állástalan Diplomások Országos Bizottsága és az értelmiségi szervezetek elleneztek a rajztanárok terveit.(14)

Befolyásuk növelése végett az lett volna kívánatos számukra ,hogy a filmoktatás ügyében a bírálóba vonják be a őket. (15)

A rajztanárok azt kívánták, hogy ne lehessen tanár, aki annyi rajztudással nem rendelkezik, mint az elemi iskola tanítója , s ezt úgy érje el, hogy a tanítóképzőbe külön bejár rajzot hallgatni s az egyetemen is legyen rajzóra . A követelés a tanítóképzőintézeti tanáregyesület részéről is csak mérsékelt helyesléssel találkozott. (16)

A rajztanárok szorgalmazták, hogy művészettörténetet csak az taníthasson, akinek a Képzőművészeti Főiskola első két évfolyamával egyenértékű bizonyítványa van rajztudásáról, azaz a szakmai képzettség éppúgy követeltessék meg, mint bármely más tárgynál, ugyanezért

szorgalmazták, hogy rajzot csak szakképzett taníthasson. (17)

Azt is követelték, hogy a rajztanártovábbképzést - külföldön is - államilag támogassák. (18)

A rajztanárok szorgalmazták, hogy a tanítóképző rajzszakos tanárainak adassék mód a tanítói munka tanulmányozására, hogy munkájuk hatékonyabb, életközelibb és épp ezért kevésbé támadható lehessen. Ugyanakkor azt kívánták, hogy a VKM a tanítók továbbképzésére tanfolyamokat állítson fel, s ott ők tanítsanak. (19)

Mint minden tanári réteg, a laikus kontrol ellen ők is tiltakoztak, szorgalmazták hogy a rajztanítás felügyeletével elsősorban magukat a rajzpedagógusokat bizzák meg. Ez esetben a dolognak még az is különös fontosságot adott, hogy a jogi és egyéb végzettségű tanügyigazgatási szakemberek melléktárgyként lenézték a meg. (20)

A rajztanárok szorgalmazták, hogy a polgári iskolákban és a középiskolák első négy osztályában, mivel ezek készítik elő az ipari szakoktatást, a számtant és mértant válasszák szét, a mértant kapcsolják össze a gyakorlati ábrázolómértannal s ennek oktatása minimum heti két órában történjék. E követelés már az adott tanáregyesületek matematikai szakosztályainak ellenállását is kiváltotta. Az iparoktatási csoportok viszont támogatták a követelést. (21)

A rajztanárok követelték, hogy a rajz és a női kézimunka tanítását s a két tantárgyra szóló képesítést is kapcsolják össze. A leányközépiskolák alsó osztályaiban heti két órában kézimunka tanítás kell, szorgalmazták, megnyerve ehhez a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége támogatását is. A hagyományos női szerepekre építő érvelés tényleges gazdasági tartalma, a ruhaipari illetve szolgáltató jellegű

tevékenység önellátóvá változtatása a rajztanárok legfontosabb szövetségeseit az ipari köröket ingerelte. Megfigyelhetjük e téren azt az általánosan érvényes tanulságot, hogy hogyha egy szakmai érdekcsoport túl sokféle keres szövetségeseket, előbb utóbb belső ellentmondásba kerül. (22)

A rajztanárok szinte minden lépése saját erejüket és befolyásukat többszörösen meghaladó erők befolyásába ütközött. Számukra a kivezető utat csak az ipari középiskolák elterjesztése jelenthette. Ezért válnak ők is az 1938-as reformok szorgalmazóivá.

A rétegbe eleve azok kerültek akiket az alkotók, a művészek világa nem tartott elég tehetségesnek, a különbség a művészeti eszmények és az iskolai rajzoktatás normatívája között a századforduló óta még növekedett is. A szaktanárok viszont sosem fogadták egyenranguként őket. Így került ez a réteg is az állam csapdájába.

A rajztanárokénál is nehezebb helyzetben voltak az énekoktatók. Az ének történeti legitimációja ugyanis a templomi éneklés tanítása, s ennek értelemszerűen a templomban és nem a középiskolában volt fontos helye.

Az énekoktatók azt szorgalmazták, hogy az éneket a középiskolai rendkívüli tárgyak helyett rendes tárgynak tekintsék, hogy az alsógimnáziumokban a karéneken kívül is legyenek kötelező énekórák, a felsőtagozatban pedig a karéneket kötelezőként rendszeresítsék. A szakiskolákba ugyanilyen rendszer bevezetését szorgalmazták. Kívánták, hogy a VKM megfelelő felszereléssel tegye lehetővé a zenekari gyakorlat, mint rendkívüli tantárgy gyakorlatát.

Az énekoktatók szorgalmazták egy standardizált dalkincs kidolgozását -bevonásukkal- a hazafias énekek, népdalok és nemzeti műdalköltészet köréből. E standardizáció része

annak a törekvésnek , hogy a nemzeti műveltséganyag egyenrangú részévé tegyék bizonyos énekek ismeretét, s hogy szembeszálljanak azzal az óriási iskolán kívüli hatásrendszerrel, amely a rádió és mozi révén a nyugati könnyűzene kulturát tette uralkodóvá a fiatalabb nemzedék körében. (23)

Az énekoktatók követelték, hogy amennyiben a középfokú iskolákban az éneket nem a tantestület valamely rendes tagja látná el, rendszeresített énektanári állások szervezendők, hogy megbízásos, bizonytalan létük valami állandóra legyen felváltható. A több osztályban tanító énektanítót mentesíttetni kívánták a többi tárgy tanításától, körzeti mintatanítások bevezetését szorgalmazták. (24)

Az énektanárok szorgalmazták,, hogy a tanítóképzősök felvételének feltétele legyen a zenei készség, sőt azonos képességük esetén a hangszert ismerőkre essék a választás . A tanítóképzős csoport ez ellen természetesen tiltakozott, nem adhatta ki a kezéből a felvételi kritériumok meghatározásának, s a felvételik tényleges lebonyolításának monopóliumát. (25)

Az énektanárok az ifjúsági levente és leányegyesületekben énekkarokat akartak felállítani. Ezzel a népművelők teljesen egyetértettek , a katonai körök viszont a honvédelmi oktatásra szánható időt féltették. Más kérdés, hogy a hazafias dalok tanítását stb ugyanezen körök intenzíven szorgalmazták. (26)

A hazafias mozgalmak, közművelődési egyesületek egymás után alakították meg dalosköreiket. Ezekben az énektanárok nem igazán nyerhettek tért.

Az énektanítók szervezkedésére igen későn, csak a

harmincas években került sor . Addig a tanítóegyesületeken, tanáregyesületeken belül próbáltak szervezkedni. Iskolai funkciójukat - főleg a tanügyigazgatási körökre támaszkodva - az iskolai ünnepek szervezésében, az ünnepélyek nevelő hatásaiban jelölték meg. Amikor azonban a harmincas évek új szelei a nagyobb befolyású tanárokat is rászorították, hogy iskolai ünnepek szervezésével bizonygassák rendszerhűségüket, e terület monopóliumát fokozatosan fel kellett adniok. 1933-ban hozták létre a Magyarországi énektanítók Országos Szövetségét, s ettől kezdve van saját lapjuk is. (27)

Tragikus tény, hogy az adott konstellációban az énektanároknak mindenképpen új legitimációt kellett keresniök a már jelzett egyházi énektanítás helyére. Ez a gyorsuló világban nem lehetett a művészeti és esztétikai nevelés. Az érvet csak a dalok megválasztásában, a közös éneklés kollektivisztikus hatásaiban lehetett keresni. Az énekoktatók ezzel azokhoz zárkóztak fel, akik az új kollektivistá ideológiát a középiskolák falai közé is be akarták engedni. (28)

Militarizmus és oktatáspolitiká

A testnevelőtanárok és szervezetük orientációja volt leginkább eleve adott. Míg a dualizmus korában a testnevelőtanár szervezet a több, szabadabb iskolai mozgás, az emberi személyiség komplex fejlesztése mellett exponálta magát, s a középiskola liberális és radikális bírálóival állt szövetségben, addig 1919 után ezeket az állásokat a leszerelt , ill tartalékos katonatisztek , militarista és

paramilitaritása szervezetek vezetői, a bajtársi egyesületek exponensei árasztották el. (1)

Magas szintű konzultatív testületként működött az Országos Testnevelési Tanács, melynek elnöki székéből egy alkalommal még miniszteri székbe is vezetett út. A szervezet 1928-ban indított szaklapot, az egyesület saját közlönye csak 1933-ban indult.

A tornatanárok két nemzedéke abban különbözik, hogy az idősebbek a VKM-n keresztül alapozták meg szakmai legitimációjukat, a fiatalabbak pedig az önálló alrendszerként működő sportmozgalom felől törtek be az egyesületbe. Bohn Ferenc például állami gimnáziumi tornatanár, a háború alatt egy katonai tanintézet tanára, majd a VKM testnevelési ügyosztályán tanügyi tanácsos 1939-ig, 1936-38-ban az egyesület közlönyét szerkesztette. A főiskolai tanács tagja volt. (2)

A fiatalabb nemzedék vezérfigurája Bély Miklós, aki már Trianon után kezdte pályáját állami gimnáziumi tornatanárként, majd a gyakorló gimnázium tanáraként, alelnöke volt a Magyar Országos Tornaszövetségnek, szerkesztette a Testnevelési Sport című fontos kézikönyvet, jelentős szerepet töltött be a Budapesten tartott Nemzetközi Ifjúsági Testnevelési Kongresszus 1934-es munkálataiban, s 1944-ben az egyesület lapjának szerkesztője lett. (3)

A testnevelők szorgalmazták, hogy fokozódjék a testnevelés óraszám, (ezt a harmincas évekre el is érték) s tétessék lehetővé, hogy a bölcsészhallgatók a testnevelést mint második főtantárgyat felvehessék s ezzel a tárgy tanárai az egyetemi tanácsba kerüljenek. (4)

A benyomás a konzervatív pesti bölcsészkarra

sikertelen maradt , s a "testnevelés pozitív szellemi hatását" is csak a szegedi egyetem pedagógiai lélektani intézetében sikerült némileg elfogadtatni. Az évtized fordulótól kezdve az országos testnevelési tanács is felvállalja az egyetemi testnevelés mind erőteljesebb követelését . A Műegyetemen sikerült testnevelési intézetet felállíttatni. A főiskolai testnevelés követelése ugyanakkor nemcsak a honvédelmi és testnevelési körök sajátja, szövetségesek ebben a szociálpolitikusok, akik a diákok egészségéért felelősek és a maga mozgásterének és népszerűségének növelésében reménykedő MEHFOSZ aktivisták is (5)

A testnevelők követelték, hogy . játéktereket biztosítsanak , hogy a sportegyesületek pályáit díjtalanul átengedjék . Ennek a liberálisabb városi és magánsportegyesületekre mérendő csapás miatt volt jelentsősége. A testnevelők a közülük kiválasztott alkalmas játékvezetőket megfelelő díjazását szorgalmazták. A testnevelők a játékdélutánokra a vonatkozó előírásokat szigorúan végrehajtatásáért küzdöttek, céljuk az volt, hogy a tanügyigazgatás akadályozza meg, hogy a diákokat tanulmányi, szakköri , kultúrális, vagy egyházi kötelezettségekre vonják el. Szorgalmazták, hogy a játszócsoportok létszámát szállítsák le, az időt növeljék heti két órára s külön sportdélutánt állítsanak be. E követelésük a harmincas években sikerrel járt, s így hamarosan a mindennapos tetnevelés követelése léphetett előtérbe (6)

A testnevelők szorgalmazták, hogy a "magyar vérmérsékletnek megfelelő" játékokat tanítsák, hogy az

angolszász orientációju, s angol szellemű cserkészlet stb mindenképpen viszaszoríttassék; s hogy vezessék be a jelvénykitüntetések rendszerét, olyan jutalmazási rendszert, mely a tornatanárok rendelkezésére áll, s független a fizikai teljesítményeket kevésre becsülő igazgatóktól és osztályfőnököktől. (7)

A testnevelők indítványozták a fogyatékosok testnevelését, e célból megfelelő bizottság kiküldését az OTT-ból.

A Testnevelési Tanárok Országos Egyesülete sem az OKT-ban sem az OTT-ban nem rendelkezett képviselettel, amit azért is sérelmezhettek, mert 1881-1919-ig az OKT-ban képviselve volt a TTOE. Az OTT-ban képviseltetve volt a hadsereg, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság magyar tagozata, a Testnevelési Főiskola, a Sportmester vizsgáztató bizottság, a Honvéd Sporttanár és Vívómester képző, a tanügyigazgatás, a Rádió sportosztálya, a Magyar Orvosok Nemzeti Szövetsége, az országos sportegyesületek vezetői sportáganként, a cserkésszövetség, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Sportszövetség, a Magyar Országos Tornaszövetség. Még az OKT-t sem testnevelő tanár képviselte.

Legfontosabb követeléseik a harmincas években a sportdélutántól az óraszámemeléssel fokozatosan megvalósultak.

A III. testnevelési óra bevezetése - az iskolán belüli bonyolult egyensúly-viszonyok felbomlásához vezetett. Több igazgató állást foglalt a mellett, hogy amennyiben csak egy testnevelőtanár van - és általában csak annyi volt - annak se legyen több harminc óránál, mert - az igazgatók állásfoglalása szerint - harminc óránál több a tanulmányi

színvonal csökkenése nélkül nem teljesíthető. A főigazgatóság viszont a harmadik testnevelési óra rendszeresítését megtagadó jelentéseket egyszerűen nem fogadja el, s a nyílt konfliktusban mindenképpen ő volt az erősebb, s ezzel kényszerítette az iskolát részben második testnevelőtanár alkalmazására, részben a túlórapénzek átcsoportosítására. (8)

A fegyverkezési egyenrangúság fokozatos visszaszerzése, az ország remilitarizálása a nyílt honvédelmi nevelés terén nyitott teret a testnevelésoktatóknak. 1937 elején a 4401/1936 elnöki rendelet intézkedett az ifjúság légoltalmi neveléséről. Ennek alapja az volt, hogy az 1935:XII. törvénycikk nyomán megindult a polgári lakosság légvédelmi képzése. Ezért volt feltétlenül szükséges, hogy a közép- és középfoku iskolák tanulóifjúsága is rendszeres légoltalmi kiképzésben részesüljön. Már ebből is láthatjuk, hogy nagyságrendileg másról van szó, mint a megelőző évtizedben. Azelőtt ugyanis az iskolában honvédelmi - nacionalista-nevelés folyt, beilleszkedve és némileg alárendelve a tanügyi szempontoknak. Ebben a honvédelmi nevelésben bujtatva benne volt a honvédelmi katonai előképzés, s kiegészítőül ott működött a leplezetlen előképzés, a leventeoktatás. Klebelsberg koncepciója arról, hogy a kulturális tárca maga a honvédelmi tárca, hogy erősebb szomszédainkkal csak szellemi fölényünket szegezhetjük szembe, kihívta a magyarországi jobboldal és a testnevelőszövetségek elégedetlenségét. Hogy a kulturfőlény mennyiben különbözött a jobboldal elvárásaitól az jól érzékelhető Milotay István szomorú jelentéséből. Eszerint a középiskola - felsős növendékek számára kiírt, "Hogyan

tudjuk visszaszerezni Magyarországot" pályázatra szinte kizárólag pacifista, a kulturfőlény logikájával érvelő pályamunkák érkeztek. "Ezek nem Zrinyinek, de Klebelsbergnek hisznek"- állapítja meg. (9)

Az újonnan előállt helyzetben azonban Hóman már nem a hazafias nevelés - akármilyen nacionalista sovíniszta stb. de oktatásügyi - koncepciójának megfelelően intézkedik, hanem egész egyszerűen a HM szükségleteinek tesz eleget. Azt azonban még így is sikerül elérni, a testnevelési tanárok követeléseivel összhangban, hogy ne kívülről jöjjenek be az iskolába katonatisztek, hanem őket bízzák meg ezzel. "Mivel a honvédelmi célokat szem előtt tartó nevelés nagyrésze amúgy is a testnevelés keretében folyik, elrendelem, hogy a légoltalmi kiképzés gyakorlati része a testnevelési órákon történjék. Az idevágó ismeretekkel és elmélet magyarázatokkal történő megvilágosítása viszont a megfelelő természettudományi tárgyak tanárainak feladata."(10)

A rendelet egyértelműen előírta, hogy a képzésnek gyakorlati jellegűnek kell lenni, nehogy a szaktanár azt higgye, mint egyes egyesületi anyagokból kiderül, azt remélje - általános elvi ismeretekkel, - gázok robbanása, salétrom összetétele stb. - el lehet intézni a dolgot. Részletesen előírja, osztályonként és tantárgyanként, mely témakörök taníthatók illetve tanítandók.

Első három évben évi 8-8 órában a testnevelés keretében folyik az oktatás. IV. -VII-ben pedig a kémiából 5 órát, a természetrajzból 3 órát, az egészségtanból 2 órát vesz igénybe. Testnevelési óra eredetileg három évre elosztva 19 lett volna, de több mint tíz nappal később kiadott kiegészítés szerint még további 5 óra. Az erről szóló

bekezdés állítólag másolási hiba folytán maradt ki a rendelet eredeti szövegéből. Valójában a testnevelési és katonai körök fellépése a feltehető magyarázat.

Összeségében tehát hét év alatt 48 testnevelési és 10 természettudományi órát fordítanak - a rendelet címével szemben nem légoltalmi nevelésre, hanem - egyértelműen légoltalmi kiképzésre.

Alapvetően új elem, hogy az eddig "apolitikus" természettudományi tantárgyakat is az iskola militarizálásának szolgálatába állították.

Igen magas szintű a képzés konkrét technológiai konkrétsága. A hatóságnak fel kellett hívni a tanárokat a Tudomány és Honvédelem c. sorozat felhasználására. Az adott helyzetben ez azt jelentette, hogy a testnevelő tanárok pozíciója az iskolán belül tovább erősödött, bizonyos informális ellenőrző hatáskört szereztek természettudományos képzettségű kollégáik fölött. (11)

Ugyanakkor a képzési terv meghatározott katonapolitikai-külpolitikai irányelveket is közvetíteni kívánt, példának okáért a "szomszédos államok légierőjét" ismértette.

Kétségtelen tehát, hogy ez a katonai képzés minőségileg más mint a huszas években kialakult honvédelmi nevelés.

Nehogy azt gondoljuk azonban, hogy ez csak a HM kedvéért történt így. Az uralkodó eszmék formálóinak is éppen ilyen, gyűlöletkeltő, ellenségkép-kialakító honvédelmi nevelésre volt szüksége, hisz a szomszéd népek lenézése nemcsak háboru esetére kellett, hanem a magyar nemzeti egység szüntelen indoklására, belpolitikai legitimációnak is. (12)

Differenciáltabb ideológiájú honvédelmi nevelést nemcsak a testnevelőtanároktól és a katonatisztektől nem lehetett

elvárni, hanem a nacionalizmusal oly mélyen fertőzött tanári kar többi részétől sem.

A honvédelmi oktatás és a tényleges honvédelem mind erősebben összefonódott. A HM utasította a csapatokat, hívják meg a közép- és középfoku iskolák tanulóit hadgyakorlatra. A VKM viszont elrendelte, hogy évente legalább egyizben az V-VIII. osztályosokat - természetesen csak fiukat - egy valódi hadgyakorlatra vigyék el. Itt az oktatás a testnevelőegyesület tiltakozása ellenére -nem is az illetékes tanár, hanem az erre a célra kijelölt "tudósító tiszt" segítségével történt. (13)

A militarista kiképzést elsősorban a katolikus iskolai, tanári igazgatói körök helytelenítették - egy kegyesrendi gimnázium igazgatója a VII-VIII. osztályos tanulók hadipuska - lökiképzése tekintetében nehézségeket támaszott, mondván, hogy nem kapott erre vonatkozó rendelkezést. A tankerületi főigazgató nem mer, vagy nem akar állást foglalni a kérdésben, inkább a VKM-re hárítja a döntést. (14)

A közép- és középfoku leányiskolákban ezután csak olyan testnevelő tanárnő taníthatta a törvivást, akinek erre jogosító bizonyítványát a m. kir. Toldi Miklós Honvéd Sporttanár és Vívómesterképző Intézet állította ki - egy általa rendezett nyári tanfolyam után. Ezzel a testnevelőtanárnőket is alávetették egy újabb kontrollnak, ahol már a polgári testnevelés szempontjai egyáltalán nem kaptak szerepet, hanem a tanárnők fizikai, erkölcsi, nemzeti alkalmasságát kizárólag katonák döntötték el. szdó. Az egyébként befolyásos Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége ill az Egyetemet és Főiskolát Végzett Nők Szövetsége ilyen erőkkel szemben tehetetlen volt. (15)

A középfoku iskolai sportkörök alapszabályait 1937-ben újra módosították. 1924-gyel szemben jellegzetes változás volt, hogy míg akkor a KISOSZ szabályai szerint mindenki maga készíthette többé kevésbé eltérő jelvényét, addig az új rendelkezés szerint mindenki a KISOK egységes jelvényét viseli.

Míg 1924-ben az iskolai sportkör tagjainak átigazolását sportszervezetekbe a tanártól és igazgatóktól tették függővé az új rendelet szerint a KISOK, a Központ rendelkezik a tanulóval.

A versenyek az 1924-es koncepció szerint elsősorban a bennük rejlő nevelő hatás és az ifjúság tudatos munkája által elért eredmény bizonyítására, másodsorban a társadalom érdeklődésének fölkeltesére szolgálnak. Az új koncepció nem fogalmazza meg ezt a pedagógiai célt, itt már erősebben érvényesül a testnevelési-honvédelmi - körök befolyása.

A rendes tagok - 1924-gyel szemben - már nem voltak kötelesek fizetni, mert ezt a formát is tömegesíteni, népiesíteni, széles társadalmi rétegek számára hozzáférhetővé akarták tenni. Persze a költségvetési helyzet megkövetelte, hogy egyes költségesebb sportok képzéséért pótdíjat szedjenek.

Az 1924-es szabályzat még kimondja, hogy csupán a tisztességes küzdelem és a versenyszabályok ellen vétők büntetendők a KISOSZ szabályai szerint, egyébként - tehát a fegyelem és az erkölcs ellen vétők - az iskola fegyelmi szabályzata alá tartoznak, ez a kettősség 1937-re eltűnik, mindenben a KISOK-é a döntő szó. Ez az igazgató és a tanárok súlyos sérelme, megnöveli viszont a kérdésben döntésselőkészítő szerepet kapó helyi tornatanár befolyását.

(16)

A kör fölötti felügyelet 1924-ben csak tankerületi főigazgató gyakorolta. 1937-ben ezt a funkcióját meg kellett osztania a KISOK miniszteri biztosával, a tamügyigazgatási tisztviselők tiltakozása ellenére - ami annak a jele, hogy a tankerületi főigazgató funkciójának és befolyásának közben bekövetkezett erősödése sem volt elegendő arra, hogy a testnevelési-honvédelmi nevelési körök előretörését ellensúlyozza. A körök választmányát, közgyűlését, tisztviselőit ugyan a kör tagjai választották, de csak az igazgató és vezető tanár által kijelölt személyek közül. A vezető tanárt, a tanárelnököt pedig lehetőség szerint a testnevelő tanárok közül jelölték ki. A szakosztályok kapitányait pedig egyszerűen a tanárelnök nevezte ki. (17)

Az 1924-es szisztémával szemben a kapitányok működési naplójukkal a tanárelnöknek és nem az igazgatónak feleltek. A szervezet működésének demokratizmusát azzal is csökkentették, hogy nem a tagok egyharmadának, hanem a felső osztályok mindegyikéből 5-5 tanuló jelenléte volt szükséges annyit pedig nyilván mindig engedelmeskedők között találni lehetett.

A szünidei bizottság - mint a tagok ellenőrzésének fóruma - már 1924-ben is működött.

A kör jövedelemforrásainak és vagyonstruktúrájának átalakulása jelzi az új célokat: a tagdíjak - már ismertetett okokból - eltűnnek. A pártoló tagok adományai helyébe pedig az önkéntes adományok léptek, ennek oka az, hogy a pártolótag intézményt megszüntették, hisz az külső társadalmi erők számára némi betekintést, sőt beleszólást

engedett ebbe az egyébként nagyon keményen kézbentartott szervezetbe. A testnevelőtanárok társadalmi kontrollja egyre inkább lecsökkent.

A versenyek rendezésében is érvényesült az iskolai élettől az iskolai hagyományos erőviszonyoktól való elszakítás: az 1924-es szabályzat szerint a kör évvégi versenyei még kapcsolhatók voltak az iskola évváró ünnepélyével - az új rendelet szerint erre már csak a Hősök emlékversenye során kerülhetett sor. A tornatanár feladata a diákok mozgatása a szimbólikus gyakorlatok irányítása az iskolai ünnepeken korábban alárendelődik az irredentizmus komplex koreográfiájának, a zászlókultusznak, az irredenta költészetnek (18)

1924-től 1937-ig az iskolai sportkör maga is kezdeményezhette kerületi, városi stb. verseny rendezését. E kezdeményezés fogadtatása az adott régióban tekintélyes tanárok és igazgató közvetítő levetkenységétől függött, így a testnevelő tanár, ha ki akart lépni az iskola keretei közül kénytelen volt némileg korlátozni önállóságát, s megfordítva: ahhoz, hogy a helyi tekintélyekkel szemben bizonyos autonómiát egyáltalán fenntarthasson az iskola határain túli kapcsolatait szüntelenül meg kell újítania. Ilyen módon a huszas években a testnevelők és igazgatók erőviszonyai kiegyensúlyozottak maradtak. A sportigazgatás saját hatalmi koncentrációjának növelése éppen ezért nem ütközik a testnevelőtanárok ellenállásába, hiszen ezt a kialakult gátat ezzel megkerülhetik. Ennek eredményeképpen a kerületi versenyek rendezésére 1937-től csak a KISOK adhatott meghívást. (19)

A szünidei szünetelés és a feloszlathatóság kritériumai

ugyan változatlanok maradtak 1937 után is , de az ajánló és véleményező személyek közül 1937-re az igazgató eltűnt, és csak a vezető tanár maradt. így az igazgató nem kezdeményezhette, hogy saját iskolájában szűnjön meg egy sportkör, hogy legalább nyáron hagyják békében a gyerekeket. (20)

Túl a testnevelés , honvédelmi nevelés kérdésén mindez azért is fontos, mert láthatjuk a kormányzatnak szüksége van külön megbízottakra az iskolában. akik az igazgatótól és a legtekintélyesebb hagyományos tanárvezetőkől függetlenek. E testnevelőtanárok ugyanakkor a helyi közművelődésbe úgy épülhettek be, hogy sem a népművelési hálózattól, sem a tanügyi igazgatástól nem függtek igazán . (21)

A testnevelő tanárok tehát - ha nem is saját szervezetük követeléseai eredményeképpen, hanem a rendszer általános militarizálódása miatt - megnövelik befolyásukat az iskolában. A réteg nemzetközi kapcsolatai is egyértelműen a nemzetközi jobboldallal, a militarista körökkel erősödnek meg (22)

Egy réteg mely egy demokratikus társadalomban az egyik legdemokratikusabb társadalmi tevékenység, az önszerveződő tömegsport /és a kevésbé demokratikus, de szintén liberális jellegű rétegsport, egyesületi sport, klubélet stb / szakembereként szerezhethet társadalmi presztizst, ebben a struktúrában a politikai élet legrosszabb erőinek elkötelezettjévé válik.

FORDULAT A TANÜGYIGAZGATÁSBAN

A tanügyigazgatási törvény

"Én, mint szervező kulturpolitikus és vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1935:VI.tc-et tekintem miniszteri életem főművének. Ennél szebbet és nagyobbat alkotni nem tudok. Annyira központi problémának tekintem azt, hogy meggyőződéseim szerint ez a törvény adja kultuszminiszteri működésemmek tulajdonképpeni jelentőségét" - mondja Hóman az összegyűlt tankerületi főigazgatóknak 1935. szeptember 13-án. Hóman ekkor már túl van az egységes középiskolát megteremtő törvényen, már készül az 1938-as újabb középiskolai törvény. E jelentős tartalmi reformoknál is jelentősebbnek tartotta tehát e törvényt. (1)

A közoktatásirányítás reformja, amelyet az 1935:VI. tc indított el valóban alkalmas volt arra, hogy lényegileg újat hozzon a Klebelsberg korszakhoz képest. Ha a huszas évek kulcsmondata az volt, hogy a kulturfőlény érdekében ki kell építeni egy vadonaturj oktatás- és művelődésügyi intézményrendszert, akkor a harmincas éveké az, hogy a nemzetnevelés egységesítése érdekében ki kell építeni egy vadonaturj irányítási- felügyeleti- minősítési rendszert. A szakmai értékeket, a szakatananácsadást, mely a huszas években a civil szféra része, hivatalossá kell emelni, eleget téve a modernizáció és a totalitarizáció követelményének. (2)

A fontosságot azért is hangsúlyozni kellett, mert Klebelsberg hosszú uralma idején a tárca politikai természete kettős volt: a kultúra pluralitásának tolerálásával a kormánypárt liberális szárnyához tartozott, a kormányzatban a merkantil csoportok szövetségese volt, ugyanakkor, mint jellegezetes köztisztviselői tárca mindvégig kifejezte ennek a rétegnek - korántsem liberális -

érdekeit. Az új uralkodó körök számára bizonyítékokkal kellett szolgálni, hogy ez a tárca már nem az a tárca. (3)

1867 óta az egész irányítási rendszer abban az irányban haladt, hogy minél inkább specializálódtak az intézmények, annál több központból, elvileg annál szakszerűbben irányították őket. Az intézmények eltérő szempontjainak összehangolását egyedül a minisztérium lett volna hivatva megoldani. Nyilvánvaló, hogy az oktatásügy remélt és programba vett fejlődése az iskola-fajták egyre nagyobb számához és az irányító szervek számának szaporodásához vezet. S minél több a szerv, annál hatalmasabb a bürokratikus apparátus, amit a minisztériumnak a nemhogy fokozni, de leépíteni kellene. Minél több a szakirányító szerv, annál nehezebb ezeket a minisztériumnak összehangolni. (4)

Hogy a Klebelsberg-korszakban nem láttak hozzá a rendszer radikális felszámolásához annak több magyarázata lehetséges: Klebelsberg és gárdája a dualizmus korszakából jött ; s ez a korszak sok mindent üldözött, de a sokszínűséget nem. Ugyanakkor a Bethlen-korszak elsődleges feladatának tekintette tömegbázisának, a hivatalnokgárdának megőrzését, illetve átmentését, s a szakszerűség követelménye az oktatásirányítás esetében erre kitűnő ürügynek mutatkozhatott. Ez persze csak néhány tucat státuszt érintett. A tanárok- tanítók ugyanakkor érdekeiket ezeken a szakfőigazgatóságokon, szakfelügyelőségeken keresztül közvetítették a minisztérium felé. A tagoltság nem csak iskolatípusonként, hanem konfliktusfajtként is eltérő. Az elemi iskolázásban az egyházközségekkel és megyei tanfelügyelőkkel, a községi képviselőtestülettel való

konfliktusok a meghatározók, a szakoktatásban a gazdasági erők közvetlen részvétele az alkufolyamatban, a gimnáziumoknál a helyi társadalom legtekintélyesebb polgárai, a tudományos testületek és a szerzetesrendek a partnerek stb - hogyan is lehetne - egy egyensúlyon alapuló rendszerben mindezt egy apparátussal kézben tartani?(5)

A közvetlen érdekviszonyok fölött, a stratégiai tervezés szintjén is ellenerők működtek, hiszen a klebelsbergi kulturfőlény programjához hozzátartozott, hogy a képzés minőségét mindenáron, még a központi ellenőrzés kényszerű csökkenése /illetve az egyébként kívánatosnak tekintett alaposabb ellenőrzés elmaradása / árán is növelni kell.(6)

A következő évtizedben - Hóman Bálint korszakában - már nem a szakszerűség, hanem az ellenőrizhetőség vált fontossá. Jellemző, hogy Klebelsberg soha elő nem terjesztett elképzelésében, melynek szakmai atyja Fináczy Ernő volt - a négy kulturtartomány székhelye egy-egy egyetemi város lett volna. /Az az oktatási centrum, ahova az egész területről érkeznek hallgatók: kissé egyszerűsítve: aminek működését az összes tartományi iskola készíti elő. A koncepció kifejezetten racionalista: a girondisták alkottak ehhez hasonlót. / Ezzel a kifejezetten oktatási - illetve felsőoktatás és színvonalközpontu - szemponttal szemben Hóman a tankerület székhelyéül azt a közigazgatási centrumot nevezte ki, ahonnan a legkönnyebb volt ellenőrizni, mert most már ez volt a fő cél.(7)

Két tendencia találkozott tehát, az oktatásügyi kontroll racionalizációjának igénye és az egyöntetű nemzeti világnézet kialakíttatásának ellenőrzésének politikai igénye. A két tendencia találkozását az tette különösen

fontossá, hogy a Gömbös-kormánynak nem állottak rendelkezésére mindazok az eszközök, melyek totalitárius céljaikkal adekvátak lettek volna. Nem tudták megvalósítani az egypártrendszert, a sajtómonopóliumot, csak korlátozottan tudták a propaganda szolgálatába állítani a Rádiót, nem tudták államosítani a filmgyártást. Az államnak ott kellett megvalósítani céljait, ahol ez lehetséges volt s ez a közoktatásügy szférája volt. (8)

A középiskolai tanárok számára az apparátus a törvényjavaslatot azzal kívánta vonzóvá tenni, hogy hangsúlyozták: a tanulmányi felügyelők megbízása a kiváló tanárok megbecsülésére alkalmas, ugyanarra való a Tankerületi Közoktatási Tanácsba való kinevezés is. (9)

A fegyelmi bizottságok tagjait a VKM nevezte ki, ez is a tanárok régi követelése volt. Az iskolaigazgató hatóság lett - ez a hagyományos erők megnyerésének másik legfontosabb módja. Az iskolaigazgatók egyrésze éppen ennek a reményében támogatta a javaslatot. Később e reményükben keservesen csalódnuk kellett. hiszen a kibocsájtott rendeletek tömege, a tanügyigazgatási apparátus tevékenysége lehetetlenné tette, hogy növeljék befolyásukat, sőt, mint majd látni fogjuk, a tanügyigazgatásnak beépített emberei voltak az igazgató ellenében. (10)

"Helyes az a megállapítás, mely már több helyen a köztudatba is bejutott, hogy a főigazgató fiókminiszter lesz"- érvel a tanügyigazgatás a tanárok és a helyi apparátus felé. A tanulmányi felügyelői tisztséggel a miniszter nemcsak állami, de egyházi tanárokat is megbiz, ezzel érvényesülési lehetőséget nyújt minden tanár számára. (11)

A középiskolai tanárok az új tanügyigazgatástól, kétségtelenül vártak változásokat. Ady Lajos, aki a tanügyi apparátusban 1935 előtt a gimnáziumi tanárság reprezentánsának számított, leszögezte, hogy feljegyzései, melyeket jó példaként a tanárok elé tárt, "kivétel nélkül felekezeti középiskolák kezdeményezéseiről számoltak be, még pedig jórészt az autonóm felekezeti iskolákról. A vezetés – s főleg a rendelkezés alatt álló iskolákat szervetük, jogi helyzetük /néha felügyeletük is/ bizonyos uniformizálódásra szorítja. Nem mernek kezdeményezni, nem mernek újítani, nem mernek a Rendtartástól és a rendeletek legióitól eltérni. Ezért nincs egyénisége, sajátos karaktere – így azután tradíciója is csak elvétve van – az állami iskolának." – érvel.

"Jó volna, ha az adminisztrációban és a tanulmányi felügyeletben küszöbönálló gyökeres átalakulás több szabadságot, önállóságot és a saját lábán járás több jogát adná meg a középiskoláknak. Tizenhetedfeles iskolalátogatói tapasztalataim alapján nyugodtan mondhatom el, hogy ebből a szabadságból csak a köznevelés ügyének volna haszna. Lehet, hogy az iskolák rendje nem fog olyan aggodalmasan egyforma lenni, mint a vasuti pályaudvarok épületének beosztása szokott, de a meginduló verseny a jobb, a külön érdekében, kárpótolni fog az ügyis problematikus értékű egyformaságért." (12)

A középiskolai tanáregyesület a tanügyigazgatás megújításáról szóló folyóiratszámában idézi Szabolcsi János 1869-es felolvasását, s ez állásfoglalás értéke:

"A tanári testületeket jogokkal kell felruházni, mert mint Eötvös József mondta, egyik országgyűlési beszédében <<

önkormányzat nélkül nincs szabadság, szabadság nélkül nincs haladás >>. Honnan vegyen lelkesültséget a tanár, ha lépten nyomon paragrafusokba botlik, melyek egyéni és testületi önállóságát gátolják." Ugyanekkor az egyházak visszaszorítása mellett is állást foglalt. (13)

Az evangélikus tanáregyesület kérelmeit a VKM figyelmen kívül hagyta. A tanáregyesület megállapította, hogy az új törvények ellentétbe kerültek az iskolák rendtartásával, amelyeket pedig az egyetemes egyházi gyűlés hagyott jóvá. (14)

A polgári iskolai tanárszervezet viszont elérte, hogy a közoktatásügyi bizottság a tanárok karrierjének garantálása érdekében lépett fel. A törvényjavaslat eredetileg csak a közép- vagy középfoku szakiskolai tanárok számára biztosította volna a tanügyi fogalmazói személyzetbe való kinevezés lehetőségét, és 10 % erejéig biztosította volna a polgári iskolai tanári és népiskolai tanítói oklevéllel rendelkezők előadói megbízását.

A polgári iskolai tanárok nyomására őket is felvették a jogosultak sorába, és 15 %-ra növelték a tanári oklevéllel nem rendelkezők kinevezését.

A javaslat a katolikus iskoláknak ugyanazokat a jogokat nyújtotta, mint a protestánsoknak, érvelnek a legnagyobb felekezet autonomista csoportjai felé, melyek még nem tudhatják, nem a katolikus iskolák jogait fogják kiterjeszteni, hanem a protestánsokét beszűkíteni. (15)

A parlamentben is csak a szociáldemokraták nyilatkoztak úgy, hogy ez "birkanyájnevelést" jelent, a képviselők zöme még nem tudja, vagy nem akarja tudni, milyen következményekkel jár majd a törvény.

Megállapíthatjuk, hogy a törvény jelentőségét sem a

politikai, sem a szakmai pluralizmus intézményrendszerének szereplői nem látták át teljes egészében.

Az 1935: VI.tc jelentőségét valójában az adta meg, hogy

1. milyen nevelési-oktatási koncepció keresztülhajtására használták./Ez akkor még csak töredékeiben volt világos/

2. milyen végrehajtási utasítás, illetve további rendeletek követik.

"A főigazgató afféle tanügyi főispán. Voltaképpen még több: tartományi főnök, de ilyen nálunk a közigazgatásban nincs. Magyar szemmel nézve, hatáskörét csak a tábla elnökéhez vagy a vegyesdandár parancsnokához lehetne hasonlítani"- mondotta Hóman, hogy kiemelje a szereplő rendkívűliségét. Ezzel persze önkéntelenül leleplezte céljait, hiszen a tartományi főnök intézménye a német birodalomban volt ismert, s a "magyar szem" csak rossz példákat tudott hozni :nem közigazgatási illetve nem polgári hatóságokat. A polgári alkotmányosság komplikált egyensúlyrendszerén felépült magyar közigazgatásba és szakigazgatásba a főigazgató nem illett bele.

Elterjedt az a nézet, hogy főigazgató afféle "fiók-miniszter", s ezt a VKM helyeselte is. A tagolatlan és csak bürokratikus ellenőrzött szakigazgatás, a társadalmi - és a korábbi szakfőigazgatóságok megszűntével - a szakmai kontroll hiánya képezték a totalitarizmus felé tartó állam fiók-miniszterének jellemvonásait. (16)

A főigazgató egészen rendkívűli befolyását az alábbi néhány momentumban ragadhatjuk meg.

- A megyei keretek fölött állott, s a Nemzeti Munkaprogram egyik fontos eleme, hogy megyék fölötti, nagyobb egységeket kell létrehozni!

- Minden fontos döntés a minisztériumból a főigazgatókhoz került. A minisztériumi tisztviselő eddig ki volt szolgáltatva a kérelmet felterjesztő információinak, csak azok alapján dönthetett - a főigazgató viszont ismeri a viszonyokat.

- Az 1936-1937-1938-ban kiépülő ellenőrzési rendszer segítségével összehasonlíthatatlanul több információja, átfogóbb képe lett a tanárokról, mint a korábbi szakfőigazgatói rendszerben. Mint látni fogjuk, ez az ellenőrzés alaposabb, mint bármely más közszolgálati alkalmazott ellenőrzése.

- Tényleges befolyást szerez az egyházak, az egyházi iskolák fölött, ezáltal az egyházi autómia korlátozásának első számú szervévé vált. Sem a BM az egyházi egyesületek felett, sem az FM az egyházi birtokok felett, sem a KüM az egyházak külkapcsolatai felett nem rendelkezik olyan befolyással, mint a VKM ill. a főigazgatók az egyházi iskolák felett. (17)

- Valamennyi iskolatípus, a tankerület teljes közoktatási hálózata felett ellenőrzéssel rendelkezik, tehát ezeknek az iskoláknak teljes kölcsönhatásrendszerét, a régióteljes társadalmi mobilitását, a régió gazdasági életének teljes kvalifikációs igényét ismeri és irányítja.

- Irányítja a tanfelügyelőket és teljes áttekintéssel rendelkezik a népoktatási albizottságok munkájáról.

Egy tulzottan egysíku történeti-politikai gondolkodás az egyközpontból irányítotttságot kapcsolja a diktatura fogalmához, míg a többközpontuságot a demokráciához. Valójában ez fordítva van, illetve fordítva is lehet.

Szervezetpszociológia közhely, hogy alaposabb

elméleti-rendeleti szabályozottság mellett a hatáskörök átadása egyes kisszámú, de nagyon megbízható hivataloknak nem csökkenti, hanem növeli az ellenőrzöttséget. Ez figyelhető meg a pénzügyigazgatóságok létrehozásakor is. Ezt a folyamatot nem decentralizációnak, hanem dekoncentrációnak nevezzük.

Itt is ez történik. Minden korábbinál alaposabb és részletesebb rendelkezések jelentek meg, évről-évre nőtt a főigazgatóságon keresztül továbbított miniszteri rendeletek száma, egyre vastagabb lett a VKM Hivatalos Közlönye és a Néptanítók Lapja is. Több központi norma jelent meg az egyesületi folyóiratokban vagy az oktatás egyes ágainak támogatására /film, testnevelés, honvédelem, nemzeti ideológia/ létrehozott orgánumban is.

A jogszabályok nehezen áttekinthető rendszere elősegítette, hogy a helyi közigazgatási-adminisztratív döntésekben ne az egységes állami érdeket kifejező jogszabályok érvényesüljenek, hanem a tisztviselő szubjektív döntése, amit személyes ismeretsége, benyomásai, jogérzéke, liberizmusa vagy felekezeti szempontjai stb. határoztak meg. A rendeletek racionalizálása természetesen nem ment igazán gyorsan és a dolgok természetéből következően a racionalizálás révén nem kevesebb lett a paragrafus hanem több.(18)

Egyszerűbbnek mutatkozott tehát, hogy a rendeletek nem ismeréséből - vagy az ezzel való takaródzásból - születő egyéni döntéseket akadályozzák meg, Ezért készül - többek közt - a Közzolgálati Jogszabályok Gyűjteménye a pénzügyminiszter kiadásában, amelyeket a VKM is ajánlott tisztviselőinek, hiszen "Azt a kiválóan gyakorlati célt

szolgálgják, hogy a nagyszámú jogforrásban szétszórt és nehezen áttekinthető joganyagot világos, könnyen kezelhető egységbe foglalják s a tisztviselők munkáját ezáltal megkönnyítsék."(19)

A tankerületi főigazgató a közép- és középfokú iskolák minden korábbinál rendszeresebb látogatását a tanulmányi felügyelőkkel oldotta meg.(20)

A tanulmányi felügyelőket a szakmailag- világnézetileg-politikailag legmegfelelőbb tanárok közül nevezték ki.

E felügyelők, a magyar oktatástörténet első hivatásos szaktanácsadói. A funkció létrehozása egyidejűleg része a modernizációs igénynek illetve a szakmai köntösbe öltöztetett autonómiák totalitárisu kontrollja bevezetésének, az eddig mérhetetlen szakmai attitűdök mérhetővé tételének hivatali nyelvre fordításának.

A tanulmányi felügyelők kinevezéséhez az eddigi szakfőigazgatóktól kért tanácsot a VKM. Kritériumként előre meghatározta, hogy nem elég a kiváló szakképzettség- az"egyénisége" legyen megfelelő. Nők nem hozhatók javaslatba.(21)

Az egész rendelkezés látszólag ellentmond a politikai döntésmechanizmusnak, tudniillik annak, hogy a minisztérium a felügyeleti szisztéma és személyek kialakításában illetve kiválasztásában nem a hagyományos szakmai szféra szempontjait szokta követni. Valójában tudnunk kell, hogy a tanulmányi felügyelők intézménye - mivel a szakszerűség oldaláról közelítette meg a felügyeletet, éppen a hagyományos, oktatáscentrikus körök ellenállását volt hivatott csökkenteni.(22)

A javaslatokat egyáltalán nem mindig követte a tényleges kinevezés. Lehetséges tehát, hogy a minisztérium csupán azt

kivánta ellenőrizni, hogy e régebbi főigazgatók mennyire érzékelik az új idők szempontjait, mennyire esik egybe választásuk a minisztérium esetleges előzetes jelöltjével, vagy legalábbis ki nem mondott világnézeti, sőt politikai szempontjaival. Erre már csak azért is szükség volt, mert el kellett dönteni, hogy a tucatnyi rendkívül magasrangú és szakmailag tekintélyes tanügyigazgatási funkcionáriust tovább alkalmazzák-e a tanügyigazgatás megújuló gépezetében, áthelyezzék valamely más, kevésbé politikus pozícióba, vagy éppen végelbánás alá vonják.(23)

A tanfelügyelő ellenőrző szerve a körzeti iskolafelügyelő volt.

A VKM a 3938/1936. eln. sz. rendeletében a nagyszámú lemondott iskolafelügyelő helyébe újabbakat nevezett ki, a kettéosztással megszorodott körzetekbe is új iskolafelügyelőket nevezett ki.(24)

Hogy a körzeti iskolafelügyelői munkát Hóman díjazni tudja, ahhoz az igazgatási gépezet egész költségvetésének felemelése lett volna szükséges, ennek politikai konzekvenciáit pedig, éppen mert az egyszerűsítés és olcsóbbá tétel volt a felügyeleti rendszer elfogadásának egyik alapja, Hóman nem vállalhatta. Mégis, írja "A népiskolai felügyelet további rendszeres ellátásához fűződő fontos nemzeti érdekekre és a körzeti iskolafelügyelőknek eddig teljesített érdemes munkájára tekintettel intézményesen biztosítani óhajtom, hogy a buzgó és kifogástalan iskolafelügyelői szolgálat előnyt jelentsen az előlépés szempontjából, ott ahol ez lehetséges" (25)

Azaz a költségvetési létszám keretén belül ők léptek előre - 30 évi tanítói szolgálat után - a VII. fizetési

osztályba, abban az esetben, ha körzeti iskolafelügyelői minőségben legalább két évig kifogástalanul működtek.

A javaslatokat a tanfelügyelőknek és tankerületi főigazgatóknak kellett megtenniük. Ezzel a rendszerrel valóban érdekekeltté tették a körzeti iskolafelügyelőket a mindenre kiterjedő ellenőrzésben, az állami-főigazgatói-tanfelügyelői kívánságok habozás nélküli és kimerítő, sőt túlhajtó teljesítésében. Megakadályozták, hogy a tanítók közül kiválasztott iskolafelügyelőben a "tanítói szolidaritás" egyáltalán megszólaljon...(26)

A tankerületi főigazgatók befolyása a tanfelügyelőkkel szemben megnőtt. A népiskolai egyhuzamos tanítások engedélyezésének felülvizsgálatát külön rendelettel utalta a VKM a tankerületi főigazgatók hatás körébe; ezzel a tanfelügyelők ellenőrzését is erőteljesebbé tette.(27)

A tankerületi főigazgatók a népiskolai igazgatótanítók kinevezésének jogát is megkapták a VKM-től.(28)

Külön kérdés a községek és a tanfelügyelőségek viszonya.

A legfontosabb kérdés az iskolák fenntartása, a tanítók fizetése volt.

A BM állásfoglalása szerint "hogya a községek nincsenek kötelezve a felekezeti iskola fenntartására, hanem csupán segélyt adnak a felekezeti tanügyi alkalmazottak után az egyházközség által fizetendő tanítói nyugdíjjárulékhoz", akkor ennek bármikor megvonható segély jellege van.

A központi illetékhivatal 1936-tól csak a véglegesen megüresedett állásokra helyettesíthető községi alkalmazottakat fizette, az ideiglenes állásokon helyettesítőket mindig a községi pénztár fizette.(29)

Számos község és város vezetői az állami elemi iskolák

dologi és egyes fenntartási terheinek rendezésére a VKM által megállapított hozzájárulási összeget önhatalmulag csökkenteni kívánták azon a címen, hogy a kirótt összeg az iskola tényleges dologi igényeit meghaladja.

Mivel ez ügyben a VKM tiltakozott, a BM figyelmeztette a törvényhatóságokat, hogy az 1926:VII. tc. 12. paragrafus szerint akár a személyi terhekre is kiterjeszthető a község hozzájárulási kötelezettsége, fizessék tehát ki a VKM által igényelt összegeket.

A községi finanszírozásra a dolgozat egy későbbi pontján még visszatérünk.

A községi iskolák gazdasági ügyeiben, a községi tanítók ügyeiben, az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének kérdésében a népoktatási albizottság volt illetékes.

A közigazgatási bizottság népoktatási albizottságban a népoktatási ügyeket a tanfelügyelő referálta, s a tagok majdnem fele állami alkalmazott volt.

Úgy tűnik, hogy párhuzamosan több folyamat játszódott le.

- A népiskolák, a tanítók ellenőrzöttsége a tanfelügyelőtől, iskolalátogatótól megnő.

- A népiskola életét szabályozó rendelkezések száma megnő, csökken az iskolalátogató autonómiája az állami rendelkezésektől.

- Folyamatosan nő a tankerületi főigazgató hatásköre a tanfelügyelővel szemben.

- Nő a tanügyigazgatási gépezet befolyása a megyei erőkkel, a népoktatási albizottsággal szemben.

- A minisztérium fenntartja magának azt a lehetőséget, hogy kiemelt és ritka esetekben - nemzetiségi kérdés,

rovancsolás - saját alkalmi megbizottakat küldjön ki, s helyi erők és a tanfelügyelők ellenőrzésére.

Az új tanügyigazgatás vezetői

Az új tankerületi főigazgatók előtt tartott eligazító beszédében Hóman kijelentette: "Volt vagy hatvan személy, aki szóba került, s voltak akikről mindenki azt hitte, hogy főigazgatók lesznek, és nem lettek, mert egy vagy más fontos szempontnak nem feleltek meg, s volt akire senki nem gondolt és mégis főigazgató lett, olyan képességei miatt, melyeket eddig figyelmen kívül hagytunk."(1)

Megindult tehát a tisztviselők új szempontú, a hagyományos gárda előtt nem kézenfekvő kiválasztása.

Kemenes Illés bencés szerzetes, tankerületi főigazgató az OKT alelnöke volt. Klasszika filológia tanulmányokat, pedagógiai cikkeket írt, s két évig a Juventus szerkesztője volt. A jelek szerint a legerőteljesebben vett részt az új tanügyigazgatás kialakításában.

Pintér Jenő, aki másodszori kinevezésekor 55 éves, a konzervatív irodalomtudomány és irodalomtörténet legrangosabb képviselője, a Horthy kor legrepresentatívabb szintézisének írója. 1919-től budapesti tankerületi főigazgató, rendkívüli tekintéllyel rendelkezik. Fontos szempont, hogy -1935 után vagyunk! - inkább ezt az irodalomtörténeti csoportot kell támogatni, mint a Magyar Szemle körét, Horváth Jánosékat stb. Pintér 1919 őszén, amikor a "nemzeti irány tetőpontját érte el," megalapította a Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetségét, amely kellő ellensúlyt jelentett az 1918-19-es eszméktől megérintett Országos Középiskolai Tannáregyesülettel szemben.

Balassa István Brunót, cisztercita szerzetest, egyetemi magántanárt a pedagógiai szakirodalom is számontartotta, mivel a történelem és latintanítás történetéről jelentek meg értekezései.

Kisparti János a Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetségének vezetéséből lépett át a Katolikus Középiskolai Tanáregyesületbe, s lett annak egyik vezetője. Főigazgatói kinevezése előtt a budapesti hegyesrendi gimnázium igazgatója volt, könyvet írt a filantropisták erkölcsi nevelési elveiről és a váci Theresianum történetéről.

Bessenyei Lajos, a debreceni református gimnázium igazgatója volt, szépirodalmi, politikai, pedagógiai cikkeket írt. "A magyar néplélek válsága" című monográfiája két kiadást is megélt. Az Országos Református Tanáregyesület elnöke volt.

Valószínűleg dr. Liber Béla kinevezése bizonyos meglepetést keltett, ő az "új idők embere", akit sem a pedagógiai szakkörökben, sem a tudományos-társadalmi életben nem "jegyeznek", hacsak nem úgy, mint Liber Endre budapesti alpolgármester rokonát....

Závodszky Leventét - oktatáspolitikai előzmények nélkül - Hóman nyilván /egyébként középszerű/ történészi kvalitásai miatt nevezett ki.

Tamedly Mihály neve teljesen ismeretlen a közéletben.

A tankerületi főigazgatók közül tehát csak néhányan töltötték be korábban is hasonló funkciót. A többi szakfőigazgatót - köztük pl. Gyulai Ágostot, Ady Lajost - nyugdíjba küldték, mert nem feleltek már meg az új idők szellemének.

Tankerületi főigazgató lett néhány tanáregyesületi

vezető, ez kimondottan korparatív szellemről árulkodik: ugyanabba a kézbe fussanak össze az érdekvédelmi szervek és a munkáltatók törekvései, - a ezt a kezét - közvetlenül a minisztérium mozgassa. Másrészt viszont a tankerületek élére olyan kiemelkedő katolikus illetve protestáns szerzeteseket, papokat, világiakat neveztek ki, akik az adott egyházon belül képviselhették a VKM álláspontját.

Fináczy Ernő tervezete szerint a négy egyetemi várost kellett volna a kulturtartományok székhelyévé tenni, azaz Budapestet, Debrecent, Szegedet és Pécsét. Ez a beosztás szinte semmilyen közigazgatási szempontot nem vett figyelembe, a Dunántúl északi és nyugati területei valamennyi központtól igen távol esnek. A cél azonban, a kulturfőlény szellemében az, hogy az egyetemek mellett épüljenek ki tanügyigazgatási hivatalok, azok szellemi hatósugarában, úgy igazgassák a közép, sőt az elemi iskolákat, hogy elsősorban "egyetemre előkészítő" funkciónak feleljenek meg....

A hómani tervezet viszont - részeként a megye - fölötti nagy közigazgatási egységeket tervező Nemzeti Munkaprogramnak - elsősorban azokat a központokat emeli ki, ahonnan a legkönnyebben el lehet érni az iskolákat, mert mostmár ez a fő cél.

A belső tanügyigazgatás reformja is figyelemre szorul. Belső tanügyigazgatáson azt értjük, hogy a minisztérium, saját szervezetén belül hogyan osztja el, hogyan intézi az ügyeket. A Horthy-korszak vallás és közoktatásügyi Minisztériumának ügybeosztása rendkívül bonyolult volt. A szüntelen átszervezések ellenére igazi egyszerűsödésről alig beszélhetünk. A kortások az eötvösi minisztériumot jobbnak,

hatékonyabbnak tartották.

Az 1935-ös minisztériumi reform előtt a miniszter alatt közvetlenül négy osztály dolgozott, valamint egyenrangú beosztottként a két államtitkár és a három helyettes államtitkár. A változás lényege, hogy jelentősen megnőtt a politikai államtitkár szerepe a katolikus ügyeket leszámítva, minden hozzá tartozott, négy helyett csak egyetlen osztályt kellett a miniszternek felügyelnie. / Az államtitkár a szélsőjobb oldali politikus, Tasnádi lett./

A közoktatásügyi igazgatás általános kérdései, - úgymint mint legfontosabbak a minisztérium ügyei közül - az elnöki ügyosztályba csoportosulnak, s osztályfőnökük közös a protestáns egyházakéval, velük szemben már ilyen aspektusból járnak el. (2)

1937-ben az újabb átszervezéskor összevonták az iskolai és iskolán kívüli testnevelés ügyosztályát, fokozva a militarista körök befolyását - ugyanakkor a tárca kizárólagos hatáskörének védelmében megszüntették a tiszti nevelőintézetek elkülönült igazgatását./ A két dolog akkor - a háború előtt még együtt igaz: a Honvédelmi Minisztérium illetéktelen beleszólása csökken, de a militarizmus növekszik.../(3)

Akárcsak a főigazgatók közül egyik - másik - pl. Kemenes Illés az OKT tagja, a tanügyigazgatási törvény egyik szerzője - a miniszteri osztályfőnökök közül is kiemelkedik személyi befolyásban, tekintélyben, az elnöki osztály főnöke, Terbócz Miklós.(4)

A gépezet hatékonyan képes intézni az egyedi ügyeket, összefoglalni az információkat, illetve megfelelően lebontani a miniszteri döntéseket és intenciókat. Egy

meghatározott felépítményeszmény szempontjából valóban ideális rendszer. Érdemileg - elvileg centralizált, és formálisan, adminisztratív dekoncentrált. A minisztérium központi vezetéséből már 1932 és 1936 között eltávolították a klebelsbergi politika legexponáltabb képviselőit: Petri Pál politikai államtitkárt /1935-ben/, Gévay Wolff Nándor államtitkárt /1932-ben/, Schwöder Ervin helyettes államtitkárt /1933-ban/, Huszka Jenő művészetpolitikai osztályfőnököt /1934-ben/.

Az új tanügyigazgatás életbeléptetésével egyidőben távozott a középiskolai ügyosztály főnöke. Távozása azt jelzi, hogy bár ez az osztály a középiskolai törvény megalkotásában még támogatta Hómant, a tanügyigazgatási törvény rendelkezései viszont az iskolák autonómiáját és ezzel a minisztériumi osztály szakmai kompetenciáját oly mértékben kurtította, hogy e vezető tisztviselő már nem vállalhatta az asszisztálást.

Szemben a klebelsbergi évtizeddel, amikor elsősorban a dualizmuskori kultuszminisztériumi gárdára építettek - most zömében en kívülől jöttek, a kormánypárt vezető funkcionáriusai, politizálásban kitűnt tanárok és köztisztviselőká veszik kezükbe a minisztérium irányítását.

Valamennyien az egységespárt jobboldalához, illetve a centrum jobboldalához tartoznak, nagyrészüket 1944-ben megmutatja igazi arcát - résztvesz a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége munkájában, a nyilas propagandagépezet tevékenységében, egyikük miniszter lesz a Szálasi kormányban.

1937 szeptemberében a minisztériumnak új adminisztratív államtitkára is lett Stolpa József személyében. Stolpa

egyházjogász volt, fő műve: A közigazgatás és bírászkodás elválasztása az egyházjogban. Az egyházi közigazgatás és bírászkodás elválasztása a nyílt konfliktust vállalni nem akaró, de a helyi tiszteletesekre pressziót gyakorolni kívánó állam elsődleges érdeke volt. Hisz - teljes elválasztás esetén - a politikai hibát elkövető pap, vagy hitoktató ellen úgy lehet egyházfegyelmi eljárást indítani, hogy az ne kényszerítse állásfoglalásra az egész egyházi gépezetet.

A jobbratolódás 1938 februárjáig személyi politikában is töretlen, ekkor azonban újabb fontos személyi döntésekre került sor: Tasnádi Nagy Andrást államtitkári székéből felmentették, s a kormánypárt országos elnöke lett. Helyére - ismét csak politikai karrierje alapján - Zsindely Ferencet nevezték ki, aki addig a NEP alelnöke volt, pénzügyi téren működött és kulturához annyi köze volt, hogy írt két, vadászat témaköréből vett elbeszélés gyűjteményt. A Bethlen barát csoporthoz tartozott.

A különféle oktatásügyi érdekcsoportok a legmagasabb szinten az Országos Közoktatási Tanácsban ütköztethették nézeteiket. A szervezetben képviseltette magát az Ipartestületek Országos Központja, a keresztény ipari csoport /Halmi Gyulával, a mérnöktanács egyik tagjával -ez az intézmény a mérnökkamara fellebbviteli hatósága/; Gyáriparosok Országos Szövetsége; A Vegyipari Gyárosok Országos Szövetsége; A Magyar Gazdaságkutató Intézet ;a Kereskedelmi Hivatal. A liberálisabb kereskedelmi gondolkodást Éber Antal képviseli. Képviseltette magát a mezőgazdasági kamara/egyik igazgatójával Gesztelyi Nagy Lászlóval /, egy debreceni nagykereskedő, az új magyar

keresztény kereskedelem reprezentánsa /Nagybákay Jenő/, Nagykovácsy Milenko nagykereskedő, az ország legggazdagabb polgára, Petró Kálmán az ügyvédi kamara képviselőjében ;az MTA főtitkára; Tóth István ny. államtitkár; Traeger Ernő miniszteri osztályfőnök; Witz Béla a Szt. István bazilika plébánosa, különféle katolikus társadalmi mozgalmak kiemelkedő vezetője. A legnagyobb szervezetek közül formálisan senki nem képviseli az OMGE-t, gyakorlatilag azonban az FM küldöttek és más agrárszakemberek erősen össze vannak fonódva a OMGE köreivel, közvetve ellátják annak képviselőjét. Egyáltalán nincs viszont képviselve az OMKE, - Éber Antalt sok irányu elkötelezettségei miatt csak ellentmondásosan számíthatjuk ide - viszont nagy számban vannak jelen az ujborzsoá csoportok. Az egészségügyi lobbyt Szukováthy Imre főtanácsos és Tomcsik József az Országos Közegészségügyi Intézet igazgatója képviseli. Az FM szakoktatókat küld, az IpM viszont gyárosokat Benes Józsefet a Hungária elnökét, a Pesti Kereskedelmi Bank alelnökét, Bessenyey Ferencet a Vidéki Malomiparosok Országos szövetségének elnökét, Buday Goldberger Leót és Láng Gusztávot és egy budapesti asztalos ipartestületi elnököt. A kereskedelmi miniszter az államvasutak és a posta nyugalmazott elnökeit, egy nyugalmazott államtitkárát, az illetékes osztályfőnököt és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara főtitkárát /a negyvenes években már miniszteri biztosát/ delegálja.

A tanügyigazgatást a tankerületi főigazgatókon kívül egy főállású és három mellékállású körzeti iskolafelügyelő, két polgári iskolai felügyelő képviseli, ha az igazgatókat nem számítjuk ide. A református egyház közgyűlését két vezető

teológus képviseli, az evangélikus egyházat viszont két középiskolai tanáregyesületi vezető. Ez az evangélikus tanáregyesület komoly sikere. A katolikus egyházat a katolikus tanügyi tanács ügyvezető alelnöke és egy tekintélyes teológus képviseli. Ez annak a jele, hogy a katolikus püspöki kar már e külön tanügyi apparátuson át érintkezik csak a közoktatás ügyeivel.

Az OKT-ba az egyes iskolatípusokból a VKM hívott be szakértőket és nem az egyesületek küldték őket. Tekintsük át ezt iskolatípusonként, illetve érdekesoportonként. (1. táblázat)

Különösen nagy a jelentősége annak , hogy kik vezetik a szakosztályokat. Az általános nevelésit Huszti József, a neves katolikus tudós, aki két óriási szellemi feladatot is elvégez, egyrészt a katolikus egyház felé való folyamatos közvetítést, másrészt egy hatalmas Klebelsberg monográfiával a Klebelsberg hagyaték és az annak nem kevéssé ellentmondó hómani politika szellemi integrálását. A mezőgazdaságit Czettler Jenő, vezeti , aki többféle érdekt is képvisel: a tudományos körökön kívül a Magyar Gazdaszövetségét, a KIOSZ-ét, a Keresztény Nemzeti Ligáét, a Társadalmi Egyesületek Szövetségéét. Az iparoktatásit Misángyi Vilmos műegyetemi tanár vezeti, az iparpolitika számára talán legfontosabb intézmény, a Mechanikai és Technológiai Intézet tanára, a felsőoktatásügyi egyesület főtitkára. A kereskedelmet Erney Károly a Pesti Hazai Első Takarékpénztár igazgatója, felsőházi tag, a Bethlen csoport egyik reprezentánsa irányítja.

Megállapítható, hogy van ugyan részleges megfelelés az egyesületek vezérkara és a VKM kinevezések között, mégis ez

Az országos közoktatási tanács oktató tagjai

Egyetemi csoport:

Egyetemek: Alszeghy Zsolt, Bognár Cecil, Darányi Gyula, Doby Géza, Halasy Nagy József, Heller Farkas, Imre Sándor, Kornis Gyula Koszó János Kuntner Róbert, Mauritz Béla, Mészöly Gedeon, Prohászka Lajos, Szabó Dezső, Szabó Zoltán,

Eötvös Kollégium: Szabó Miklós

A középiskolai érdekcsoport:

Gimnázium: Bernolák Kálmán tanügyi főtan, Bodrossi Lajos, Csapody Vera ig, Fleischmann Gyula tanügyi főtan, Gimesi Nándor egyet c rk, Hudec József ig, Radványi Kálmán, Róder Pál ig Zibolen Endre ig

Tanárképző Dékány István egy tan, Jirka Alajos, Tóth Géza

gyakorló középiskola, Nagy J Béla, Petrich Béla,

A népiskolai érdekcsoport

Néptanítók Lapja: Drózdny Gyula

ővönőképző: Fekete József ig

Elemi: Kunfalvz Jenő, felügy, Róna Gábor felügy, vitéz Szereda Béla felügy

Tanítóképző: Medgyesi Zsófia ig Padányi Frank Antal ig,

Gyakorló népiskola: Stólmár László ig

A szakiskolai érdekcsoport

Gyakorló kereskedelmi: Horn József ig

Felsőipariskola: Jesch László ig, Szemmáry László gépészmérnök igazg, Tóbiás László ig, Vigh Bertalan ig - nőipariskola Spolarich László ig

Felső mezőgazdasági: Krisch Tivadar Schmidt Ferenc ig, Somogyi István ig,

Kereskedelmi főiskola: Stólpá Károly ig

Felsőkereskedelmi: Sztankovics Anna ig

Gazdasági akadémia: Bittera Miklós, egyetemi tanár is

Alapszintű szakoktatási csoport:

Iparostanonciskola: Jánosi Imre ig, Riesz József ig

Önálló Gazdasági Népiskola: Schill János ig

Képzőművészeti főiskola: Horn Antal

Polgári iskolai csoport:

Gyakorló polgári iskola: Kratofil Dezső ig

Polgári: Loschdorfer János felügy is, Rákosi J Zoltán felügyelő is

Schmidt Ferenc ig, Somogyi István ig,

Polgári Iskolai Tanárképző: Somogyi József

Gyógypedagógia, Bárczi Gusztáv ig ,iskolaorvos

nem tekinthető az egyesületek reprezentatív képviselőjének. Míg ugyanis az egyesületekben mindvégig vezető pozíciókat töltenek be olyanok is akik tanügyigazgatási pozíciót egyáltalán nem töltenek be, ez az OKT-ban nem jellemző.

A középiskolai tanárok közül mindössze három olyan volt, akit a VKM tanügyigazgatási apparátusa korábban nem emelt ki, ők sem tanáregyesületi vezetők. A kiemelésnek három módját számítottuk ide: igazgatói megbízás, tanügyi tanácsosi cím, a gyakorló iskolába való kinevezés. (5)

Egyetlen pozíciótlán személy sincs a polgáris és szakoktatási csoportban. A polgárisok között viszonylag sok, az egyesületi életből ismert nevet találunk. Ennek két egymást nem kizáró magyarázata lehetséges, ez az egyesület az egyetlen melynek nincsen alternatívája, tehát relatíve a legerősebb, ill számos okból a polgári iskolai elit zárkózik fel a leglelkesebben a hősi reformokhoz, természetes, hogy az egyesület szabad választása egybeesik a miniszter politikai-szakmai ízlésével. (6)

Meglepő, hogy a legjelentősebb, legtöbb diákot befogadó, legtöbb tanárt foglalkoztató iskolatípus a felsőkereskedelmi iskola igazgatói köréből egyetlen egyet választ a VKM az OKT-ba, a sokkal kisebb jelentőségű mezőgazdasági és ipari középfokú oktatási intézményekből viszont bőven válogat. Ez annak a jele, a felsőkereskedelmisek liberális szellemiségére nincsen szükség, még szakszerűség örve alatt sem az OKT-ban. A szakosztály vezetését ugyan nem sikerült kicsavarni a liberális nagytőke kezéből, de az OKT szakértő tagok nélkül éppen szakkérdésekben nem formálhat véleményt. éppen ezért a VKM illetékes osztálya ahol a tényleges szükségleteknek megfelelően annyi előadót foglalkoztatnak a

kereskedelmi ügyintézésére, mint a másik két iskolatípusra együttvéve, oktatáspolitikai szinten szabadon értelmezheti az OKT-ban /az újkereskedő burzsoázia és hagyományos liberális szervezetek kompromisszumaként - az új erők kinevezéses alapon megteremtett fölényével -/ kialakított véleményt. A felsőkereskedelmi tanáregyesület rendkívül tekintélyes vezetői közül egyetlen egy sem tagja /bármennyire is sérelmezik ezt/, semmilyen minőségben az OKT-nak. Az egyetlen felsőkereskedelmi igazgató, aki OKT tag, még a több tucat tagú egyesületi választmánynak sem tagja. (7)

Másfelől az OKT-ban a konzervatív szellem, a középiskolai és egyetemi tanárok tanügyi szférán belül történő ellensúlyozására nagy számban vonulnak fel az örségváltást szorgalmazó, a szélsőjobboddallal mélységesen összefonódott ipariskolai tanárok. Ráadásul az iparoktatási szakosztály elnöke az OKT egész vezetésének legjobboddalibb tagja, s az ezzel az iskolatípussal kapcsolatos tervekben, mivel az egyház közvetlenül nem érdekelt még ez a mérséklő tényező is elesik. (8)

Teljesen természetes, hogy a kicsit is tehetségesebb néptanítók iskolafelügyelői megbízást kapnak, ez talán még 1936 után sem olyan egyértelmű jel, mint a középiskolai vagy polgáris szférában. Fontos viszont, hogy ezeknek a felügyelőknek a nevével a tanítóegyesületi vezetők között nem találkoztunk. S valóban, kinevezésükkel az egyesületek nem feltétlenül értenek egyet, más jelöltjeik lennének, még a felügyelők közül is. (9)

Az eddigi szakirodalom - rápillantva az OKT tagnévsorára - az egyetemek túlzott, nyomasztó fölényét állapította meg.

E fölény, különösen , ha beleszámítjuk, hogy az OKT újjászervezése óta az egyetemekkel kapcsolatos véleményező -kvázi érdekképviselői - tevékenységet a Felsőoktatási Tanács látja el , valóban fönnáll.(10)

Ugyanakkor tudnunk kell, hogy az OKT-tag egyetemi tanárok kétféle értelemben sem csupán egyetemük képviselőjében lépnek fel.

Először is ezek az emberek kétségbevonhatatlan szaktekintélyek egy-egy területen. A közgazdász egyetemi tanár a kereskedelmi oktatás területén, az orvosprofesszor az egészségügyi szakoktatás területén, a teológus a katolikus erkölcstanban és hitoktatásban stb. Véleményüket éppen a szakmai racionalitás jelszavának korában rendkívül komolyan figyelembe vették. (11)

Másrészt ezek az egyetemi tanárok egy multipozicionális elit tagjai. Azaz nemcsak kenyéradó munkahelyüket képviselik, hanem számos más csoportot is. Sajátos módon gyakran erősebb a készletelés e más állások, e második háttér felől, mint a lazább, autonómabb, professzorai felé semmiféle kényszerítő eszközt nem alkalmazó egyetemi élet felől.

Harmadrészt e tanárok a közoktatás egyes szféráival is összefonódtak. (12)

Néhány bizonyító adatot sorolunk elő, példaképpen, hogy ezek az egyetemi tanárok mely intézmények kvázi képviselőjét jelentik./1 táblázat/

A táblázatbeli listát tovább lehetne bővíteni, hiszen többé kevésbé esetleges, hogy az egyes lexikoncikk szerzők az egyes egyetemi tanárok mely kapcsolataikat nevezték néven.

Táblázat

Az egyetemi tanárok, mint multipozícionális elit képviselte
 érdekcsoportok

középiskolai tanárképző: Alszeghy, Kornis
gyakorló középiskola tanári kara: Alszeghy
polgári iskolai tanárképző: Halasy, Koszó
Irodalomtörténeti Társaság: Alszeghy
Kisfaludy Társaság: Kornis
Petőfi Társaság: Kornis
Magyar Kir Természettudományi Társulat: Doby
Darányi Agrártudományos Társaság: Doby
Magyar Filozófiai Társaság: Bognár, Halasy, Kornis
Magyar Paedagógiai Társaság: Bognár, Halasy, Kornis
Magyar Pszichológiai Társaság: Bognár
Felső Oktatásügyi Egyesület: Kornis
Magyar Társadalomtudományi Egyesület: Kornis
Magyar Nyelvtudományi Társaság: Mészöly
Dugonits Társaság: Mészöly
Arany János Társaság: Mészöly
Képzőművészeti főiskola : Alszeghy
Szent István Akadémia: Alszeghy, Bognár
katolikus tankönyvügyi bizottság: Alszeghy
katolikus szépirodalmi körök: Alszeghy
Bencés Rend: Bognár
Kegyestanítórend: Kornis
MTA : Alszeghy, Doby, Kornis, Mauritz, Mészöly
Országos Magyar Közegészségügyi Egyesület: Darányi
Magyar Orvosi Továbbképző intézet /iskolaegészségügyi
kérd./: Darányi
Allami bakteriológiai Intézet : Darányi
Országos Felsőoktatási Tanács: Halasy, Mészöly
Országos Ösztöndíjtanács: Halasy
Pestvm Darányi
Budapest Darányi
Képviselőház: Kornis
debreceni egyetem: Szabó D
szegedi egyetem Darányi, Mészöly
budapesti egyetem Darányi Bognár Kornis Mauritz
Szabó D, Koszó, Szabó Z,
pécsi egyetem Bognár, Halasy, Koszó
pozsonyi egyetem: Kornis
állatorvosi főiskola : Szabó Z
mezőgazdasági és állatorvosi kar: Szabó Z
Műegyetem: Heller

Ezen a közvetett módon gyakorlatilag minden /leszámtva politikai baloldal intézményeit /számottevő csoport jelen van az OKT-ban.

Ugyanakkor mivel az OKT-meghívásos alapon áll össze /1936 óta nem az egyesületek ill. érdekszervezetek küldötteiből/ a meghívásokkal a VKM indirekt módon befolyásolni tudja az egyesületek vezetőségkiválasztását. Teljesen nyilvánvaló ugyanis, hogy ezek az egyesületek olyan személyeket fognak megválasztani vezetőknek akiknek egáltalán lehetőségük van, hogy képviseljék az adott réteg érdekeit.(13)

A VKM csucsán személyi változás csak 1938 tavaszán, újabb miniszterelnök váltáskor következett be amikor Telekit nevezték ki Hóman helyére. A döntő személyi változás oka, hogy Darányi túl messzire ment a Németországgal való szövetségben, és az ehhez szükséges belpolitikai reformok meghozatalában. Ebben a törekvésben megfelelő támogatóra lelt Hómanban, aki éppen a gömbösi vonalvezetés hatására kapcsolódott be a politikába s egész kultúrpolitikai tevékenységével a német kapcsolatok elmélyítésén, a totalitárius tanügyigazgatás kialakításán, illetve az egységes nemzetnevelési rendszer kiépítésén fáradozott.

Ennek ellenére Hóman az új kormánynak is tagja maradt - tárca nélküli propaganda miniszterként - ami lényegesen alacsonyabb pozíció. Teleki kormányba-kerülése feltétlenül szükséges volt, s őt képzettsége és előélete leginkább a közoktatásügyi tárcára predesztinálták. 1938 nyarán Hóman teljesen kivált a nem eléggé német orientációt folytató kormányból, s a jobboldali ellenzék egyik vezére lett.

Teleki Pál érdemben nem módosította a VKM működési

irányát, az 1938-as középiskolai törvény-komplexumot ugyan az ő működése alatt terjesztették a parlament elé, de annak tényleges előkészítése és végrehajtása egyaránt a hómani korszakra esett.

Teleki miniszterelnöki kinevezése után ismét Hóman lett a miniszter - valakit, az egyensúlyhelyzet kedvéért be kellett vonni a Magyar Élet Mozgalom vezetői közül - s az 1932-1938-as helyzettel ellentétben most már "saját jogon", egy jobboldali frakció képviselőjében ambiciózusan terjeszti ki befolyását az új területekre, az állami nemzetiségpolitikától gyakran eltérő "saját" kisebbségi politikát folytat, 1941-ben magához ragadja a honvédelmi oktatás, a mezőgazdasági oktatás újabb területeit, nyolcosztályos népiskolával egészen 14 éves korukig ellenőrzése alá vonja a tanulókat, a zsidótörvények szellemiségének megfelelő oktatásügyi rendelkezéseket hoz...

S a tanügyigazgatás további egyszerűsítése, racionalizálása és totalitarizálása jegyében törvénybeiktatja az újabb, 1941-es tanügyigazgatási törvényt.

Az oktatáspolitikában a harmincas évek vége határvonalat jelent.

1/Az 1936-38 közötti időszakban kialakul a felügyeleti igazgatási rendszer, ennél súlyosabb áttörésre az autonómiákkal szemben a tárcának egyelőre nincsen ereje.

2/Az oktatásügyi érdekszervezetek ellenállása az új tanügyigazgatási intézkedésekkel szemben e néhány év alatt megtörik, az egyesületek új vezetőséggel beilleszkednek a rendszerbe.

3/Véglegesen kialakul az alap és középfokú

intézményrendszer kerete, az iskolai karrier két párhuzamos utja /azaz egységes középiskola vagy egységes polgárra épülő szakoktatási rendszer/ innentől kezdve az egyes iskolatípusok fejlesztése csak pénzkérdés.

4/A tárca expanziója a kormányzaton belül megtorpan. A szakoktatási funkciókat ugyan részben felveszi, de a politikai hatalom szempontjából kulcsfontosságú két területen elveszíti 1919 óta gyakorolt hatáskörét. Egyrészt a honvédelmi képzés, leventeoktatás stb felügyelete a honvédelmi törvény következtében átkerül a hadügyminisztériumhoz, a propaganda minisztérium létrejötté, illetve a kormánypárti propagandagépzet valamint a sajtóirányítás határozottabbá válása a cenzura következtében az oktatásügyi intézményrendszeren kívüli propaganda is megszűnik VKM -illetékeségi körbe tartozónak lenni.

Hóman semmivel sem kevésbé jelentős politikai személyiség, mint Klebelsberg, a pozíció veszteségét tehát nem a kettejük közötti különbségekkel magyarázhatjuk, hanem azzal a sajátos történelembeli helyzettel, amelyben Magyarország a harmincas években volt,

a/ A huszas években a nemzetközi figyelem középpontjában álló HM helyett egy belpolitikai arculatu tárcának kellett elvégeznie a honvédelmi-propaganda feladatokat. Erre a harmincas években már nem volt szükség.

b/ A revízió irrerealitásának korában, a belpolitikai reformtalanság évtizedében a propagandát a hosszú távu elvi álláspontok vezérlésére alkalmas oktatásügyi szférában lehetett hagyni. Amikor a revízió s a jobboldali változások a rendszer struktúrájában küszöbön állottak, ezt már nem lehetett ilyen "kényelmesen" intézni.

c/ Amikor a bethleni rendszer a köztisztviselők jólétét, képzési igényeit bévallottan társadalmi célnak ismerte el, e cél végrehajtására , tehát a legfontosabb társadalompolitikai célra "rá lehetett állítani" egy tárcát. A harmincas évek végének céljai már sokkal többfélék, mintsem, hogy ez lehetséges legyen.

Nem a háború miatt jut kevesebb figyelem az oktatásra és kevesebb hatalom a VKM számára , hanem fordítva, éppen azok a belpolitikai folyamatok vitték Magyarországot a háborúba /a nemzetközi kényszerek mellett/ amelyek az ágazati totalitarizmus iskolapéldájának a VKM-t választották ugyan, de ezzel egyidejűleg a VKM ágazatfeletti jellegét megszüntették.

A látszatlogika és a valós logika ellentmondását nyilván más szférákban is megfigyelhetjük és elgondolkozhatunk azon, vajon a hadigazdaság követelményei szerint kell-e a magyar ipar kulcságazatait állami ellenőrzés alá venni, illetve a Jurcsek féle beszolgáltatási rendszert kiépíteni, vagy éppen fordítva: az uralkodó osztályokon belüli hatalomeltolódás jele , hogy az apparátusok ellenőrzésük alá vonják a gazdaságot, és ezt a folyamatot nevezik el, a minden nemzeti célra vakon lelkesíthető lakosság kedvéért honvédelmi érdekeknek.

A TANÜGYIGAZGATÁS AZ ISKOLÁBAN

A tanárok iskolai munkájának ellenőrzése, irányítása

A tanár oktató munkáját számos új szempont alapján értékelték.(1)

Elsődleges szempont volt az írásbeli előkészület. Az óravázlatkészítési kötelezettség ugyanis a tanügyigazgatás számára óriási hatalmat biztosított a tudományosan támadhatatlan tanár felett is.(2)

Második helyen a pedagógiai szakmai szempontok álltak és nem a szaktárgyiak: tanulókhoz való viszony, a tanítás módszere, az óra beosztása, a tanulók gondolkodtatása, a szemléltetés, korszerű technikai eszközök igénybevétele, a gyakoroltatás, a magyaros beszéd. (3)

Csak ezek után következtek a szaktárgyi szempontok, tudniillik, hogy a tanár tárgyi tudása és módszeres útmutatásai, tanítása lelkes és meggyőző -e, alkalmas-e arra, hogy a tanulók figyelmét lekösse és a tárggyal való behatóbb foglalkozásra készítse a különös fogékonysággal rendelkező tanulókat. A szaktárgyi követelmények visszaszorultságát nemcsak sorrendjük jelzi, hanem, hogy még a szaktárgyi felkészültség értékelésekor sem az "objektív" szaktudás, hanem az adaptációs készség kapott elsőbbséget. Ezáltal az országos tudományos társaságokban is kapcsolatokkal rendelkező, eddig támadhatatlan tanárok védettsége is radikálisan lecsökkent.(4)

A diákok értékelésének minősítése képezte az értékelés negyedik blokkját. Ez egyrészt a szelekcióban érdekelt befolyását tükrözi, másrészt a tankönyv író-bíráló

csoportét. Normaként fogalmazódik meg, hogy a tanár jelölje ki a tankönyvből a megtanulandó részeket- ezzel kívánták garantálni, hogy az iskolákban ténylegesen használják a hivatalosan bevezetett tankönyveket. (5)

Az iskolalátogatói utasításban ugyan összesen 30 féle szempontot soroltak fel, de a gyakorlatban e 30 követelmény értékelését fenti négy szempontra vonták össze. Az iskolalátogatók is képtelenségnek, önmaguk felesleges túlterhelésének tartották, hogy azzal foglalkoznak, "használ-e színes krétát a tanár", viszont összbemomásaikat a táblai munkáról, a vázlatkészítésről, a rajzok szemléletességéről stb. igenis papírra vetették. (6)

Az értékek sorrendje elsősorban az erőteljesebb módszertani- pedagógiai képzettséggel rendelkező polgári iskolai tanároknak felelt meg, a gimnáziumi tanárok keserűen érzékelhették, hogy saját értékeik - egyetemi szintű szakmai tudásuk, tanulók felkészítése országos versenyekre - csak harmadik-negyedik helyre került. (7)

A fokozott iskolánkívüli terhelés, a herbartista értelemben vett szaktárgyi oktatás - visszaszorulása a tantervben oda vezetett, hogy egyes konzervatív - "minél többet tanulsz annál okosabb vagy" - értékrendet képviselő tanárok körében egy új szokás jelentkezett: A szünidőre diákjainak házi feladatot, írásbeli dolgozatot s más feladatokat adtak. (8)

Ez azonban nemcsak a gyerek pihenését, felüdülését stb. fontosnak tartó reformpedagógiai körök szemében volt elrettentő eljárás, hanem veszélyeztette a szünidőre egészen más programokat beiktatni szándékozó cserkész, levante, népművelési, honvédelmi körök érdekeit is. (9)

Ezért szólította fel a minisztérium tankerületi főigazgatóit, kísérjék a dolgot legéberebb figyelemmel s indítsanak fegyelmet az utasítást megszegő tanár ellen.(10)

Az iskolalátogató a nevelői tevékenységet 7 pontra bontva értékelte. Sorrendje a testi nevelés; az egészséges életre nevelés; az erkölcsi nevelés; az érzelmi nevelés /vallásos, hazafias, általános emberi érzelmek, áldozatkészség, bátorság, nagyjaink példájának követése stb./; akarati nevelés /kötelességteljesítés!!!/; jellemnevelés, esztétikai nevelés. Ezeknek zömét csak külső jegyekből állapíthatta meg. Benézett a tanulók szekrényeibe és füzeteibe, a legapróbb részleteket is feljegyezte.(11)

Ha az iskolalátogató nem tartotta megfelelőnek a tanár tevékenységét, akkor tanácsokat adott, irányt mutatott, ismertette a legkorszerűbb módszereket, sőt egy-egy órára át is vehette az osztályt. Voltak tanárok, akik nem értették meg, hogy az iskolalátogatók addig szokatlan módszerei a központi utasításokból származnak, és azt hitték egyéni túlbuzgoság eredményei. Egy református gimnázium tanára például felháborodottan jelentette az igazgatónak, hogy tekintélyét és méltóságát egyaránt sértve érzi attól, hogy az iskolalátogató a gyerekeket is kihallgatja az ő tanári módszerét érintően - "mintha be akarnám csapni".(12)

A kor igazgatási normatívájában a liberalizmus, az uram-bátyám világ, a mulatozás azonos megítélés alá esik. "A népszerűségnek oka csak részben előnyös FP-re" - írja egy igazgató 1936 áprilisában - "FP ugyanis tipikus, kedélyes ember. Jó mulató, kitűnő anekdotázó, szereti a társaságot, amellet van benne valami a magyar úr derűs világnézetéből és bájos provincializmusából, amellet világnézete

zavartalanul liberális."(13)

Jellemzővé vált a névtelen feljelentések alapos és a vádlott tudta nélkül való kivizsgáltatása, melynek során tapogatódzás, berendelések, kihallgatások követték egymást.

(14)

Az iskolalátogató a látogatást befejező értekezleteken igen részletesen számolt be tapasztalatairól. Ezeknek az üléseknek a jegyzőkönyvei a tanfelügyelet működésének, napi gyakorlatának legfontosabb dokumentumai.(15)

Az iskolalátogató először az iskola általános helyzetére vonatkozó észrevételeit ismertette. Ezután - névszerint megnevezve a tanárt, akiről szó van /!!!/ - ismertette a megfigyelt tanítás minőségét, a tanulók tudását, a tanulók átolvasott füzetéről, rajzairól alkotott véleményét, a tanár nevelő tevékenységére vonatkozó véleményét.(16)

Szinte minden tanár értékelésekor szót kerítettek az óravázlatokra, szorgalmazták az írásbeli előkészületet, s ajánlották, hogy az ebben vagy abban a folyóiratban megjelent óra és tanításmintákat kövessék.

Az iskolalátogató személyes feljegyzésekkel megrakva érkezett és gyakran a "Még mindig"... vagy "Múltkori figyelmeztetésem ellenére" szavakkal vette kezdetét a tanárok bírálata. A rendelkezések előírták, hogy az egyszer megintett tanárt a következő iskolalátogatás alkalmával fokozottan kell megfigyelni.(17)

A tantestületi döntések, belső viták, ellentétek ellenőrzése az eddigi "legfehérebb foltok" közé tartozott. Az ellenőrizhetőség érdekében az állami, községi stb. iskolák ezentúl minden értekezletről kötelesek voltak jegyzőkönyvet felvenni, s azt a főigazgatóhoz felterjeszteni. Az egyházi

iskolák az alakuló, a módszeres, az évzáró, a tankönyvmegállapító és a szülői értekezletek jegyzőkönyveit küldték meg.

A korábbi gyakorlattól mindinkább eltérő, százával kibocsájtott miniszteri rendeleteket, az igazgató ilyen értekezleteken ismertette, s azt a tantestülettel megbeszélte. Ezek a viták, a rendeletek értelmezése körül lefolyt polémiák elsődleges információkat szolgáltatottak a tanárokról, tantestületről. (18)

Eddig, ha valamely tanárt az iskolalátogató megrótt, az iskolaigazgató és a tanárok siettek őt biztosítani arról, hogy már ők is észrevették kollégájuk helytelen viselkedését és foglalkoztak is vele. Ezek az állítások most megritkulnak, egyszerűen azért, mert ellenőrizhetők lettek. (19)

Egy-egy szélsőséges tanár vádjait addig könnyedén lesöpörhette az igazgató, mostmár számolni kellett azzal, hogy a főigazgató kérdőre vonja, miért nem foglalkozott a "szabadkőműves" befolyás vagy hasonló vádpontokkal. (20)

Annak, hogy ezeket a jegyzőkönyveket nem a látogatások után vizsgálta felül a főigazgató, hanem "azon melegében". 8 napon belül, az volt a jelentősége, hogy a jegyzőkönyvi határozatokkal szemben azonnal felleléphetett, és az állami vagy községi iskolákban azonnal intézkedhetett. A tankerületi főigazgató így azonnal megakadályozhatta, hogy a Rendtartás betűjével vagy pillanatnyi helyzet diktálta szellemével ellentétes határozatok akár pár hónapig is éreztessék hatásukat. (21)

A főigazgató az egyházi iskola nevelési vagy tanulmányi döntésének megváltoztatására maga adott útmutatást az

igazgatónak.

Amennyiben az egyházi iskolai tantestület a külső vagy a belső rend kérdésében olyan határozatot hozott, amely a főigazgatónak nem tetszett, akkor a főigazgató az igazgatóhoz fordult, hogy egyházi hatóságánál érje el a határozat módosítását.(22)

Ennek az útnak az volt a jelentősége, hogy mivel elvileg a Rendtartás az egyházi autonómia elválaszthatatlan része volt, a tankerületi főigazgató az egyházi hatóságot a siker reménye nélkül kérhette volna csak fel ennek módosítására. Az igazgató azonban a tankerületi főigazgatótól számos kérdésben függött, s ő, - mint döntésselőkészítő és az összes szükséges információ birtokában levő fórum -, igenis elérhette, hogy az egyházi hatóság a döntést megváltoztassa...

Számtalan apró -tankönyv, faliújság, kirándulás stb -ügy szerepel ezeken az értekezleteken. A kor jellegzetes igénye volt az elhangzott mondatok feljegyzése. Nem csupán a többséggel, és általában biztos "kormánypárti" többséggel elfogadott határozatok szövege volt a fontos, ezt eddig is rögzítették, hanem az is, ki vitatkozott egyáltalán, milyen érveket használt, milyen információknak volt birtokában, milyen alternatívát javasolt a végül határozattá emelkedett szöveggel szemben. És legalább ennyire fontos volt, - hisz az "ellenzék" ismereténél talán még fontosabb a "kormánypárti" erők belső ellentéteinek ismerete - hogy aki a határozat mellett szavazott, az egyetértéssel tette-e ezt, vagy kényszerű kompromisszumként; sokalta-e az intézkedésekkel bekövetkezett változásokat, vagy éppen keveselte azokat. Mindezt egyre fontosabb volt hiteles

formában rögzíteni, hogy akár évek, évtizedek múlva visszakereshető legyen...(23)

A tanügyigazgatás az értekezleteken kívül számos más csatornán is ellenőrizni - irányítani akarta a tantestületek belső életét és erőviszonyait.

Az érettségi vizsgálatokon a kiküldött biztosok általános megfigyelő funkcióján túl az igazgatókat külön is megbízták, hogy figyeljék a tanártestület kartársi szellemét.(24)

A felső kereskedelmi érettségi vizsgálati díj felosztása tekintetében a 622-05-266/1930 sz. rendelet 6. pontjának módosításával a VKM úgy rendelkezett, hogy az elnöki és társelnöki 10-10% levonása után fennmaradt összeg húsz egységre bontandó, és ebből a magyar fogalmazás és irodalom, a gyakorló iroda, valamint a német nyelv és a kereskedelmi levelezés tanárát 2,5, a kereskedelmi számtan tanárát 2, a történelem, a közgazdaságtan - jogi ismeretek, és a földrajz-áruismeret tanárát 1,5, a második idegennyelv és kereskedelmi levelezés tanárát, továbbá a magyar fogalmazási dolgozatot tárgyi szempontból bíráló /magyar, történelem vagy közgazdaságtan/ tanárt 1 egység, végül az igazgatót, a jegyzőt pedig 1 egység illette meg.

Ezt az értékrendet javasolja tehát a minisztérium, mintegy jelezve a tantárgyak és tanáraik fontossági sorrendjét az intézménytípusban. Különösen feltűnő, hogy a középiskolában egyébként ideológiai kulcstudománynak számító történelem a harmadik sorba került- a felsőkereskedelmis történelemtanároknak ezzel kellett fizetniük azért a progresszív törekvésükért, hogy erősebb legyen a felsőkereskedelmis történelem gazdaságtörténeti irányultsága

, mint a politikatörténeti. Az élőnyelvtanárok belső hierarchiájának kialakítását szolgálta a német és a második idegen nyelv szembeállítása.

A tanári kar 3/4 részének beleegyezésével a tankerületi főigazgatótól lehetett engedélyt kérni más elosztáshoz .(25)

A minősítési eljárás

A szolgálati és minősítési rendszer további tökéletesítése nem csupán a politikai szférának volt fontos, nemcsak tanügyigazgatási szféra üdvözölte, hanem a közigazgatási szféra érdekével is egybeesett. (1)

Magyary Zoltán a közigazgatástudományi intézet igazgatója, aki az egész magyar közigazgatás racionalizálását tervezte - amely mellékesen mondvá az egész közigazgatás hatékonyabb totalitárius jellegét erősítette - a tanügyigazgatást tekintette a példaadó modellnek, itt szorgalmazta tehát tervei megvalósítását. Mivel Magyary maga is a VKM-ből jött, elég jó kapcsolatai voltak a tanügyigazgatási gépezet egész gárdájával. Természetesen nem csak a minisztériumot árasztotta el korszerű tervezeteivel, de a minisztérium által feltételezhetően felkérendő véleményezőkhöz - az ismerős tankerületi főigazgatókhoz - is memorandumot intézett arról, hogy a szolgálati és minősítési táblázat egész rendszere elavult, nem alkalmas egy egyéniség jellemzésére, korszerűsíteni kellene stb, stb.(2)

A székesfővárosi polgári iskolai minősítésekben például ezelőtt feltűnően nagy számban szerepeltek egyes osztályzatok, amelyek a minősítések realitása tekintetében kételyeket ébresztettek a minisztérium tisztviselőiben,

ezért már az akkori polgári iskolai főigazgató utasítást kapott ennek felülvizsgálására. Erre azonban nem volt alkalmas., ezért az új tanügyigazgatási gépezetbe nemcsak hogy nem került át, de a hármashuzottság többször a színe elé idézte a minősítések kapcsán.(3)

A minősítési eljárást 1937-ben egységesítették. A középiskolai és középfokú iskolai tanárok minősítését az igazgató ezután úgy végezte, hogy előzőleg meghallgatta a tankerületi főigazgató által e célból kijelölt tantestületi tagnak véleményét. Erre az intézkedésre azért volt szükség mert a struktúrában az igazgató személye adott volt - gyakorlatilag a Klebelsberg - érából örökölt, vagy éppen a refromátus iskolai tantestület által választott. A minősítési tevékenység ellenőrzésére volt szükség, s ezért építette be minden iskolába a tankerületi főigazgató a saját, - új szempontok alapján kiválasztott-megbízottait. Az iskola hagyományos hierarchikus viszonya megbomlott, a tanárok már nemcsak az igazgatótól, hanem egy kollégájuktól, az új tanügyigazgatási koncepciónak leginkább megfelelő kollégájuktól is függésbe kerültek...(4)

A tanügyigazgatás fel volt készűlve rá, hogy a tanárok adatlapjaikat helytelenűl, vagy éppen szándékosan hamisan töltik ki. Ezért a minősítő lap adatait az igazgató / tanfelűgyelő/ az eredeti okmányokkal egybevetette. Az igazolás elmaradását a jegyzet rovatban külön feltűntették. A bevezetett adatok valóságáért az igazgatók /tanfelűgyelők/ fegyelmileg feleltek.(5)

A minősítési lapokat az igazgató - miután véleményét is rájegyezte a tankerületi főigazgatónak továbbította, aki a maga minősítését rájegyezte küldte tovább a VKM illetékes

osztályának, először 1937-ben, majd 1940-ben és - a háborús évek miatt már erősen töredékesen 1945-ben .(6)

Minden egyes változást évenként jelentettek. A minősítési szempontokat rendkívül részletesen megadta a minisztérium:

Az első szempont a tanítási munka minősítése volt. E szerint értékelték a tanár tárgyi tudását, szakképzettségét: önképzését valamint órai pedagógiai tevékenységét, szelekciós tevékenységét. E szempontcsoport kialakításában a hagyományos szakismeret szempontú tudományos csoportok befolyása éppen úgy érvényesült, mint a reformpedagógia részleges hatása / pl a diákok bevonása az órai munkába - érték az egyoldalú előadás - negatívum/.A szelekcióban érdekelt társadalmi csoportok befolyása is érvényesült.(7)

A második szempont a fegyelem, a nevelés és az iskolán kívüli élet szempontja volt. A fegyelmezésben a személyi hatást, illetve az állandó figyelmeztetés módszerét különböztették meg, egyértelműen az előbbi mellett foglalva állást. (8)

A tanár minősítését meghatározta hogy kiaknázza-e a tárgyban rejlő nevelési lehetőségeket. Az iskolán kívüli népművelésben, a cserkészletben, az ifjúsági egyesületekben való részvételt gyakorlatilag kötelezővé tették.E minősítési szempontrendszer emiatt fokozottan kedvezett a rendszer propagandájában szerepet vállalni kész, az iskolai nevelőmunkát a szaktudományos érvényesülésnél többre becsülő tanároknak, a hagyományos tudós-tanár egyéniségekkel szemben (9)

A harmadik szempont volt a tanár "egyéb hivatali buzgalmának" /óráközi felügyelet, szertár, osztályfőnöki

működés/ minősítése volt. Ez a szempontcsoport a gyakorlatban a tanári hatalomgyakorlás, fegyelmezés mikéntjét, az iskola és a diák, az iskola és a szülő közötti konfliktusokban való állásfoglalást vizsgálta.

A negyedik szempont annak vizsgálatára irányult, hogy: "kifogás alá esik-e a tanár magatartása az iskolában és a társadalomban, van-e tekintélye tanítványa, és állásához mérten a társadalom előtt. Ha e tekintetben kifogás van, ezt kellően meg kell okolni." (10)

E felsorolt szempontok jól érzékeltetik, hogy miféle új tanári funkciókra terjedt ki a tanfelügyelet. Rendkívül jelentős az, hogy ezeket a tevékenységformákat külön-külön értékelték, tehát nem volt lehetőség arra, hogy egy tanár értékelésében a szakmai pozitívumok és az esetleges társadalmi negatívumok sajátos és semmitmondó átlagban összegződjenek, mindezekre külön volt kíváncsi a tanügyigazgatás.

Figyelemre méltó, hogy csupán az első tisztán szakmai szempont és csupán az utolsó a tisztán politikai szempont, a 2. és 3. a kettő sajátos kombinációja. Ebből egyébként az is következett, hogy míg az első szempont megítélésében az igazgatónak döntő befolyása, s e kérdésekben legfeljebb a tantestület általa kiválasztott pedagógiai szaktekintélyeivel vagy a tudományág számára leginkább elérhető neves képviselőjével konzultált, addig az utolsóban a tankerületi főigazgató megbízottjának a szava érvényesült. A másik kettőben elkerületlenül "egyezkedniök" kellett. (11)

A rendelet óva intette az igazgatókat attól, hogy a kötelező állásfoglalást semmitmondó szavakkal kerüljék meg.

A szöveges értékelésen kívül minden egyes kategóriára

osztályzatot is kaptak a tanárok, 1-est a csak kiváló, 2-est a minden tekintetben megfelelő, 3-ast az átlagosnál gyengébb eredménnyel működő vagy kifogás alá eső, 4-est a súlyosabb kifogás alá esett kaphatott. A számszerű értékelés kiválóan biztosította, hogy az állásfoglalást még a legóvatosabban fogalmazó igazgató sem kerülhette el. A főigazgatók csak számokkal értékelték. (12)

Vagyis a tanügyigazgatás legfelső szintjén, a minisztériumi ügyosztályon már mindenféle "szubjektívizmus" kizárt volt. Ha az igazgatókkal, tanárokkal valamit "csinálni kellett", a konkrét módot és formát a középszintű apparátus döntötte el, Az adatok a minisztérium számára a statisztikai értékelést, egész régiók helyzetének áttekintését tették lehetővé. (13)

A tankerületi főigazgatók a minősítést szakelőadók és tanulmányi felügyelők segítségével végezték el, azaz egy második kontrollszint lépett működésbe, amely megkísérelte szintetizálni - az új igazgatási rendszer egyértelműen elkötelezett tisztviselői segítségével a szakmai és politikai szempontokat.

Az új ellenőrzési rendszerben elkészülő lapok lehetőséget biztosítottak arra, hogy az egyénekről, a tanárokról ugyanolyan bizonyítvány készüljön, mint mondjuk az iskolában a gyerekekről, a minisztérium minden személyi döntését megkönnyítendő és igazolandó. (14)

Az öt évenként készülő felvétel segítségével - mivel a minősítési lapok megőrzendőek voltak - bárkinek évtizedes szakmai és közéleti fejlődése minden külön nyomozás nélkül végigtekinthető volt, "káderkérdésben" a pillanatnyi érdekek torzító szemüvege helyett "objektíven" lehetett dönten.

A minősítési eljárás döntésre, értékelésre kényszerítette az alsófokú szerveket, egyben a kettős ellenőrzés segítségével a tankerületi főigazgató érzékelhette, hogy beosztottai egyes szakmai kvalitásokat, közéleti viselkedés formákat hogyan értékelnek, ebből értékes adatokat szerezhetett az értékelő funkcionáriusok szakmai és közéleti megbízhatóságáról is. A tantestületekben működő személyes megbízottaitól értesült az egyes problémák, jelenségek értékelésének igazgatói, tanulmányi felügyelői megítéléséről, s könnyebben dönthette el, kit kell nyugdíjazni az elkövetkező években. (15)

A minősítési lapok összehasonlításával, más források elsősorban az érettségi biztosok jelentéseinek felhasználásával - a minisztérium megfelelő képet nyerhetett arról, mennyire ura teljhatalmú megbízottja, a tankerületi főigazgató a tankerület közoktatásügyi helyzetének. Nyilvánvaló, hogyha a minősítési lapok adatai egyeznek, akkor a főigazgató el tudta fogadtatni minősítési szempontjait, ha viszont sok értékelés eltérő volt, akkor a főigazgató jelentős "belső ellenzékkel" is rendelkezik tankerületének igazgatói között. (16)

Végezetül pedig, - hiszen egy modern államgépezet saját legfontosabb kádereinek ellenőrzéséről sem mondhatott le, - e rendszer segítségével maguk a tankerületi főigazgatók is ellenőrizhetőkké váltak; példának okáért egy-egy feltűnően közéleti ügybe keveredő tanár minősítési lapját vissza lehetett keresni: meglátta-e a főigazgató idejében, hogy beosztottja valamilyen szempontból megbízhatatlan, elég éber, elég gondos-e, megfelelt-e a totális állam beléhelyezett bizalmának. (17)

A tantárgyfelosztás, a tanmenet és az órarend ellenőrzése

Az 1936-tól kezdve minden iskola benyújtotta tantárgyfelosztását, részletes, didaktikai egységekre osztott, az ismétléseket feltüntető tanmenetét és órarendjét.(1)

E felülvizsgálatok jelentősége az volt, hogy ekkortól kezdve minden iskolában, egységesen ellenőrizni lehetett, betartják-e a Rendtartást és a tantervi utasításokat.

Számos új tantervi utasítás végrehajtását kellett ellenőrizni. Ahogy távolodik a tananyag a hagyományos, herbartista, konzervatív szemlélettől, úgy nő a veszélye annak, hogy a tanárok nem tartják be az új tantervek előírásait. Érdeemes visszaautalnunk, néhány ilyen újdonságra, amelyeket a középiskolai tantárgyak ideológiai tartalmáról szóló előző fejezetben mondtunk el.(2)

A már 1928 óta fokozatosan terjeszkedő 8 osztályos elemik száma 1937-re meghaladta a százat.

A továbbfejlődés nélkülözhetetlen követelménye volt, hogy a népiskola is beilleszkedjék az 1928-ban még "ismeretlen" nemzetnevelési hálózatba, amelynek elve az iskolai munka egységessége volt.

Ezért - mivel a végleges utasítás még nem volt elkészíthető - átmeneti érvénnyel megjelent a VII. és VIII. osztály tanterve és utasítása.

A körzeti iskolafelügyelőknek ettől kezdve külön feladatává vált, hogy a látogatásaikról felvett jegyzőkönyvben a VII-VIII. osztályokban szerzett

tapasztalatokat részletesebben ismertessék, a tanítóknak a tantervre és Utasításra vonatkozó észrevételeivel együtt.

A kérdésben a minisztérium szemmel láthatólag kíváncsi a végrehajtók véleményére, részben a terv véglegesítése, részben a tanítók alaposabb megismerése szempontjából. (3)

A minisztérium előzetes alapelveként azt állapította meg, hogy a népiskola utolsó két osztályának célja, hogy kibővítse, kellően elmélyítse, begyakorlás és mindennapi élet jelenségeire való alkalmazás útján rögzítse az V. és VI. osztály anyagát. /Ebből valamint abból, hogy a tanulmányi időt hat hónapra rövidíti a nyolcosztályos elemi bevezető 1940-es törvény, kitűnik, hogy a nyolcosztályos elemi célja elsősorban nem az átadott ismeretanyagok kiterjesztése, hanem, hogy a gyerekeket magasabb korig lehessen kézben tartani, hogy a szocializáció eredményeit biztosabbá lehessen tenni./

Igy míg az 1932-es rendelet még hangsúlyozottan leszögezte, hogy a módszereket nem akarja formalizálni, addig az új utasításban már rendszerezett módszertani elvek is olvashatók voltak.

A tanítóegyesületekbe való állami benyomulás jele, hogy míg 1932-ben csak az államilag szervezett pedagógiai szemináriumokon kellett az utasítással foglalkozni, ezt most a tanítóegyesületekre is kiterjesztik.

Az egyházi autonómia korlátozása is 1932 óta lépett a célok közé hisz az akkori rendelet melléklete még csak a beszerzést és tanulmányozást kéri a felekezeti tanítóktól az új rendelkezés viszont az ő számukra is kötelező, nemcsak ajánlott. (4)

Az 1937/38. évtől be kellett mutatni az értekezleten

letárgyalt tanmenetet.(5)

A főigazgató a jóváhagyott tanmenetet, ha állami vagy községi iskoláról volt szó az igazgatónak, ha egyházi iskoláról volt szó, akkor az iskolafenntartó hatóságnak küldte vissza véleményének közlése mellett. (6)

Minden tanárnak a tanmenetekben ki kellett térnie a tanítás módszereire. Ugyanakkor számos túlrészletezett adalékot ki kellett hagyni. Jellemző újdonságként az írásbeli dolgozatok tárgyát, illetve a betanulandó könyvnélküli szövegek tárgyát meg kellett jelölni. A fel nem tüntetendők közé sorolták a szemléltetésre bemutatott film címét is. Ennek magyarázata az, hogy a Hóman által szervezett oktatófilm kirendeltség megbízhatóan őrködött az iskolába kerülő filmek tartalma fölött. (6/a)

"Ezen rendeletemmel hatályon kívül helyezem mindazokat a rendelkezéseket, amelyek jelen rendeletemnél részletesebb tanmenetek készítését írták elő, így a középiskoláknál bevezetett módszeres előirányzati ívek benyújtását is. Hasonlóképpen hatályon kívül helyezem azon rendelkezéseket, amelyek a tankerületi királyi főigazgató hatáskörébe rendelt iskolák tanmeneteinek más hatóságokhoz /intézményekhez/ való benyújtásáról intézkedtek". (6/b)

Ugy tűnik, hogy a mindenre kiterjedő szabályozottság – korábbi rendeletekben kibontakozó-logikája megtört. Valójában inkább egy olyan törekvésről volt szó, hogy a tartalmi-világnézeti kérdések széleskörű ellenőrzését ne szorítsa háttérbe egy sajátos metodikai-pedagógiai szemlélet, az éber ellenőrzés lehetőséget ne gátolja a rendkívül nagy mennyiségű egyéb anyag. Kétségtelen, hogy a tartalmi konkrétság csökkentette annak lehetőségét, is, hogy a

tanár óratervében "elbeszélje", "elkenje" a kormányzat számára igazán fontos dolgokat.(7)

Ugyanakkor a csökkentés mintegy mellékes részeként tovább növelték a tankerületi főigazgató - ha úgy tetszik a miniszter mindenkori helytartója - szerepét az egyéb, kevésbé ellenőrzött és kevésbé megbízható intézményekkel szemben...(8)

Az óravázlatok ellenőrzése a tanítási minták kialakítása

A tanár ellenőrzésének leglényegesebb pontja az óravázlatok kötelező elkészíttetése volt. Ezután kivétel nélkül, minden iskolafajban, minden tanáron számonkérték ezt.(1)

Annak veszélye természetesen fennállt, hogy a tanár formális óravázlatától függetlenül arról beszél - amikor éppen nincs ott az iskolalátogató - amiről akar. Ezt a veszélyt úgy akarták csökkenteni, hogy annyi munkát fektettek a tanárral az óravázlat készítésébe, hogy annak ne maradjon ideje alternatív megoldásokon gondolkozni - másrészt viszont ellenőrizték a tanulók füzetzeit, sőt kikérdezték a tanulókat. A vázlatok használatáért egyébként az igazgató is felelős volt. (2)

A tanárok nem használhattak sem vázlat-mintákat, sem nyomtatvány űrlapokat, a következő évben vázlatukat csak úgy tarthatták érvényben, ha gyakorlat közben szerzett tapasztalataikat beledolgozva bővítették azt. (3)

A vázlatkészítési kötelezettség elsősorban a gimnáziumi tanároknak jelentett nagy csapást, hisz ők megszokták a szabad előadást, előadásaik lényegéhez tartozott a retorikai tudás, tekintélyükhöz a fejből citált idézetek és adatok

sora.(4)

ők alapvetően szakmai-ideológiai köntösbe öltöztették tehát nehézkességüket, adminisztrációs feladatoktól való húzódozásukat is.: "A tanárság úgy érzi, hogy a jövőben tömérdek bürokratikus és elsődleges hivatásától távolfekvő kíváncsi teljesítése nehezedik rá.." - jelenti az országos középiskolai tanáregyesület főtitkára. (5)

Az iskolalátogatók azonnal érzékelték ha az éppen meglátogatott óra vázlata túlzottan teljes. "Csak az én tiszteletemre szerepelt benne a házi feladat és az óravázlat" - jelentette egyikőjük, gyakorlatilag azzal vádolva meg a tanárt, hogy be akarja csapni az felügyelő hatóságot. A hatás nem is marad el - néhány hónap múlva már szerepel is a tanár neve a végelbírás alá vontak listáján...(6)

A középfokú iskolai rangsor másik végén lévő ipari szakiskolai tanárok számára teljesen érthetetlen volt az eljárás, hiszen az ő tevékenységükben sokkal kisebb szerepe volt a verbalitásnak annál, hogysem szükség lett volna ilyen segédeszközök készítésére. A felsőkereskedelmisek értették meg legjobban, hogy liberális szellemiségük korlátozásáról van szó. (7)

A polgári iskolai tanárok üdvözölték a tanóravázlat készítését, végre úgy érezhették, e tekintetben ők fognak vezető szereppel rendelkezni, a polgári iskolai lapokat elárasztják a tanóravázlatokra vonatkozó módszertani ötletek.(8)

A tanítók - bár az óravázlat nekik jelentett a legtöbb segítséget és viszonylag a legkevesebb megkötöttséget - azon panaszkodtak, hogy a tanóravázlat-dömping, minden idejüket

elveszi, rendkívüli pluszmunkát jelent. Valóban egy osztatlan népiskolában, ahol mondjuk négy osztályt tanított egyszerre a tanító, ott legalábbis az első évben óravázlatok százait kellett elkészítenie, többszörösét, mint az egyetlen tárgyat tanító tanárkollégájának.(9)

Rendkívül érdekes jelenség, hogy míg a huszas években a Hivatalos Közlöny egész oldalas hirdetései általában tankönyveket reklámoztak addig az 1937-es Hivatalos Közlöny minden egyes számának utolsó oldala a népiskolai egységes vezérkönyveket reklámozza az alábbi szöveggel; "A tanmenetek és vázlatok készítéséhez nélkülözhetetlenek a népiskolai egységes vezérkönyvek Ezek a Vezérkönyvek módszeres gyakorlatokat nyújtanak, tanítói munkánkban óráról-órára vezetnek, irányítanak. A vezérkönyvekben megtalálhatjuk az osztott és osztatlan iskolák tanmenetét s ennek alapján minden tanítási egység tervezetét részletes kidolgozásában, mintatanításokban tervezetekben. A Vezérkönyveket Drozdy Gyula és Lőrinczy Szabolcs szerkesztik. Egyes köteteit a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Miniszter Ur megbízásából a legkiválóbb népiskolai pedagógusok írták s az OKT felülvizsgálta és jóváhagyta."(10)

A Pedagógiai Társaság csoportja keményen elítélte az új rendelkezést. Úgy vélekedtek: "Az iskola belső élete reménytelenül és képtelenül túlszabályozott, az óravázlat készítési kötelezettség teljesíthetetlen. Menthethetetlenül elvész a lényeg, a tanári egyéniség" - fejezi be rendkívül kemény értékelését Gyulai Agost.(11)

A reformpedagógiai csoport vezetői viszont nyilvánvalóan úgy vélték, hogy a herbartiánusokat csak állami segítséggel lehet visszavonulásra készíteni.

Elfogadták az államtól a nevelés központba állítását - és nem törődtek azzal, hogy az oktatás-ellenesség a harmincas évek Magyarországon antiintellektualizmust jelent.

Elfogadták, hogy megköveteli a tisztességes tanári előkészületet, az órák megfelelő vezetését - és nem törődtek azzal, hogy ez a tanár szinte rendőri ellenőrzését jelenti.

Elfogadták az államtól a közösségi nevelést, és nem törődtek azzal, hogy ez a totalitárius társadalmak embertípusának kialakulását szolgálja.

Csupán saját célrendszerükben gondolkoztak, és azt hitték, hogy ez független lehet attól az egész célrendszertől amelybe beilleszkedik.

Tévedésük a rooseveltanizmustól Szálasinak való tanácsadásig eljutó közigazgatástudományi szakemberekhez, vagy a kommunistáktól Imrédyig szövetségest kereső népi írókhoz hasonlítható csupán.(12)

Ez sajnos nemcsak a reformpedagógia törzsgárdájára, a polgári iskolai egyesület környékén meghatározó szerepet játszó Kerschensteiner- követőkre igaz, hanem pl a Cselekvés Iskolája körére is. A tudománytörténeti értelemben legmodernebb magyar pedagógiai folyóirat lelkesen üdvözli az óravázlat készítési kötelezettséget. Ők persze úgy vélik, hogy a hangsúly az előkészületen van és nem annak az ellenőrzésén, szerintük el lehet térni az óravázlattól.

Nem is akarnak tudomást venni az ellenőrzési funkcióról és teljes naivitással kérdezik: "vajon nem szükségtelen-e a jóváhagyott tanmenet egyik példányát a főigazgatói hivatal irattárában őrizni?" (13)

A folyóirat - és a tanítóképzős, polgáris folyóiratok is - példamutató óravázlatok tömegét közölték, a hozzá

kapcsolódó bírálattal. Egymást érték a mintatanítások, amelyeket nemcsak a budapesti tankerületi főigazgatóság évkönyve közölt rendszeresen, hanem a középiskolai tanáregyesület folyóirata is. Ugyanakkor a középiskolai tanáregyesület kritikusa ingerülten jegyzi meg: A mintatanításnak megvannak a maga korlátai, hiszen a "rendes óra a mintaórához úgy hasonlít, mint a színházban a próbák a főpróbákhoz." "Hogy a látogatások és tanítások miképp fognak kialakulni, amikor látogató és tanár az utasítások által a népiskolai példára elrendelt óravázlatokra és az utasítások által imperative számbaveendő didaktikai és általános pedagógiai szempontok sokféleségére gondol - azt a jövő fogja megmutatni." (14)

A mintakövetésből nyerhető előléptetési lehetőségeket azonban a tanárok jelentős része igényelte. Lehetőséget kértek arra, hogy meglátogathassák a tanulmányi felügyelők, a szakfelügyelők óráit. (15)

és egy év is alig telt el, a főtitkár, aki 1936-ban még azt konstataálta, hogy "sosem volt még ennyi panasz", már hangot váltott. "Megindult hát a szemlélődés egyénenként, helyi és baráti körben, folytatódott nyilvános tanácskozásokon, értékes és sokoldalú cikkezésekben, olykor hosszabb tanulmányok megírásában... mi újat kell megtanulnunk... Mert hát tudvalevően a magyar tanár lelkiismeretével nem fér meg, hogy adósa maradjon akár a kormánzatnak, akár a reábizott ifjúságnak." (16)

[Faint, illegible text at the bottom of the page, possibly bleed-through or a separate section.]

A tanárok iskolán kívüli életének irányítása és ellenőrzése

A tanároknak és a tanítóknak szigorúan tilos volt a napi politikában résztvenniük, feladatuk volt azonban a "politika feletti", állami feladatok ellátásában közreműködni.

Az iskolalátogató az iránt is érdeklődött, hogy a tanárok és igazgatók részt vesznek-e a város és község közéletében. (1)

A gimnáziumi igazgatót áthelyezték, ha nem tudott részt venni a helyi közművelődésben. "A polgármesterrel való viszánya nem enyhült, pedig... a középiskola igazgatójának tevékenyen részt kell venni a város kulturális életének irányításában, a tanári testülettel karöltve kell fáradoznia a kultúra terjesztésével, előadások tartásával kell nemzetvédelmi célokat is szolgálnia..." - érvel konkrét esetben a tanügyigazgatás. (2)

Az igazgatókat és tanárokat központilag utasították, hogy hogyan játszanak szerepet a helység szellemi életében. S aki erre - akár liberalizmusa, akár konzervatizmusa miatt - nem volt alkalmas, távoznia kellett. (3)

A nyilvános elemi iskolákban alkalmazott tanítók - a felekezeti is (!) - kötelesek voltak statisztikai felvételeknél számlálóbiztosként működni. Az 1936 novemberi értelmiségi statisztikai felmérésnél a községi-városi előljáró döntésén múlt, kit alkalmaznak e célra. (4)

Az eddigi szűkkörű tűzoltási feladatok az 1936 X. tc. nyomán jelentősen kibővültek és a tűzoltócsapatokra, mint a jövő háborújának légtalmi alakulataira széleskörű és igen fontos feladatok vártak. Ezért az országos tűzrendészeti

felügyelő az újjászervezésbe a tanítókat, tanárokat is be kívánta kapcsolni. A VKM elrendelte, hogy a tanítók és tanárok egyrészt erkölcsileg támogassák a tűzoltóságot és a népművelő előadáson, leventeoktatáson, gazdaköri működés során azt népszerűsítsék, másrészt parancsnoki, tisztibeosztást is vállalhassanak a tűzoltóságnál, ha az hivatásukban őket nem gátolja. (5)

Ez a rendelkezés a tanítók-tanárok honvédelmi funkciókba való berángatásnak jele, de ugyanakkor a VKM részéről bizonyos ellenállást is mutat. Egyrészt nem viszi be az iskolába a tűzoltás ügyét, hanem csak a tanár iskolán kívüli tevékenysége keretében kívánja annak népszerűsítését, másrészt viszont a funkció elvállalására csak úgy jogosítja föl a tanárt, hogyha az nem akadályozza saját oktatói tevékenységében. Bár ez még így is nagy kompromisszum, hiszen annak engedélyezése, hogy köztisztviselő egy magánvállalkozásban funkciót vállalhasson, éppen nem illett bele a közalkalmazottakkal kapcsolatos társadalompolitikai intézkedések sorába. (6)

A földművelésügyi miniszter kívánságára A VKM módosította a korábbi kultuszminiszter /1200/1932 eln. számú rendeletét, amely a köztisztviselőkre vonatkozó kormányrendelet nyomán megtiltotta az állami tanítónak, sőt az állam részéről fizetéskiegészítő államsegélyben részesülő nem állami tanszemélyzetnek is, hogy saját hatóságukon kívül máshonnan illetményt kapjanak. Hóman méltányolva az Országos Magyar Tejszövetkezeti Központ - az új idők egyik jellegzetes szociálpolitikai és mezőgazdaságpolitikai intézménye - "jelentős és közérdekű" tevékenységét, hozzájárult, hogy az "említették a szövetkezetbe tartozó

tejszövetkezetek igazgatóságába valamint a felügyelő bizottságokba beválaszthatók és ügyvezető igazgatói minőségben megbízhatók legyenek".(7)

Ez a döntés azon megszorítás ellenére, hogy a díjazás tilalmáról szóló paragrafus érvényben maradt, javította valamivel a tanítók és tanárok anyagi helyzetét, presztizsét pedig bizonyosan. A cél azonban a földművelésügyi politikának tett szivesség volt; biztosítani a falu "eszét", az FM által ellenőrzött szervezet számára; segíteni az állami protekcionista politikát. A tejszövetkezeti központ keretébe nem tartozó vállalatok versenyhelyzetét jelentősen rontotta, hogy míg a tanítók kaptak engedélyt a konkurensnél való munkavállalásra, addig a miniszterelnöki rendelet minden más tisztviselőnek, az államtól akár a legkisebb mértékig is függő személynek is tiltotta a funkcióvállalást.(8)

A kultuszminisztérium is egyre több, a hagyományos feladatoktól eltérő munkával bízta meg tanárait. A főigazgatók segítségével begyűjtötték a speciális propaganda feladatokra alkalmas tanárok névsorát.(9)

A tanügyigazgatási gépezet minden eddiginél mélyebben avatkozott bele a tanárok magánéletébe. Ellenőrizték a tanárok lakását, tiltották "a szabad költözést", azaz csak egészen különleges esetben lakhatott a tanár az iskola székhelyén kívül.(10)

A vidéki iskola szellemének rendkívüli magánéleti konzervativizmusára jellemző, hogy egy igazgató azzal fordult főigazgatójához - ha bekövetkezik az amit jósolnak, hogy egyik tanárnője elválík - akkor helyezze el őt az iskolából! (11)

Az állam mindenféle szempontból számon és nyilvántartotta tanárait. Az ellenőrzés rendkívüli megerősödése még olyan semleges témában is, mint a távbeszélő díjkedvezményének megújítása, fölösleges adatok begyűjtése nyilvánvaló volt. (62)

A tanügyigazgatás egyre többféle kimutatást készített a tanárokról. Számon tartották milyen egyesületek tagjai, milyen pozíciókat töltöttek be a helyi társadalomban, az egyházak önkormányzati testületeiben. A bizalmas jelentések között gyakran szerepel családtagokra való utalás, a testvérek szülők helyi társadalomban betöltött szerepe éppúgy a személyzeti politika érvkészletébe tartozik, mint a feleség zsidó származására való utalás. E tekintetben a vidéki tanár kiszolgáltatottsága többszöröse a fővárosi kollégáiénak.

Egyre gyakrabban adtak olyan feladatokat is, melyeket nem a hagyományos iskolai gépezeten keresztül kívántak bonyolítani... (13)

A dokumentumok alátámasztják azt a képet amit Juhász Gyula fest híres novellájában /Orbán lelke/: a nem megfelelő templomi térdeplés éppúgy megbocsájthatatlan bűnnek számít, mint a helyi uri társadalomba való tulzott integrálódás. A kisebb települések uri társadalma gyakorlatilag azonos a tanítványok szüleinek körével - az összefonódások tilalmának tehát nemcsak totalitárius, de racionalista modernizációs érvkészlete is volt.

Soha ennyi panasz nem érkezett - mondja a tanáregyesületek titkára -, hisz a tanárok tiltakoznak a végtelenbe nyúló értekezletek ellen, vagy az ellen, hogy "járőrözni kell az utcán" a gyerekek hazafias viselkedésének ellenőrzésére... (14)

A népművelési tevékenység, az említett egyéb állami feladatok csapást mértek a tanárok szabadidejére, az elkészítendő óravázlatok tömege megsokszorozta iskolán kívüli kötelezettségeiket.

Sok évtizedes közhely, hogy a tanító a nemzet napszámosa, egyszemélyben harangozó stb., stb. A harmincas években már a tanár is az "állam napszámosává" vált

A tanárok személyi ügyei

A minősítés, az egyes tanárok megfigyelése és értékelése kétféle célt szolgált.

A nagy többséggel kapcsolatban célja volt, hogy utat mutasson számukra, s kialakítsa az állami kulturpolitikának megfelelő nevelői magatartást.(13)

Volt azonban egy kisebbség is, amely nem volt képes alkalmazkodni ezekhez az új normákhoz menekülni akart előlük, áthelyezését kérte. Az államnak azonban nem az volt az érdeke, hogy az ellenőrzéstől húzódozó tanárok megtalálják azokat a tankerületeket, azokat az iskolatípusokat, amelyekre kevésbé terjedt ki az apparátus kontrollja, hanem az, hogy ezek a tanárok maradjanak és alkalmazkodjanak, s még inkább az, hogy akik nem azonosulnak a kulturpolitika új célkitűzéseivel, távozzanak az iskolából. (14)

A kormányzatnak tehát legelőször szabályoznia kellett az állami tanárok és tanítók saját kérésére történő áthelyezését a tankerületen belül. A 3500/1936 eln. 7 paragrafus 2. bekezdése - személyi ügyeket hagyományosan a minisztériumnak fenntartó dualizmuskori törvényekkel szemben

- a tankerületi főigazgatónak juttatta az áthelyezés jogát.

Magát a tevékenységet azután Hóman 1900/1937 eln. rendeletében részletesen szabályozta. Ez a takarékosági, szakszerűségi elveken kívül előírta, hogy a szociális szempontokkal indokolt egyéni kívánságnak lehet helyt adni - ezzel akadályozta a politikai, vagy egyéb természetű állásváltoztatást - de természetesen azt is csak a szolgálati érdek függvényében. Tanév közben az áthelyezéseket mellőzni kellett, ha a tankerületi főigazgató mégis erre kényszerült, azt részletes indoklással a miniszternek kellett jelentenie. (37)

Rendkívül fontos korlátozás volt, hogy a tankerületi főigazgatók csak ugyanahhoz az iskolafajhoz helyezhettek át, mint amilyenben az áthelyezendő szolgálatot teljesített.

A tanító áthelyezési kérelmét a tanfelügyelőnek küldte meg, az pedig - javaslatával együtt a tankerületi főigazgatónak továbbította, döntés céljából. A korábbi gyakorlat szerint a tanfelügyelő közvetlenül a VKM-nek küldötte véleményezett jelentését a tanítók áthelyezésével kapcsolatban. Abban a rendszerben - noha formálisan a minisztérium döntött - a helyzet érdemi megítélése kizárólag a tanfelügyelőre volt bízva, hisz a minisztérium tisztviselői nem ismerhették az ország sokezer tanítóját.

Az új rendszer szerint - mivel a tankerületi főigazgató alá lényegesen kevesebb tanító tartozott s azokat is gyakran ellenőrizhette, a tanfelügyelők tényleges befolyása csökkent, a tankerületi főigazgatóság tisztviselőié megnövekedett.

A tanárok áthelyezése kérdésében a régi modell még csak a tankerületi főigazgató véleményezését sem kérte, így mivel

a távoli minisztériumi tisztviselő nem ismerte a tanárt, az áthelyezés kulcsa a tanár érvelési rendszerében rejlett. Az új helyzetben a főigazgató a tanár összes indítékát jól ismerte.

A hivatalból kezdeményezett áthelyezéseket viszont a VKM kezében hagyták, így a tankerületi főigazgató semmiképpen nem folytathatott a VKM érdekeivel ellentétes személyi politikát. Ennek azért is volt nagy jelentősége, mert a főigazgatók elkerülhetetlenül vallási szimpátiákat, vagy antipátiákat tápláltak az egyes pedagógusokkal kapcsolatban, az általuk kezdeményezett áthelyezés tehát nem feltétlenül a VKM érdekeit szolgálta.

A tankerületek közötti áthelyezést teljesen lehetetlenné tette a VKM, s azt is megakadályozta, hogy a teljhatalmu megbízottak egymással kapcsolatot tartva ténylegesen átvegyék a hatalmat az oktatáspolitikai irányítása fölött. (42)

Az elbocsájtás lehetőségét radikálisan kiterjesztették, egy szintre hozva az óraadó és az óraadó helyettes tanárokat - mindkét kategóriára kimondva a megszüntethetőség lehetőségét. (43)

A fegyelmi bizottságok létrehozását a tanáregyesületek üdvözölték, hiszen így állandó fórum jött létre panaszaik elbírálására, szemben az eddigi gyakorlattal amikor a VKM alkalmanként küldött ki bizottságokat. A tankerületi fegyelmi bizottságokat nem a főigazgató, hanem a minisztérium nevezte ki, s így ez a tanügyigazgatási gépezet ellenőrzésére is szolgált. A "hatalmi ágak megoszlása" a szférán belül tökéletesen működött: a VKM, mint "törvényhozó hatalom" munkájába senki nem szólhatott bele, a főigazgatók - mint a rendszer igazgatási eleme, és a fegyelmi bizottság,

mint bírói elem elválasztattak. A rendszer túlsúlyos mozzanata, hogy mindenkit a VKM nevez ki, s ő alkotja a törvényeket ill a rendeleteket is .

Az új rendszerben a fegyelmi eljárás alaposabb lett, hiszen végrehajtói a helyszínen laktak, s pontosan tájékozottak voltak a helyi erőviszonyokban, a tanár előéletében.

Az egyházi autonómia e téren is csökkent, mert a fegyelmi szabályzatot a miniszternek kellett jóváhagynia. A VKM felkérésére az egyházi hatóságok megindították a fegyelmi eljárásokat .A jogerős határozatot - igaz csak tudomásul vétel végett - a VKM-nek bemutatták.(6)

A fegyelmi eljárás ugyanakkor túl kemény forma volt a csendesesen ellenálló tanári csoporttal szemben. Őket végelbánás alá vonták. Erre korábban csak meghatározott, jól körülírható okokból kerülhetett sor. Az 1933-as szabályozás tette lehetővé, hogy bárkit végelbánás alá lehetett vonni, aki "a hivatalával járó feladat kifogástalan elvégzéséhez szükséges szakképzettség, szorgalom vagy egyéb fontos kellékek hiányában szolgálatát a megkívánt mértékben nem látja el".A törvénytövegeben megjelenő "egyéb" kifejezés, már akkor heves tiltakozásra készítette az ellenzékieket, akik a végrehajtó hatalom korlátlan érvényesülését látták a cikkelyben, azonban csak évekkel később, 1937-ben és 1938-ban jelennek meg olyan minősítési szabályok melyek az "egyéb" szempontot hihetetlenül kiterjesztik.(7)

A végelbánás alá vonást külön -területre kinevezett-VKM-bizottság intézte. A helyi erők ellentámadásának

eredményekképpen pl Pest megye főispánja a hármás bizottság elnöke lett. Mindez nem volt tipikus - ezt a lehetőséget a helyi erőknek mintegy ki kellett érdemelni - elsősorban azzal, hogy a megyei oktatásügyi szervek, a népoktatási albizottság, az alispán a VKM-nek megfelelő szellemű döntéseket hoztak. A helyi erők tehát a tartalmi, világnézeti kérdésekből engedtek, annak érdekében, hogy személyek sorsa feletti befolyásukból valamit viasszaszerezzenek. A korrumpálódás sajátos válfaja volt ez - a megye e konstellációban hosszú távon besétált az állam csapdájába. (8)

Az igazi döntéshozókészítő fórum ez a bizottság volt, innen az ügyek az államtitkár elnökletével működő VKM-ötösbizottság elé kerültek. Az egyetlen tárcán kívüli személynek, az alkotmányosság védelmeképpen a bizottság munkájában részt vevő közigazgatási bírónak sem információja sem energiája nem lehetett arra, hogy a tömegesen érkező hármásbizottsági döntéseket módosítsa. (9)

A liberális tanárok nyugdíjazását közel sem mindig a minisztériális apparátus kezdeményezte.

Az újpesti gimnázium igazgatója például azt jelentette, hogy Újpesten erős a nagytőke, "szabadkőműves befolyás" érvényesül. "A radikálisok és a nagytőke tehát közös frontot alkotnak az iskolával szemben. Hatalmas segédcsapatuk az elégedetlen szülők úgynevezett közvéleménye." A szülői beleszólást és elégedetlenséget az igazgató úgy értékelte, hogy tulajdonképpen csak a kicsapott és megbukott tanulók szülei elégedetlenkednek, azoknak a szülei akik az iskolában magas színvonalon teljesítenek soha nem akarnak beleszólni az iskola ügyeibe. "A gyenge és

liberális tanárokat tehát ki kell cserélni" - foglalta össze személyi javaslatait a gimnázium igazgatója, s a liberális - zsidó - tanárok nyugdíjaztatásával egyidejűleg taktikai megoldásként F. zsidó tanár kitüntetését ajánlotta. "Zsidó tanár kitüntetése ma /még csak 1936-ban vagyunk!!!-N.P.T/ nehezen megy, de egyrészt azt a kitüntetést az illető megérdemli, másrészt csak így lehetne az ellenállást megosztani és semlegesíteni, mert így nem tudnák, hogy a két esemény egyszerre való bekövetkezése antiszemita vagy filoszemita akció-e."(10)

A fiatalok pályán való elhelyezkedésének szüksége rendkívüli keresletet teremtett az önnön nyugdíjaztatásukat kérők iránt. Ezt azok alaposan ki is használták, nem ritkák a szinte zsaroló hangú levelek: "ha a nagyméltóságú VKM kinevezne eggyel magasabb fizetési osztályba /ez néhol már az V.-t a főigazgatóit jelentette!/ akkor kérem nyugdíjazásomat, ha nem, akkor még néhány évet fogok a gimnázium szolgálatában eltölteni." A VKM ha nem is minden esetben, de jónéhányban engedett a zsarolásnak .(11)

A legfontosabb döntések közé tartozott a tanárok megbízása. A tanárokat a miniszter nevezte ki. A községi - felekezeti középiskolai tanárok alkalmazása előtt a jelölt nevét be kellett mutatni a miniszternek. Ha a fizetés kiegészítő államsegély a fizetés 50%-át meghaladta, akkor a kinevezéshez a miniszter jóváhagyása volt szükséges - az egyházi állások nagyobb része ilyen volt! - ha pedig a teljes fizetést államsegélyből kapta, akkor a kinevezés joga a minisztert illette meg.(12)

Az egyházi iskolák megkísérelték átcsoportosítani pénzforrásaikat - a kevésbé fontos állások - mondjuk a

kémiatanárok, biológiai tanárok, altisztek stb. fizetését teljesen az államra bízták, és az így megtakarított pénzből a legfontosabb állásokat - történelemtanár, magyartanár, hittantanár - maguk tudták fizetni.(13)

Ezzel pedig még a szegényebb iskolák is szabályozhatták volna az állami befolyás érvényesülését, de ezt a minisztérium azzal a rendelkezéssel akadályozta meg, hogy amennyiben az iskola teljes költségének 50%-át az államnak kell fizetnie, akkor a miniszter ugyanolyan jogokkal rendelkezik, mint az állami iskolákban, tehát ő nevezheti ki az összes tanárt.(14)

A minisztérium törekvése az volt, hogy a tanárok kinevezésénél valóban "objektív" szempontok, a politikai - világnézeti - szakmai megbízhatóság domináljon, erről pedig a minősítés tudósítson. Ennek érdekében rendelte el Hóman, hogy a protekciót igénybevevőket fegyelmmel kell megfenyegetni. A protekciózásról a tanárok nem nagyon akartak leszokni. Hihetetlennek tűnt számukra, hogy a régi, alaposan kipróbált összeköttetések, személyes és rokoni kapcsolatok, az érdekérvényesítés egész hagyományos útja egyre kevésbé működik, az új államnak már új szempontjai vannak.(15)

Az esetleges személyi döntések helyett a kormányzat megkísérelte kialakítani a tanárok alkalmazásának legfontosabb elveit. Ezeknek az elveknek egyrésze egyértelműen ideológikus, - gondolunk itt a nemzeti és valláserkölcsi megbízhatóságra. Más szempontokat viszont a tankerületi főigazgatók - mint véleményező szervek - bevonásával dolgozott ki a kormányzat. Egy miniszteri körrendelet /18810/1937 eln./ a férfiak és nők aránya, a

férjezett és hajadon női tanerők aránya felől érdeklődött. A főigazgatók véleményét kérték arról, hogy a nők "a férjhezmenetel után mennyiben tudják ugyanúgy betölteni feladatukat, mint előzőleg" és egyáltalán dolgoznak-e ugyanolyan színvonalon a női tanerők, mint a férfiak?

Az igazgatók válaszából csak az derült ki, hogy a vélemények teljesen eltérőek a kérdésben. A budapestkörnyéki főigazgató, /e térségben az összkalkalmazottak 44 %-a nő/ jobb híján a saját véleményét fogalmazza meg, mint a leszűrt tapasztalatot: A nők a leányiskolában nélkülözhetetlenek, a fiúiskolában kevésbé állják meg helyüket, férjhezmentel után pedig csökken a teljesítményük. (16)

Kemenes ezért elrendeli javasolta, hogy a leányiskolában legyen számos női tanerő - de azért férfiak ott is kellenek, s az igazgató mindenütt férfi legyen, polgári fiúiskolában pedig nőt ne alkalmazzanak. (17)

A tankerületi főigazgató kezébe került az elemi iskolák igazgatóinak megbízására vonatkozó - addig miniszteri - jogkör. A tanítókkal kapcsolatos legfontosabb ügyekben a döntés nem a tanfelügyelők véleményezése alapján dőlt el a VKM-ben - ami eddig a tanfelügyelőség döntő befolyását jelentette, - hanem a tényleges helyhez közelebb működő főigazgató kezében összpontosult.

Az elemi iskolai természetbeni lakások kiutalása is főigazgatói hatáskörbe került (18)

A tűzharcosok elismerése - az 1938 IV. tc. - nyomán az alkalmazás újabb szempontokkal gazdagodott. A VKM három ponton kívánta beosztottjai figyelmét külön is felhívni a törvényre:

de az iskolákban a tanfelügyelőknek is figyelmet kell fordítani a tanterv betartására. (19)

-A törvény a tűzharcosok alkalmaztatása felső korhatárát a betöltött 45. évben állapította meg. Feltétlenül meg kellett akadályozni, hogy a fiatal, feltörekvő diplomások előtt megnyíló helyeket idős tűzharcosokkal töltsék be, és ezáltal ennek az egyébként is veszélyes rétegnek az elégedetlenségét fokozzák. Másrészt viszont - azon a politikai megfontoláson kívül, hogy a rendszer a világháború tűzharcosaira, kívánt támaszkodni és e frontbarátságokat és hierarchiát életben akarta tartani - a törvény oka az volt, hogy hamarosan bekövetkező háborúban megbízható és gyakorlott tiszti - altiszti gárdára volt szüksége - s ezért csak a 45 év alattiak megnyerése volt fontos.

- A közszolgálati alkalmazottak előléptetésénél egyenlő alkalmasság és minősültség mellett a tűzharcosokat kellett előnyben részesíteni.

- A törvény szerint a tűzharcos megjelölését csak anyakönyvi bejegyzésében kell az érdekelt kívánságára feltüntetni. "Minthogy azonban a közszolgálati alkalmazottak tűzharcosai mivolta személyi ügyeinek intézésénél igen sok vonatkozásban döntő befolyással bír - rendelkezik ezzel szemben a VKM - elrendelem, hogy a tűzharcos megjelölést a közszolgálati alkalmazottak törzskönyvi lapján - az érdekeltek kívánságára - szintén fel kell jegyezni."

E bejegyzések nyomán születő döntések - mivel az elsődleges információk és minősítések közé emeltek egy olyan adatot amelyiknek semmi köze nem volt az oktató tanfelügyelői-főigazgatói minősítéséhez - ismét világossá tették: a politika szempontjai egyre intenzívebben nyomulnak be az iskola egyre antidemokratikusabb szervezetébe. (19)

Az évtized során jelentősen bővült az épület, a helyiségek, a butorzat és felszerelés ellenőrzése, a szolgálati lakások ellenőrzése. Az épületek ellenőrzéséhez az új rendelkezés a múlt századihoz hasonló szempontokat írt elő: az iskolalátogató a tisztaságot, világosságot, és egyéb elemi materiális feltételek meglétét vizsgálta. Ezek a feltételek ugyanakkor már standardizálva voltak, a klebelsbergi iskolaépítések állami típusiskoláihoz szabták a normákat. A régebbi építésű, községi ill. felekezeti tulajdonú iskolák fenntartóival szemben a tanügyigazgatásnak ez nagy lehetőségeket biztosított. (20)

Lényeges újítás az volt, hogy az iskolalátogató az épület környékét is felderítette; megvizsgálta nincsenek-e ott kocsmák, vendéglők, üzemek /!!!/ amelyek a tanulóifjúságot egészségügyi és erkölcsi szempontból veszélyeztetik. E tevékenység azok közé az új jelenségek közé tartozott amely a fajvédelem ideológiája által támogatott egészségvédelmet fokozottan állami feladatok közé emelte, a szennyirodalom illetve a prostitúció elleni küzdelmet a BM mellett, minden más tárca kötelességévé is tette. Ugyanakkor e tevékenység a tanügyigazgatásnak hatalmat biztosított az iskolára helyi szinten nyomást gyakorló csoportok ellensúlyozására, hiszen ha az iskolaszékben, a tanonciskolai felügyelőbizottságban -vagy éppen a gimnáziumigazgató "szalonjában" - nem befolyásolhatta őket eléggé - e révén már beleszólhatott üzleti tevékenységükbe is. (21)

Ugyanakkor lehetőséget biztosított a látogatóknak a helyi sajátosságok alaposabb felmérésére, a középiskolás, elsősorban felsőbbéves ifjúságot érő, nem iskolai hatások

123

feltérképezésére

A VKM és a BM közös ellenségeket kereshetett, hiszen a liberális légkörű kávéházak, szociáldemokrata üzemek és vendéglők, "szabadkőműves" találkozóhelyek közelsége jelentős veszélyt jelentett a nemzetnevelés egységének koncepciójára.(21)

Jelentős újdonság volt, hogy a látogató megvizsgálta a természetbeni szolgáltatásként élvezett lakások rendben tartását is. A magánéletbe való beavatkozás ellen ugyan a pedagógiai és a tanáregyesületek egyaránt tiltakoztak, de a látogatások mégis rendszeresen megtörténtek. A lakások ellenőrzésének azért volt jelentősége, mert miután a tanári könyvtárakból mindenféle "nem kívánatos" könyv és folyóirat kiszorult, a tanárnak a szabad információszerzésre egyetlen lehetősége az otthon olvasás maradt volna. Mivel az iskolalátogatók váratlanul érkeztek, lehetőség volt a tanár otthoni olvasmányainak, izlésének, anyagi viszonyainak felmérésére is. Erre egyetlen más állampolgárral szemben sem volt joga felettesének! A tanárok magánéletének ellenőriztetése szakmai felettesükkel egyben politikai ellenőrzés is volt, hiszen a tankerületi főigazgató kapcsolatban állott a terület nemzetvédelmi parancsnokságával.(22)

Konkrét esetről - amikor tanárral kapcsolatos politikai gyanuról tettek volna jelentést - nem tudunk, de a tanárok szöveges értékeléséből igenis kitűnik, hogy az iskolalátogatók a lakásokat - a berendezés, az uralkodó izlés, a rendezettség, a benne talált könyvek szempontjától egyaránt - megfigyelték, s például előléptetés vagy kitüntetés véleményezésénél ezeket az információkat pro vagy

kontra felhasználták. (23)

Az iskolai könyvtárak ellenőrzése

A múlt századi utasítás csak azt rendelte el, hogy a főigazgató ellenőrizze, megvannak-e azok a tudományos könyvek amelyek a tanár képzettségének fokozásához szükségesek. Ügyelnie kellett a "célszerű beszerzésre", illetve az egyoldalúságok kiküszöbölésére. Ezt a feladatot a jelentések tanúsága szerint az iskolalátogatók általában el is végezték, rákérdeztek egy-egy könyv meglétére, illetve finoman vagy határozottabban figyelmeztették a túlságosan humán érdeklődésű tanári kart természettudományos szakmunkák beszerzésére. Ez a gyakorlatban a tanárok érdekvédelmét is jelentette, hiszen az iskolai könyvtár az önképzés legfontosabb forrása volt, így a tanár szakmai teljesítményét, szaktudományos presztizsét rontotta, ha azért nem tudott a szaktudomány fejlődésével lépést tartani, mert az igazgató, vagy a könyvtári beszerzéseket intéző tekintélyesebb kolléga korlátlan befolyása érvényesült. Ugyanakkor, mivel a középiskolai könyvtárak a tudományos művek legfontosabb fogyasztói közé számítottak, a tanárok a nagy budapesti kiadókhoz, vagy éppen a szerzőkhöz fűződő kapcsolatok miatt is szorgalmazták egy-egy szakjukba vágó szakkönyv megvásároltatását. (1)

1936 után az ellenőrzés nemcsak arra irányult, hogy a könyvtárak mennyire szolgálják a tanárok önképzését, hanem arra is, hogy behatárolja információforrásunkat. Ebből a célból átvizsgálták a könyvek jegyzékét, különösen figyeltek az utolsó beszerzésekre. Tudniillik csak az utóbbi években

volt szokás az, hogy egy-egy megjelenő könyvről a VKM rendeleti formában véleményt nyilvánított: kötelezővé teszi, ajánlja vagy tiltja.(2)

Az utolsó beszerzések listája egyértelműen mutatta, hogy a könyvtár beszerzéseit intéző igazgató vagy tanár elfogadta-e ezeket az irányelveket sőt rendeleteket, vagy szembehelyezkedett velük.(3)

Azt is megvizsgálta a látogató, hogy a tanári könyvtár nem "holt-tőke-e", vagyis a kölcsönzési feljegyzéseket is ellenőrizték. Ez azonban természetesen nem csak a könyvtár ellenőrzését jelentette, hanem a tanárokét is. Rendkívül széles volt ugyanis azoknak a történelmi- politikai- irodalmi műveknek a köre, amelyet az iskolából kitiltani ugyan nem lehetett - hiszen erre a sorsra csak az internacionalista- szocialista- szabadkőműves- radikális- emigráns művek jutottak -, de az állam szempontjából mégsem voltak kívánatosak, hiszen liberálisak vagy legitimisták, régivágású konzervatívak vagy pacifisták voltak, vagy egyszerűen csak nem az adott tudományág tudománypolitikailag támogatott reprezentánsától származtak. Ezek olvasása vagy nem olvasása egyértelműen minősítette a tanárt.(4)

A középiskolák ifjúsági könyvtárát még szigorúbban ellenőrizték, hiszen itt újabb jegyzékeket bocsájtott ki a minisztérium arról, hogy mi a kötelező és mi ajánlott. A VKM 1936-ban tette közzé a beszerzendő ill. beszerezhető művek III. sz. kiegészítő jegyzékét. Ezt nyíltan rendeletként az egyházi iskolákra nem terjesztették ki, de "esetleges szives figyelembevétel" céljából, minden iskolának megküldték. A listák alapján feltérképezhetőek azok a csoportérdekek amelyek ezeket meghatározták.

Példaképpen a 17-18 évesek diákok számára beszerzendő könyveket vizsgáltuk meg.

1.Kozma Miklós: Összeomlás. Athenaeum. A belügyminiszter 1918-as emlékiratait a HM a BM az MTI kedvéért veszik fel. A könyv központi mondanivalója a "tördöfés" legendája. Az első világháború elvesztésének - azzal párhuzamosan, hogy az akkori tisztikar a Gömbös rendszerben mind nagyobb befolyásra tesz szert, hogy a jobbratolódó rendszer mind kérlelhetetlenebbül fordul szembe az akkori pacifista baloldal örököseivel, hogy az ország a remilitarizálódó Németország mind nyiltabb szövetségese - olyan összefüggő magyarázatot adta, melyre a történelemkönyvek önmaguktól nem voltak alkalmasak.

2.Madarassy László: Művészkedő magyar pásztorok. Egyetemi Nyomda. A tudománypolitikai- ideológiai lobby érdekeinek megfelelően, a népi mozgalom által is gerjesztett érdeklődés kielégítésére kellett valami hivatalosat ajánlani. A szerző a Néprajzi Múzeum igazgatója volt.

3.Mészöly Gedeon: Földiekkel játszó. Rózsavölgyi. Elsősorban a szegedi egyetemi tanári csoport illetve a nyelvvédő lobby - nacionalista célokra felhasznált tevékenységének honorálásaképpen került a listára.

4.Szabó József: A repülőgép modellek készítése. Szerzői kiadás. A modellező mozgalom a jövő háborúja kulcsának tekintett repülőgépet kívánta megismertetni illetve megszerettetni az ifjúsággal. A téma a HM kiemelt propaganda céljai közé tartozott.

5.Szathmáry István: Rákóczi. Magyar Nemzeti Szövetség. A volt BM tisztviselő soha igazi irodalmi elismerést nem

kapott de már a huszas években széles körben szavalták patetikus irredenta verseit. A propaganda körök felfigyeltek arra, hogy a Szekfü nevezetes könyve óta folyamatosan tartó történészi és publicista vita Rákócziról a nemzeti identitás egyik fontos szimbólumát devalválja, ezért kellett sürgősen ezt kompenzáló lépéseket hozni.(5)

6.Tóth Aurél: Sóhajok földje. Egyetemi Nyomda. Tóth beszámolója a kortárs Székelyföldről.

A beszerezhető művek új listája lényegesen esetlegesebb volt. Egy Cserépfalvi kiadvány is előfordult benne, Kállay Miklós: A pápa és a Vatikán című műve.Viszont a Szent István Társulat kiadványai közül csak 3 került fel a 29 tételes listára - ebből kettő a leányok érzelmi életével foglalkozott, a harmadik pedig a Zsoltáros élet című alkotás volt.

A Szent István Társulat - társadalmi, gazdasági stb. kötetei gyakorlatilag nem fordulhattak elő, az ifjúsági könyvtárakban. A katolikus - és egyáltalán egyházi - autonómiát nyilván nem akarták még ezzel is erősíteni, a társadalompolitikai ismeretek kényes témáját inkább az állampolgári ismeretek jól kézbentartott tankönyveiben kívánta ismertetni a VKM..

Két új beszerezhető folyóiratot is említett a lista, az egyik a Családi Kör volt. Ez a rendszer szociálpolitikáját képviselő családvédelmi folyóirat volt, szerkesztője Pettkó-Szandtner Aladár gyermekvédelmi helyettes államtitkár, akinek különösen a hadirokkantakat, hadiárványokat, frontharcosokat képviselni kívánó, illetve abban öngazolást kereső katonai körökkel volt kapcsolata. A másik Széchenyista Ifjúság volt, az Országos Széchenyi

Szövetség kiadásában.

Korábban az iskolalátogató belátása szerint nézte át az ifjúsági könyvtárat és az oda nem való műveket a tanári könyvtárba tette át. Az új szisztéma szerint a látogató azt ellenőrizte, hogy a beszerzésre engedélyezett könyvek jegyzékén szereplőkön felül milyen könyvek vannak. (6)

Az már az elmúlt években is nyilvánvaló tény volt, hogy nem engedélyezett új könyv beszerzése fegyelmi eljárást von maga után. Most viszont az ellenőrzés a régen - tehát az engedélyezési jegyzékek megjelenése előtt beszerzett, multszázadi stb. könyvek számbavételére is irányult.

Ezekről külön jegyzéket és a tanárok véleményét kérték a könyvek használhatóságáról, majd az egészet a főigazgató elé terjesztették. Hasonlóan az előzőekben megállapítottakhoz, ez sem csupán az ifjúsági könyvtárak megfelelő selejtezését szolgálja, hanem azt is, hogy újabb s előre nem látható oldalról győződjenek meg egy-egy tanár politikai és világnézeti meggyőződéséről, valamint hogy a régi standard művek kiszorításában segítsék az államilag preferált kiadókat és szerzőket. (7)

A tanárok és az iskolák sokirányú ellenőrzésével szemben a legkeményebb ellenállást a Pedagógiai Társaság az Országos Középiskolai Tanáregyesület és a protestáns tanáregyesületek tanúsítottak, a néptanítók legfeljebb panaszkodtak a túlmunka miatt, a katolikus tanáregyesületet egyelőre pozíciókkal békítették meg.

Miért nem jött létre az autonómiájukban fenyegetett, protestánsok és a konzervatív tudományos elit koalíciója az állami igényekkel szemben Ennek magyarázata, hogy a konzervatív szakmai elit - Eötvös és Csáky politikai

örökössei, Kármán Mór tanítványai - a kulturharc folytatódását is látják ezekben az intézkedésekben. Az egyházi partikularizmus felszámolása a feudalizmus ellenes polgári törekvés is volt.

A konzervatív tudományos elit üdvözölte az egyházi autonómia csönkítését, mert nem látta, nem merte látni, hogy ez a tanári autonómia csönkítésével azonos folyamat.

Az újdonságok közül kifejezetten üdvözölték az egyházi iskolák értekezleti jegyzőkönyveinek benyújtatását, a tankönyvek bemutatattatását, az iskolák külső és belső életének ellenőrzését, azt, hogy az iskolalátogatás utáni értekezleten az iskolalátogató elnököl.(8)

Miért nem jött létre a politikai baloldal és konzervatív tudományosság szövetsége? Azért, mert a konzervatív tudományos körök, a középiskolai tanári erők belülről akarják megakadályozni a fordulatot, egyetlen lehetőségnek azt látják, hogyha bizonyítják: ők a keresztény-nemzeti eszmeiség hordozói és nem a totalitárius erők. Ezért semmiképpen nem kompromittálhatják magukat a liberális-radikális, szocialista szövetséggel.

Másrészt ezek a baloldali erők is inkább a magánalkalmazottak és szabadfoglalkozásuak barátságát keresik, mint a tanárokét, a közalkalmazottakét.(9)

Miért nem jön létre az egyéb értelmiségi rétegszervezetek és a középiskolai tanárok szövetsége a totalitárius intézkedések ellen? Azért, mert minden értelmiségi erő az Állástalan Diplomások Országos Bizottságától-tól és a a kormányzattól, a kormányzat által befolyásolható magántőkétől várta sorsa jobbrafordulását.(10)

Az ország sorsáért felelősséget érző értelmiségiek csak

130
 azt érzékelik, hogy végre megindult a Gömbös kormány reformsorozata, végre elkezdődött a közigazgatás racionalizálása... Ki fog ilyenkor a konzervatív és kényelmes tanárok, naív kicsinyes panaszaival törődni?

Az oktatásügy alapvetően köztisztviselői arculatu szakma, mégpedig nemcsak mindennapi tevékenységében hanem a benne résztvevők származását tekintve is. S ha belepillantunk a tanárok és tanítók házassági szokásaiba akkor kiderül, nemcsak az öröklött kapcsolatok vonalán, de a "szerzett" családtagok csoportjában is csak elvétve találunk nem közalkalmazottat. Próbaképpen felütöttük a magyar értelmiség egyik legteljesebb listájának Gulyás Pál kézikönyvének IV. kötetét. A benne szereplő 3115 íróból 795 tanár és tanító. A testvérek és unokatestvérek szereplése közöttük elég gyakori. De alig lehet találni olyan családot melynek egyrésze közalkalmazott másrésze nem-közalkalmazott volna. Nem kevés viszont a közalkalmazotti arcukatu családokban az egyházi személy. Mindebből csak az követkeik, hogy a tanárságnak gyakorlatilag nincsenek kapcsolatai kifelé, csak a közalkalmazotti léten belül remélheti boldogulását.

Az iskola gazdasági irányításának ellenőrzése

E kérdés közvetlen összefüggésben van azzal a kérdéssel mely társadalmi rétegeket s hogyan kívánnak preferálni a huszas-harmincas években.

Mindenekelőtt a magyar iparpolitika egyik olyan alapvető jelenségére kell felhívni a figyelmet, amely a hagyományos gazdaság és politikatörténetírás horizontjából eddig kimaradt s mely összefüggésben áll azokkal a kutatásokkal melyek mostanában a harmincas évek irányított gazdaságára irányítják a figyelmet.(1)

E kutatások mindenképpen azt mutatják, hogy az irányított gazdaság bevezetése sértette a nagytőke érdekeit. Az alábbiakban ennél többet állítunk, azt hogy a Bethlen utáni korszakban a magyar kormányzat kifejezetten nagytőke ellenes politikát folytat.

A háboru után - már ezen okokból- a kisiparosság számára mindenféle előnyöket alakítottak ki. A közszállításoknál a pályázat mellőzésével is a kisiparosoknak voltak juttathatók a munkák. A kömüvesszövetkezetek jelentős állami épületmunkálatokat végeztek. Ezen a módon fonódott össze a megyei közigazgatás, az Allamépítészeti Hivatalok hálózata / s az iskolaépítkezésekért felelős tanügyigazgatás is/ a kisiparosokkal.

AZ 1924-es XVIII tc hozta létre az IOKSz-ot mely azután az ipari szövetkezeteket forgótőkével látta el. Az Iparosok Országos Központi Szövetkezete az általuk kiválasztott iparosoknak gépsegítséget nyújtott, s e szövetségben a pozíciókat a szélsőjobboldaliak kaparintották meg.

A kisiparosságnak adott 50 milliárd koronás állami hitel

elosztása a politikai érdekérvényesítés eszköze volt.

20%-át a Budapesti Központi Hitelszövetkezet, /melyet a fővárosi- keresztény községi párti - tisztviselők ellenőriztek/ osztotta szét

30% át a már említett Iparosok Országos Központi Szövetkezete osztotta el.

50% át a Pénzügyi Központ osztotta el, ez az intézmény a kormányzat, s nem a nagytőke közvetlen ellenőrzése alatt állott.

Az állami kölcsön feltétele ingatlanfedezet vagy két kezes jótállása volt.

A kisiparok védelme tehát már a huszas években megkezdődött, de ekkor még nem a nagyipar rovására.

A harmincas évek iparpolitikai koncepciója viszont az volt, hogy "új egyensúlyi helyzetet kell teremteni" a termelésben a nagyipar, kisipar és középipar között, s fokozatos "szociális haladást" kell magvalósítani

Az 1872-es korlátlan iparszabadsággal szemben - amely a minőségi munkát a harmincas évek antiliberális interpretációja szerint visszaveti, az 1884-es törvény ismét képesítéshez köt egyes iparágakat. Ezt folytatja-szerintük- 1922 és 1936.

Az iparpolitika eleve két részre osztotta a kisipart, a hosszú távon menthetetlenekre, melyek helyét fokozatosan az olcsóbb nagyipari termelés foglalta el, s a helyhez kötöttekre, minőségi munkát igénylőkre stb. Nem nyugodott tehát bele abba a történelmi szerkezetváltásba, hogy a termelés elsőprő többségben a nagyipar vagy legalábbis az üzemszerűen szervezett ipar dolga, s a kisipar legfeljebb a szolgáltatásokban marad meg, s még ott is szűkülő térrel.

Az 1934-es közszállítási szabályzat előnyben részesítette a kisiparost, még akkor is, ha kínálata a legjobb kínálatnál (legfeljebb hat százalékkal) drágább volt.

Az 5000 Pengő alatti közszállítások és a 20000-Pengőnél nem nagyobb építkezések teljesen a kisiparnak tartattak fenn. Ezek igen jelentős összegek, hiszen a VKM megrendelések köréből hozva a példát, egy iskolai zuhanyozót már 500 Pengőből fel lehetett építeni, vagy egy világmárkás 3+1 csöves Európa vevő rádiókészüléket már 75 Pengőért meg lehetett vásárolni. A húszezres keret pedig olyan nagy volt, hogy községi szintű építkezések nem is igen haladhatták meg ezt a keretet. A konfekciós munkák 50-75 %-a, a lábbelikészítés 40%-a, a sapkaszükséglet 100%-a tehát az állami egyenruhamegrendelések zöme a kisiparé lett.

A szabályzat kimondta, hogy alaki hiba miatt nem lehet elvetni a kisiparos ajánlatát. Ezzel garantálták, hogy a szakértő, felsőkereskedelmi végzett magántisztviselőket foglalkoztató nagyobb gyárakkal szemben a kisiparosnak mindenképpen előnye legyen, s egyben kihúzták a talajt a gazdasági ügyvédeskedés, ügyiratfogalmazás, leíróiroda fenntartás alól, szűkítve ezzel a szélsőjobboldali aspektusból nem kívánatos szabadfoglalkozású rétegek mozgásterét.

Az új szabályzat már nem a legolcsóbb hanem a "legmegfelelőbb" és ezen belül a legolcsóbb cikk választását írta elő. A megrendelő hatóság elbírálhatta az egységárakat, ezzel a gyáripar és a nagykereskedelem legfontosabb esélyeit zúzta tönkre. 1935-ben a Gyáriparosok Országos Szövetsége és a Országos Magyar Kereskedelmi

Egyesület hangos ellenállása ellenére a hagyományosan liberálisabb színezetű kereskedelmi tárcát kettévágták, s önálló Ipari Minisztériumot hoztak létre. Ennek élére a Gömbös Gyula legszűkebb környezetéhez tartozó Bornemissza került, gárdája pedig a jobboldali középtőkés szervezet - a Baross Szövetség, valamint a kisiparosszervezetek érdekkörével összefonódott köztisztviselők köréből került ki.

1936-ban rendszeresítették a mestervizsgát, amely az önállósodás előtt a segédi időszak után iktatódott be s ezen nemcsak szakmai, hanem kereskedelmi ismeretek is bekerültek. Az oktatás egészében arra irányult, hogy megteremtődjeneek a feltételek a közvetítő szféra, a zsidóság visszaszorítására.

A rendelkezés felemelte a tanoncidőt, a segédi gyakorlati időt és szabályozta a tanoncszerződés megkötési idejét is. Az engedélyhez kötött iparoknál / az összes jelentősebb iparág idetartozott/ a kiadható iparengedélyek számát rendelettel állapították meg, kizárva újabb konkurrens megjelenesét-ez, a szó eredeti értelmében numerus clausus, zárt szám megállapítása IpM hatáskör lett.

Az IpM az "árrombolás" ellen is föllépett, azaz megakadályozta, hogy az olcsó gyáripari termékek tönkretegyék a veszteséges kisipart. A háziipari tanfolyamok rendezését IpM engedélyhez kötötték a kisiparosság érdekének védelmében. Magántanfolyamok indítását már 1928-tól tiltották /Itt eléggé ütközik a népművelési szféra és a "népfelemelők" érdeke a kisiparosokéval, akik számára komoly veszély volt, hogy a téli tétlenségre ítélt parasztgazdaságok ellátják majd magukat a ház körül

szükséges árukkal, ha ennek technikáját a népművelők tanfolyamai ingyen megtanítják nekik, s talán még a nagykereskedelmet és a félkésztermék piacot is elárasztják olcsó áruikkal./

A decentralizáció is cél volt, állami kedvezmények nyújtása a vidéki ipartelepítéshez, az IpM ezen kívül a kartellpolitika kemény ellenőrzéséért lépett föl.

Az IpM az iparos érdekszervezetek újraformálását is célul tűzte ki.

Az 1884-es klasszikusan liberális ipartestületi szabályozás, az ipar /és az iparoktatás/ legfontosabb érdekszervezetének nem rendészeti szerepet szánt.

A törvény kimondotta, hogy mindazon iparosok akik képesítéshez kötött mesterséget űznek s azok is akik telepükön tanoncokat alkalmaznak, köteleztetnek, hogy a helyi ipartestületbe lépjenek be. Ha kétséges lenne, hogy be kell e lépniök, akkor az iparhatóság a kamara meghallgatásával dönt erről. A kereskedők, gyárosok és részvénytársaságok nem voltak kötelezhetők a belépésre. Ez ellen a kisiparosság állandóan tiltakozott.

A nem képesített iparosok számára a törvény lehetővé tette, hogy társulatokba tömörüljenek, de ez a harmincas évekre jelentőségét veszítette.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara a hatáskör bővítését szorgalmazta.(2)

Az ipartestületi jegyzők igen gyakran négy gimnáziumot vagy csupán elemi iskolát végzett emberek voltak, az előljáróság tagjai pedig gyakorló iparosok.

Az IPOSZ követelése az volt, hogy az 1922 XII tc 41 paragrafusát mely csak véleményező jogot adott a

testületnek, úgy módosítsák, hogy ha a testület nem tartja az iparjogositványt kérelmező egyén képesítését megfelelőnek, akkor az iparhatóság ne is adhassa ki az iparigazolványt vagy iparengedélyt (3)

Az 1932 VIII tc. az ipartestületi jegyző számára előírta a kétéves hivatali gyakorlatot olyan intézményeknél - -kamarák, bíróságok - ahol bizonyos előképzettséget /négy-hat gimnáziumi osztályt/ mindenféleképpen megköveteltek. Az 500 főnél kevesebb taggal rendelkező testületek jegyzőinek 4 gimnáziumot, az 500-1000 fősekben dolgozóknak érettségit vagy tanítóképzőt, ezer fölöttieknél pedig főiskoli oklevelet kívántak meg. A követelményt a már alkalmazottakra visszamenőleg nem alkalmazták.

A sok törpe ipartestület helyett hozta létre az IpM, a nagyobb ipartestületeket, melyekhez mindenütt hivatásos jegyző kellett, aki az iparosok nevében mindenütt fellép/ ezzel s kihúzza a talajt a magán - zsidó - ügyvédség alól/ Az ipartestületek ellenőrző feladatköre tanonc és segédügyben bővült.

Az ipartestület és kamara egy korporatív állam alapsejtjeként kezdett működni

Az a tény, hogy a nagytőke zsidó volt, s a kormányzat antiszemita a dolgoknak csak az egyik oldala. A kisiparosok társadalmi megbízhatósága és a keresztény középtőke , újburzsoázia összefonódása az államhatalommal épp úgy részeleme a nagyiparellenességnek, mint az, hogy egy irányított gazdaság totalitárius koncepciójába a kisüzemek jobban beleférnek, mint a vállalatbirodalmak, valamint az, hogy a legfőbb szövetséges Németország érdekeinek is inkább az élelmiszeripar felelt meg, s az , hogy a fegyvereket

Magyarország minél inkább importálja.

Az ipari miniszter azt is leszögezte'' a gyáripari termelés előnyeivel szemben nem szabad lekicsinyelnünk azokat az erkölcsi erőket , amelyek a kis és különösen középipari vállalatokban a munkadó és munkás közötti közvetlen kapcsolat révén jelentkeznek''(4)

A győri program is a nagyipar függőségét fokozta, a vagyonváltság mindenekelőtt azt sújtotta, a nemzeti jövedelem fokozott koncentrálása és újraelosztása a kormányzattal egybeépülteknek kedvezett, s a kiépülő hadigazdaság, az üzemek katonai ellenőrzése is a tőkés szabad mozgását gátolta. (5)

Attérve mostmár az iskolai beruházások kérdésére: A butorzat és az épületek felszereléséről szóló intenciók formálisan változatlanok ugyan de tartalmukban hihetetlenül sokat bővültek. Arról van szó, hogy a mult századi intenciók szerint főigazgatónak csak arra kellett figyelnie, hogy a berendezés célszerű-e: azaz csak az oktatás saját céljait kellett figyelembe vennie

Az iskola vezetőjének autonóm döntésén mulott, hogy ezt a célszerű berendezést kitől vásárolják, kivel javíttatják stb., stb. Ugyanigy a célszerűség kritériumainak megállapítása az iskolalátogató feladata volt, és nem valami központi normához kötődött.

Érthető, hogy a közszállítási szabályzat után mindez megváltozott A VKM megállapította, hogy vannak olyan hivatalok stb. amelyek közszállításokkal kapcsolatos adatlapjaikat, bejelentéseiket az előírt kettő helyett egy példányban terjesztették föl, ami az ipari minisztérium munkáját akadályozta... Pedig az új - 1934-es -

Közszállítási szabályzat azt tűzte ki céljául, hogy a legnagyobb magyarországi megrendelő - tudniillik az állam - megrendeléseivel megfelelő vállalatokat támogasson, s a gazdaság ezen faktora is ellenőrzött legyen. Nem véletlenül főbenjáró bűn, s fenyeget felelősségrevonással a miniszter, ha például az iskola elfelejti feltüntetni, hogy egy versenytárgyalásnak ki lett a győztese..(6)

A gépészeti munkák versenytárgyalását kiíró iskola gyakran előre meghatározta az anyag minőségét és kivitelezés módját.

Ezzel az iskola - különösen kis helységekből - már maga eldöntötte, ki lesz az a mesterember akit megrendelésével támogatni fog - hiszen eleve annak árukészletére, vagy begyakorlott technikájára szövegezte ajánlatát.(7)

Ezt a VKM nem tűrhette - meg talán mások se. Az ipari minisztérium is átiratott készített az ügyben. Egyrészt azért mert érdemi döntés maradt volna az iskolaigazgatók kezében. Másrészt, mert az államkincstárnak ez a kiírási mód egyáltalán nem a legelőnyösebb megoldást hozta.*HK 1936 270) Ennek ellenére az ipari szállításoknál - noha ez ellen a kormányzat mindent elkövetett - továbbra is érvényesült az uram-bátyám kapcsolat- rendszer hagyománya. Igen gyakran előfordult, hogy az igazgató vagy hivatalvezető a versenytárgyalást eleve úgy hirdette, hogy megnevezte a beszerzendő áru márkáját.

A VKM az érdekeltek kökvetelésére erőteljesen felszólította beosztottjait, hogy tartsák be a közszolgálati szabályzat idevonatkozó előírásait és hirdetményekben csak a megkövetelt áru minősége szerepeljen.(8)

Az iparpolitikának megfelelő szellemben a VKM

elrendelte, hogy a szénszállítási pályázatokat ezentul ne úgy bírálják, ahogy eddig - tehát egyéni tapasztalat, hagyományok, helyi körülmények, személyes kapcsolatok stb. alapján, - hanem államilag megadott szempontok szerint. Ez a szempont pedig a M. kir. Allamvasutak által összeállított kalória és ártáblázat volt; ennek alapján közölte a VKM, melyik bánya szenének milyen volt az értéke.

Ebben az esetben az iskola helyi érdekeit az állami iparpolitikai irányelvei egyértelműen sértették. Az iskolának - különösen bányász falvakban - elemi érdeke volt "jóba lenni" a bánya uraival, hiszen - személyes kapcsolatok, a regionális érdekérvényesítési lehetőségek áttekinthetetlen láncolatában - könnyen kaphattak akár ingyen fát, vagy jobb minőségű szenet, olcsóbb szállítást, jótékonyági segélyeket stb., stb. (9) A rendelet megjelenése után azonban az igazgató nem kockáztathatta, hogy egy pillanatnyilag előnyösebb ajánlattal - egy távolabbi nagyobb állami bánya ajánlatával szemben - a kicsit drágább vagy rosszabb minőségű helyi ajánlatot fogadja el - még akkor sem, ha előre látta, elveszeti azokat a rendkívüli előnyöket, amit a helyi bánya nyújtani tudott volna.

Az ipari miniszter 1936-ban azzal a kéréssel fordult a VKM-hez, hogy rendelje el a Közszállítási Szabályzat 10.paragrafusának tényleges alkalmazását.

Az említett paragrafus arról szólt, hogy a versenytárgyalás kiírása előtt az ipari miniszter által kijelölt érkekképviselőket meg kell hallgatni. Tehát az iparpolitikailag preferált ipartestület döntötte el, hogy megfelel-e a kiírás "a követelményeknek" - a gyakorlatban

azoknak a követelményeknek amelyeket az ő tagjai teljesíteni tudtak.

Az ipartestület jelentette be, hogy az igényelt munkához mekkora munkabér szükséges. Amennyiben ennél lényegesen olcsóbb ajánlat érkezett a versenytárgyaláson, akkor az ipartestületet újból meghallgatták.

A szabad versenyt gyakorlatilag lebénító szolgáltatására még azok sem voltak felkészülve, akiket az iparpolitika ezzel támogatni akart. Az iskolák és egyéb budapesti intézmények igazgatói pedig saját, jól felfogott érdekükben - hiszen kevesebb pénzből végezhették el ugyanazt a munkát - egyszerűen nem vették figyelembe az említett paragrafust.

Ezt érzékelve a budapesti bádgosok, gáz-, vízvezeték és központi fűtés szerelők ipartestülete bejelentette, az IpM-nek, hogy saját költségén Műszaki Irodát állított fel, szakvéleményezés céljából.

Az ipari miniszter kérését a VKM úgy teljesítette, hogy számtalan kibuvót hagyott. A végrehajtást csak erre az egyetlen szakmára illetve szakmacsoportra korlátozta, a kötelezettséget Budapest területére szűkítette és kilátásba helyezte, hogy a meghallgatást miniszteri engedéllyel mellőzni lehet. Az egyházi hatóságokhoz nem is ment el a rendelkezés.

Nyilvánvaló volt, hogy a VKM tárcája gazdasági érdekeit látta veszélyeztetve. Az iparpártolásnak ez a módja az ipari minisztérium céljait, illetve érdekeit más nagy közszállításokkal számoló tárcák rovására szolgálta.

A VKM saját célrendszerében - ellentétben más ipar - támogató lépésekkel - ez semmilyen előnnyel nem járt, nem fejtett ki nemzetnevelő hatást, nem fokozhatta a

felügyeletet, nem orientálta az ifjúságot gyakorlati pályákra. Ezért a VKM - ha nem is nyíltan, de - ellenállt.

A VKM egyértelműen állást foglalt a különböző ipari egyesülési formák kérdésében. Egyes iskolai hatóságok ugyanis nyomtatvány beszerzés estén csak azokat az ajánlatokat tekintették valószerűnek - tehát egyáltalán figyelembeveendőnek - amelyekben az ajánlattevő a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete által megállapított munkabérek fizetésére vállalt kötelezettséget. Ez a századforduló óta fennálló szervezet azonban többé kevésbé liberális vezetés alatt már évtizedek óta egyenrangú és hatékony kapcsolatban állt a munkásszervezetekkel, nem tartott tehát igényt az állam korporációt szervező gyámkodására, ezért a legkevésbé sem számított az iparpolitika kedvencei közé.(10)

Amikor tehát az egyesületen kívül maradt ujbuzsoá és és jobboldali hajlandóságu nyomdák panaszt tettek az ipari miniszternél az iskolák és tanügyi hivatalok viselkedése ellen, az nyilván habozás nélkül intézkedésre kérte fel a VKM-et.(11)

A VKM pedig elrendelte, hogy nem az egyesület által kidolgozott, hanem az iparügyi miniszter által elrendelt minimális munkabért kell valószerűnek elfogadni, tehát az iskolai megrendelésekkel az egyesületen kívül álló, de az iparpolitika által támogatott nyomdákat kell preferálni.(12)

A minisztériumnak konstatálnia kellett, hogy a Közszállítási Szabályzat változásával kapcsolatos megnövekedett számú kimutatást az iskolák nem nagyon végzik el.

Az 1000 Pengőn felüli versenytárgyalásoknál az új

szabályzat előírta a nyertes következetes megjelölését. Ezt az iskolák gyakran elmulasztották, gyakran csak egy példányban terjesztették fel a nyomtatványt, ami a minisztérium saját munkáját szaporította, hisz a saját nyilvántartásán kívül át kellett küldenie egy példányt az ipari tárcához is.

Az iskolák azt is elmulasztották feltüntetni, hogy gondoskodott-e a megrendelő hivatal arról, hogy hadirokkant iparos is kapjon meghívást a versenytárgyalásra. Ennek "elfelejtése" nyilvánvalóan több mint véletlen - az iskola nem vállalhatta, hogy a központi utasítással szembehelyezkedve írja, hogy nem hívott meg hadirokkantat a tárgyalásra.

De a hadirokkantak meghívását is lehetőleg mellőznie kellett, hisz azok törvényben biztosított előnyei a jobb ajánlatot tevő - vagy az iskola helyi szempontrendszere miatt előnyben részesítendő - mesterember foglalkoztatásában akadályozhatták meg az iskolát.

A versenytárgyalások nélkül kötött szerződések olyan kis számban érkeztek a minisztériumba, hogy világossá vált, az iskolák nagy része ezeket a másolatokat nem küldi meg, egyszerűen azért, mert képtelenségnek tartja, hogy a minisztériumnak minden kis tételről külön elszámoljon, másrészt pedig, hogy nehogy a szerződésekből kiderüljön az iskolának megvan a maga szuverén "iparpolitikája", egyes iparosokat következetesen támogat stb. (13)

A Hadirokkantak Országos Nemzeti Szövetsége iparos és kereskedő szakosztály az iparügyi miniszteren keresztül azt kérte a VKM-től, hogy a szabadkézből kiadható közszállítások teljesítésével - ha az kincstár érdekeinek sérelme nélkül

történhetik - elsősorban lehetőleg vitéz vagy hadirokkant helybeli kisiparost, vagy kereskedőt bízzanak meg.

A VKM ezzel a rendelkezésével a szabadverseny további csökkentését illetve prefelált és társadalmilag megbízható iparos és kereskedő csoportok segítségét biztosította.(14)

A kisiparosok érdekeltsége panaszt tett a Vallás és Közoktatásügyi minisztériumban: a versenytárgyalást kiíró hatóságok a kisiparosoktól biztosíték letételét követelték, pedig a Közszállítási Szabályzat ennek elengedését lehetővé tette.

A VKM ezért a kisiparosok érdekeinek védelmében továbblépett. Míg a Közszolgálati Szabályzat csak engedélyezte, a VKM el is rendelte, hogy a fenti kedvezményt alkalmazni kell.(15)

A tökeszegény kisiparosság érdekeinek védelmét a VKM is felvállalta azáltal, hogy a kisiparosok járandóságainak az előirt határnapnál korábbi kifizetésre szolitotta fel az iskolákat.(16)

Az iparvédelem érdeke,- hogy ti. a külföldi iparcikkek csak előzetes ipari miniszteri engedély alapján voltak beszerezhetők, - ellentmondásba került a közintézmények, iskolák, hivatalok folyamatos működési érdekeivel. Ezért kompromisszumként az ipari miniszter az 1938. naptári év végéig - tehát még három iskolai félévig - elrendelte, hogy egyes gondosan meghatározott cikkekre külföldi beszerzésre nem kell engedélyt kérni.(17)

A rendkívül korlátolt pénzügyi keretek arra kényszerítették a tanügyi hivatalokat és iskolákat, hogy használt gépeket vásároljanak, sőt úgy hirdessenek versenytárgyalásokat, hogy azokon használt és új gépekre

vonatkozó ajánlatok egyaránt résztvehessenek.

Noha a kultuszkormányzat világosan felismerte, hogy a használt gép beszerzésében milyen hátrányok rejlenek - élettartam, garanciaproblémák stb. - semmiképpen nem tudta vállalni annak költségvetési terhét, hogy az iskolák következetesen új gépeket szerezhessenek be. (18)

A materiális feltételek javítására nem volt módja, pénze, így e helyett a felelősség tisztázásában kereste a megoldást: a továbbiakban használt gépek beszerzése előtt szakértővel kellett azt megvizsgáltatni. A szakértő az eladó részéről hiányzó jótállást is pótolta azzal, hogy a beszerzésre vonatkozó javaslatért bizonyos felelősséget vállalt.

A használt gépek beszerzése - az általános iparpolitika szellemében - egyben kizárta a szabad versenyt is. A gépet versenytárgyalás kizárásával csakis szabad kézből szerezhették be, de csak a magyar királyi iparügyi miniszter hozzájárulásával. Az ipari minisztériumi kontroll, amit elsősorban a szakértők szelekióján keresztül másodsorban a tanügyigazgatási kérdésre adott iparfelügyelőségi válasz formájában érvényesült, további preferenciát biztosítására nyújtott lehetőséget. Ugyanakor épp a használt cik beszerzésnél az iskola - a kezdeményezés kizárólagos jogával - bizonyos mértékig erősebb pozícióban volt.

A közszállítási szabályzat a már bejegyzett cégek további megkülönböztetését is célozta. Ennek értelmében elrendelték hogy az árajánlathoz, a cégjegyzésre vonatkozó okiratokat is be kell nyújtani. Ez jelentősen sértette az egyszerre több helyre is ajánlatot tenni szándékozó nagyobb cégek érdekeit. Ezért a VKM elrendelte, - természetesen nem

azt, hogy az eredeti kevésbé ellenőrzött állapotra kell visszaállni -, hanem azt, hogy az okiratok fényképmásolatait is el kell fogadni. (19)

Ennek a rendeletnek - a tanügyigazgatási apparátus szemében - az az előnye is megvolt, hogy a korábban visszaküldendő eredeti okiratokkal szemben a fényképmásolat örökre megmaradt az iskola vagy hivatal irattárában. Bármikor ellenőrizni lehetett tehát, hogy az igazgató az állami iparpolitikaa elveinek megfelelő céget ill kisiparost részesített-e előnyben, vagy személyes kapcsolatait stb. (20)

A 3670/1937 eln. számú rendeletében a VKM kötelezővé tette a közszállításra vonatkozó, ipari miniszter által kibocsátott szabványok betartását is tovább növelve ezzel az iskolalátogató mindenkori gondjait, hisz mostmár ezt is ellenőriznie kellett. (21)

Az iparpolitika egységesítő törekvése és a tanfelügyelet érdeke a szabványosításban találkozhatott is. Az ipari miniszter a Magyar Országos Szabványok Gyűjteménye című sorozatában megjelentette a nép-, középfoku-, közép- és szakiskolákban használható és szabványosított iskolai füzetek és egyéb iskolai tanszékek jegyzékét.

A VKM pedig elrendelte, hogy "Más nem szabványosított füzetek és más iskolai tanszerek használata szigoruan tilos" ismét nemcsak az állami- községi - stb., de a felekezeti iskolákban is.

E rendelkezéssel óhajtott biztosítani, hogy mindenféle iskolában csak az előirt iskolai felszerelések legyenek használhatók. Ezt követelte az iskolaügy totális egységesítése, e különbözőség, a pluralitás megszüntetése,

és végül mindennek ellenőrzése.

A szociálpolitikai szempont is emellett szólt, mert eddig a különböző népiskolai füzetek általában 3-6 fillérbe kerültek. A gondosan kidolgozott szabvány jobb minőségű árut ír elő, amely azonban a szülőknek végső soron olcsóbb, mert a lapok mindkét oldala használható, az írófüzetekben a sortávolság kisebb.

Az eddig üres vagy esetleg a magánkereskedelem hirdetési céljaira igénybevett füzethátlapokat kötelező ábrákkal kellett ellátni, amelyek a Földmívelésügyi miniszter kívánására az Alföldi fásítási akciót népszerűsítették. A VKM még külön is felhívta a tanítókat, hogy a beszéd és értelemgyakorlatok tanítása során mind a négy osztályban, minden évben, alkalomszerűen és kapcsolat révén e szemléltető ábrázolásra is térjenek ki.

A tanulmányi felügyelőknek és tanfelügyelőknek valamint a körzeti iskola felügyelőknek minden egyes iskolalátogatás során meg kellett arról győződniük, hogy az iskola nem használ-e nem engedélyezett, vagy nem szabványosított füzetet. "A rendelet tudatos vagy szándékos áthágása esetén - ha szükséges - a fegyelmi megtorlás alkalmazásáról haladéktalanul gondoskodjék." A szabványosított füzetek bevezetéséről szóló rendelet - szinte azonnal az érdekelt ipari és kereskedelmi körök tiltakozását váltotta ki, ezért a VKM kénytelen volt kompromisszumot kötni: csak az 1939/40 tanévtől tette kötelezővé a szabványosított termékek használatát, hogy közben a kereskedelemnél és a gyáriparban rendelkezésre álló készletek felhasználtassanak. (22)

Az egyes cégek támogatásának érdekes esete, amikor az Magyar Folyóhajózási Részvénytársaság azzal a kéréssel

fordult a VKM-hez, hogy az osztálykirándulásokat ezentul kizárólag vele végeztessék. Az ipar támogatásának ez a mértéke azonban már túllépte a törvényesség fennálló kereteit, illetve ha azt nem is, de polgári rétegek tőröképességét mindenképpen. Ezért a VKM csak bizalmas rendeletben szőlitotta fel erre a tankerületi főigazgatóságokat. (23)

Kiséreljük meg összefoglalni. mely ipar és gazdasságpolitikai irányelvek megtartását kellett ellenőriznie az iskolalátogatónak.

- Ellenőriznie kellett, hogy az iskola megrendeléseivel a hazai ipart támogatta-e, vagy hozzájárult az ország devizamérlegének romlásához.

- Ellenőriznie kellett, hogy a hazai megrendeléseknél betartották-e az állami iparpolitikai normáit és követelményeit, a közszállítási szabályzat megfelelő utasításait.

- Ellenőriznie kellett, hogy az iskola az állami preferencia rendszernek megfelelő iparos és kereskedőrétegeket támogatta-e megrendeléseivel.

- Ellenőriznie kellett, hogy az iskola vezetője nem áll-e helyi gazdasági érdekeltségek, gazdasági körök befolyása alatt. Szorgalmaznia kellett, hogy ne az iskola és vállalkozók hagyományos kapcsolatai szabják meg az iskola megrendeléseit, hanem az állami iparpolitika irányelvei.

- Ellenőriznie kellett, hogy az iskola gazdasági ügyleteiről alapos és a tényeknek megfelelő jelentéseket készítenek-e. (24)

Leginkább ez az utolsó funkció működött a gyakorlatban, hiszen a gazdasághoz igen keveset értő

tanügyigazgatási funkcionáriusok az egészen nyilvánvaló protekcionista esetek. nem számítva - nem nagyon tudták eldönteni - vajon az iskola egy-egy pár száz pengős megrendelése egybeesik-e az állami iparpolitika irányelveivel.

A gazdasági iratok ellenőrzése és a valósággal való összehasonlítása viszont a tanügyigazgatás saját célrendszerébe is beilleszkedett, hiszen segített az igazgató minősítésében, információval szolgált az iskola társadalmi kapcsolatairól stb., stb.

Ez az ellenőrzés megfelelően szolgálta az ipari minisztérium érdekeit is. Arról van szó, hogy a VKM eddig egyszerűen átküldte az ipari tárcához az iskolai megrendelésekről szóló dokumentumokat és jelentéseket, az ipari minisztériumnak pedig fogalma sem volt, hogy mekkora ezeknek a jelentéseknek az igazságtartalma. Nem tudhatta, mennyire lehet abból helyi, illetve országos gazdasági viszonyokra következtetni, és ezeknek a következtetéseknek alapján gazdaságpolitikai döntéseket hozni.(25)

Az új szituációban azonban a VKM felelősen adta át az információkat, hiszen azok igazságtartalmát saját gépezetével már ellenőriztette.(26)

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a tanügyigazgatás nemcsak példa erejével segíti az egész magyar államigazgatás és állami ellenőrzése alá von eddig nem ellenőrzött gazdasági szférákat is.

c AZ ISKOLAI NEVELÉS ÉRTÉKVALASZTASAI ÉS ESZKÖZEI

A megelőző fejezetekben megkíséreltük tisztázni, milyen módon nyomul be a tanügyigazgatás gépezete a tanárok mindennapi életébe, hogyan szabályozza az iskola munkáját.

Fontos mostmár - a teljesség igénye nélkül - megnéznünk, hogy a közoktatáspolitikai és a társadalmi-politikai élet különféle erői milyen nevelési célokat, milyen társadalompolitikai törekvéseket, milyen egyéb, a neveléstől független viselkedésformákat akartak megvalósítani az iskolában. Azt kíséreljük meg feltárni, milyen érdekek húzódtak meg a tantárgyakon kívüli nevelési célok mögött.

A tanárok ellenőrzésével közel egyenrangú feladat volt a diákok ellenőrzése. Ki kellett dolgozni azokat a mechanizmusokat amelyekkel a diákok ellenőrzését, minősítését egyrészt közvetlenül, a tanügyigazgatási hálózaton keresztül meg lehetett oldani, másrészt pedig egy olyan normarendszert, amihez az addig szubjektíven ítélő tanárok egységesen alkalmazkodhattak, illetve aminek elmulasztásáért fegyelmi felelősséggel tartoztak.

Mindez azért is rendkívül fontos volt, mert az iskolai szaktárgyakban megjelenő nevelési céloknak és művelődésszeményeknek egy szakmai vitája is lehetséges volt, ezért a kizárólagos ideológiai kontroll lehetetlenné vált. Kellott egy olyan óra amelynek főállású dolga az ideológiai kontroll.

Az osztályfőnöki óra bevezetése

E kísérlet még 1930-ban vette kezdetét a 640-05-1657-1927 // számú rendelettel. Ekkoriban az

osztályfőnöki óra feladata a mulasztások igazolása, fegyelmi ügyek megbeszélése, a tanulmányi ügyekkel kapcsolatos események megtárgyalása volt. E konstellációban az osztályfőnöki óra az iskola adminisztratív működtetésének gördülékenységet szolgáltatta és egybevágott az osztályok vezetésével megbízott tekintélyesebb tanárok érdekeivel is, hiszen óraterhelésükbe a mindenképpen elvégzendő adminisztratív feladatokat beszámíthatták. (1)

Az osztályfőnöki óra 1930-tól szelleminek tekinthető feladata volt a "szociális irányú megbeszélések", ideértve az egészségnevelést, az ifjúsági olvasmányok megbeszélését stb. (2)

Feladat volt az "Országos események megemlézése /Nagyjaink centenáriumának ünnepe, külföldi magyarok látogatása itthon, idegenek érkezése és viselkedésük velük szemben /"illetve utolsósorban: "Egy-egy alkalomszerű beszélgetés a termelő pályákról, irányítás a pályaválasztás felé". (3)

Ezeknek a tevékenységek arra irányultak, hogy az iskola megfelelő középutat találjon a szaktantárgyak aktuális kérdésekkel illetve nevelő feladatokkal való tulzsuffolása és valamifajta állampolgári ismeretek című -az iskola egész értékrendjét fenyegető tantárgy - bevezetése között. (4)

Az új, 1937-es rendelet ezzel szemben nyomatékkal utalt arra, "hogy ezek az órák kizárólag a nevelés céljait szolgálják és csak az ifjúság erkölcsi érzelmi és akarati erejének, életének alakítására használhatók fel. Az osztályfőnök egyéb teendőit /mulasztások igazolása, panaszok kivizsgálása, könyvtári könyvek kiosztása stb./ az osztályfőnöki órán kívül kell elvégezni" Az osztályfőnöki

óra praktikus vonatkozásait teljesen elveszítette és kizárólag a nevelés, az akaratformálás stb. szolgálatába állt.(5)

Ezt a szűkebb feladatot a hómani VKM mégis részletesebben szabályozza, mint az eredetit a klebelsbergi. A "tájékoztató az osztályfőnöki óra felhasználására a polgári iskolában" című kiadványt tantestületi értekezleten alaposan, közösen "át kell beszélni", s azután be kellett tartani.(6)

Az 1930-as rendeleetszöveg látványosan individualistább, mint az 1937-es, amelyik egyértelműen a kollektivitás eszméjét és egy szélesebb értelemben vett politizálást követelményét sugározza: 1930: "Ezeknek az értelmi és erkölcsi életre egyaránt kiható eseményeknek közvetlen hangú, bizalomkeltő megbeszélése vagy elintézése közelebb hozza egymáshoz a tanárt és a tanítványt. Ennek azonban nem szabad pongyolaságra vezetnie, sem unalmas erkölcsprédikációvá válni. A kínálkozó tanulságokat is a tanulókkal kell megállapítani". 1937: "Az osztályfőnöki óráknak a meghitt családi beszélgetések jegyében kell lefolyniuk. Igyekezzenek ezért minden osztályfőnök arra, hogy a tanulók teljes őszinteséggel és bizalommal nyilatkozzanak meg. Érezzék át, hogy valamennyien egy nagy családnak összetartozó tagjai, akiket közös sors, közös érdekek: a magyar jövő szolgálat, helyesebben e szolgálatra való felkészülés kapcsol össze."/1937/ (7)

A középiskolában és a polgáriban rendszeresített osztályfőnöki órák megfelelő nevelő hatását már az 1937-es tanév végére érzékelték a kultuszminisztériumban.(8)

Ezért egy új - az osztályfőnökihez hasonló és azzal

mindenképpen azonos funkciót ellátó tanítóképzői óratisz-
bevezetését határozták el és dolgoztatták ki azt
OKT-val.(9)

A rendelet közölte "a tanítói hivatás óráinak"
tárgykörét és ezek feldolgozására irányuló utasításokat -
részletesebben, mint ahogy ez az osztályfőnöki órák esetében
történt.(10)

A katolikus tanáregyesület, mindvégig aggódott a hatalom
megosztlása miatt. A tanárképzésről szóló tervei szerint az
igazgató dolga a jelölteket bevezetni az osztályfőnöki
munkába- azaz ez nem lehet a tanárképző intézet dolga,
hiszen ez éppen a hatalomgyakorlás helyi szintjein
veszélyeztetné az igazgató presztizsét és a kialakult helyi
erőviszonyokat. (11)

A katolikus középiskolai tanáregyesület memoranduma már
1933-ban követelte, hogy az osztályfőnöki tevékenységet
osztályfőnöki díjakkal honorálják, erre csak 1942-ben került
sor.(12)

A tanulók értékelésének rendszere

Az 1934 évi gimnáziumi kerettörvényben már előre jelzett
új típusú értékelő eljárások részletes szabályozására
1938-ban került sor.(1)

A tanulókról szóló új értékelési rendeletet egyöntetűen
alkalmazták, attól függetlenül, hogy az új tanterv
életbelépett-e már abban az iskolában vagy sem. /Azaz az
oktatási, tartalmi korszerűsítést megelőzte az ellenőrzési
értékelési korszerűsítés, hiszen az ideológiai kérdés volt,
ez viszont a szelekció részeként közvetlenül

társadalompolitikai.(2)

A tanuló tanévenként kétszer kapott érdemjegyet - külön magaviseletéről, külön rendszeretéről és külön tanulmányi eredményéről.(3)

A magaviselet elbírálásának szempontjait a tanügyigazgatás meghatározta. A fogalom tisztán az iskolai élet racionalitásának megfelelő értelmezési lehetősége elűnt. A kritériumok élére a vallás erkölcsi meggyőződés és nemzethűség együtt került. Két teljesen különböző értékkategóriáról van szó, hiszen az első esetben elfogadták az illetékes hitoktató illetve pap tanúságtételét, azaz minden praktikus elvárás nélkül a "meggyőződést", azaz annak verbális kifejeződését vizsgálták, addig az állam szempontjából már fontosabb kritériummal a nemzethűséggel már szigorubban bántak, ott csak a hazafias magatartás számított, azaz a nacionalista propagandatevékenységben, a leveinte mozgalomban stb való részvétel. Ezzel az elvárással a tanárokat határozottabb állásfoglalásra készítették, hiszen korábban - egyes eseteket leszámítva - a nemzethűséget kétségbe vonni egyenlő volt azzal, hogy valakit kozmopolitának, azaz a magyar nemzeti középiskolába nem valónak tekinteni, ez pedig olyan kemény ütközés az iskola és a szülő között, hogy mindenkit nemzethűnek nyilvánítottak, s ezzel a nemzeti megbízhatóság tényleges vizsgálata szempontjából e rubrika elveszett. Ezentúl a tényleges tevékenységet kellett mérni. Ahogy dolgozatunk elején utaltunk rá - a huszas évek jelszó- nacionalizmusa ekkoriban válik totális és kikerülhetetlen részvétellé a keresztény- nemzeti ideológia- gyár munkájában.(4)

A további értékeket a konzervatív pedagógiai lobby

véleményének és a tradicionalista társadalomszervezés érdekeinek megfelelően határozták meg: jellembeli tulajdonságok /egyeneselelkűség, jóindulat akarati fegyelmezettség, tisztelet tudás stb. / ; kötelességtudás és szorgalom; magatartás az iskolában és az iskolán kívül; a tanuló társakra gyakorolt hatás. (5)

Sajátos módon a tényleges iskolai magatartás - a jegy racionális tartalma - az ötödik helyre szorult és ott is osztoznia kellett az iskolán kívüli magatartás kétes kritériumrendszerével. (6)

Jeles érdemjegyet kapott a tanuló ha vallási meggyőződése, nemzeti érzése nyilvánvalóan erős volt, s jót, ha valláserkölcsi meggyőződése és nemzeti érzése kifogástalan... elégségest, ha valláserkölcsi és hazafiúi kötelességeit nem elég buzgalommal teljesítette. Elégtelent ha valláserkölcsi és hazafiúi kötelességei ellen súlyosabban vétett. (7)

A magaviseleti érdemjegy a tanuló továbbhaladására nem volt befolyással - ezt a szaktanárok idevonatkozó monopóliumának védelmére el kellett tőrnie a tanügyigazgatásnak és az osztályfőnököknek, de azt elérték, hogy az általános tanulmányi eredmény megállapításakor számításba vegyék. (8)

Ennek fényében válik jelentősebbé a magatartási jegy-, hiszen ha az osztályzatok közül akár csak egyetlen érdemjegy nem jeles /mert a tanuló hazafias magatartása 'csak' kifogástalan/ a tanuló tanulmányi eredménye máris nem kitűnő, csupán jeles, tehát akár egyetlen jegy is leronthatta a tanuló további esélyeit... (9)

Az ellenőrzési lobby komoly sikere volt, hogy a

tanulókról személyi lapokat vettek fel - mint ahogy az országban is folyt az állampolgárokról a kartoték felvétele a Nemzetpolitikai Szolgálat működésének eredményeképpen - a személyi lapokat az osztályfőnök vezette. Hivatalosan a tantestület közös álláspontját jegyezte rá - azaz minden tanulóról gyakorlatilag értekezett a tantestület. Ez azért is fontos volt, mert a tanári kar belső légkörét, az egyes tanárok szellemiségét elsősorban itt ismerhette meg a főigazgató megbízottja. A harmincas évek végén, negyvenes évek elején már marginálisan is alig fordult elő, hogy az állami gimnáziumi tanárok a rendeleteket elemző tantestületi értekezleteken a rendszer szempontjából ellenük felhasználható kijelentéseket tettek volna, viszont a diákokkal illetve szüleikkel való összefonódás az osztályozó értekezleteken időről időre megmutatkozott, feltárva a megfigyelő előtt az érdekviszonyokat.(10)

A személyi lapokat hivatalos titokként kezelve meghatározatlan ideig tárolták.

A "rendszeretet" érdemjegy megállapítása pusztán a tantestület véleményének rögzítésére szolgált, mert sem az előmenetellel, sem az általános tanulmányi eredménnyel nem állott összefüggésben. Ennek a jegynek az értékelési szempontjai lényegesen gyérebben szabályozottak voltak.(11)

A tárgyi értékelés szempontjait is újra szabályozták. Az értékelés sorrendje itt meghatározott konzervatív pedagógiai - szakmai rendszert képviselt: A tanuló tárgyismerete állt egyértelműen és pozitivistá módon az első helyen ezt követte felfogó és ítélőképessege - az aktív és passzív tanulási módot tehát egybevonva - érdeklődése és figyelme - kifejezőképessege - majd érdekes módon a

kötelességteljesítést megelőzve - önállósága.(12)

A jegyek komolyságát és stabilitását azzal is biztosították hogy a tanuló személyi lapján évközben végeztek folyamatos adatközlést.(13)

Az érdemjegyeket az ellenőrző értekezleten kellett elbírálni és itt kerültek kiosztásra az intések és rovások is.(14)

Az ellenőrző és osztályozó értekezleteken az igazgató elnökölt. A szaktárgyi jegyeket a szaktanárok, míg a magaviseleti - rendszereteti érdemjegyeket az osztályfőnök javasolta.(15)

E rendszerben a szaktanárok kizárólagos kompetenciája kétségbevonatott, a tantestület, az értekezlet együttesen hozott döntéseket. A szaktárgyi jegy az új rendszerben már nem pusztán a diák szakmai produkciójától és az erre vonatkozó szaktanári véleménytől függ, hanem alkufolyamat eredménye lehet. Ezek az alkuk a tanügyigazgatás számára szolgálnak elsődleges információkkal a tanárok és diákok/szülők/ kapcsolatáról illetve a tanárok egymás közötti tekintélyviszonyairól, érveiről, attitűdjéről.(16)

Az egyházi iskoláknak azonosképpen kellett ítélkezniük.(17)

A tanulót, mint egyént a tanárok illetve az osztályfőnök értékelték, felelősségük tudatában, az osztályközösségről viszont az iskolalátogató számolt be a tankerületi főigazgatónak.(18)

A nemzeti gondolat

A kor uralkodó eszméje minden kétséget kizáróan a "keresztény-nemzeti" eszmeiség.

A nevelés összes részeleme, valamennyi "rétege", a "nemzetnevelés" (Imre Sándor egykor liberális gondolata) részét képezi, egy szélsőségesen és kizárólagosan nacionalista alapon, az "öncélu nemzet" (Mussolini- Gömbös-Hóman) alapján álló embertípus kialakítását célozza. A leírt állapot a harmincas évek közepétől értendő, de a huszas években már megkezdődött ennek kiépítése - hogy a liberális generáció letűnésén túl van-e más ok arra, hogy a harmincas években lesz valóban kizárólagos a nacionalista eszme, a dolgozat végén még visszatérünk.

Ennek a nemzeti nevelésnek részeleme a nevelésközpontu osztályfőnöki óra, a nemzethűséget középpontba helyező értékelési rend, a nemzeti sajátosságokat kidomborító ruhaviselet, a népegészségügy, a nyelvvédelem, a kereszténység nemzeti és kollektivistikus arculatának kidomborítása, a "nemzeti egységet" megbontó politizálás üldözése - mindazok az elemek melyekre később még visszatérünk.

A hómani nemzetnevelés egyik legfontosabb sajátossága, hogy a hazafiasság meglévő mértékét - egy nacionalista rendszer fennállásának 18. esztendejében még mindig kevesli.

Kemenes Illés tankerületi főigazgató sajnálattal állapította meg, hogy "tanuló ifjuságunk hazafias lelkesedése lohadóban van... Unottan vesz részt az ünnepélyeken, lelkesedni egyáltalában nem tud. Általában az alsóbb osztályos tanulók magatartása nem ad gondot. Ezzel

szemben a felsőbb osztályos tanulóknak lelki sivársága annál megdöbbenőbb képet nyújt..." Ennek okait Kemenes részben a nyomorúságban látja, részben a "nemzetietlen, kozmopolita sajtóban", a "mozik léhaságában", melyből világosan kitűnik: a nemzetietlenség vádja nem más, mint a nem ellenőrzött kultúra és az államhivatalnoki típusú ideológiaformáló tényezők konkurrenciájának, konfliktusának burka.(3)

"Nem fojthatom el azon aggodalmamat sem - hogy a rosszul fizetett tanító- tanárnemzedék, különösen annak fiatalabbja, amely fiatalsága miatt is hajlik az új eszmék meggondolatlan befogadására, elkeseredés szülte elszólásában, végig szánt a végeredményben eszményi lelkű fiatalság belső világán. Éppen ezért veszedelmesnek tartom azt, hogy teljesen fiatal tanítók és tanárok munkájára bizzuk a különösen veszedelmes fővárosi ifjúságot." A generációs fordulat, a nemzedékváltás sajátos tünetével van dolgunk. A jobboldali radikalizmusra, a totalitarizmusra nyitott nemzedék, amely eltávolította a dualizmus kori gárdát, már aggodalommal néz a következő generációra. Azokra, akik nem a fronton szerezték politikai élményeiket, akik nem a jobboldali diákmozgalmakban szocializálódtak. A huszonévesekre, akik már az adott világot tekintik egy konszolidált, s számukra reménytelenül tulhíradhízott világnak. A fiatalokra, akiknek a gömbösi fordulat már semmit nem ígérhetett fokozottan hatottak a rendszer totalitáriusabb formáját is jobboldalról kritizáló eszmék. E tanárok lesznek Milotay, Imrédy, Rajniss követői. De másfelől az sem véletlen, hogy az egyetemeken a harmincas években jelenik meg először az illegális kommunista szervezkedés.(4)

A tanulóknak a tantárgyaktól függetlenül - azaz nem

szakmai, hanem világnézeti bázison - ismerniük kellett a nemzet történelmét, az állam, a haza és a nemzet fogalmát, a nemzet egységes célkitűzéseit, "nemzetünk nemzetközi helyzetét" és "céltudatos teendőinket." (5)

A tanároknak iskolai és iskolán kívüli életükkel állandóan példát kellett mutatniuk a hazafias magatartásra. A hazafiasság felfogása nemcsak a dualizmus liberális nemzetfogalmához képest alakult át, hanem az 1930-as évek fordulóján is van egy belső fordulat. (6)

A huszas években a "nemzeti alapra való helyezkedés" a politikai-társadalmi legitimitás feltétele, s mint ilyen, ez az iskolákba való belépés kritériuma is. A nemzeti alapon álló erők egyrésze kormányon van, más része ellenzékben, s küzdelmet folytatnak azért, ki legyen az úr a politikában, a társadalomban, az iskolában. Ez persze azt is jelenti, hogy aki ebbe a küzdelembe egyáltalán be akar szállni, az automatikusan használja a nacionalista frazeológiát. így - bizonyos értelemben - a huszas évek végére a "nemzeti" szó elveszíti megkülönböztető jegyét és így jelentéstartalmának is jelentős részét. Az ideológuscsoportok ezzel látszólag célt értek, valójában azonban nem, hiszen a nemzeti ideológiának egyszerre célja az, hogy mindent áthasson és hogy mindig találjon nem eléggé nemzeti erőket, hogy meghatározott hatalmi erő kifejtések ideológiájaként megmaradhasson. E második funkciónak csak úgy lehetett megfelelni, hogy elkezdtek a nemzetfogalom szűkítését, bizonyos csoportoknak lehetetlenné téve, hogy önmagukat az egységes nemzeti világnézet hívei közé sorolják. Ugyanakkor, mivel a kor éppen nem a "szűkülés" hanem a "szélesedés" kora, (a "tömegek kora") meg kellett keresni az

elvesző tömegbázis radikális, tömeges kompenzációját. Azaz a magyar nemzetfogalomból ki kellett rekeszteni a liberalizmust sőt részben -a szintén liberalizmusnak elkeresztelt- konzervativizmust, pozitivista színvonalvédelmet is, és be kellett engedni a popularizmust és a népiséget.(7)

Alapvetően ez a magyarázata az uralkodó körök részéről a népiséggel kötött történelmi kompromisszumnak.

Az ilyen módon létrejövő nemzet gondolata azután már olyan módon lehet kirekesztő, hogy nem kerül szembe a "huszadik század ,a tömegek kora" szellemiségével. E koalíció, melyben az osztó fél mindvégig a politikai hatalom maradt, már deklarálhatja: ő a nemzeti érdek egyedüli hordozója, aki nem ért egyet a kormánnyal, az egyben a nemzettel nem ért egyet, aki nem adja fel egyéni vagy csoport céljait a kormányzati politika kedvéért, az úgy tekintendő mint aki egyéni érdekeit az ország, a nemzet érdeke fölé helyezte.(8)

Ez a döntő különbség a huszas és harmincas évek nemzeti nevelése között.

A huszas évek ideológiája bevallottan koalíciós, többféle "nemzeti" ideológia koalíciója. Hóman a tankerületi főigazgatóknak viszont az összeolvadást és nem a koalíciót hirdeti:

"Ami kis véleményeltérés közöttünk van, azt a nemzeti cél érdekében el kell tüntetni. Felfogásom központi eszméje az öncélú nemzet."(9)

A valláserkölcsei nevelés

Az iskolalátogató feladata volt annak ellenőrzése, hogy a tanulók részt vesznek-e a kötelező istentiszteleten, teljesítik-e a vallásos élet kötelezettségeit. Megkövetelték, hogy az istentiszteleten a tanárok járjanak elől a jó példával. (1)

A legfontosabb volt, hogy a tanulók egymás vallását megbecsüljék, a felekezeti békét ápolják, "és ezzel is elmélyítsék a nemzeti összefogás gondolatát." (2) A felekezeti tolerancia alapvetően liberális gondolata a nemzeti típusu intolerancia részévé válik, a felekezeti érvelések eltolódnak "a melyik a valódi nemzeti egyház" gondolata irányába.

Önmagában is jelentős konfliktusforrás volt, hogy az állam valamiféle felekezet feletti nemzeti keresztény vallást látott volna szívesen, szemben az önálló felekezetek érdekeivel. (3)

Ennél azonban jelentősebb, hogy magának a kereszténységnek, magának a vallásosságnak is több formája, több értelmezése volt lehetséges. (4,5,6)

A magyar kormány már az 1935-ös rendelettel elrendelte az iskolai imádságok egyöntetűségét a nem felekezeti iskolákban. 1938-ban - "tapasztalatok alapján úgy döntött, hogy az imát úgy kell módosítani, hogy hangos elmondása közben ütemesen tagolódjék" (7)

Köztudomású, hogy a nagyobb hangerővel, ütemesen elmondott szövegek, különösen annak mindennapi ismétlődése, erősítik a kollektív érzést a gyermekben, míg például a csendes imádkozás éppen a "négy szemközt Istennel" individuális felelősségtudatát erősítette. (8)

Nemcsak az egyházak, mint szervezetek nem vállaltak igazi konfliktust az állammal - a következő fejezetek egyikében látni fogjuk, hogy miért - de a valláserkölcsei

gondolat több európai országból ismert antifasiszta arculata sem bontakozott ki. A magyar történelmi egyházak antiszemitizmusa ugyanúgy az antiliberalizmussal és a szocializmusellenességgel magyarázható, amellyel a magyar nacionalista körök antiszemitizmusa. Csakhogy a hittankönyvek nemcsak a gettóból kitört zsidósággal szemben ellenségesek, hanem antijudaizmust is sugároznak.(9)

Végősoron tehát elmondhatjuk a keresztény nevelés valójában a nemzeti nevelés "szolgálóleányává" vált.

A nevelés egyes alkérdései: egészségügyi, küllembeli,
nyelvi nevelés

Az egészségügyi érdekcsoport szorgalmazta, hogy vezessék be az iskolaorvosi és iskolanővéri intézményt valamennyi iskolába és a leventeegyesületekbe is. Szorgalmazta, hogy a VKM-ben hozzanak létre külön iskolaegészségügyi osztályt, ami a Népjóléti Minisztériummal érintkezik. A minisztérium megszűntetése után az érdekcsoport a BM-ben már nem érezte olyan otthonosan magát, így ez a követelés elesett. Az egészségügyi érdekcsoport szorgalmazta, hogy a tanulót egész tanulmányai alatt kísérje végig egészségügyi törzslapja - amire évenkénti vizsgálat eredményei kerülnének rá.(1)

Hogy a szakorvosok érdeke azért csorbát ne szenvedjen, a betegeket továbbra is ők gyógykezelték nem az iskolaorvos.(2)

Az egészségügyi érdekcsoport szorgalmazta - a gyógypedagógusok szervezeteivel egyetértésben - hogy gyógytornász-orvosi illetve az iskolai idegszakorvosi állás rendszeresítessék. Az abnormis tanulóknak külön intézmény

kell.(3)

Az egészségügyi érdekcsoport szorgalmazta, pályaválasztási tanácsadók felállítását, s az ő bevonásukat is. A negyvenes évek eljárása megalkuló intézmény azonban sokkal inkább munkaerőpolitikai és szelekciós célokat szolgált, nem biztosított állásokat az iskolaorvosoknak. Az egészségügyi érdekcsoport szorgalmazta, hogy a tankönyveket lássák el egészségtani vonatkozású mesékkel, az iskolákat szereljék fel ilyen ábrákkal, a nagyobb iskolákat higiénai múzeummal. Az utóbbi két követelés nyilván pénzügyi okokból megvalósíthatatlan volt, az előző pedig a tankönyvírás fokozott ellenőrzéséhez szolgáltatott újabb érvet.(4)

Szorgalmazták, és ez igen sértette a tanáregyesületeket az osztályfőnöki monopólium megkérdőjelezése miatt, hogy az iskolaorvosok tarthassanak szülői értekezleteket.(5)

Az egészségügyi szakoktatási érdekcsoport szorgalmazta, hogy az iskolában az óvodától az egyetemig mindenkinek tanítani kell az egészségügyi ismereteket. Ez ügyben bizonyos előrehaladást sikerült elérniük, de döntő áttörést nem. Szorgalmazta, hogy valamennyi iskolafajban a várható speciális munkakörülményekhez kell igazítani az egészségtan-tantervet: szorgalmazta, hogy külön egészségtani szertárat állítsanak fel az iskolákban, szorgalmazta, hogy bőven illusztrált jó tankönyvek legyenek. (6)

Az egészségügyi szakoktatási érdekcsoport szorgalmazta, hogy csak megfelelő képzettséggel taníthassák az egészségtant, tehát az óvónőket és tanítókat erre ki kell képezni. A többi iskolafajban viszont orvosokat kell alkalmazni az egyetemen az orvosoknak így pedagógiai

képzettséget is kell nyújtani. (7)

A harmincas évektől kezdve az új tanügyigazgatási apparátus tanulók testi fejlettségének ellenőrzését nemcsak általános egészségvédelmi, szociálpolitikai megfontolásokból szorgalmazta, hanem mert így kívántak adatot gyűjteni az iskola-orvosi hálózat kiépítése számára. Az iskolaorvosi hálózat pedig nem a tanári kar saját érdeke volt, számos tanár tiltakozik az ellen, hogy az iskolaorvos csak megzavarja a gyermekek lelki fejlődését a szexuális felvilágosítással. Ez eddig a hitoktatók feladata volt, tehát ők s a püspöki karnál komoly befolyással rendelkező szövetségük is ellenségesen figyeli az orvosok iskolai térhódítását. Komoly feszültségeket okozott a tanári kar és az iskolaorvosok között, hogy ki tanította az egészségtant, s ki vette fel az ezért járó túlóradíjakat. Feszültséget okozott - s egy két biológiateanár a tanügyigazgatásnál feljelentést is tett emiatt - , hogy a gyerekek számos szakkérdésben inkább az iskolaorvoshoz fordulnak, mint tanárukhöz. (8)

A VKM nem csupán az általános szociálpolitikai szempontokból, azaz a BM-nek tett "szivességből" vagy ideológiai megfontolásokból szorgalmazta az iskolaorvoai hálózat kiépítését, hanem egészen közvetlen tárcaérdekből is, hiszen Hóman felelős az értelmiségi munkanélküliség csökkentéséért is. (9)

Az orvosmozgalom - a Magyar Orvosok nemzeti Szövetsége s annak szélsőjobboldali vezetői pl Csilléry - elsősorban a BM-re gyakorol nyomást a hihetetlen tömegű végzett orvos elhelyezéseért. A VKM feladata inkább az egyetemi felvételi keretszámok leszorítása lehetett. Ez azonban túlzott

feszültséggel járt, így a VKM az orvosszövetségek kiengesztelésére inkább maga is teremtett orvosi státuszokat az iskolában..(10)

Ugyanakkor az értelmiségi kormánybiztosság - amely szorosan összefonódik a VKM-mel - az értelmiségi munkanélküliség csökkentésére hivatkozva szívesebben szorított ki plusz pénzeket a költségvetésből a VKM számára, minthogy a BM vagy más tárcák kormányzati pozícióját erősítse.(11)

A tanulók öltözködésének, hajviseletének ellenőrzése ismét nem csupán hagyományos erkölcsvédelmi szempont. A magyaros formaruba ügye egy olyan eajátos jelenség, ahol mindenki érdekelt és ezt az érdekét ki is nyilvánítja: így a jobboldali társadalmi mozgalmak, a minisztérium, a tankerületi főigazgatóság, a tanári kar, a szülők és bizonyos mértékig a diákok is. Szóhoz jutnak a helyi gazdasági érdekek is.(12)

A nemzeti hagyományok tulhangsúlyozását, az idegengyűlöletet szolgáló társadalmi mozgalmak egyike volt a Magyaros Öltözködési Mozgalom Országos Bizottsága. Réazben az ő követelésükre, részben az új kulturpolitika szerves részeként Szily államtitkár 37122/1934-es elnöki rendeletében ajánlotta a magyaros formaruhára való áttérést. 1937 januárjában azután a mozgalom vezetői memorandumban közölték a minisztériummal: ahol az áttérés megtörtént ott máris megvan a "nemzeti öntudatot emelő ereje" - s buzgon bizonygatták mennyire szerves része ez Hóman egész kulturpolitikájának.(13)

Azt állították, hogy - egymással azonos körülmények között levő tanintézetek - különböző mértékben hajtották

végre a rendelkezést, s ennek nem anyagi oka volt. Előfordult egy olyan eset is, hogy az iskolában a magyar ruhában megjelent növendéket ahelyett, hogy példaképp állították volna a többiek elé, hazaparancsolták. (14)

Nyilvánvaló, hogy a minisztériumot azzal revolverezték: nyíltan szabotálják a tanárok a nemzeti egység koncepcióját. (15)

A mozgalom vezetői ezért súlyos intézkedéseket sürgettek: azt, hogy a formaruha használata kötelező legyen, hogy a Mozgalom által kiadott szakkönyvekben megszabott mintát fogadják el egyedül hivatalosnak /!/: hogy az átmeneti idő alatt se engedélyezzék az 'ldegen ezellemű' tányérsapka, matrózbluz viselését. A mozgalom valószínűleg szélsőséges szárnya azt követeli, hogy a diákok különböző alkalmakon különböző egységesített formaruhában jelenjenek meg, azaz 3-4 formaruhát csináltasson mindenki. (16)

A memorandum hatására Kósa Kálmán 1937 januárjában bizalmas leiratban szólította fel a tankerületi főigazgatókat az ügy kivizsgálására. (17)

A gimnáziumok válaszaiból azután kiderült - legalábbis ők ezt hangsúlyozták, - hogy a szülők anyagi helyzete nem teszi lehetővé a formaruhák beszerzését. (18)

Sok gyerek - gimnáziumokban - apja levetett ruháit viseli tovább, s ha ujat vesznek akkor is a praktikusabb, foltozható stb. ruhákat részesítik előnyben.

A zsinóros stb. ruhát a tehetősebbek is legfeljebb vasárnapi öltözeknek tekintik. (19)

Mindenütt jellegzetes, hogy a kisebbek jobban viselik azt, míg a nagyobbak inkább a 'sportosabb' praktikusabb stb. öltözetet kedvelik.

Az igazgatói válaszok rendszeresen iskolán kívüli tényezőkre hivatkoztak, arra, hogy a szülői értekezlet ragaszkodott ahhoz, hogy ne legyen egységes formaruha, arról, hogy a helybeli iparosok különböző "iskolai-magyarosként" hirdetett formaruhát árulnak a kiélezett konkurrenciaharcban. Így gyakran nyomás nehezedik az iskolára a helység egyik vagy másik iparoscsoportja részéről.(20)

Az egyik igazgató finoman reagál a memorandum legárgulkodóbb tézisére, tudnillik megjegyezte, hogy - a magyar ruha mindenekfelett való propagálása közepette kicsit nehézkes lenne ezeknek a diákoknak a megintése akik megcsináltatták ugyan magyaros formaruhájukat de nem az "illetékes" mozgalom szabványai ezerint...(21)

Egyébként az igazgatók pontosan érezték a kérdésben rejlő politikumot és ezért többségükben siettek a céllal való azonosításukat exponálni állítva, hogy ők megtették mindent csak az a szülői értekezlet..., de a szülők is megtennének mindent de az az anyagi helyzet... a tanárok is megtesznek mindent, gyerekeiket diszmagyarban járatják, de stb....

Egyébként a fokozatos bevezetés megindulásáról kettő kivételével minden gimnáziumból hírt adnak. Tulbuzgóbb direktorok még azt is javasolták: az egyetemeken, érettségiken is rendszeresíteni kellene, egyáltalán ez lehetne a magyar értelmiség megkülönböztető jegye!(22)

Salgótarjában viszont a szülői értekezlet igen nyíltan fogalmazott: amíg az állam államsegéllyel vagy államosítással nem csökkenti a tandíjakat addig nem vállalják a formaruha költségeit.

Kememes Illés javaslatában az egyszerűbb ruhatípus

kidolgozását a kereskedelmi érdekek érvényesülésének vissza-
szorítását javasolja. Míg a szülők általános gazdasági
helyzete meg nem javul, a kötelezőséget - noha céljaival
maximálisan egyetért-keresztülvibetőnek nem tartja.(23)

A sapka és jelvényviselés ellenőrzése mögött is komoly
politikai-közületi erővonalak húzódnak meg.

Tapasztalati tény, hogy növekszik a főiskolai
diákszervezetek tevékenysége, befolyása a közéletre, s
hagyományos módon egyre kevésbé lehet megakadályozni, hogy
szervezkedéseiket a középiskolás korú ifjuságra is
kiterjesszék.(24)

A szervezetek tagjait legkönnyebben jelvényeikről
lehetett felismerni, így a jelvényviselés ellenőrzése a
politikai befolyás felmérését szolgálta, tiltása pedig ennek
visszaszorítását.(25)

A úgimnazisták rendjét világosan megkülönböztető jel
volt a sapkajelvény. Ezért a VKM utasította az igazgatókat,
kössenek a sapkajelvények készítőjével olyan megállapodást,
amelyik megtiltja, hogy azokat másnak is kiadja.(26)

Ez a kor szellemére rendkívül jellemző kis epizód
mutatja, mennyire védi a VKM azt a tekintélyt, ami valóban a
monopolium, az állam öncélú tekintélye, egyszerűen azért,
mert ha a helyi gimnázium igazgatóját eddig nem készítette
lépésekre az, hogy más helybeliek is "gimnazistáknak"
akarnak látszani - akkor ez nyilván nem probléma...(27)

A leánytanulók feltűnő öltözködésének, ékszerviselésének
tilalma egyrészt nyilvánvalóan az egyházi körök és esetleg
tőlük is független élő vallási normák hatása, másrészt
azonban fontos államérdek, hogy a társadalmi különbségeket
egy osztályon belül lehetőleg ne érzékeltessék a gazdagabbak

a szegényebbekkel, hiszen ez tartósan nyomot hagyhatott a középiskolát végzett ifjúság nemzeti egységén. (28)

A hagyományos értékek: tisztaság, rendezettség, figyelem, fegyelmezettség, "jelentkezés", "járás", köszönés - egyaránt helyet kapnak a megfigyelési szempontok között, de alaposabban meghatározott normák hiányában, általában nem foglalnak el számottevő részt a jelentésekben. (29)

Az iskolalátogatónak meg kellett állapítania, hogy a diákok hogyan felelnek, előadásuk szép, magyaros-e. A magyaros beszéd, a nyelvvédelem mögött ebben az időben a legnagyobb nyelvészek, az egész Akadémia felsorakozott, s a kulturpolitika ezt az akciót minden korábbinál szívesebben látja, hisz a nemzetnevelési munkába ez rendkívül könnyen beilleszthető s ezt a mozgalmat azután tényleg senki nem vádolhatja elfogult sovinizmussal, vagy totalitárius tendenciákkal. A mozgalmat vezető kiváló nyelvészeken kívül ez a mozgalom otthont adott az idegengyűlölet legkülönbözőbb formáinak is. Mindennek irányítása megfelelő irányban és mederben tartása nyilvánvalóan csak a tanügyigazgatás feladata lehetett. (30)

A reformok alapja - Hóman szerint mindennekelőtt a jó tanárképzésen nyugodott, ezért tették fokozottan az iskolalátogató feladatává annak ellenőrzését, hogy a tanító, tanítónő és óvónőképző intézetekben rendelkezzenek megfelelő előadókészséggel, a szép olvasás, mesélés, szavalás képességével a diákok. (31)

Az ellenőrzés szempontjai közé bekerült néhány reformpedagógiai hatást mutató is arról, hogy a diákok foglalkoznak-e önállóan az anyaggal, hogyan fogalmazzak,

ügyesek-e a kísérletekben, van-e önálló véleményük, ismerik-e a tanulás helyes módját stb., stb. Ezeket a szempontokat azonban - ismét csak konkrét normák hiányában - az iskolalátogatók csak másodsorban tudták érvényesíteni, e gyakran ugyanennek az utasításnak más szempontjai - jelölje ki a könyvből a tanár a megtanulandó anyagot - zárták ki a tanulói önállóság érvényesülését.(32)

A diákok politizálásának ellenőrzése

A politikai pluralizmus megszüntetéséért felelős belügyi és társadalmi csoportok jól tudták, hogy a középiskolás korú tanulóifjúság esetében már konkrét aktuálpolitikai tevékenységtől is tartani lehet.(1)

A kormányzat a tanulói politizálást korábban is tiltotta, de csupán az általánosságok szintjén; a klebelsbergi évtizedben egészen nyílt politikai tevékenységre volt szükség ahhoz, hogy beinduljon a fegyelmi gépezet.(2)

Az új korszakot éppen az különbözteti meg a klebelsbergi, dualizmuskori helyzettől, hogy minden , illetve majdnem minden politikummá válik.

Ahhoz, hogy nemzetnevelés egysége közvetlen politikai haszonként jelenhessen meg, konkrét politikai vizsgálatokat is kellett tartani az iskolákban.(3)

Több ízben, rajtaütésszerűen átkutatták a tanulókat. A kutatások 1936-ban sovány eredménnyel zárultak. Pedagógiai

szempontból egyes meg nem engedett segédeszközök - Tolnai kiadásu összevonások, előre gyártott "puskák" voltak a kutatás eredményei.(4)

A baloldali térhódításra semmi, de semmi bizonyítékot nem találtak - még Budapest elővárosaiban, Újpesten, Kispesten sem.(5)

Találtak viszont zsidó viccgyűjteményt, nyilaskeresztes röpcédulákat, a gimnáziumi igazgató által jelentéktelennek minősített nemzeti szocialista röpiratot, valamint egy vallási röpiratot - ami a magyarországi egyházak sajtójának méretéből kiindulva nyilván azért illegálisan jelent meg, mert kimerítette a más felekezet elleni féktelen izgatás büntetét.(6)

Az óriási pestkörnyéki tankerületből összesen sem sikerült összeszedni egy tucatnyi politikai dokumentumot, a gimnáziumok nagyrésze teljesen "tisztának" bizonyult. A tankerületi főigazgató a fenti, mérsékelt szélsőjobboldali befolyást tükröző anyagot lelkiismeretesen felsorolta, majd röviden úgy jellemezte a helyzetet: "tulajdonképpen semmit nem találtak."(7)

A tanulóifjuság olvasmányainak ellenőrzésére vonatkozó rendeletet a huszas évek viszonyai között nem lehetett végrehajtani, hiszen sértette volna az iskolák és a szülők viszonyát, és a kutatások eredménye veszélyeztette volna a tanári kar konzervatív apolitikus talajon álló konszenzusát: azokat a testnevelő tanárokat és fiatalabb jobboldali tanárokat hozta ez a rendelet előtérbe akik a politikai arculat néven nevezésében, a konfliktusok kihordásában voltak érdekelték. Az ő érdekükben a rendeletet 1937-ben megismételték: a rendelet hangsúlyozta az egész

tanulóifjúságra kiterjedő meglepetésszerű hatás szükségességét és a teljes titoktartást. "A kutatásnál a figyelem különösen a társadalmi rend ellen irányuló /bolsevista/ és egyéb szélsőséges célzatu agitációs röpiratok továbbá a szenny- és ponyva irodalmi termékekre fordítandó".(8)

A kutatás eredménye ezek után más lett, mint 1936-ban. A pestkönyéki tankerületet áttekintve: egy pikáns kis kéziratot történetet - benne pappal - elkoboztak és felterjesztettek, de Kemenes nem továbbította azt, s más eljárást sem indított.

Egy kisgyerektől - III-os - elkobzott kommunista "Traktor- zsebnaptár" ügyében az iskolaigazgató a gyerek védelmére kelt - eddig semmi baj nem volt vele, nem kell eljárni vele szemben - Kemenes azonban rendőrhatóságnak való bejelentés végett - felterjesztette a VKM-be. A VKM állásfoglalása - a gyerek ellen nem kell eljárni, de fokozottan kell ezután megfigyelni az iskolát /!!!!/(9)

A tankerületi főigazgató "vezető szempont legyen ebben az évben" című körlevélben a tanulók politikai megfigyelésére, holmijuk állandó ellenőrzésére, nyaraltatásuk ellenőrzésére hívott fel. Utóbbi szempontot mindenképpen indokolta, hogy a diáknymaraltatásokat magáncégek rendezték, s a városi nyilvánosság körülményei között csak nagy nyomás alatt dolgozó nyilas és szociáldemokrata - vagy éppen teljesen tiltott kommunista - csoportok elsősorban ekkor kerültek a tanulóifjúsággal érintkezésbe. A főigazgató egy tanácsost rajtaütésszerű kiszállásokkal bízott meg a "kommunista eszmék felderítésére".(10)

A szociáldemokrácia ifjúsági csoportjai -amelyek magánál a pártnál kétségtelenül radikálisabb irányt követtek (Az Országos Ifjúsági Albizottság) - egyes iparostanonciskolákban szakszervezeti sejteket kíséreltek meg szervezni. Röpiratuk agitációs anyaga elsősorban arra irányult, hogy az 1936:VII. tc-ben államilag szentesített ée előírt két heti szabadságot a munkáltatók egy része nem adja meg.

Hogy a szelet vitorlájukból kifogják a minisztérium utasítást adott, hogy a tankerületi főigazgatók és alárendelt hatóságaik győzzék meg a munkáltatókat a két heti szabadság szükségességéről.(11)

Ugy látszik a törvény végrehajtásának határozottságában nem volt elegendő konszenzus az uralkodó körök között. Sem az ipari, sem a belügyminisztérium - a vállalkozók szankcionálására képes két tárca nem adott ki megfelelő kemény rendeletet, nem kockáztatta meg, hogy ellentétbe kerüljön az iparosok hagyományos érdekeit védő szervezetekkel, az ipartestületekkel, a Baross Szövetséggel. A VKM-nek mint a diákság és tanoncság politikai nézeteiért és nemzeti megbízhatóságaért felelős tárcának viszont fontos volt a rendelet végrehajtása, ezért a maga lehetséges eszközeivel, propagandával /meggyőzéssel kísérelt meg annak érvényt szerezni.(12)

Az iskolákban tapasztaltakon kívül a VKM-et valószínűleg az is beavatkozásra készítette, hogy a probléma országos szinten is megfogalmazódott az Ifjumunkások Országos Bizottsága 1937. július 7-i kibővített ülésén megállapították, hogy az ország 60 000 tanoncából csak 6-8000 kapja meg az előírt kétheti szabadságot.(13)

A minisztérium érzékelte, hogy egyes középiskolai tanulók olyan SZU-ban feladott leveleket kapnak, amelyek az eszperantista mozgalom keretében "szovjetorosz viszonyokat dicsőítették".(14)

Ezért a VKM a tankerületi főigazgatókon keresztül arra kívánta utasítani az igazgatókat, hogy ha ilyen esetről értesülnek, azt hozzák a rendőrhatalóság tudomására.

Kemenes - az ellenőrzés szellemét teljesen elfogadva-nem- csak erre utasította az iskolákat, hanem arra is, hogy az osztályfőnöki órák segítségével vegyék jegyzékbe az eszperantóul tudó diákokat. (15)

Az ellenőrzés technikai megvalósítását - tudniillik lakásra küldött levelekről volt szó - azonban olyan nehéznek tartotta, hogy javasolta a minisztériumnak a SZU-ból érkezett levelek kerüljenek egy postai elosztóba, az értesítse azután a rendőrséget./ A SZU-ból érkezett leveleknek (Vargyai Gyula szíves közlése) automatikusan ez volt a sorsuk. Erről Kemenes vagy nem tudott, vagy a kerülőúton érkezett, nyilván könnyebben átcsúszó levelekre gondolt./

Kétségtelen, hogy a tanügyigazgatási gépezet az iskolán kívüli ellenőrzés rendkívüli felelősségétől menekülni kívánt, és ezzel némileg megvédte a beaugó szerepétől az igazgatókat.is. Nehogy azonban bárki is félreértse vagy a nemzethűség hiányával vádolhassa a főigazgatót, az maga adta ki a tanulók listába vételével kapcsolatos rendelkezést.(16)

Ugyanő állapította meg azt is, hogy a német diáklevelezés mozgalom is segíti a felforgatást, két Hitler-propaganda levél is került elé.A diáklevelezés támogatását illetve tiltását tekintve a tanáregyesületeken

belül is viták voltak. Az ideológikus tárgyak tanárai - magyar és történelemszakos tanárok, testnevelők, - valamint az iskolai fegyelemért felelősnek tekinthető csoportok általában helytelenítették ezt, hiszen a diák - aki angolt, franciát éppúgy tanult, mint németet - elkerülhetetlenül olyan ismereteket szerez így más országokról, más világszemléletekről, melyeket nem az iskola alakít ki, s így az iskolai tanulmányokkal ezek az ismeretek feloldhatatlan ellentmondásba kerülhetnek, melyeknek nyilván az iskola látja kárát. Ugyanakkor az is bizonyos, hogy mivel diákok levelezéséről van szó, a leveleken keresztül a külföldi iskolák légköréről az ottani tanár-diák viszonyról, a diákok jogairól, a szülők jogairól a diákok olyan információkat szerezhetnek, melyek az iskola fegyelmi rendje ellen lázítják őket. Ráadásul a diáklevelezés nyelvi hatása sem volt egyértelmű. A hagyományos, konzervatív tanárok, akik a klasszikus német, klasszikus francia stb. oktatásában érték el eredményeket, aggasztónak tartották, hogy diákjaik a kortárs élőnyelv "pongyolaságát" sajátítják el. A gondosan válogatott tankönyvi irodalmi anyag és a tanárok irodalmi kompetenciáját erősen megkérdőjelezték azok az információk, melyeket a diákok arról kaptak, hogy a kortárs angolszász vagy francia értelmiség köreiben már nem Anatole France vagy Dickens a mindennapi irodalmi beszéd téma, hanem olyan írók és költők, olyan stílusirányzatok, melyeket magyar középiskolákban még meg sem említettek. (17)

Az élőnyelveket oktató tanárok - főleg a "modernebb gondolkodásúak" - azaz élőnyelvpártiak, saját konferenciák és szakcsoporokat is lakottak, mert a tanáregyesületektől nem várhatták érdekeik védelmét. (18)

A német nemzeti szocializmust leszámítva a szélsőjobboldallal szembeni védekezés nem volt túlzottan kemény. A tankerületi főigazgató kérdésére a VKM úgy nyilatkozott, hogy eljárás folytatását nem látja szükségesnek, mert "a Magyar Ifjúsági Fasiszta Egyesület működése és a vezetők személye a lefolytatott bizalmas nyomozás szerint nemzetvédelmi szempontból nem esik kifogás alá." /1936. dec./ (19)

Egy újpesti gimnázium hazafiatlanul gondolkodó tanulók eltávolítását kérte, s Kemenes pozícióit rendkívül megerősítette, hogy éleslátása utólag bebizonyult, hiszen az egyik kicsapott diák egy ifjúkommunista szervezkedés vezetője lett. (20)

Maga az iskola is szeretett volna néha megszabadulni a politikai szempontból gyanús diákjaitól, mint egy igazgató jelenti nyomoztatott is utánuk, "Az, hogy ezek ellen a tanulók ellen semmi kézzelfogható bizonyíték nincs, nem csak ártatlanságuk jele lehet, hanem éppen az óvatosság folyománya is. Bár nagy dolog tárgyi bizonyítékok nélkül eljárni valaki ellen "mégis inkább ezt javasolja, mint hogy "bűnösök büntetlenül maradjanak." A javasolt megoldás tehát csendes magánvizsgák . stb. segítségével történő éezrevétlen kizszorítás stb.

"Tekintettel arra, hogy a négy tanuló közül három zsidó a negyedik pedig ostoba keresztény könnyen megtörténhetik, hogy azok vezetik ezt a tehetségében korlátolt tanulót a nem kívánt helyre..."

Akárhogy is - a tankerületi főigazgató belemegy a nyilvánvalóan antiszemita, szélsőjobboldali indíttatású megoldásba, ami - a polgári törvényesség elveihez papíron

még ragaszkodó országban - precedensként is szolgálhatott arra, hogy elegendő immár a gyanu valaki ellen - bár nem fegyelmi hanem tanulmányi eszközökkel - folytatott eljárásra.(21)

Mindez azt mutatja, hogy a társadalom "totalitarizációs szintje", még nem teszi lehetővé illetve kívánatossá a diákok ill szülők elleni határozott fellépést, a szférán kívüli konfliktusokba a tanügyigazgatásnak nem áll érdekében belefolygni. A diákok politikai ellenőrzése így elsősorban az iskola politikai arculatának ellenőrzése lesz, a vizsgálatok eredménye az igazgatók és vezető tanárok minősítése. A diákokról fennmaradó feljegyzéseket pedig nem annyira a hatósági fegyelmi eljárások megindításával, ezek végigharcolásával értékesítik, hanem a "csendesebb" szelekciónál, a magánvizsgáknál illetve az egyetemre bocsájtható végzés megtagadásánál.(22)

A SZELEKCIÓ ÉS TEHETSÉGKIVÁLASZTÁS

A szelekciós kérdések

A huszas évek aggodalmait az 1928-as értelmiségi összeírás igazolta, s a harmincas évek elejétől kezdve méginkább világossá vált, hogy "értelmiségi túltermelés" van Magyarországon. Azaz az adófizető gazdasági körök és a költségvetésért felelős csoportok nem tartották lehetségesnek, hogy az állam többet fordítson köztisztviselői, tanári, orvosi munkahelyek létrehozására, a magángazdaság pedig nem tartott igényt nagyobb számú tisztviselőre és szakemberre. Az utóbbi jelenség oka, hogy Magyarországon a középtőke van erősödőben, ahol maga a kvalifikált vállalkozó végzi el az igazgatási és adminisztratív, nemritkán a mérnöki funkciókat is.(1)

Ugyanakkor a képzési struktúra is korszerűtlen volt. Oktatástörténeti közhely, hogy "a jogi képzés dominált" - ezt általában az uralkodó osztályok elavult presztizsrendszerével szokták magyarázni. Ennél a helyzet kicsit bonyolultabb.

Arról van szó, hogy az egykori birtokos nemesség - amely földjét elveszítve a közhivatalokba áramlott - az egyik uralmi formát a másikkal cserélte fel. A hivatal, a pozíció uralmi jellegének fenntartásához pedig kifejezetten a jogi egyetemi végzettség kellett és nem pótolhatta azt semmilyen más műveltség. Ez hatott azután vissza a magyar államapparátus egészére - mindenféle hivatalokban elsősorban jogászai végzettségűek ültek, s aki ezekbe a hivatalokba akart bekerülni, ennek az uralkodó rétegnek a részévé kívánt lenni, az mindenképpen jogi végzettséget szerzett. Ez természetesen sértette az önállóan szerveződni kezdő

értelmiségi szakmák érdekeit, a különböző tanár és tanítóegyesületek állandóan szorgalmazták, hogy ne jogászok, hanem tanári végzettségűek kerüljenek a tanügyigazgatási pozíciókba, a mérnökök szorgalmazták, hogy mérnökök kerüljenek az államépítészeti hivatalokba stb...(2)

Másrészt viszont a jogi egyetemek és jogakadémiák professzori kara és mindenkori hallgatósága olyan szorosan össze volt fonódva a rendszer uralkodó köreivel, a legmagasabb pozíciókban ülőkkel, akik évfolyamtársaik, családtagjaik vagy éppen tanítványaik voltak, hogy lehetetlen volt a felsőoktatásra szánt pénzforrásokat a tudományegyetemektől a többi felsőoktatási intézményhez átcsoportosítani. A jogakadémiák rendszerének leépítésére is csak azért kerülhetett sor, mert éppen a jogászi végzettségű társadalmi csoportok kívánták a nem kívánatos konkurrenciát kiküszöbölni. (3)

A normális körülmények között szakigazgatási funkciók jogászokkal való betöltésével, az állami pénzforrásoknak a köztisztviselői és nem orvosi stb állások létesítésére való koncentrálásával jött létre a " fölös számú értelmiség". A rossz hatékonyságú közigazgatás és az állástalan értelmiség egyidejű léte rendkívüli terheket rótt az államháztartásra, általában rontotta a középosztálybeli családok jövedelmi helyzetét és közhangulatát, politikailag pedig,- ezt a tapasztalatok mutatták - a munkanélküli értelmiség a különféle irányú felforgató mozgalmak élcsapatává válhatott.

Az értelmiségi tultermelés ellen nem használt az egyetemi numerus clausus, a zárt szám, egyszerűen azért, mert aki egyáltalán érettségizett, az már csak értelmiségi munkakörben volt hajlandó elhelyezkedni.

A megoldást tehát már középfokon kellett megkeresni.

A legelső lebetűség az lett volna, hogy a középiskolába törekvő ifjúságot eleve a szakoktatási intézményekbe tereljék.

E célból a tanfelügyelőknek ellenőrizni kellett, hogy a tanító megfelelő propagandát fejt-e ki, a gyerekek illetve sokkal inkább a szülők körében annak érdekében, hogy a gyerekük gyakorlati pályára menjen. Erre a munkára valóban erősen ösztönözni kellett a tanítókat.

A tanítók zöme maga is gimnáziumba járatta gyermekét, ezért mindenféle áldozatot vállalva, s kockáztatva az elhelyezkedés nehézségeit. A tanítóegyesületek garanciákat követeltek arra, hogy a tizenéves gyerekekkel rendelkező kollégáikat gimnáziummal ellátott városokba helyezik át. A tanítóság maga is az általános klasszikus műveltség minél magasabb szintjét tekintette eszményinek, a gimnáziumra épített tanítóképzést szorgalmazta. A nagy arányban egyházi kézben lévő tanítóképzőkből kikerülő új tanító nemzedékeket sem hatotta át a gazdasági pályák értékének tudata. (4)

A gazdasági pályákra agitálni, szakiskolákat ajánlani tehát nemcsak a családok meglátogatásával járó plusz munka miatt volt a tanítók jelentős részének kellemetlen teher, hanem azért is, mert a szülők rákérdeztek: "és a tanító úr, miért adta gyermekét gimnáziumba". (5) Annak kimondása pedig, hogy a gimnáziumhoz "okosabbnak kellene lennie" gyerekének, rendkívüli feszültséget jelenthetett, s kihívta a tanító ellen a lakosság haragját. S ez egészen közvetlenül is árthatott a falusi vagy kisvárosi tanítónak. (6)

A közvetlen tanítói agitáción túl a minisztérium több

kísérletet tett a gyakorlati pályák felé való irányításra.

Ellenőrzése alá vonta az ipari szakoktatás nagy részét, a mezőgazdasági szakoktatást, hogy ellenőrizhesse, egységes nemzetnevelési rendszerbe illeszthesse ezeket az iskolafajokat.

Az iskolafajok népszerűsítése kedvéért ellentmondásos erőfeszítéseket tett a legkülönbözőbb iskolatípusok egyenjogusítására, gondoljunk csak az 1938-as reformra, annak felemásságára. A szakoktatási középiskolák érettségije éppen a legrangosabb egyetemre, a Pázmányra nem képesített.

Az egyenjogusítási törekvések talán legfontosabb központi dokumentuma a választásokkal kapcsolatban kiadott rendelkezés, hiszen az új választói törvény is előnyben részesítette a magasabb iskolai végzettséget.

A minisztérium döntése egyértelműen előírta, mi felel meg középiskolai végzettségnek a választójog aspektusából.(7)

A tananyag legkülönbözőbb pontjain helyet biztosítottak a gazdasági szféra, a gyakorlati élet követelményeinek, ez azonban az elemi iskolában sokkal inkább a továbbtanulni nem akarók boldogulását segítette, mintsem a továbbtanulás irányát befolyásolta volna.(8)

A szelekciós szempont készítette arra a kormányzatot, hogy elsősorban a polgári iskolát fejlessze. A polgári iskola képes volt arra, hogy a középiskola általános műveltség adó funkciójából valamennyit átmentsen s egyben alkalmas volt arra, hogy a gazdasági életben való részvételre is felkészítse tanulóit. Azaz: megfelelt az ideológus csoportok követeléseinek egy "nemzeti" műveltségstenderd és ideológia rendszer lefelé való

terjesztésében és megfelelt a felfelé törekvő rétegek félig praktikus félig az úriság látszatát hajszoló ambícióinak.(9)

A polgári iskola tanárai pedagógiailag "haladóbb szelleműek" voltak, mint a középiskoláé, erősebben érvényesült körükben a reformpedagógia hatása, könnyebben rávehetők voltak a "nem oktatni, hanem nevelni" pedagógiai koncepció befogadására.(10)

Másfelől a polgári iskolai tanárok szaktudományi elkötelezettsége gyengébb, mint a gimnáziumi tanároké, érvényesülésüknek egyetlen útja a pedagógiai - iskolafelügyeleti - közoktatáspolitikai körök elismerése. Kevésbé kötődnek mindenféle, autonómiával rendelkező konzervatív vagy liberális tudományos körökhöz, politikailag és iskolafelügyeleti szempontokból egyaránt megbízhatóbbak.(11)

Ennek a tanári testületnek eleve egészen más a szelleme, mint a középiskoláé, például az óravázlatok kötelező készítésében a polgári iskolai tanárok elsősorban segítséget látnak, míg a középiskolai tanárok a tanítás szabadságának korlátozását.(12)

A legnagyobb vita a túlterhelés körül alakult ki. Az egyes tárgyak leépítése, óraszámuk csökkentése elemi érdekeiben sértette a középiskola tanárainak megfelelő csoportjait. A református tanáregyesület vezetése, (s a tiszántúli tanügyigazgatás) például egyértelműen a görög s latintanítás elkötelezettje volt, ezért a görög fenntartása mellett exponálta magát. A túlterhelés csökkentésének is egyik lehetséges, de konfliktusokban egyáltalán nem szegény útja a szelekció volt, a másik út pedig az egyes tárgyak óraszámának csökkentése. (13)

A tanáregyesületeket az aggasztotta, hogy a szelekció szembeállítja az iskolát a családdal. Progresszív tandíjat kellene kiróni a gyengébb tanulóra - javasolták inkább. Másrészt a szelekció hibája, hogy nem az alkalmasság hanem az ismeretanyag a döntő. Az akadémiai- tudományos érdekcsoport úgy vélte: iskolapszichológusokat kellene alkalmazni, a pályaválasztási tanácsadás bevezetendő, négy évenként legyen kötelező a lélektani, alkalmassági és képességi vizsgálat-melyen a szelektálást a tanuló lelki alkatára alapítanák. (14) E konzervatív csoport szerint a természetes pályaválasztás (azaz a szülőktől örökölt pálya) a legjobb, a magasabb pályákhoz speciális rátermettség kell, ennek megállapítása a gyermeklélektani intézetek feladata - az iskola és ez döntsön. A tehetségek felkutatására és külön nevelésére irányuló újabb mozgalmat természetellenesnek tartották.

A tanügyi apparátus egyik katolikus vezetője arra mutatott rá, hogy sok szülő katolikussága miatt küldte gimnáziumba gyermekét szakiskola helyett, mert abból nincs felekezeti. A gyengébb diákok szelekciós átirányítása céljából ugyanaz a rend tartson fenn szakiskolát - szorgalmazta. Ugyanakkor ehhez a legfelsőbb szintű politikai támogatás hiányzott. (15)

A budapesti piarista gimnázium igazgatója szerint - túlzásba vitt a felügyelet, a szelekciót nem tudja a középiskola elvégezni, ha új iskolatípusok nem állíttatnak be.

A már középiskolás koru ifjúság távol tartására illetve még érettségi előtti eltávolítására több ut is kínálkozott.

Legegyszerűbbnek nyilvánvalóan az tűnt, hogy az

osztálylétszámot korlátozza a minisztérium. Ezt támogatta számos tanári érdekvédelmi szervezet, a tanárok és tanítók munkájának megkönnyítése kedvéért, szorgalmazták ezt a hagyományos és reformpedagógiai szakkörök egyaránt, s a kisebb osztálylétszám követelése egybevágott az oktatás helyett a nevelésre koncentráló kulturpolitikai törekvésekkel is.(16)

Külön támogatást jelentett a pedagógiai szférán kívülről elinduló akció a népegészségügyi mozgalom és az azt felkaroló szociálpolitika. Az érdekelt orvosi körök és befolyásukra a Belügyminisztérium egyaránt úgy foglalt állást, hogy magas osztálylétszám mellett a kollektív egészségvédelmet biztosítani szinte lehetetlen.(17)

A fajvédelem- népegészségvédelem általános ideológiai szféráján túl ez a HM sérelmét is jelentette - a HM túlzottnak találta az egészségi okokból felmentést kérő érettségizettek számát.(18)

Ugyanakkor - a pedagógiai körök és lényegében valamennyi kormányzati tényező egyértéke ellenére - a kisebb osztály létszámok megvalósítása szinte lehetetlen volt. A társadalom igen széles körei sérelmesnek tekintették a továbbtanulási lehetőség szűkülését. Az alacsonyabb osztálylétszám erősen sértette a hagyományos érdekérvényesítési lehetőségekkel rendelkező középrétegeket - ezek mindig elérték a helyi iskola igazgatójánál, hogy gyermekeiket az iskolákba mégiscsak felvegyék.

Ugyanakkor a tehetségesnek tartott parasztyerekek felvételét szorgalmazták a rendkívül széles országos befolyással rendelkező népiesek, a tehetségkutató és mentést felvállaló protestáns egyház, tehát nemhogy

csökkent volna a gimnáziumi helyre pályázók száma, hanem nőtt. A maximális osztálylétszámot a lányoknál 45-ben állapították meg, ezt helyileg - indokolt esetben 5 fővel növelni lehetett.(19)

Az 50-60 fős osztálylétszámok kettéosztásával a tanári munkaalkalmak száma növelhető lenne - érvelt a tanáregyesület is.(20)

A tanítóképzős-reformpedagógiai csoport szorgalmazta a maximált negyven fős osztálylétszámot.

A régi rendtartás maximálta az osztálylétszámot és előírta hogy 1934/35-re csökkenjen le az 40-re. Ez a fent felsorolt okokból nem következett be, az 1938-as rendtartásban már nem szerepelt számadat.

Az osztálylétszámok érdemi csökkentését már csak azért sem lehetett elérni, mert amint újabb és újabb társadalmi csoportok jelentkeztek az elemi iskola felső osztályaiba illetve a polgáriba, a normatív különbség fenntartása annál több kispolgárt készítetett arra, hogy gyermekét gimnáziumba küldje. Ráadásul éppen a harmincas évek elején ért gimnazista korba az a nagyobb lélekszámú nemzedék, amelyik a háboru utáni demográfiai fellendülés során született, s a következő nemzedékeknél sem volt várható a demográfiai nyomás csökkenése, hiszen a bethleni konszolidáció, a keresztény középosztály anyagi - társadalmi konszolidálódása még a huszas évek közepén is nagyobb arányú gyerekvállalásra ösztönöztek.(21)

Amikorra pedig a demográfiai nyomás csökkent volna, a visszacsatolások eufóriája, az új területeken való elhelyezkedés esélye, azokat a társadalmi csoportokat is a gimnázium választására készítették, melyeket a huszas-

harmincas évek tisztviselői munkanélkülisége ettől visszariasztott volna. A kialakuló háborús helyzet is - a bármilyen gyengén is letett érettségiből automatikusan következő katonai kiváltságok miatt - a gimnázium választására ösztönzött. /Az ugyanilyen kiváltságot adó ipari és mezőgazdasági intézmények számos városban még egyáltalán nem léteztek, a felsőkereskedelmi szellemisége a kistisztviselők jelentős részének idegen volt, a tanítóképzés presztízse éppen az odaáramló egészen szegény gyerekek miatt erősen lecsökkent. / (22)

Az érettségizők számának csökkentésére a következő kínálkozó lehetőség a folyamatos szelekció volt, azaz az "cda nem való" tanulók eltávolítása a középiskolából. Ennek ellenőrzése illetve szorgalmazása egyértelműen a tanügyigazgatás feladata lett, hiszen a tanárok és igazgatók nem szívesen kerültek szembe a tanulók szüleivel akik a társadalmi, gazdasági vagy politikai életben bosszút állhattak ezért. (23)

Az iskolalátogató megállapította, hogy az alsóbb osztályokból hány tanuló jutott a felsőbb osztályokba. A kemény szelekciót szorgalmazó belső rendelet végrehajtását az iskolalátogató elég hatékonyan ellenőrizni tudta, így megnőtt a felsőbb osztályba nem bocsájtható diákok száma. (24)

Gyakran előfordult azonban, - minthogy a társadalom értékrendjében mind a "négy gimnáziumot végzett", mind a "hat gimnáziumot végzett" kifejezések valós tartalommal rendelkeztek, alacsonyabb tisztviselői pozíciókat ehhez kötöttek - hogy a gimnáziumi tanulmányok folytatására alkalmatlannak bizonyult diákok legalább azt az egy osztályt

- általában a negyediket vagy a hatodikat - szerették volna befejezni és arról bizonyítványt kapni.(25)

A kérvények és háborgások formájában jelentkező társadalmi nyomás hatására VKM rendeletet adott ki. Eszerint a tankerületi főigazgató vagy az illetékes egyházi főhatóság engedélyt adhatott arra, hogy - a továbbtanulást tiltó záradékkal - az adott osztályról szóló oklevelet a diáknak kiadják.(27)

A magántanulók leépítése volt a következő lehetséges csökkentési mód - ezzel a tanügyigazgatási gépezet egyet is értett, hiszen a magántanulók önképzése illetve a magántanítás gyakorlatilag ellenőrizhetetlen volt. Ezért amikor az államtitkár magántanulók vizsgáztatásának megszorítását javasolja, a tankerületi főigazgatóságok lelkesen egyetértettek, sőt hamarosan Kemenes budapestkörnyéki tankerületi főigazgató kezdeményezte az egyházi gimnáziumi magánvizsgálatok megakadályozását. (28)

A feltételek szigorodása következtében a magánvizsgálatok egyre nehezebbek és feltételeik egyre kevésebbek lettek. Az iskolalátogatók egyre szigorúbban ellenőrizték, hogy a helyi erőviszonyok által befolyásolt igazgatók mennyire könnyítik meg a magánvizsgálatokra bocsájtott tanulók levizsgálását.(29)

A feltételek szigorodásának jele, hogy többen már meg sem próbálták a magánvizsgákat letenni, hanem hamis papírokat próbáltak, - lopott gimnáziumi pecsétetekkel - előállítani, hogy egyáltalán az érettségiig eljussanak.(30)

A minisztérium a szelekció gondolatától áthatva, még az utóvizsgák lehetőségét is korlátozni szeretne volna, egy tankerületi főigazgatónak kellett figyelmeztetni az

államtitkárt, hogy ez kimondottan a gimnáziumi törvénybe ütközik.(31)

Az osztályismétlésre utasított tanulók kedvét az osztály tényleges megismétlésétől úgy akarta elvenni a minisztérium, hogy - az új tantervre hivatkozva - az összes megelőző év anyagából különbözeti vizsgálatot kellett tenniök.(32)

Miközben a gimnáziumi tanulmányokra alkalmatlan tanulók eltávolítását ennyire szorgalmazták, új veszély jelentkezett. Egy-egy gimnáziumból elbocsájtott tanuló más gimnáziumban próbálta folytatni tanulmányait, más középfoku iskolák tanulói pedig megpróbálták gimnáziumba átkerülni.

Az iskolalátogatók megvizsgálták, hogy hány tanuló jött más iskolából, ezekhez gyakran külön ellenőrző kérdéseket intéztek. Ha a felsőbb osztályok tanulói közül 20 %-nál több volt az, aki máshonnan jött, az iskolalátogató az igazgatót kérdőre vonta a minősítésben - illetve szöveges értékelésben minden alkalommal jelentette az igazgatói szigor hiányát, rosszabb esetben a társadalompolitikai célokkal való azonosulás hiányát.(33)

A polgári iskolákból és középfoku szakiskolákból oly sokan kíséreltek meg átlépni a gimnáziumba és leánygimnáziumba, hogy az ismét a gimnáziumban érettségizettek túltermelésének veszélyét idézte fel. Ennek megakadályozására a minisztérium elrendelte, hogy ezentúl a polgári iskolák I-IV. osztályából a gimnázium megfelelő magasabb osztályába csak az a tanuló léphet át, aki a polgári iskola legalább két legutóbbi osztályát jeles vagy jó eredménnyel végezte, és a két iskola különbözetéből sikeres különbözeti magán-vizsgálatot tett. A középiskolák felső osztályaitól még inkább távol akarták tartani a tanulókat,

ezért innen csak az léphetett át aki a becélzott osztályt megelőző összes osztály gimnáziumi tantervi anyagából magánvizsgálatot tett.(34)

A szabályszerű koron túllévők részére a különbözeti vizsgálatok engedélyezését - a helyileg befolyásolható igazgató, illetve attól távol lévő, és a döntéselőkészítőknek teljesen kiszolgáltatott VKM helyett - a tankerületi főigazgató kezébe adták.(35)

Egy 1936-os rendelet azon paragrafusa, hogy a leányok fiú- középiskolába semmiképpen nem vehetők fel, ha a községben polgári leányiskola van - olyan tiltakozást váltott ki, hogy a VKM visszakozott.(36)

Az akadályokat sikeresen vett tanulók, ha nehezen is, de eljutottak az érettségiig. 1934 után azonban ez az érettségi egyetemi tanulmányokra már nem képesített, pontosabban csak egy külön erre a célra rendszeresített záradékkal együtt. A záradék bevezetésének természetesen volt politikai tartalma is, a lényege azonban a szelekció volt, mégpedig a tanügyigazgatás által minden korábbi fázisnál jobban ellenőrizhető szelekció.

Némelyik tanár - nem érzékelve a szelekció "nagy nemzeti jelentőségét", engedve a helyi erők nyomásának - érettségin túlzott engedékenységet mutatott, túl egyszerű matematikai feladatokat adott stb. Ilyen esetben néha maga az igazgató avatkozott be, már csak azért is, hogy az érettségi biztos jelenthesse, milyen jól megfelel ő a feladatának.(37)

A rossz tanulók eltávolítására vonatkozó rendelkezés-halmaz hatékonyságát jelzi, hogy az 1930/31-es tanévben 6350 tanuló első ízben, 840 többször jelentkezett középiskolai érettségire, ebből sikeres vizsgát tett 6184 -

s ebből 3229-en elégségesen. 1939/40-ben 7914 jelentkezett először, 910 többször, 7544 volt sikeres és ebből még mindig 3789 lett elégséges, tehát alig 1-2 %-nyit sikerült kiszorítani.(38)

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy oktatáspolitikai eszközökkel nem lehetett eltorlaszolni a gimnáziumba igyekvők, az érettségizni szándékozók útját. A tanári szakma egységes érdeke volt ugyan a színvonal fenntartása - a konkrét tanárnak a maga konkrét helyén viszont az volt a fontos, hogy ne kerüljön konfliktusba a kiselejtezésre váró tanuló szüleivel. A tanügyigazgatásnak az érdeke volt ugyan szelekció erőltetése, ugyanakkor viszont abban a sajátos alkuban, amely az új típusú politikai értékeket teljesítményként elismerő tanügyigazgatás és az iskola konzervatív szakmai vezetése között zajlott, nem érvényesíthették korlátlanul elképzeléseiket. A szülők összességének az érdeke a magasabb színvonal, alacsonyabb osztálylétszámok lettek volna, konkrétan viszont ezért senkinek nem érte meg a konfliktusokat felvállalni.

Igy következett be az a tragikus helyzet, hogy a tanári rend, a tanügyigazgatás és a szülők nagyrésze is érdekeltté vált abban, hogy oktatáspolitikán kívüli eszközökkel számolják fel a gimnázium tulzsuffoltságát: olyan társadalmi viszonyok megteremtésével, amely a kereskedelmi- ipari szférát is vonzóvá teszi a konkurenciától rettegő keresztény iparosok, altisztek stb előtt, , ösztönözve a szakiskolák választására, olyan viszonyok teremtésével, mely a nem keresztény kispolgárságot sőt értelmiséget is arra készíteti, majd kényszeríti, hogy ne középiskolába járassa gyermekét: a zsidótörvényekkel.

A diákok ösztönzésének és tehetségvédelmének kontrollja

A jobb tanulóknak és a szegénysorsuaknak járó hagyományos tandíjmentességen kívül - amelynek odaitélését természetesen jelentősen befolyásolta a diákok új típusu minősítése - az apparátus olyan formákat is keresett, ahol közvetlenül támogathatók egyes diákokat vagy diákcsoportokat, kifejezésre juttatva ezzel saját preferenciarendszerét. Rendkívül nagy jelentőségű volt ebből a szempontból a 9000/1937 eln. számú rendelet, amely a Horthy Miklós ösztöndíjalap szervezetét határozta meg.

Az alap ügyintézését egy olyan bizottság irányította, melynek élén a VKM egyik államtitkára állott - s nem az adminisztratív hanem a politikai /Tasnádi/.(1)

A 300000 pengővel induló, folyamatos költségvetési támogatásra és adományokra egyaránt számító alap a szegénysorsu, jeles tehetségű, kiváló előmenetelű és jó magaviseletű magyar ifjakat ösztöndíjjal támogatta. Az egyetemi hallgatókat ezenfelül ruha és könyvsegéllyel támogatta.

Az általános feltételek jelentős újdonsága, hogy nem feltétlenül az általános jeles előmenetelt követelte meg, hanem lehetőséget biztosított arra is, hogy az "egyes tantárgyakban illetőleg tárgycsoportokban az átlagon jóval felülemelkedő" diákokat is jutalmazzanak.

A kritériumok között természetesen szerepelt, hogy "magatartása mind erkölcsi, mind nemzethűségi, mind pedig fegyelmi szempontból kifogástalan" legyen. /Ez visszamenőleg értelmet ad az átlagba be nem számítható jegyeknek./

A társadalompolitikai preferenciarendszer szerint előnyben részesültek az ösztöndíj adományozásakor az állami iskolák tanulói -mert a VKM célja egyrészt az állami oktatás tekintélyének s befolyásának növelése, másrészt olyan értelmiség kinevelése, amely az állami iskolákból jött és az állam korszerű szempontjai alapján képes az új magyar társadalmat és politikai rendszert szolgálni; a hagyományos értékrend szerint a hadiárvánok, a hadirokkantak, vitézek, tűzharcosok gyerekei. Az első két csoport a nyilvánvaló ideológiai okokból a második két csoport viszont az új rendszer tömegbázisának megerősítése céljából élvez előnyt.

Teljes újdonságként az őstermelők és kisiparos szülők kiváló képességű és kimagasló tehetségű gyerekei is a preferálandók közé kerültek. Megszűnt tehát a hagyományos középrétegek kizárólagosan preferált helyzete /Olyannyira, hogy külön paragrafus szögezte le: a köztisztviselői - vagy más már létező - ösztöndíj és a Horthy-ösztöndíj kizárják egymást./ Előtérbe került az "új szövetségi politika" szellemében a parasztság kiváló gyermekeinek felemelése, abból a középosztály felfrissítése. A városi rétegek közül a kisiparosságot helyezték előtérbe, egyrészt, mert - a munkásokkal szemben - mint kistulajdonosi réteg politikailag megbízhatóbb; másrészt mert a kiskereskedők igen jelentős százalékaival szemben - keresztény; harmadrészt - kevésbé fertőződött a liberalizmussal...(2)

Az iskolatípusok egyenlősítésének szellemében a pénzelosztásnál az első blokkba a középiskolák és a középfoku szakiskolák tanulói együtt kerülnek, ők akár egyetemi továbbtanulásuk idejére is élvezhetik az ösztöndíjat, ha nem volt valamilyen ok annak elvesztésére.

/Hasonlóan az egyetemi hallgatók is végig élvezhették a jövedelmet, az egyetemet végzett díjtalan tudományos munkatárs pedig 3 évi ösztöndíjat kaphatott./ (3)

A rendszer nagy előnye, hogy az automatikus megújítás lehetőségének felcsillantásával elérte, hogy a diákok gondosan ügyeljenek, nehogy bármi őket akár a tanulástól, akár a "nemzethűségileg -erkölcsileg kifogástalanok" táborától elvonja...

A középiskolások tekintetében a döntéselőkészítő fórum a tankerületi főigazgató volt, a különböző középiskolákból beérkezett kéréseket és javaslatokat ő továbbította a kultuszminisztériumba, ő javasolta az ösztöndíj megadását és elvonását egyaránt. (4)

A befolyás érvényesítésének szigorúan hivatalos hierarchikus útját védte, hogy az állások betöltésében már vizsgált protekció- tilalom itt még súlyosabb szankciókkal párosult - a folyamodót azonnal elutasították és két éven belül újabb pályázatra nem volt bocsátható... (5)

A negyvenes években minden gimnáziumi tanulótól megemelt összegű pótvizsgadíjakat szedtek, hogy azt a Horthy-alapon kersztül szegény gyerekek tehetségvédelmére áramoltassák át.

A huszas évek tehetségvédelmi tevékenységét mindenekelőtt a reformpedagógusok /Nagy Lászlóék/ szervezték, leginkább a keresztényszocialista politikai erők támogatásával és jelentős részben az értelmiségre koncentráló Klebelsberg ellenében. A keresztényszocialisták szakmai háttérét elsősorban a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium, tehát a népiskolai- pszichológiai lobby jelentette.

A harmincas években a vezetőkiválasztás módja került

előtérbe. A népiek egyrésze - elsősorban Zilahy köre - un. kitűnőek iskolájára gondolt, a polgári progressziót képviselő Kiss Árpád viszont felismerte, hogy csak magának a középiskolának az átszervezésével oldható meg a feladat.

A középiskola általános demokratizálása nélkül a protestánsok indítottak néhány akciót tehetséges szegénygyerekek kiválasztására és ingyenes oktatására. 1941-42-re kormányzati döntés született arról, hogy nem hagyhatják a kiválasztást nem állami kézben, ezért úgy döntöttek, hogy 600 gyereket gimnáziumi taníttatásra az állam - azaz a tanügyigazgatás - fog kiválasztani és ebből 90-et a református gimnáziumokba fognak irányítani.

A katolikusok a parasztyerekek iskoláztatását inkább a tanítóképzőkön keresztül oldották meg.

A "kitűnőek iskolája" gondolatrendszerében is a kiválasztás mechanizmusát és ideológiáját tartjuk leginkább döntőnek / Az Új Európa Magyarországon szükséges vezető elit megteremtése ill. törzssökös magyarság stb., a hallgatókkal szembeni legfontosabb követelmény, hogy magyarok legyenek, a diákok szigorú katonai fegyelem alatt állanak. / Nem véletlen: a kitűnőek iskolája elsősorban a jogászképzés háttéréül szolgált volna, pontosan a hatalmi pozíciók hosszú távu megszerzése érdekében...(6)

Ha e két folyamatot az új típusú szelekciót és az új típusú ösztönzést összevetjük, csak megerősödhet az, amit a pénzügyi restrikción ürügyén bevezetett intézkedések taglalásánál ismertettünk: a keresztény középosztály társadalmi kivételezettsége megszűnik, és átadja a helyét a keresztény középosztály és mindenekelőtt az apparátus történelmi távú megmentéséhez szükséges politikai-ideológiai

értékeket követő csoportokkal szembeni kivételezési rendszernek. A népi tehetségek védelme alapvetően innen és az előző fejezetben jelzett új koalíción keresztül értelmezhető.

Nem az a tét, hogy fel kell emelni a parasztságot-hanem hogy az objektíve megért felemelkedési folyamatot ki és hogyan csatornázza be. Azaz: ki válassza ki a felemelkedni készeket, milyen ideológiával és ki lássa el őket, s hogyan illeszkedjenek be a társadalmi munkamegosztásba. A mobilitásvezérlő erők elérték, hogy az új népi értelmiséget távol sikerült tartaniuk - nagy tömegeiben - a tradicionális magyar baloldaltól, a liberális vagy a szociáldemokrata eszméktől, ugyanakkor nem sikerült immunná tenni a magyar értelmiség nagy tömegeit a faji gondolat vagy a szélsőséges antidemokratikus nacionalizmus ellen sem.

Mindez azt jelzi, hogy jelenlegi ideológiatörténeti tudásunk túl "puha" ahhoz, hogy a népi mozgalom pontos hatásrendszerét felmérjük, nem beszélve arról, hogy ehhez kifejezetten "ideológiamentes" történetpszociológiai kutatásokra is szükségünk volna, s ez már egy másik munka tárgya lenne.

Majdani kutatásunk fő kérdései a következők lennének: 1/a parasztság mobilizációjában milyen szerepet játszottak az egyes tudatos tényezők (értéksemlegesen kezelve, hogy kormányzati vagy ellenzéki tényezőkről van-e szó) 2/a paraszti mobilizáció eredményei a tényleges értelmiségi munkamegosztásban, pozícióelosztásban hogyan tükröződnek 3/ az új értelmiség politikai ideológiai értékválasztásai - különösen 1938 és 1957 között - mennyiben függtek az ő

mobilizációjukat csatornázó erőktől.

Az oktatás expanziója, felekezeti kérdés, zsidókérdés

A kiválasztási rendszer harmadik eleme: az oktatás expanziójának irányítása és "a felekezeti arányosság". Ennek megértéséhez számszerűen kell megvizsgálnunk e tekintetben a viszonyokat. Az alábbi elemzés nem pótolja azt a vizsgálatot, melyet egy következő munkánkban kívánunk elvégezni, hogy az egyes iskolatípusok mely rétegekből rekrutáltak hallgatóságukat, illetve, hogy az egyes rétegeknek milyen az iskoláztatási stratégiája.

A katolikusok 1930-ban az ország lakosságának 65, a görög-katolikusokkal együtt pedig 67 %-át tették ki s arányuk növekedőben volt. A két nagy protestáns egyház 21 és 6%-os arányszámával már a fogyás állapotában van, az izraeliták aránya pedig 1920 óta 5,9%-ról 5,1%-ra csökkent, ami majd harmincezres abszolútszám csökkenést is jelent.

Az évtized során az elemi mindennapi iskolákban a római katolikus gyerekek száma stabilan 67-68% a görög katolikusoké 2-3% a reformátusoké 20-21 % azaz még az ő arányuk is nő - az evangélikusoké viszont 6%-on stagnál a zsidók aránya 2,8%-ról 2,4-re csökken jól bizonyítva: a városi, magasabb végzettségű zsidóság is - a többi művelt és városi réteghez hasonlóan - csökkenő gyerekszámu.

Az iparostanonciskolában a keresztény felekezetek aránya nagyjából megegyező, s mindegyik aránya emelkedik néhány töredékszázalékot az évtized végére. Egyedül a zsidóság, mint jellegzetes városi népesség van jelen kétésfélszeres arányban. Arányuk a tanoncok között erősen csökken 6,7%-ról

5%-ra. A tanonclétszám egyébként erősen ingadozik 1928-ban 73, 1930-ban 56, 1935-ben 50 1938-ban 60 ezer tanonc van. A kereskedőtanoncok között viszont a katolikusok és reformátusok aránya alacsony 56 ill 14 százalék, az evangélikusoké számarányuknak megfelelő, a zsidóké pedig 22 %. A jobbratolódó iparpolitika, az ipartestületek nyomása elől a zsidóság az iparból a kereskedelem felé menekül, majd a zsidótörvények hatására ismét elindul vissza az iparba, olyan szakmákba, ahol a zsidók aránya alacsony. A negyvenes években tömeges a lefelé irányuló mobilitás.

A polgárikban az egyes felekezetek urbanizáltsági foka mentén 66-67% katolikus, 16-17,5 reformátust, 5% evangélikust és 10-9%-nyi izraelitát találunk, többé kevésbé stabilan, illetve a demográfiai görbe mentén süllyedő zsidó arányszámmal. Az évtized során 79-ről 94 ezerre nőtt a polgárisok száma.

A képzőintézetekre a katolikusok erőteljes részvétele /72 %/ a reformátusok szerényebb /16-17%/és az evangélikusok arányos 6% részvétele jellemző, az evangélikusok csökkenése a reformátusok nyereségeként jelenik meg. A zsidóság reprezentáltsági szintje sajátos módon nem a réteg magas kvalifikációjához, hanem a zsidó elemi iskolások számához arányos 2,6 ill 2,3 százalék, mintegy a zsidó iskolák tanítói karának újratermeléséhez elegendő tanítót képeznek. A teljes létszám 8-10 ezer között ingadozik.

A következő négy-négy százalékszám a katolikusok, reformátusok, evangélikusok, izraeliták 1930-as és 1938-as /még a zsidótörvény előtti/ arányait jelzi, kerekítve.

A gimnáziumokban a 61-23-6-8 %-os arány 60-23-7-7 %-ra változik, a reálgimnáziumokban viszont a 60-16-7-14 %

61-17-6-14%-ra. A reáliskolákban ugyanez 59-14-7-19% illetve 58-14-6-20%. Minél "reálisabb" egy iskolafaj annál magasabb benne az izraeliták aránya: ez közismert. A reálgimnázium felé való tendálás -amit a neveléstörténeti szakirodalom objektív igényként tételez -felekezettől függetlenül kevésbé figyelhető meg, a gimnáziumban 14-ről 15 ezerre, a reálgimnáziumban 29-ről 32 ezerre nő a tanulólétszám, a reáliskolában viszont 8-ről 7 ezerre csökken az. A leánykollégium - az 1934-es törvénnyel megszűnő iskolatípus elsősorban az evangélikus lányok /magyarán urbanizálódott keresztény polgárcsaládok lányai/ iskolájának számított a hallgatók felét evangélikus lányok tették ki, ez 231 fős létszámot jelentett, kétharmadannyit, mint az evangélikus tanítónőjelöltek, s majd kétszerannyit, mint az evangélikus felsőkereskedelmi lányok száma.

A felsőkereskedelmikben az 58-14-5-21 százalékos számsorról 61-13-5-20%-ra változik a felekezetek aránya, azaz a zsidóság egészen enyhén visszaszorul a katolikusok javára. A leányfelsőkereskedelmisek száma gyorsabban nőtt, mint a fiufelsőkereskedelmiseké, de a zsidóság tartotta pozícióit. Ez az iskolatípus a városi kispolgárságnak-értelmiségnek felelt meg leginkább, a magántisztviselőréteg újratermeléséhez. A teljes növekedés egyébként: 10-ről 12 ezerre. Az idők folyamán intenzíven 449-ről 806-ra nőtt a felsőmezőgazdasági iskolások száma, vallási arányuk: 58-23-16-2 illetve 65-17-13-4 azaz a zsidók aránya 2,4-ről 3,6%-ra nőtt/nincs növekedés sőt csökkenés van, ha 1928-hoz viszonyítunk amikor a zsidók aránya 5,3 %/ A gazdasági szakiskolákban az 59-25-7-4%-os arány 64-24-7-3%-ra változott: a zsidóság kiszorítása határozottá vált. Az iskolatípus relatíve

erősen fejlődik, mert 1,8 ezres hallgatólétszáma 2,8 ezerre nő. Az ipari szakiskolák 70-16-6-7-es aránya 68-16-6-8-ra változik, objektíve 4,9-ről 5,4 ezerre./Egyéb szakiskolák hallgatóinak felekezeti aránya 62-16-5-14-ről 64-15-8-10-re változik, s egyedül itt van abszolút szám csökkenés 3,2 ezerről 2,4 ezerre./

Tekintettel azonban arra, hogy egyes iskolatípusok jellegzetes városi iskolatípusok, az izraelita népesség felülreprezentáltságának mértékét -mivel a 445 ezer zsidóból 324 ezer városokban élt nem az országos 5%-os, hanem a városokra jellemző 11 százalékos arányhoz kell mérnünk. (A többi felekezetnél nincsen ilyen radikális eltérés.)

Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk az izraeliták jelentősen felülreprezentáltak a kereskedőtanonciskolákban, a reáliskolákban, a leányközépiskolákban, a felsőkereskedelmiben. Enyhe felülreprezentáltságról beszélhetünk a reálgimnáziumokban. Arányának megfelelő a zsidóság részvétele a polgári iskolában a gimnáziumban, a leánykollégiumokban, kifejezetten alulreprezentált a tanítóképzőben, az iparostanonciskolában sőt a szakiskolákban is. Tovább módosul ez az arány, ha az értelmiséghez viszonyítjuk az izraeliták számát. Ez esetben tudniillik-feltételezve, hogy minden értelmiségi középfoku iskolába járattja gyermekét- csak ott beszélhetünk felülreprezentáltságról, ahol az izraelita tanulók aránya a 22,1%-ot meghaladja /ennyi ugyanis az értelmiségen belül a zsidók aránya 1930-ban/

Összehasonlíthatjuk ezeket az adatokat az izraelita népesség kiemelkedő iskolai végzettségével is- hiszen mindenki minimum arra törekszik, hogy gyerekeit ugyanarra a

szintre eljuttassa ahova ő eljutott. Nos: a 12 évesnél idősebb zsidók 48%-a végezte el a középiskolának legalább négy osztályát, miközben az országos átlag 12,6% s a 15 évesnél idősebb zsidók 21,4 százaléka végzett hat osztályt ezen belül 18,1 nyolc osztályt s ugyanezek az adatok országos viszonylatban csak 5,7 illetve 4,4 %.

A zsidó lakosság felülreprezentáltságáról - nagyobb felülreprezentáltságról, mint ami a műveltségi vagy foglalkozási viszonyokból következik semelyik iskolatípusban nincsen szó. Arról van inkább szó, hogy az értelmiség belső arányai a szabad piac törvényei szerint gyakorlatilag részben változatlanok maradnának - az igazi értelmiségi pozíciók szempontjából újratermelődne az eredeti képlet, a félértelmiségi - pl tanítói - állások vonatkozásában viszont alacsonyabb helyzetű rétegek lépnének be ezekre a pozíciókra....

Az értelmiségi arányok újratermelődése helyett kívánták az uralkodó körök gyermekeiket a szabad szférában elhelyezni. A numerus clausus az egyetemeken nem a 95%-nyi keresztény lakosság érdekeit szolgálta az 5%-nyi zsidósággal szemben, hanem a 210 ezer keresztény értelmiségi család védelmét a 60 ezer zsidó értelmiségi családdal szemben, vagy egy másik lehetséges számítást végezve a rekrutációs bázis megállapításához: a 277 ezer minimum hat középiskolát végzett keresztény érdekeit 78 ezer hasonló végzettségű zsidóval szemben. A felekezeti alapu numerus clausus a kétféle számítás után is azonos arányokat mutató elit 77-78%-a számára kívánta garantálni az egyetemi férőhelyek 95%-át. A faji törvények további - itt most pontosan meg nem becsülhető százalékokat vágnak le az elit többségéből,

miközben a hetven százalék alá olvadó többség számára 1944-ben már az egyetemi férőhelyek száz százalékát biztosítják.

A kiszorítás tudata már a zsidótörvények előtt, 1934-ben olyan erős, hogy a jelzett 22-23%-nyi zsidó elit sem küldi a várható arányban az egyetemekre gyermekeit, még a jelentkezésig sem engedve őket. A jogi karra jelentkezők 5,5%-a, az orvosira jelentkezők 28,5%-a, a bölcsészkarra jelentkezők 10,7%-a, a gyógyszerészetre jelentkezők 24%-a, a közgazdasági karra jelentkezők 20%-a, a műegyetemre jelentkezők 22,8%-a volt zsidó. Míg a harmincas évek elején jóval tíz százalék fölött van a zsidó hallgatók aránya s ez még 1934 őszén is 11%, a csökkenés folyamatos, s 1939 őszére a zsidók aránya 3,47%-ra szorul vissza, pedig ebben benne vannak a zsidótörvény előtti években beiratkozott hallgatók is! A zsidók arányának radikális leszorítását tehát nem a külső erők kényszerítették a magyar oktatásügyre: az informális numerus clausus a magyar tanügyigazgatás és egyetemi apparátus már a harmincas évek közepétől működtette azt.

Az uralkodó elit ilyen módon mintegy megmásfélszereződött egyetemi férőhelytömegéből már könnyedén lehetett néhány százalékot fölálldozni a "mobilitásvezérlés" oltárán azaz be lehetett engedni - igen szerény számban - parasztgyerekeket is.

Némileg szélesebb társadalmi alapokon, de a középfokú iskolázásban is ezt jelenti a zsidóság kiszorítására való törekvés.

NÉHANY MEGJEGYZÉS A KOR PEDAGÓGIAJÁRÓL

A bevezetőben jeleztük, hogy a pedagógiai áramlatok tartalmi elemzése e dolgozat keretében nem lehetséges. A pedagógiai áramlatokat itt nem tudománytörténetileg, nem esztétörténetileg kívánjuk vázolni, hanem szervezettörténetileg.

Két nagy kör létezett. Az egyik a Pedagógiai Társaság csoportja, mely befolyása alatt tartotta az e tudománnyal kapcsolatos akadémiai döntéseket, uralta az egyetemi katedrákat. Számtalan ponton fonódott össze e társaság a többi tudományos körrel, a Pszichológiai és Filozófiai Társasággal, s a humántudományok katedraképviselőivel, a hivatalosan elismert esztétákkal és filológusokkal. A társaságban vezető pozíciókat betöltők számára a reform, a megújulás "az ugyanazt, de jobban" elvének alkalmazását jelentette.

A csoport elsősorban a középiskolai tanáregyesületekkel és a felsőoktatásügyi egyesülettel van összefonódva, a Társaság tagjainak jelentős része középiskolai tanár, s mint ilyen pozíciókat tölt be több tanáregyesületben. A tanügyigazgatás vezető tisztviselői közül sokan lépnek be a társaságba.

A másik jelentős csoport a reformpedagógusok köre volt. Ők jelen vannak a gyermekléletani kutatócsoportokban és az iskolaorvosokat tömörítő társaságokban, a nem katedra pszichológusok között. Tudományos infrastruktúrájukat a Magyar Gyermektanulmányi Társaság és lapja a Gyermekek, a Magyar Országos Orvosszövetség iskolaorvosi szakosztálya, s lapja, az 1933-ban indult Iskola és egészség valamint pl a

Cselekvés iskolája és más polgári iskolai szaklapok jelentették.

A reformpedagógusok ugyanis legerősebb pozíciókkal a polgári iskola környékén rendelkeztek. Nemcsak a magánjellegű, félig meddig kísérleti iskolák képezték ennek a körnek a bázisát, hanem a polgári iskolai tanárképző főiskola, s annak gyakorlóiskolája is. Sőt: a közönséges polgárik nagyrészt is áthatotta a reformpedagógia legenyhébb változata a Kerscheinsteiner féle rendszer, az állampolgárnevelés gondolata.

Az 1928-as tanügyi kongresszuson a pedagógiai szakosztály többfelől összesereglett képviselői, egyáltalán nem csupán a pedagógiai katedra-tudományos szakma berkeiből - noha az előadókat alapvetően onnan kértek fel - négy pontban körvonalazták elképzeléseiket. A legitimáció azonban "a több pedagógiát az egész vonalon" jelszó, hiszen ez konstituálja egységes szakmává a tanár-tanítótársadalmat, ennek hiánya különféle felsőoktatási intézményekben a fő sérelem.(1)

A kongresszus a világnézeti nevelést kívánta középpontba állítani, mégpedig a vallásos világszemléletre való nevelést. Éppen ezért a vezetőség konszenzusa filozófust, egyetemi tanárt kért fel az alapozó előadás megtartására /Halasy Nagy Józsefet/.(2)

Az öncélú nemzet gondolatának Nagy előadásában nyoma sincs: a nemzeti és történeti vonások azért tartandók meg, mert "az egyetemes szellem élete a nemzeti formákban valósul meg."

A természettudományos kihívás sajátos módon jelentkezett: olyan formulát kellett találni, amely a

korszerű természettudományos műveltséget az egész modernizáció érdekében eltűri ugyan, mégis elhatárolja magát a baloldalisággal, materializmussal kompromittált természettudományos világnézettől. A természettudományosság az oktatásban részben a századelő progresszív hagyományát, részben pedig a – később a náciizmus ideológiájába is beépített – spencerizmust jelentette. A kongresszus leszögezte: "nevelésünkben a természet mindig mint a szellem munkatere" és ne mint öncél szerepeljen.(3)

A kongresszus határozottan állást foglalt az individualizáció mellett, a kollektívizmussal szemben annak hangsúlyozására került sor, hogy növendék egyéniség úgy alakítandó, hogy ki-ki a maga sajátos egyéniségében váljék alkalmassá a reája várakozó feladatok teljesítésére.

Végülis a reformisták és a konzervatívok sajátos egyensúlya alakult ki a kongresszuson azaz a nevelői társadalomban.(4)

A konzervatív tábor Dékány Istvánt, a reformpedagógus Kenyeres Elemért vonultatta fel. Jellemző azonban, hogy még a konzervatívok is egy reformkonzervatív figurát, a modern társadalomtudományokban a szociológiában tájékozódó tudóst szerepeltetnek.

A kongresszus leszögezte, hogy nem látja időszerűnek azokat a pedagógiai mozgalmakat, amelyek a szabadság elve alapján a köznevelés szerveit oly irányba akarnák átalakítani, hogy az ifjúság körében korai szabadság igények fejlődjenek ki. A nevelés szellemében a céltudatos nevelésnek és önkorlátozásnak fokozottan kell érvényesülnie.

Kétségtelen: az állásfoglalásban jelen van a reformpedagógiával valamint a

rousseau-inevelőihagyományalszemből érzett ellenszenv.

A középiskolai tanárok - legitimációjukat szaktárgyi tudásukból nyerve - mindenképpen szemben állottak a reformpedagógiával, de a tanítók is a túlterheléstől féltek, joggal. Ugyanakkor a fegyelem fellazulása az iskolában e generáció alapvető élménye volt, s nem csak a tanácsköztársaság hónapjai, hanem a huszas évek egyetemi mozgalmai, a középiskolák felső osztályaiba benyomuló bajtársi egyesületi szellem, az ifjúság tömegeinek óriási érdeklődése az iskolától oly idegen dolgok, a technika és a kaland regények stb. iránt keltették ezt az élményt. (6)

A szabadság elutasításába persze közvetlenül is beleszóltak a politikai érvek. A tanári kongresszus igen éles politikai megfogalmazással él. A cél szerintük, hogy a történeti közösségbe kiki tudatos önkorlátozással illeszkedjék be, s a politikai-történeti közösségek között a nemzeti közösség az amelynek szabadsága az első, s ehhez képest az egyén a maga külön céljából engedve annak áldozatot hozzon.

Egyébként a tanári érdekeket ebben a javaslatban is képviselték, leszögezve: az iskolafajok sokfélesége és az egyes típusok differenciálódása teszi lehetővé, hogy mindenki be tudjon kerülni a nemzeti közösségbe. (6)

Komoly vita robbant ki viszont amikor Kenyeres kísérleti iskolák felállítását szorgalmazta a reformpedagógia didaktikai eredményeinek kipróbálására. Persze a javaslat maga is kompromisszumot tükröz, a reformpedagógia beilleszkedési kísérletét a magyar oktatáspolitikai logikába. A reformpedagógiát e logika didaktikai irányelvekként óhajtja interpretálni, úgy hogy ne legyen

szükséges a teljes reformpedagógiai emberszemlélet átvétele.(8)

A harmincas években a pedagógiai viták új tartalmat nyernek, hiszen a tanügyigazgatás a pedagógiai elveket és pedagógiai gyakorlatot számonkéri. A pedagógia "miniszteriális" kérdéssé válik, már azzal, hogy az Országos Köznevelési Tanács nevelési és pedagógiai kérdésekben is állást foglal./E folyamat kiteljesedése 1945 után a tanács új neve: Köznevelési Tanács ill a Nevelési Főosztály létrejötte a VKM-ben/(9)

Fontos kérdés, hogy kik kerülnek az egyetemi katedrákra a "Fináczy- nemzedék", a Kármán tanítványok kilépése után. Csak felsorolásra szorítkozhatunk, 1938-at tekintve példának: Budapesten Kornis Gyula tanította a pedagógiát - így itt egyrészt kulturfilozófiai, másrészt oktatáspolitikai szemlélet érvényesült. Balassa tankerületi főigazgató a neveléstörténet professzora volt - ne felejtjük el a tanügyigazgatás történeti legitimációja a XVIII. század. Loczka Alajos a minisztérium szakoktatásért felelős tisztviselője a természettudományi oktatás elméletének tanára. A pedagógiai könyvtárat Prohászka Lajos igazgatta, aki egyidejűleg a Magyar Paedagógiai társaságnak is az elnöke volt /1939-től/ és szilárd újhegeliánus és kulturfilozófiai alapról ellenfele a reformpedagógiának és az aggasztó modern koráramlatoknak is, ugyanakkor a Vándor és bujdosó híres hírhedt mű szerzője. Tanársegédje az 1945 utáni pedagógiatörténetből ismert Faragó László volt.

A lélektani intézet elméleties jellegét meghatározta, hogy Brandenstein Béla a kor vezető katolikus filozófusa volt az igazgatója.

neveléstudomány-történetet, s ő - Schneller-örökösként - bizonyos liberalizmust közvetített; Boda István - a komoly pszichológiai biológiával rendelkező tudós - tartotta a neveléslélektant. A pedagógiai intézetnek Várkonyi Hildebrand volt az igazgatója, így itt a lélektani arculat volt erős. .

Debrecenben Mitrovics György tanított pedagógiát, aki az Esztétikai Szemle szerkesztőjeként szintén az akadémiai csoporthoz tartozott. Karácsony Sándor az iskola nevelő munkájáról adott elő s óriási hatást keltett a közoktatásügy demokratizálásáról szóló nézeteivel. Ugyanakkor a Magyar észjárásról írt munkájával hozzájárult a nemzeti tudat végletes zavaraihoz.

Pécsett Bognár Cecil tanított pedagógiát, aki az említett akadémiai jellegű társaságoknak választmányi tagja és több tanárvizsgáló bizottság tagja volt. Barankay Lajos - aki már a huszas években kitűnt a nemzeti nevelés "nemzetetikai nevelés", "integritásnevelés" gondolkörével - közneveléstörténetet tanított.

Imre Sándor a közgazdasági karon tanított pedagógiát, s igen ellentmondásos helyzetben volt, hiszen a nemzetnevelés - általa kreált - fogalma a hgarmincas években - noha más tartalommal mint ő azt kidolgozta - meghatározóvá vált, a gazdasági oktatás felfutóban volt - ugyanakkor mint protestáns gondolkodó sértőnek tartotta a tanügyigazgatási intézkedéseket.

A tanárképző intézetekben Kornis, Pap Károly /a háttérben valójában Bessenyey tankerületi főigazgató /Halasy Nagy József és Bartók György /ők ketten a filozófus

érdekcsoportból rendelkezetek nagy befolyással. A szaktanárképzésnél Dengl János felsőkereskedelmi iskolai igazgató, tanáregyesületi vezető, a bencés tanárok képzésben Sárközy Pál voltak a meghatározó személyiségek.

A tanítóképzőintézeti tanárképzésben az egyesületi vezető Padányi Frank illetve a miniszteri biztosnak kinevezett Huszti /ő a transzmissziós szíj a klebelsbergi örökség és Hóman között, egyébként pedig szintén az akadémiai csoport tagja/ voltak a meghatározók. A polgári iskolai tanárképzést Budapesten az angol kisasszonyok végezték, Szegeden viszont Huszti irányította. A testnevelési tanárképzésben /az OKT kapcsán említett/ szociálpolitikus Szukováthy Imre volt a meghatározó személyiség. (11)

Az "output- controll" a tanárképzővizsgáló bizottságok vezetése Budapesten Kornis, Mauritz, Németh Gyula és Pintér Jenő, a Műegyetemen Imre és Dengl, Debrecenben Mitrovics, Pap, Hankó és Szabó Dezső, Pécsen Prinz Gyula és Halasy, Szegeden Mészöly Gedeon és Riesz Frigyes kezében volt. A tanítóképzőintézeti tanárképzésnél Kisparti tankerületi főigazgató, a polgári iskolai képzésnél Huszti elnökölt.

Megállapítható, hogy míg a nagy tudományegyetemeken a tanárvizsgálat ellenőrzése megoszlik a pedagógiai /nevelésfilozófiai/ katedratudomány és az egyetemen vezető pozíciókat betöltő szaktudósok között, azaz az egyetemi autonómia nem enged be tanügyi igazgatási funkcionáriusokat, addig a nem középiskolákra irányuló - alacsonyabb presztízsű, de oktatáspolitikailag nagy fontosságú - tanárvizsgálatokat a tanügyi igazgatás funkcionáriusai irányíthatták. (12)

A tanítóképzésnél a képesítővizsgálatokra kinevezett

biztos segítségével, illetve a tanítói hivatásra nevelés óráinak bevezetésével és gyakori felügyelői látogatásával kontrollálhatta az állam az alsófoku nevelőképzés pedagógiai tartalmát.

A pedagógiai tanszékeken lezajlott változások csak a negyvenes évekre kezdték el éreztetni hatásukat, amikor a harmincas évek során végzett fiatal tanárok, tanítók végleges álláshoz jutottak.

A pedagógiai szaksajtó - mindkét tudományos tábor sajtója - cikkeinél sokkal nagyobb hatásuk voltak a tanáregyesületi közlönyök cikkei, melyek nem annyira elméleti fejtegetéseknek tekinthetők, mint gyakorlati problémák tudományos szinten való megjelenítésének.

Éppen ezért az iskolai életet oktatáspolitikai szempontból megközelítő elemzésünkben az ottani élet legfontosabb sajátosságának nem a pedagógiai gondolatok küzdelmét tartjuk, hanem a tanügyigazgatás és a tanári tanítói autonómia küzdelmét, és az ezekhez kötődő ideológiákat illetve technikákat.

A finanszírozási alternatíva hiánya

Az államon kívül a felekezetek a községek és a magánosok tarthattak fenn oktatási intézményeket. Ahhoz, hogy megértsük, hogy miért nem jelentett - talán Budapest kivételével - alternatívát az állami magyar oktatásüggyel szemben a helyileg kontrollált oktatás, meg kell vizsgálnunk a községek iskolaállítást szabályozó rendelkezéseket és szólnunk kell a magyar oktatásügy finanszírozásának egészéről.

A kulturális kiadások aránya a helyi költségvetésben háttérbe szorult, az igazgatási kiadások pedig növekedtek.

A községnek abban az esetben már egyértelmű iskolafenntartó kötelezettsége volt, ha pl egy nagy katolikus többségű és katolikus iskolával rendelkező faluban akadt harminc olyan protestáns vagy zsidógyerek akinek szülei ragaszkodtak ahhoz, hogy gyerekük ne járjon katolikus iskolába. Az eredeti liberális elvek szerint persze bármely vallású szülő ragaszkodhatott volna ahhoz, hogy gyereke - ha van elegendő jelentkező - világi kormányzati iskolába járjon, a községek anyagi helyzetének védelmében a hetvenes évek jogalkotása mégis kikötötte csak az elegendő számú más vallású gyerek oktatására. Az ötezernél nagyobb lélekszámú községeknek az 1927-es szabályozás értelmében polgári iskolák létesítéséről is gondoskodni kellett, vagy ha ezt anyagi erejük nem engedte meg felsőbb népiskoláról mindenképpen. (1)

Azokban a községekben ahol állami iskola működött az 1902-s rendelet arra kötelezte a községet, hogy gazdasági irányú továbbképzőt állítson fel a népiskola mellett, már

iskolák tanítóinak nyugdíjára általában /több mint

húsz tanuló számára is. Az önkormányzatok nyomására a BM 1931-ben ezt úgy módosította, hogy csak 40 tankötelesnek kell ilyen iskolát felállítani. (2)

Ezt különösen az indokolta, hogy a klebelsbergi iskolaépítési hullám nyomán keletkezett nagyszámu gazdasági tanítói pozíció óradíjtömegét, akár községi akár állami volt a gazdasági népiskola, mindenképpen a községre hárítottak. Az állami elemi iskolák dologi terheit is a községeknek kellett fedezniök, az érdekeltségek is a legkönnyebben a község rovására tudtak kibújni az iskolállítási és fenntartási kötelezettségek alól. (3)

A harmincas években a községek az állami iskolák fenntartásához csak azzal az összeggel járultak hozzá, melyek véleményük szerint a dologi kiadások fedezéséhez elégséges volt. A VKM felkérésére a BM kifejezetten utasította a községeket, hogy a VKM által megállapított teljes összeget fizessék ki. Ezzel fokozódik a VKM apparátus hatalma a községi vezetők fölött, hiszen a részletfizetési kedvezmény-kérelmeket, halasztási kérelmeket ezután ők bírálták el. S az elbírálás alapja az volt, mely községi iskolák feleltek meg a tanügyigazgatás új normáinak és melyek nem. A községi autonómia ezzel tovább csökkent. Az 1922-es ipartörvény után felállított tanonciskolák költségei is a községeket terheltek, ráadásul a VKM megszabta a tanítóknak, igazgatóknak fizetendő minimális óradíjakat, hiszen enélkül az iskolaszék informális nyomására a községi tanítók fillérekekért tanítottak volna. (4)

A tanítóság szociális elégedetlenségét is leginkább a községek rovására csökkentette Klebelsberg. A községi iskolák tanítóinak nyugdíjjárulékait nagyrészen /több mint

71% ban / a község fedezte.(5)

Az iskoláztatási kötelezettség hatékonyabb biztosítását a huszas évek eleje óta külön törzskönyvek vezetésével próbálták meg garantálni, ennek kezelése, újabb költségeket jelentett (6)

A tehetősebb községek óvodát, a szegényebbek menedékházakat tartottak fenn, 1891 óta, s ez ügyben az 1928. 2. tc sem hozott számukra változást. Az 1936-os rendezés még inkább a községek dolgává tette az óvoda fenntartást.

Ha eltekintünk a gazdasági ismétlők, az összeírási processzusok s az iskolán kívüli népoktatás költségeitől, kitűnik, hogy az ország 3348 községéből 2326-nak van számottevő tanügyi költségvetése.

A teljes költségvetéshez /pontosabban az államsegély nélküli kiadások és az ötvenszázalékos pótdóból származó bevételek összegéhez/ viszonyítva a községek töredéke költ 10 % nál többet oktatásra / L tábl/

Regionálisan vizsgálva a dolgot a kiadási előirányzat végösszegéhez képest két területen költenek sokat /10%-nál többet/ iskolára: az ország középső területein, melyeket a klebelsbergi iskolaépítési program fokozottan érintett /Bács Bodrog, - Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok /és a nyugati határszél területein /Sopron, Zala/. Ezekhez az övezetekhez csatlakozik az a terület amelyeken /az észak dunántúlon és a dél alföldön/ ahol 8-10%-nyit költöttek oktatásra./ Vas, Komárom - Esztergom, Fejér, illetve Békés, Csanád-Arad-Torontál/ Ez alatt /6-8%-ot/ költöttek a Dél-Dunántúlon és Északkelet Magyarországon /Somogy, Tolna illetve Szabolcs-Ung, Szatmár-Ugocsa-Bereg, Hajdu/, valamint Nógrád-Hont megyében.

Igen keveset költöttek Észak-Magyarországon / Borsod, Gömör Kishontban ,Zemplénben /: 4-6%-ot, Abauj-Tornában és Hevesben ennél is kevesebbet .4-6 %-ot költöttek Biharban is. A Dunántúlon magasan és közepesen dotált területek között fekvő szigetek Veszprém/4-6%/illetve Baranya/-4%/

Az 1934-es összesítések szerint a 6,7 millió pengő 51%-át a személyi, harminc százalékát a dologi kiadások tették ki, 7,5%-ot költötték a tanítói nyugdíjhozjárulásra.

Más rovatból, de végsősoron az oktatási ágazatba áramlott a 0,9 millió pengőnyi egyházközségi segély nagyrésze is. A községek sokkal több felekezeti tanítót fizettek mint saját tanítót/1952 ill 956/.

Ezeknek a községi és felekezeti tanítóknak az összes járandósága 7,3 millió P volt, ebből 3,4 milliót vállaltak a községek, a többit az állam. A községek 1,2 milliót fizettek ki a községi tanítóknak, /átlagosan 1255 p-t/ 2,2 milliót pedig a felekezeti tanítóknak /fejenként 1127 p-t/.

Az iskolán kívüli népművelésre az állam kevesebb, mint 68 ezer pengőt fizetett ki, ehhez képest tekintélyes a 364 ezer pengős községi kiadás.

Az óvodák fenntartására a községek fél millió pengőt fizettek ki. A községi óvónők fizetése 0,7 milliót tett ki, ebből 0,4 -et fedezett a község a többit az állam. Egészen jelentéktelen az az összeg amit a felekezeti óvodák bérköltségére fordítottak a községek.

Mire az érdemi változás a költségvetésben beáll, addigra megváltozik az országterület is, így az 1940-es terület abszolút számai nem annyira érdekesek, mint a relatívak azaz. hogy a teljes költségvetésből egy-egy rovat hány

százalékkal részesedik./1 táblázat/

A legfeltűnőbb változás, hogy míg a tanügyre fordított községi kiadások aránya csak szerényen csökken, addig ezen belül radikálisan csökken a tanerők járandóságára fordított összeg. Ez azt jelenti, hogy a községi tanító fölött rendkívül megnövekszik az állam hatalma.

Az egyházügyi költségvetés a látszat ellenére nem csökken, mert a hozzájárulás az iskolafenntartáshoz rovatnál megtaláljuk a különbséget. Ebből le is vonhatjuk a következtetést a községek egyházügyi költségeinek talán negyven százaléka tekinthető oktatástámogatásnak.

További - 1934-es adatokból a különböző méretű falvak, kistelepülések eltérő helyzetére mutatnánk rá./1 táblázat/

Relative a legtöbbet költenek a közepes méretű községek, utána a nagyobbak és a legkevesebbet a kicsik. Ennek oka, hogy a közepesek már elég jelentősek ahhoz, hogy polgárit tartsanak fenn, de ahhoz még nem, hogy gimnázium települjön a községbe, így relative több gyerek jelentkezik polgáriba, mint hasonló rétegösszetételű nagyobb településeken. Ezekben a kisebbségi vallást követők már vannak annyian, hogy ne kényszerüljenek a többségi vallás iskolájába járattatni gyerekeiket, viszont még nincsenek annyian, hogy egyházi adóikkal fenntartsanak egy iskolát.

A kicsik a kevesebb pénzből jóval többet áramoltatnak az egyházon keresztül. Ez érthető is, hiszen ezekben a községekben az egyetlen iskola, felekezeti és annak fenntartásához járul hozzá a község. Az a tény azonban, hogy a pénz az egyházközségen keresztül áramlik, még azt a tanítót is egyháztól függővé teszi aki, végső soron világi forrásokból, közadókból származtathatja jövedelmét.

Az összehasonlítás lehetősége nélkül ugyan de említésre méltó, hogy pl az 1939/40-es tanévben mi az államsegélyes iskolák aránya az egyes típusokban./ L tábl/

Világosan láthatjuk tehát, hogy az iskolák 64,4%-a államsegélyben részesül, majd 2,4 milliót kapnak így az iskolák s ennek csak kicsiny töredékét a községi háztartáson keresztül. A többi pénzt a központi apparátus uralja.

A több mint háromezer községi tanítói, polgári iskolai tanári, óvónői állás betöltésével, díjazásával stb kapcsolatos kérdésekbe a tanügyi apparátus óriási összegek mozgatásával szólhat bele.

Külön érdemes megvizsgálni a beruházásokat/ L tábl/ A beruházási tevékenység 1934 és 1940 között rendkívül megnövekedett.

A beruházások forrása - akárcsak a huszas években - nagyrészt hitel volt. Iskolai célokra a községek 1924-től 1931-ig 9,199 millió pengő kölcsönt vettek fel, ebből 5,150 millió hosszúlejáratu volt.

Tanügyi jellegű bevételei a községeknek mindig is igen szerények voltak, a testnevelés fokozódó súlya egyre népszerűtlenebbé tette ezt a politikai szempontból oly jelentős szférát. Ezért a HM propagandáért felelős köreinek kérésére a BM 1935-ben úgy intézkedett, hogy a testneveléssel kapcsolatos kiadásoknak azt a részét, amely a községi póttadóalap 8%-át meghaladja, a megyei alispáni hivatal a községeknek megtéríti. Ez majd kétszázezer pengőt jelentett már 1940-re. Mintegy 85 ezer pengőt tett ki a polgári iskolákból származó tandíjbevételek, minthogy azonban ezek az iskolák inkább a városokban működtek, csak néhány nagyközség számíthatott erre a jövedelemre számítani. A

tanügyi államsegély csökkenő trendet mutat, 1940-re még a félszázezer pengőt sem éri el.

Egy nem központosított gazdaságú országban, ahol ráadásul még a modern nyugati államok költségvetési elvei sem maradéktalanul érvényesülnek meglehetősen nehéz az oktatásügy finansziális támogatását felbecsülni. Az eddigi szintézisek meg is elégedtek azzal, hogy a VKM kinyomtatott költségvetését ismertették. Itt most először is számba kellene venni milyen forrásai voltak az oktatásnak.

1/VKM költségvetés

2/Más tárcák költségvetése

3/Budapest, a városok, a községek ide vonatkozó költségvetése

4/Az egyházak költségvetése

5/Magánosok és szervezetek pénzei melyeket meghatározott oktatási célokra fordítanak, szociális adományok, melyek objektíve az oktatás feltételrendszerét javítják. /1 tábl/

A községi összeírások pontatlansága miatt becsült az egyik adat, az adományoké talán még bizonytalanabb: azokon a köszönetnyilvánításokon alapszik, amelyek a VKM Hivatalos Közlönyében megjelentek. Ezek zöme nem készpénz, hanem ruha illetve cipősegély, segélyek melyeknek célja a szegény gyerekek támogatása, azaz a tanügyigazgatás szempontjából az iskoláztatási kötelezettség materiális feltételeinek biztosítása. Az adományok mintegy 5%-a a tanítótság segélyezését szolgálja.

A VKM összegek jelentős része az egyházakon illetve a községeken keresztül kerül az oktatókhoz. /1 tábl/

A személyi célu hozzájárulásra kifizetett összegek a középiskoláknál, a felsőkereskedelmiknél és a

TABLAZATOK A FINANSZIROZASROL

1940: A községek költségvetéséből az oktatás részesedése

	pengőben		százalékban	
	1934	1940	1934	1940
ÖSSZÜKSÉGLET	74151	112279	100,0	100,0
TANÜGY	9686	12681	13,1	11,3
EGYHAZÜGY	2617	2302	3,5	2,0
tanerők járandósága	2535	1900	3,42	1,69
tanítói nyugdíj	514	620	0,69	0,55
testnevelés	2317	2864	3,12	2,55
iskolafenntartás	2010	3323	2,71	2,96
kisdedóvó	490	695*	0,66	0,62
hozzájárulás		1923		1,71
iskolafenntartáshoz				
gazd.ismétlő	342	466*	0,46	0,41
isk. kiv. népokt	364	42*	0,49	0,04
tanköt összeírása	59	94	0,08	0,08
különféle	140	119	0,19	0,10
/ különféle személyi		94/		
/ különféle dologi		25/		
egyházi és kegyúri	759	888	1,02	0,79
segély az egyközs.nek	936	455	1,26	0,37
egyesülettamogatás	505	686	0,68	0,61
különfélék	417	271	0,56	0,24

* csak dologi költségek

1934 A tanügy és egyházügy költségvetési részesedése a község lakosság száma szerint

lakosság	tanügy	egyházügy
10000-	12,7%	2,0%
5-10000	14,2	2,1
0-5000	10,2	2,1
ÖSSZ	11,3	2,0

1939/40: A községek által fenntartott/ezen belül államsegéllyel fenntartott/ valamint a községek által támogatott nem községi tulajdonú iskolák száma, iskolatípusok szerint

a község	fenntart összesen	államsegéllyel tart fenn ebből	nem sajátot támogat
kisdedóvó	422	240	96
elemi	685	568	2527
tanonc	273	73	1
polgári	28	26	0

1939/40 A községi iskoláknak kifizetett államsegély és a nem községi iskoláknak kifizetett községi segély összege pengőben

	államsegély	községi segély
kisdedővő	276ezer	nincs adat
elemi	1876ezer	2973 ezer
tanonc	56ezer	nincs adat
polgári	164ezer	0

A tanügyi beruházások 1934-ben és 1940-ben

	1934	1940
isk berendezés	2,9 e	140,8e
iskolaépítés	80,5 e	1017,9e
tatarozás	10,1 e	*
telekvásárlás	5,7 e	72,2e
leventegyak tér	2,8 e	**
leventeotthon	0,2 e	**
óvoda belső	0,1 e	***
óvodaépítés	7,0 e	****
óvodatatarozás	0,9 e	*
	-----	-----
	110,3 ezer	1231,0 ezer

* Feltehetőleg az iskolaépítésben már benne van

** Honvédelmi törvény miatt már más rovat terhére megy

*** Iskolaberendezésben már benne van

**** Iskolaépítésben már benne van

A magyar oktatás finanszírozása 1934-ben

1.a VKM költségvetése 1934-ben

felsőoktatás	15264 ezer P
+rendkívüli	222 ezer P
+beruházások	125 ezer P
tanügyiigazgatás	1427 ezer P
+beruházások	10 ezer P
középfok	18086 ezer P
+rendkívüli	225 ezer P
+beruházások	60 ezer P
népiskolák	33938 ezer P
diákjólét	542 ezer P
+foglalkoztatás	826 ezer P

2.Más tárcák költségvetése

Kereskedelmi min	kb 1092 ezer P
Földművelési min	kb 1900 ezer P
Honvédelmi min	kb 4432 ezer P
Posta	85 ezer P

3. Regionális források

Budapest	25054 ezer P
a tvj városok	4153 ezer P
megyei városok	3625 ezer P
községek /becsült/	7250 ezer P

4.egyházak /becsült/ 30000 ezer P

5.adományok /becsült / 230 ezer P

1934 Az állami oktatók illetménye és a nem állami oktatók illetményéhez fizetett állami hozzájárulás iskolatípusok szerint, ezer pengőben

	Államiak illetménye	Nem államiakéhoz hozzájárulás
a középiskoláknál	5075	2791
a polgáriknál	4445	591
a felsőkereskedelmiknél	404	194
a képzőintézeteknél	885	382
az elemi népiskoláknál	13401	15980
az alsófoku szakoktatásnál	555	33
az óvodánál	1382	640

1934 Az állami, a katolikus, a református népiskolák tanítóinak összkeresete és ebből az államsegély összege millió pengőben; a református és katolikus iskolák államsegélyezése

	összkereset	ebből államsegély
5000 állami tanító -	13,4 mill P -	13,4 mill P
6700 katolikus tanító -	18 mill P	9,6 mill P
2600 református tanító	7 mill P	3,8 mill P

1100 református iskolából 480-at segélyez az állam átl 8 ezer
2850 katolikus iskolából 1200-at eegélyez az állam átl 8 ezer

1934 Az állami és nem állami középiskolai tanárok jövedelme, s ebből a községi és államsegély összege

	összjöved	áll.seg	közs. seg
1500 áll tanár	5,1 mill P	5,1 mill P	
2000 nem áll tanár	6,8 mill P	2,8 mill P	0,8 mill P

Az állami középiskolai tanárok Átlagjövedelme 3400 P.

Az egyházak a középiskolai tanárok illetményére a szerint 3,2 millió forinttal, tehát alig valamivel többet, mint az állam. Az országos főfelkezesetknél illetve iskoláknál tehát egyáltalán nem érvé veszély, hogy az állami hozzájárulás eléri a jövedelmek felét és ezzel a

képzőintézeteknél elérik vagy meghaladják az állami oktatóknak kifizetett összeg felét. A népoktatásnál az államsegély összege meghaladja az állami tanítóknak kifizetett összeget.

A fenti összesítésben a legbizonytalanabb tétel az egyházi költségvetés. Annak megállapítása, hogy az egyházak végülis mennyit költöttek iskoláikra olyan méretű feladat, amire itt és most nem vállalkozhattunk.

Adataink szerint a felekezeti tanítók már rendkívül élesen tiltakoztak, ha jövedelmük 10%-kal elmaradt az állami kollégáitól. / A felekezeti tanító egyébként elvileg közhivatalnok, 1907 óta garantált a fizetésének összege. Ebből feltételezhetjük, hogy átlagos jövedelmük nem lehetett sokkal, nagyságrendekkel kevesebb, mint az államiaké/ami átlagosan 2680 P volt/. Közvetett bizonyíték, hogy a területviisszacsatolások utáni tanítóhiányban az állami oktatás expanziója elszívta volna a nagyon rosszul fizetett felekezeti tanítókat. Ennek alapján végezhetünk becslést./

1 tábl/

Egyszerűen kiszámítható, hogy a katolikus egyház elemi iskoláinak majdnem fele nem önfenntartó, viszont rájuk az állam nagyobb összeget költ, mint a katolikus egyház összesen a tanítói jövedelmekre. A reformátusoknál hasonló a helyzet.

Az állami középiskolai tanárok átlagjövedelme 3400 P.

Az egyházak a középiskolai tanárok illetményére e szerint 3,2 milliót költhetnek, tehát alig valamivel többet, mint az állam. A szegényebb felekezeteknél illetve iskoláknál tehát egyáltalán nem elvi veszély, hogy az állami hozzájárulás eléri a jövedelmek felét és ezzel a

tanügyigazgatás rendkívüli jogokat szerez.

Valószínű, hogy ezekben az iskolákban gyakorlatilag teljes mértékben az állam fizet, így a tanügyigazgatást rendkívüli kinevezési jogok illetik meg.

Kimaradt még az az összeg, amit a magánosok fordítottak oktatásra tandíjak formájában/ ez nem olyan tragikus, hiszen a tandíj végülis állami vagy egyházi költségvetés formájában előtünk áll. Ennek az arányai érdekesek lehetnek, de abszolút összege kevésbé. Az állami középiskolák tandíjjövedelme 1560000 P volt, miközben az állami középiskolák céljaira összesen 5370000 pengőt költött. Tehát 295ot fedezett a tandíj. A polgáriknál 823000 pengős bevételre 4485000 pengő kiadás jut, azaz az állami iskolákra költött pénz 18%-a térült meg.

Nagyon komoly gazdaság, sőt üzemtörténeti elemzések kellenének annak felméréséhez, hogy a magyar nagytőke milyen mértékben költ tanoncképzésre illetve tisztviselői betanítására, utóbbiba akár a külföldi utakat is beleszámolva. Ezt az összeget egyszerűen figyelmen kívül kell hagynunk.

"Felelőtlen" becslésünk szerint tehát világi forrásokból mintegy százhusz millió pengő s egyházi forrásokból harmincmillió pengő körüli összeg áramlik az oktatásba. Hogy ez a 150 millió mennyi az igen relatív. A magyar királyság állami költségvetése ebben az időben 1151 millió pengő volt, a rendőrség 37,6 millióba került. A teljes pénzügyminisztériumi apparátus 85,5 millióba került. 150 millió pengő volt az összes budapesti gyáripari alkalmazott /munkás, művezető, tisztviselő és szolgál/ azévi munkabére. E pénz 13441 évi államtitkári fizetésnek, 113636 évi

helyettes tanári fizetésnek felelt meg. Az ország egyenesadóbevételének harmadát tette volna ki.

Ezekben az összegekben nem szerepel az iskolán kívüli népművelés, a zeneiskolahálózat, a közművelődési intézményrendszer, a testnevelés és leventeintézmény. Benne van viszont az esetlegesen más célokat szolgáló bujtatott pénz. Vargyai Gyula adatai szerint például az 1935/36-os költségvetési évben a katonai igazgatás a VKM költségvetésének keretében 4138450 pengőnyi katonai kiadást bujtatott el. A fenti anyagok egyébként kizárólag saját számításokon alapulnak. (7)

Az egyházakról a fenti anyagokból több egyházi csoport számára kiadványt jelentett. Főtisztviselők bizalmasan elmondta, hogy a pártpolitikai kérdéseknek - a tanítók-tanítványok körében olyan felkészítést szűke van, hogy a NEP-támogatás inkább a protestánsoktól, a keresztény-párt támogatása inkább a katolikusoktól várható. (8)

Az események logikája: a rendelkezések tartalma és azok végrehajtása 1935-re rendkívül kemény konfliktust idézett elő az egyházak és az állam között. Katolikus és protestáns személyiségek egyaránt megfogalmazták az autonómia teljes megszűntetésének, más szóval a német típusú egyházpolitikának a veszélye mellett. Egyrészt a faji ideológia hiányában a nem a magyar egyházellenesség körében a némettel történetileg a győzött liberalizmussal és szocializmussal fonódott össze, a magyar kormányzat ezt nem vállalta.

Az államháztartás politikai cél tehát egyértelműen komplex volt.

Az egyházi oktatás kontrollja

Hóman miniszteri kinevezése megnyugtatta a katolikus köröket, Serédi kijelentette, hogy az egész kormányból csak vele kapcsolatban nincsenek aggályok. A teljes béke 1934 -ig tartott, ekkor Hóman már kijelentette: "ki kell küszöbölni minden olyan tényezőt, amely a katolikus társadalmat önmagában megosztja, kisebb erőcsoportokra bontja szét és a katolikus társadalmat a nemzet életében működő és ható más erkölcsi tényezőkkel ellentétbe hozza... (a szellemi életben) a vezető szerepet betölteni csak úgy lehetséges, ha a katolikus szervezetek ... a más konstruktív szervezetekkel párhuzamosan velük a nagy célokban egyetértve haladnak a közös nemzeti cél felé." Ez több egyházi csoport számára kihívást jelentett. Főtisztviselőinek bizalmasan elmondotta, hogy a pártpolitikai kérdéseknek - a tanítók-tanárok soraiban olyan felekezeti színe van, hogy a NEP-támogatás inkább a protestánsoktól, a keresztény-párt támogatása inkább a katolikusoktól várható. (1)

Az események logikája, a rendelkezések tartalma és azok végrehajtása 1935-re rendkívül kemény konfliktust idézett elő az egyházak és az állam között. Katolikus és protestáns személyiségek egyaránt megfogalmazták: az autonómia teljes megszüntetésének, sőt a német típusú egyházpolitikának a veszélye sejlik fel. Egységes faji ideológia hiányában s mert a magyar egyházellenesség - szemben a némettel - történetileg a gyűlölt liberalizmussal és szocializmussal fonódott össze, a magyar kormányzat ezt nem vállalhatta.

Az ideológiai- politikai cél tehát meglehetősen komplex volt:

1. Az általános állami ideológia érdekeit a keresztény nemzeti gondolat legitimációs funkciójával kellett összehangolni.

2. Ki kellett küszöbölni a felekezeten felüli "össz nemzeti" ideológia és a felekezetek hagyományos szembenállását.

3. A katolicizmus és a protestantizmus gondolatkinccse egy részét ki kellett zárni az iskolai valláserkölcsi nevelésből.

4. A közoktatáspolitikai alapja az egységes nemzetnevelés koncepciója lett, és az ennek alapján elfogadott elveket és normákat igyekeztek kiterjeszteni a nem állami iskolákra is.

Ez a tendencia - magyarul az egyházi autonómia tényleges, de néven nem nevezett visszaszorítása - 1944-ig folytatódott.

A katolikus egyháznak megadták ugyanazt az autonómiát, mellyel a protestánsok a XVIII. század vége óta rendelkeztek. Ez a gesztus sikerrel leplezte, hogy a katolikus püspökségeknek, illetve a katolikus iskolák újonnan szervezett tanügyi főhatóságának "hasonló szíves intézkedés végett" megküldött rendeletek voltaképpen hova is vezettek. Az állam megbízottainak a negyvenes évek elejére sokkal nagyobb befolyásuk lett a most már autonóm katolikus középiskolákban, mint tíz évvel korábban. Maguk az autonóm katolikus főhatóságok adták ki - a VKM illetékes ügyosztáylának kérésére - az ehhez szükséges rendeleteket. Ennek a postázó szerepkörnek az átengedésével az állam valójában kihúzta a talajt az autonómiát - valódi autonómiát - követelő egyházi körök alól. (2)

A másik eszköz az államsegélyek folyamatos manipulálása

volt. Az egyre aprólékosabb szabályozás miatt az egyházi iskolák lassan de folyamatosan növekvő államsegélyre szorultak: S törvény biztosította, hogy az államsegély emelkedésével az állam beleszólási jogai növekedjenek. Az alkuban résztvevők most már nem az állam és az egyházi főhatóság, hanem a pénzt biztosító tanügyigazgatási tisztviselő és a pénzt igénylő "autonóm egyházi" iskolaigazgató. (3)

A harmadik eszköz az egyházak belső erőviszonyainak módosítása volt, a katolikus püspöki kar és a szerzetesrendek egymás ellen való kijátszása stb. A protestánsoknál az egyház világi szervezetében szereznek többséget az új állami politika hívei, a hierarchiában a liberális teológia híveit háttérbe szorították. Állami segítséggel került előtérbe a Ravasz László féle csoport, mely a nemzeti egységet a felekezeti önállóságnál fontosabbnak tartotta. A budapesti református egyházmegye gondnokát a liberális Ujfalusi Némethy Károlyt /a közigazgatási bíráskodás szellemi atyját/ 1935-ben lemondatták és helyére Tasnádi Nagy András a szélsőjobb oldali politikus került, aki az év márciusában lett a VKM politikai államtitkára. 1936-ban mint az állammal való együttműködés figurája tűnik fel Grösz József (4) Az állam fokozottan számított a Gömbös Gyula hívének számító Hász Istvánra, Weber Pálra, Bedy Vince tábori püspökre és Madarász Istvánra a volt VKM funkcionárisra, Hamvas Endrére az állammal leginkább együttműködő esztergomi funkcionáriusra és Luttorra aki a vatikáni kapcsolatokban közvetített sokat. (5)

Az állam a céljainak megfelelő személyeket, papokat és

az egyházi hierarchiához kötődő világiakat nevezett ki több tankerületi főigazgatóság, illetve az OKT élére. Ezzel Hómanék tökéletesen elérték, hogy az egyházi autonómiát gyakorlatilag korlátozó intézkedések miatt ne az egyház és az állam között törjön ki a harc, hanem az egyes egyházakon belül maradjon. (7)

Az autonóm szerzetesrendi iskolák "megfékezésére", azaz számukra valamely állami standard kialakítására az 1934-es középiskolai törvény, az 1935-ös tanügyigazgatási szabályozás teremtett alapot. (8)

Sajátos módon egyszerre volt cél a -szerzetesrendi autonómiák megszüntetése -a nem szerzetesrendi katolikus iskolák kiemelése a katolikus egyház teljes tekintélyével bíró éppen ezért a tanügyi szférában tevékenykedőknél sokkal kevésbé presszionálható püspökök alól. (9)

Ennek nyomán terjesztette elő Huszti József tanügyigazgatási koncepcióját. Huszti elgondolása az volt, hogy az összes nem elemi szintű katolikus iskola fölé egy vagy három katolikus főigazgatóság alakítását javasolta e fölött állna a Katolikus Iskolai Hatóság a hercegprímás elnökletével. Végső megvitatás után a következő megoldás bontakozott ki. (10)

A katolikus középiskolák főigazgatását átmenetileg a tanítórendek főigazgatói végezték, akik között a női szerzetesrendek gimnáziumait, a budapesti érseki és gyulai katolikus gimnáziumokat is elosztották. A katolikus Középiskolai Főhatóság március 15-i és június 2-i ülésén végleg es berendezkedést határoztak el. A középiskolák főigazgatása az eddigi rendi jelleg megszüntetésével területi jellegűvé vált, három regionális tankerülettel,

amelybe körülbelül arányosan 47 iskola oszlott el. A három főigazgató között az elnökfőigazgató tartott kapcsolatot aki a főigazgatóság képviselőjét a Katolikus Középiskolai Főhatóságnál ill a VKM-nél ellátja. (PPK 1938 okt 4 15. pont) A főigazgatói pozíciókat általában egy egy szerzetestanár szerezte meg. (11)

Ezzel mindkét autonómia forma gyakorlatilag megszűnt, és a VKM egy olyan szerv elé terjeszthette rendeleteit, kívánságait, mely kifejezetten tanügyigazgatási szerv volt. Hiába voltak maguk a vezetők szerzetesrendi vezetők, hiszen - szemben a korábbi állapottal - már annyiféle katolikus iskola fölött uralkodtak, hogy nem érvényesíthették rendjük speciális szempontjait. Ugyanakkor nem az egyház világi hierarchiájával kellett a VKM-nek totálisan ütközni. (12)

Kérdés, hogy a katolikus püspöki kar miért ment bele ebbe a megoldásba. Valószínűleg azért, mert a másik megoldás, amit az állam követni kezdett még fenyegetőbb volt. Ennek lényege, hogy bizonyos tekintélyes vezetőkkel, szerzetesekkel jó kapcsolatot alakítottak ki, ezek pozíciókat kaptak a tanügyigazgatásban, s ezért lassan közelebb kerültek a VKM-hez, mint a püspöki karhoz. Ezzel a ppk befolyása a szerzetesrendi iskolákban csökkenésnek indult. Ezzel egyidejűleg rendszeresen előfordult, hogy azok a püspökök akik a VKM szorgalmazására nyerték el hivatalukat olyan VKM rendeleteket is továbbítottak a fennhatóságuk alatt működő iskoláknak, melyeket a PPK központi iskolahatósága elfogadhatatlannak tartott (13)

Az alternatíva tehát az volt: az államhatalomhoz való viszony mentén a katolikus egyház egységét áldozzák fel,

vagy az autonómiából engednek egységesen .Az utóbbit választották.(14)

A katolikus tanügyi tanács eredetileg a ppk tanácsadó szerve volt, 1940 után már az is a VKM mellett működő tanácsok közé számított. Ennek ellenére a katolikus tanügyi tanácsban az OKT-nál egyértelműbb a korporatív elv.Elnöke viszont az a kassai megyéspüspök, Madarász aki közvetlenül a VKM appaárusból, az állam kívánságára került oda. Másodelnök Huszti az állami tanügyigazgatás és a katolikus egyház közötti közvetítésről ismert tudós az ügyvezető alelnök Simon Károly gimn igazgató (15)

Hivatalból tagok voltak az egyház által elismert katolikus tanügyi egyesületek képviselői, a Katolikus Hittanárok és Hitoktatók egyesülete/Bárdos I./a Katolikus Középiskolai Tanáregyesület /Zibolen/ a Katolikus Tanárnők és Tanítónők Országos Egyesülete / Masson I/ A Katolikus Tanítóegyesületek Országos szövetsége /Kocsán/. Tag volt az Actio Catholica képviselője,aki Gévay Wolf Nándor, az A.C. kultúrális szakosztálya országos elnöke volt. A katolikus iskolahatóságok vezetői a főigazgatók és valamennyi egyházmegye főtanfelügyelője is részt vettek. A katolikus Ifjúsági Irodalmi Bizottság elnöke, Alszeghy Zsolt is tag volt. (16)

Kb ugyanennyi tagot nevezett ki Serédi is, a tanügyigazgatásból és gyakorló tanárok közül., valamint egy egészségügyi főtanácsost /ugyanazt aki az OKT-nak is tagja volt/ és Tabódyt a MANSZ egyik vezetőjét / bár ezt szemérmesen elhallgatva , mint alapítványi hölgyet/, valamint Krywaldot a hitoktatóegyesület vezetői közül. A katolikus Tankönyvi bizottságban csupa tanár és igazgató

van, a 14 tagból egyetlen szerzetes. (17)

A katolikus ifjúsági irodalmi bizottság nyolc tagjából egyetlen szerzetes.

A tanügyi tanácsba kifejezetten az iskolatípusok képviselőit nevezték ki, ez /noha megnevezés nélkül/ részben, de nem jellemzően egybeesett az egyesületi vezetőkkel. (18)

Az anyagiakat vizsgálva kitűnik, hogy 1925 és 1930 között a népiskolaépítés hatvanmilliójából illetve az 1935 után kiadott nyolcmillióból negyven százalékot kapott a katolikus egyház. (19) 1929 és 1938 között a lelkeszi illetményhozzájárulás 39 ról 43 millióra nőtt, az egyéb egyházi célú hozzájárulás 4 ról 2 millióra csökkent, a nem állami tanszemélyzet illetményeihez való hozzájárulás 27 ról 20 millióra csökkent, az egyházi iskolák költségeihez való hozzájárulás 0,2 ról 0,05 millióra csökkent, a felkezesi tanerők nyugdíjhozzájárulása 11 ról 15 millióra nőtt a katolikus iskolák áépítéséhez való hozzájárulás 0,1 ról 0,15 millióra nőtt(19/a). A tanulmányi alapból a királyi katolikus középiskolákra 0,66milliót, a részben fenntartott iskolákra 0,093 milliót, a tanítóképzőkre 0,133 milliót, a nyugellátásra pedig 0,239 milliót fordítottak.(20)

Tény, hogy Horthy-Magyarországon nem születik konkordátum az állam és a katolikus egyház között, de elsősorban iskolafelügyeleti illetve a tanítók díjazásával kapcsolatos intézkedések már felérnek egy konkordátummal.

Tény ugyanakkor az is, hogy a protestáns egyházaknál - mind ez ideig marxista történészek által alig elemzetten - új egyházi törvények lépnek életbe. E törvények megnövelik a zsinati elnökség hatáskörét, kiszélesítik a református

népiskolaigazgató hatáskörét, csökkentik a középfoku iskolai igazgató választásának demokratizmusát./Korábban hat évre választották ezután először két évre majd életfogytiglanra/.Általában megnövekedett az apparátus befolyása a "nem hivatásos" testületekkel szemben.(21)

Jóval a zsidótörvények előtt - az izraelita és hitfelekezetek is újra szabályozzák önmagukat. (22) A Hóman felszólítására 1935 márciusában összeült nyolc községkerület küldöttei a VKM érdekeinek megfelelően legfelső szabályalkotó és ellenőrző hatóságot, Országos Képviselőtestületet teremtettek.

Az állam ideológiájában és frazeológiájában hangsúlyozódik az a törekvés, hogy a felekezeti különbségek eltűnjenek, illetve csökkenjenek és valamiféle egységes "keresztény magyar", a nemzeti és állami érdekeket mindenek fölé helyező állampolgár-típus jöjjön létre.(23)

A konkrét egyházpolitikára térve könnyen beláthatjuk, hogy elsősorban a protestáns egyházak megiregulázása fontos. Tudniillik, a katolikus egyház szoros hierarchikus felépítése mellett elegendő a katolikus püspöki karral ill a szerzetesrendek vezetőivel a megfelelő viszonyt kialakítani. Ehhez pedig nem kell egy új tipusu gépezet, elegendő a jó személyi kontaktus és a begyakorlott információs mechanizmus. Ha a püspöki kar megfelelő döntéseket hoz, az állam akkor már nyugodtan rájuk bízhatja, hogy azt a maguk gépezetével a legutolsó kis templomig vagy iskoláig végrehajtják. (24)

A protestáns egyházak viszont számos önkormányzati elemmel bírnak ahol - szemben a korporatív állam-eszmével - a hívők valóban képviselhetik érdekeiket, s legális fórumot

nyernek mindenféle erkölcsi, közoktatási sôt - horribile dictu! - politikai kérdés megvitatására. Ezt az állam természetesen nem tûrhette sokáig; ennek jele a protestáns egyház alkotmány módosításainak állami követelése. (25)

Az evangélikusok Raffay instrukcióinak megfelelôen egységesítik az istentiszteleti rendet. A református és evangélikus egyházak egyezményt fogadtak el, hogy egymás hiveit nem térítsgetik és reverzálist sem kérnek.

A protestáns iskolák ugyanakkor a katolikusokénál még nagyobb autonómiát élveztek, hiszen a tankerületi fôigazgató az ô meglátogatásukra - szemben a katolikus iskolákkal - nem törvényes felhatalmazással rendelkezett, hanem esetrôl esetre történô miniszteri megbízással. Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy az igazgatás és felügyelet nem lehetett egységes. A törvény e szempontból egységesíti a vallásfelekezetek-vel való eljárást, nyilvánvalóan a protestánsok rovására. (26)

Ugyanakkor a korlátozások nagyrésze - sem a protestáns iskolákra sem a katolikusokra vonatkozóan - nem közvetlenül ebben a törvényben jelent meg, hanem abban a rendeletsorozatban amellyel az iskolák életét általában - együtt az államiakkal és községiekkel - egyre nagyobb mértékig szabályozták. Ez a szabályozás olyan területekre is kiterjedt, amelyek szabályozásáról a dualizmus korában még csak nem is álmodott senki - nem is rögzíthették tehát törvénybe, hogy ilyen tekintetben az egyház autonóm jogokkal rendelkezik. Ezek önmagukban gyakran lényegtelen és apró kérdések - éppen lényegtelenségük miatt - nyugodtan megjelenhetnek, a Hivatalos Közlönyben, gyakorlatilag egyidôben azzal, hogy az illetékes egyházi hatóságok

megkapják a sokszorosított rendeletet azzal a kéréssel, hogy legyenek szivesek hasonló értelemben intézkedni. és kinek van kedve lényegtelen és apró kérdésekben konfliktust vállalni az állammal, a magyar állammal amelyik még mindig sokkal jobb viszonyban van az egyházzal, mint az utódállamok bármelyike, nem beazélve a két pogány nagyhatalomról, a fenyegető vörös és barna veszélyről... . Hogy ennek "begyűrűzése" nem képtelen gondolat azt bizonyítja a hitoktatók lapjának az a kitétele, hogy az egyházat számos országban, "holnap talán nálunk is" üldöztetések és megalázások érik. (27)

Az állami főfelügyeleti jog kiterjed olyan területekre, melyek ellenőrzése addig fel sem merült, ilyenek az előkészítő és ismétlő tanfolyamok stb., stb. (28)

Lényegében a főfelügyeleti jog eddigi tényleges érvényesülését az akadályozta, hogy jelentést kérni illetve statisztikát készíteni, az állami tanügyigazgatási tisztviselőknek az egyházi iskolákban nem volt joga. Ezért a tisztviselő nem volt birtokában a kulcsfontosságú háttérinformációknak, ezért látogatásai idején jelentősen hátrányos pozíciókból indult a háttérinformációkkal magabiztosan manőverező igazgatókkal illetve tanárokkal szemben. Ez az akadály most megszűnt, csak azt tartja fenn a törvény, hogy az iskolafenntartónak is tudomással kell bírnia ezekről a rendeletekről. (29) A református konvent hiába tiltakozott folyamatosan, hiába kérte, hogy csak az iskolaszéken keresztül fordulhasson a tanfelügyelő kérdéssel az iskolához. (30)

A középiskola érettségijére kiküldött kormányképviselő jogaihoz hasonlóan a rendelet lehetővé tette, hogy a

középfoku szakiskolák képesítővizsgálataira is azonos jogu kormányképviselőt rendeljenek ki. Ennek az volt a nagy jelentősége, hogy a törvényelőkészítő munka üteme, a szakoktatásban érdekelt körök erőteljes ellenállása és egyéb okok miatt a szakoktatás és ezen belül az egyházi szakoktatás törvényes rendezése még meglehetősen messze volt, ennek ellenére lehetővé kellett tenni, hogy a felekezeti szakoktatást is ellenőrizhesse az állam.(31)

A női felekezeti kereskedelmi szaktanfolyamok vizsgálatainak elnökét az 1935-ös törvény értelmében az illetékes egyházhatóságnak kellett kiküldeni, de a főigazgatónak is szakbiztossal kellett képviseltetnie magát.(32)

A szakbiztosnak jelen kellett lennie a vizsgálat alatt, meg kellett tekintenie az írásbeliket, a szóbeliken minden tanulóhoz minden tárgyból kérdéseket intézhetett, beleértve az olyan felekezeti autonómiát nyilvánvalóan hordozó tárgyakat mint a magyar irodalom, a hittan, a történelem stb. (33)

Részt vett a bizottság tanácskozásain is. Amennyiben a szakbiztos úgy találta, hogy valamely rendeletet, vagy központilag szabályozott követelményszintet a vizsgák során nem teljesítettek, akkor ezek teljesítésére a vizsgálat elnökét felkérte. Annak pedig tudnia kellett, hogy a kérés nem teljesítése esetén jegyzőkönyv készül, jelentés megy a tankerületi főigazgatónak, akinek viszont már valódi, a minisztertől átruházott felügyeleti joga volt. (34)

Ebben az esetben is nyilvánvaló, hogy a tankerületi főigazgatók szintjénél lejjebb semmiképpen nem jutott az

egyházzal való lehetséges konfliktus, de mint döntéselőkészítő fórum a mindenkori iskolalátogató itt is nagy befolyással rendelkezik.(35)

Kemenes Illés az OKT egyik későbbi ülésén /1939 január/ azt is javasolta, hogy terjesszék ki a kormányképviselő jogkörét a magánvizsgálatok fokozottabb ellenőrzésére.

Imre Sándor alig tudja ezt megakadályozni. Érvelésében eljut a "kimondhatatlan" határig: "azt a gyanut ébresztené az egyházi hatóságokban, hogy az állam az ő rovásukra ki akarja terjeszteni jogkörét".(36)

Kimondottan az egyházi iskolákkal szemben követelt eljárásról intézkedik a VKM mivel "több felől" kérdést intéztek hozzá, szemmel láthatóan az autonómia védelmében illetve a totális állam kiépítésének nyílt szándékával:(37)

"Az idézett törvény cikkek módot és lehetőséget nyújtanak számomra az állami fő felügyeleti jognak a kiküldött kormányképviselők útján, az eddiginél hatékonyabban való gyakorlására". - rendelkezik a VKM. Ezért bármiféle szabálytalanság esetén - és mivel a szabály egyre több, ez évről évre kisebb mozgásteret enged - a kormányképviselő köteles az érettségi bizonyítvány vagy képesítőlevél kiadását miniszteri döntésig felfüggeszteni. (38)

A VKM előre látta, hogy amennyiben a kormányképviselő a bizonyítványokat alá kívánná írni, akkor az egyházi hatóságnak elvi aggályai támadnának. Ez ugyanis nyilvánvalóan rombolta volna az egyház tekintélyét és befolyását. (39)

Az állam célja. pedig nem az egyház tekintélyének a hívek előtt való csökkentése volt, hanem, hogy ennek a

tekintélynek minél több megnyilvánulása fölött ellenőrzést nyerjen. (40)

Fontos volt, hogy az autonóm egyház és totális állam nyilvánvaló ellentéte ne jelenjen meg a lakosság előtt. Az állam csak olyan lépéseket tehetett, amelyek - a maga keresztény jellegének feltétlen hangsúlyozása mellett - csak az egyháznak az államhoz viszonyított autonómiáját szorítják vissza, s azt is inkább valójában, mint külsőségeiben. (41)

Az 1550/1937 elnöki számú rendelet a közép és középfokú iskolák, érettségi /képesítő vizsgálati elnökeinek kormányképviselőinek/ kiküldése tárgyában úgy rendelkezett, hogy a tankerületi főigazgató az egyházi és állami-községi iskolákra vonatkozóan egységesen terjessze fel a kormányképviselők küldésére vonatkozó javaslatát. (42)

Az egyházi hatóság alatt álló tanító/nő/ és óvónőképző intézetek júniusi vizsgálataira kiküldött kormányképviselők megbízása a szeptemberi-és decemberi vizsgálatokra is kiterjed. (43)

Ennek a megkülönböztetésnek a valószínű magyarázata, hogy e személyek megbízása előtt még kikérték az egyház véleményét, tehát egy bonyolultabb adminisztratív folyamatot kívántak megtakarítani. (44)

A római katolikus középiskoláknál és felső kereskedelmi iskoláknál az írásbeli érettségi tételek kijelölési joga - amelyet az 1936 évi 1253 és 1254. eln. sz. rendeletek szerint még a tankerületi illetve szakfőigazgatók gyakoroltak - az illetékes egyházi hatóságokat illeti meg. Ezzel növelte az egyházi autonómiát. (45)

Ugyanakkor az egyházi hatóságokhoz intézett levelékben arra kérte őket, hogy a vizsgálati elnököknek a részükről

való kiküldésekör vegyék figyelembe az állami tankerületi főigazgatóval rendeletben közölt szempontokat és a kiküldött vizsgálati elnökök nevét, foglalkozást és képesítését mielőbb, de legkésőbb egy hónappal az érettségi előtt neki bejelentsék. (46)

Ezzel úgy tűnik - noha bizonyos engedmény árán - végeredményben fokozta az egyházi iskolák ellenőrzését, az egyház káderpolitikáját ellenőrzése alá vonta. (47)

A kérdésnek az ad különleges fontosságot, hogy az 1934-es középiskolai törvény értelmében az érettségi nem, csupán a bizottság-külön döntése képesítet egyetemi felvételre. A dolgok természeténél fogva az érettségi folyamán a helyi szaktanárok és diákok kapcsolata erőteljesebben érvényesülhetett, mint a bizottság elnökének befolyása. (48)

A bizottság külön mérlegelése ami az egyes szaktárgyakban nyújtott teljesítmény felett áll - viszont fokozottabban juttatja érvényre a kiküldött állami elnök magasabb szempontokat érvényesítő befolyását. (49)

Kétségtelen tény, hogy az egyházi iskolák érettségije tárgyában közel sem olyan egyértelmű és lendületes az áttörés a jól ellenőrzöttség felé, mint általában a felügyelet egészében. Ez - s különösen a túl gyors intézkedések utáni visszalépések - mutatják, hogy az egyház rendkívül jelentős tartalékokkal rendelkezik, a totalitarizmus és konzervativizmus között ingadozó állam bizonytalanságait is jobban képes meglovagolni, mint a tanügyi körök, amelyek a miniszterelnök és kormánypolitika változástól függetlenül kénytelenek eltérni az iskolai és tanári autonómia folyamatos visszaszorítását. (50)

Persze az is figyelemre méltó, hogy az egyház ezt az ellenállást elsősorban ott tudja kifejtteni, ahol kérdés a leglátványosabb, azaz az érettségi kapcsán. S az államnak - nem győzzük hangsúlyozni - nem az egyház látványos visszaszorítása hanem a mindennapi iskolai élet ellenőrzése a célja... (51)

Az iskolalátogató feladata az egyházi iskolák esetében ugyanaz mint egyéb vonatkozásban, tehát nagyságrendileg más és több mint az iskolalátogatók eddigi feladata volt. A látogató a gondokról már maga is figyelmeztette az iskolák igazgatóit ill. tanárait, - ezeket a figyelmeztetéseket jegyzőkönyveztek is - és a problémák ismétlődése esetén a tankerületi főigazgatók általános befolyása akkora volt, hogy jobban megérte néha egyet-nem értés esetében is engedni, mint a rosszindulatot a tanügyigazgatási apparátusban felkelteni...(52)

Az egyházak autonómiájának korlátozása nyilvánult meg a minősítésekkel kapcsolatban kiadott rendeletekben /38700/1936 V 1, 39592/1936 V 1, és 59879/1937 V 1 /. Ezek értelmében az egyházi iskolák ugyanolyan minősítési lapokat voltak kénytelenek a tanfelügyelőnek, illetve a tankerületi főigazgatónak küldeni, mint az állami, községi stb. iskolák. Több egyházi főhatóság érezte ennek súlyát, és saját jólinformáltságának fenntartása érdekében azzal a kéréssel fordult a VKM-hez, hogy legalább egy lapot a tanfelügyelő, vagy a tankerületi főigazgató minősítésével kapjon vissza.(53)

Ezt a VKM teljesítette is, de annak kikötésével, hogy ez nem automatikusan jár, tehát ha az egyházi főhatóság nem küld plusz példányt, akkor nem kaphatja vissza a minősítést.

(54)

Ugyanakkor a rendelet szövege és a gyakorlat egy percig sem teszi vitássá, hogy a tanfelügyelő minősítése független az egyházi főhatóságétól és az egyháznak nincs is hivatalos módja ennek a minősítésnek egészen a minisztériumig való végigfutását megakadályozni.(55)

Míg az egyházi iskolák személyzeti politikájának befolyásolását eddig legalább ahhoz a formális kritériumhoz kötötték, hogy azt a tanárt vagy tanítót állami segélyből fizetik-e, mostantól kezdve nyilvánvaló az ellenőrzöttségben, felügyelettségben, minősítettségben az államnak kizárólagos meghatározó befolyása van. S egyértelmű az egyház deffenzívája is, hiszen a kölcsönösségért is neki kell újabb feladatokat teljesítenie.(56)

A tanítóképzők - zömében egyházi intézmények - személyi állományának felmérése a VKM kulcsfontosságú érdeke volt. Ezért külön - bizalmasan - bekérlette a tanítóképző intézeti felekezeti tanárok minősítési lapjait.(57)

Az egyházak az államtól oktatásügyi célra szerzett pénzek emelését úgy kísérelték meg, hogy a díjlevélben nem vették fel valamennyi, a tanítónak kiszolgáltatott illetményt, s így az államot arra kényszerítették, hogy annak alapján fizesse ki a nagyobb összegű fizetéskiegészítő államsegélyt.(58)

A jövedelemről szóló díjlevelet a tanító igen gyakran nem írta saját kezűleg alá - ez biztosított lehetőséget az állam kijátszására. A VKM ezért elrendelte, hogy ezentúl minden alkalommal ellenőrizni kell, hogy a tanító a nevére kiállított és felső hatóságilag jóvá hagyott díjlevelet, az

abban foglaltak elfogadásának elismeréseként írja alá. Ebben az éles konfliktusban tehát az állam, és az állam pénzére pályázó egyház, lényegében ellenfélként áll egymással szemben. (59)

Klebelsberg már 1924-ben elrendelte, hogy a nem állami tanszemélyzet országos nyugdíjintézete részére a tanintézetek fenntartója évente küldjön jelentést. (60)

Ennek hiányosságára hivatkozva Hóman megszigorítja a felügyeletet: "a tankerületi főigazgató fokozott mértékben ügyeljen arra, hogy a bejelentési kötelezettségnek a hatásköre alá tartozó minden tanintézet a fenntartója szabályszerű időben eleget tegyen". A továbbiakban leszögezi - és ez már nem az 1924-es rendelet megerősítése, hanem az új idők szelleme - "a bejelentések valódiságát intézetenként vizsgálja felül", azaz mostmár külön eljárás is szükséges, nem biznak meg a mellékelte éves értesítőkben. (61)

A minisztérium szigorúan tiltja, hogy az iskolák hozzá terjesszék fel a kimutatást és az értesítőket, hiszen kulcsfontosságú, hogy az ellenőrzést a viszonyokat valóban ismerő főigazgatóságokon végeztessék el. (62)

A bejelentést el nem végző iskolafenntartók feltétlen feljelentését írja elő, hogy ellenük megfelelő retorzióval lehessen fellépni, "A nyugdíjintézet kötelékébe azok a tanintézetek is tartoznak, amelyekben a szerzetes rend alkalmazottakon kívül bármily elnevezéssel világi alkalmazott is működik. Ennélfogva ilyen tanintézetekre nézve is tartozik a fenntartó bejelentést tenni" (63)

Az ellenőrzöttségen kívül ez kétségtelenül a szociálpolitikai gondolat érvényesülésénél jele, hiszen míg

1924-ben nem minden intézet tartozik a Nyugdíjintézetéhez, mostmár valamennyi. (64)

Ezáltal az egyházi autonómia "utolsó bástyája", a kimondottan szerzetesgimnáziumok is ellenőrizhetővé váltak, hisz 1-2 világi alkalmazott mindenütt akadt. (65)

Érdekes eset, hogy amikor egy római katolikus tanítót megintettek a VKM-ből s fegyelmmel fenyegetőztek, a tankerületi főigazgató - az egyébként pap Kemenes Illés - irattárba téteti a VKM levelét annak ellenére, hogy a VKM illetékes fogalmazója még meg is erősíti; szó szerint kell azt továbbítani. Kemenes megjegyzése az volt, hogy "Miniszter úr hitfelekezeti tanító ellen fegyelmit nem indíthat. Ebből botrány lenne. Vele szemben minden fenyegetőzés céltalan és tárgytalan." (66)

A jelenség két szempontból is érdekes. Az egyik az, hogy a minisztérium központi gárdája oly mértékig át van már hatva az egyházi autonómia korlátozásának szándékától, hogy észre sem veszi, tételes törvényekbe ütközik. Másrészt, hogy ennek a központi akaratnak a végrehajtására - az egyházakkal szemben - még az egyébként tökéletesen működő tankerületi főigazgatói rendszer sem alkalmas. /Egy katolikus paptól nehéz egyházellenes intézkedéseket elvárni./ Kemenes a VKM helyett Hanauer püspöknek küldte meg egy igazgató R. R. római katolikus hitoktató elleni panaszait. /A hitoktató hazafiatlan kijelentésekkel illetve Hunyadi Mátyást és Kossuth Lajost, leszólta a Gömbös kormányt, Horthy halálát hiresztelte, a tanári szobában Ottó király közeli eljövételét hirdette, sőt Szily államtitkárt gaznak nevezte - a nyilvánvaló politikai vádak mellé még néhány más is csatlakozik - a túl hangos beszédű a

homoszexualitásig./ (67)

Nyilvánvaló, hogy bárki más, legyen akár testnevelőtanár, akár történelem, legyen háborus rokkant vagy bárkinek sógora : ezekért a mondatokért fegyelmit kapott volna. (68)

Igy azonban az egyház keretén belül maradt az ügy, akik ugyan nyilván nem dicsérték meg ezért R. R-t, de a legitimizmus, a VKM vezetőihez való rossz viszony mégiscsak enyhébb megítélés alá esett. Még elvi kérdésekben is előfordult, hogy Kemenes - ha burkoltan is - de védte az egyházat. (69)

A pécsi püspök az 1937. március 17-i püspöki értekezlet elé terjesztette panaszát, hogy a VKM megerősítette a baranyai tanfelügyelő tilalmát arról, hogy tantestületeken kívül álló egyének az elemi iskolai Szivgárdát vezethessék. (70)

Ennek a rendeletnek megváltoztatását kérte az esztergomi érsek, mondván, hogy a Szivgárdát egy 1925-ös rendelet már engedélyezte az állami iskolákban is. Maguk a hitoktatók ezt a munkatöbbletet nem bírják, ezért kérnek fel másokat a segítségre. (71)

Serédi Jusztinián hangsúlyozta, hogy itt nem indokolt a külső személyek befolyásától való aggodalom, mert a Szivgárda vezetője továbbra is a hitoktató maradna. (72)

A baranyai tanfelügyelő egyébként református és evangélikus iskolákban imaóráknál, vallásos óráknál az egyházközösség világi tagjainak szereplését engedélyezte, méltánytalan tehát a katolikusoktól ezt a lehetőséget megvonni. (73)

Az ügy véleményezésére felkért tankerületi főigazgató

sajátos kompromisszumos utat keres. Hangsúlyozza, hogy "A Szivgárda tömegakció és nemcsak az elitjét szedi össze a tanulóknak mint pl. a kongregáció" ezért szükség van külső munkatársakra - azon elvi álláspontjának fenntartása mellett is, hogy a külső munkatársak igénybevétele meg nem engedhető.(74)

Valószínűleg nem véletlen azonban, hogy ezek az ellentendenciák - a katolikus érdekek védelme az állami akarattal szemben - csak a katolikus tankerület főigazgató és a katolikus egyház kapcsolatában érvényesülnek.

A protestáns iskolákkal szemben már egészen félelmetesen működik az iskolafelügyelet új szisztémája.

A tanügyigazgatás tisztviselői között lényegesen kevesebb a református, nem beszélve az evangélikusokról, akik magasabb fizetési osztályokon, jelentősebb pozíciókban csak elvétve fordulnak elő.(75)

Egy katolikus tankerület főigazgató megbízott egyes tanárokat, hogy figyeljék meg református gimnáziumokban tanító kollégáikat - az egyházi hatóságok sőt az igazgató tudta nélkül. A megbízottak részletes jelentésekkel szolgáltak gyanutlan kollégáikról. Negatívumaik között a legritkább esetben szerepelnek a "nemzethűséggel" kapcsolatosak, de annál gyakrabban fordul elő a modern módszerekben való hiányosság, a szelekció hiányának vádja.(76)

Egy református tanár hiába panaszolja, hogy a diákokat is kikérdezi, őt pedig megalázza az iskolalátogató, választ sem kap.(77)

A görögkeleti egyházak ügye azért volt fokozottan kényes, mert az állam minden "görögkeleti" gondolat mögött

román nacionalista propagandát szimatolt. 1937-ben a VKM szétküldött egy rendelkezést miszerint P. Gy. görögkeleti hitoktató kilépett az egyházból és ezért a hitoktatás R. J-re bízott. A görögkeleti püspök meglepetésének adott hangot, tudniillik P. Gy. egyházból nem lépett ki, R. J. viszont az egyházi hatóság részéről már többször is felfüggesztett "most is mindenféle egyházi megbízás nélkül működik." (78)

Ezek a nyilvánosságra nem került ügyek is azt bizonyítják hogy Hómanékban megvan a szándék az egyházi autonómia egészen nagy mértékben való visszaszorítására. Csakhogy ez már nem a VKM belügye, itt nem játszhatja el könnyedén a totalitárius állam élesapatának szerepét.

Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a legerősebb beépített biztosítékokkal rendelkező katolikus egyház jobban tudja védeni érdekeit, mint a többi felekezet. Ezt nyilvánvalóan előre látja Hóman is, ezért számos katolikus erőt megnyer az ügynek: tankerületi főigazgató lesz illetve marad a katolikus irodalom érdemeit a korábbi hagyománynál erőteljesebben kidomborító Pintér Jenő, a középiskolai tanáregyesület élén álló Kisparti János, a szerzetes Kemenes Illés. Egyházi iskolai személyiségek is kapnak tanulmányi felügyelői megbízást stb.,

Az állam ugyanakkor törekszik arra, hogy ahol a kinevezés az egyház kezébe jut, vagy hagyományosan ott maradt, személyi javaslatokkal érvényesítse befolyását ami a főkegyuri jog egyik új formájának is tekinthető. (79)

Az egyházi hatóság alatt álló közép és középfokú iskolában a tandíjakat, vizsgadíjakat és egyéb díjakat, valamint a tandíjmentesség és kedvezmény feltételeit az

iskola fenntartója határozta meg, de a tandijakra vonatkozó VKM rendelkezések nagyrészt hasonló "szíves intézkedés végett" az egyházaknak is megküldték. (80)

Ennek végrehajtása pedig olyan erőteljes preferenciákat biztosított, amelyek mellett az egyházi iskoláknak egyre kevésbé volt lehetőségünk, csak rájuk jellemző preferenciarendszer kialakítására. (81)

Az egyházi iskolákban a tankönyveket, segédkönyveket és térképeket az iskolafenntartó határga engedélyezte ugyan, de ezeket engedélyezés előtt be kellett mutatni a VKM-nek. (82)

Ennek a processzusnak, az állam és a szerzők közötti kényelmetlen közvetítésnek és alkudozásnak elkerülésére nyilvánvalóan minden egyháznak megvolt a hajlandósága. Ezt erősítette a VKM azzal, hogy külön is rámutatott, hogy amennyiben valamely iskola olyan tankönyvet, segédkönyvet vagy térképet kíván bevezetni, amelyet a miniszter "azonos fajta és fokozatú egyházi hatóság alatt nem álló iskola számára már engedélyezett" bemutatni nem kell. (83)

A történelem tankönyvek szempontjából például érdemes megvizsgálni a módosult helyzetet. A rendezés előtti időszakban 6 féle kiadó adhatott ki 37 féle történelemtankönyvet, a rendezés után négyféle kiadó ad ki 25 féle tankönyvet. /Ez a szám látszólag ugyan még mindig nagy, de gondoljunk bele: van minden évfolyam számára külön nemzeti és külön egyetemes történeti tankönyv a Szent István társulat is változatlanul ad ki alternatív tankönyvet./ (84)

Egyébként az alternativitás erői úgy tűnik még leginkább a tanáregyesületekben találhattak menedéket hiszen - miután megszűnik a magánkiadók által kiadott tankönyvek sokfélesége - az Országos Református Tanáregyesület és az Országos

Evangélikus Tanáregyesület is elindítja a maga alternatív tankönyv- sorozatát közösen! (85)

Ennek meggátlására a VKM nem elég erős, de ez a tankönyvvek tartalmát ismerve nem is olyan nagy baj az állam szempontjából. (86)

Természetesen, amennyiben a VKM végleg úgy döntött, hogy az állam a bemutatott segédkönyv, vagy térkép színvonal tekintetében nem felel meg, vagy állam, alkotmány és törvényellenes tanokat tartalmaz, az engedélyezést megtiltotta. Természetesen ez minden államban és így Magyarország elmúlt évtizedeiben is így volt, csak hogy közben az alkotmányosság és törvényesség tartalmi változnak. Példának okáért a zsidótörvényeket ellenző egyházak alapvető érdeke volt, hogy tankönyvekben az állampolgári jogegyenlőség illetve a konvertiták egyenlősége ne szenvedjen csorbát. - ez azonban negyvenes évek elején egyre inkább törvényellenes, tehát ezek mellett az érvek mellett nem fejthettek ki propagandát történelem vagy irodalom stb. tankönyvekben. (87)

A vallások közötti béke érdekében, amennyiben a minisztérium úgy találta, hogy a tankönyv és a segédkönyv vallásellenes tanokat vagy vallásfelekezeti ellen irányuló izgatást tartalmaz, akkor bizottságot hozott létre a kérdés eldöntésére. A bizottság két tagját a VKM küldte ki, két tagját az érdekelt iskolafenntartó egyház, szavazat egyenlőségük esetén a VKM által kinevezett elnök döntött. (88)

A bizottság döntése végleges volt, tehát nem lehetett fellebbezni sem a katolikus miniszterhez, sem a protestáns államtitkárhoz, sem az egyházakkal külön kapcsolatban álló

miniszterelnökhöz.(89)

A rendelkezés nagy jelentősége az volt, hogy az állam először lép be - lényegében a "3:2 arány" miatt egyértelműen hatalmi szóval - az egyházi oktatás legbelsőbb ügyébe, a hitoktatásba. (90)

Kemenes Illés egyébként javasolta, hogy középiskolai tantervi anyag között a bevett vallásfelekezet vallástan anyaga is szerepeljen. Kivánatos ugyanis, hogy a felügyeleti hatóságok hatékonyabban ellenőrizhessék az egyes vallástan-órákon folyó tanítást.(91)

A már bemutatott széles ellenőrzés elemei közül utalunk arra, hogy az egyházi iskoláknak eddig nem kellett értekezleti jegyzőkönyvet beterjeszteniök, ezután ez kötelező volt, s a főigazgató a jegyzőkönyvi határozatokkal szemben felléphetett. Ilyen autonómia korlátozó intézkedés a könyvtárak ellenőrzése. Szóltunk már a testneveléssel, leventeoktatással kapcsolatos problémákról. A tanügyigazgatás különmegbízottja és a testnevelési felügyelőnek alávetett testnevelésoktató egyaránt megbontotta az egyházi iskolák belső hierarchikus rendjét. Az állami kinevezési jogkör szélesedése is ide tartozik, valamint az, hogy a VKM a jogszokást megváltoztatva 1937-től a helyettes tanárok kinevezési jogával is élt. Az apparátus a szerzetes tanárok állásváltogatását túl szabadnak találta, ezért a soronkívüli államsegély utalványozást megnehezítette. (92)

"Az iskolai törvénykezéssel főként pedig a végrehajtás során kialakuló jogszokásokkal felekezeti iskoláink észrevétlenül államosíttatnak"- vonja le a végső konklúziót a a dunamelléki egyházkerület és az egész egyház folyamatosan sürgette a tárgyalásokat annak az intézkedésnek

a visszavonatasáról, hogy a látogatást záró értekezleten az iskolalátogató elnököl.(93)

Külön kellene elemeznünk, hogy az új ideológiának hogyan felel meg az egyház.

A harmincas évek végén fokozottan előtérbe nyomuló vallásos jellege és az ezt környező állami akciók mást jelentenek már, mint a huszas évek keresztény-nemzeti eszmeisége.. Ha megfigyeljük azokat az éles különbségeket amelyek például az államilag megfogalmazott és hirdetett Szent István portré és a katolikus egyház hivatalos Szent Istvánja között vannak, azonnal nyilvánvaló lesz, hogy a Szent István emlékévé az egyház és állam szempontjából más más eszmények jegyében telik el... " Szent István úgy áll előttünk, mint egy öreg, bölcs, jóságos Szent Király, amilyennek az egyházi tanításból ismerjük" - mondja 1937 szilveszterén a miniszterelnök - "az állam és nemzet szempontjából ... azonban. kitűnő hadvezér, kemény katona. A belső ellenállásokat, a felforgató törekvéseket me sokszor kegyetlennek látszó eszközökkel is elfojtotta.. egészen sajátyszerű, különleges magyar birodalmat alapított." (94)

Nincs ugyan visszaút egy nem-katolikus történet szemlélethez, az 1936-os nagy központi iskolai eszménykép a katolikus Báthory. (95)

A tanítás első órájában tartandó hazafias ünnepély annak a Báthorynak szólt, akinek "Vitézsége, gondossága, bölcsessége tette lehetővé az önálló Erdély fellendülését, tette hatalmassá a lengyel királyságot. Uralkodói cselekedeteivel méltán kiérdemelte nemcsak a magyar, de a lengyel nemzet igaz háláját és nagyrabecsülését". (96)

Báthory személye kiválóan alkalmas volt az erdélyi

gondolat propagálására, a hagyományos irredenta propaganda felfrissítésére az önálló, magyar vezetés alatt álló Erdély képével. (97)

Báthory személye egyébként is jó analógia, hiszen hasonlóan Magyarország kormányzójához ifju éveit egy Habsburg uralkodó udvarában töltötte, azután a nemzeti ügyekért harcolt saját korának "világháborújában" az akkori Habsburg-párt ellenzésével választották fejedelemmé. /Ne felejtsük, éleződik a konfliktuss a harmincas évek legitimistáival! / (98)

A lengyel kapcsolat is rendkívül aktuális és az is, hogy Báthory egy erős magyar-erdélyi-lengyel állam szövetséget akart alkotni, a hatalmas és mindenképpen, pogányként leverendő keleti nagyhatalom és a tulzott hatalmi aspirációkkal rendelkező "német nagyhatalom" ellen. (99)

Az egyházi hatóságoktól - nemcsak a katolikusoktól, hanem a protestánsoktól is - megkövetelik, hogy ünnepeljék Báthoryt, csökkentve a történelemértelmezés felekezeti szempontjainak szabadságait és sugallva a tanárok és diákoknak - a nemzeti szempont mindennél előbbre való. (100)

Ez a Báthoryt középpontba helyező koncepció bizonyos mértékig szembefordulás a szintén katolikus szekfüi történelem- szemlélettel. Szekfü ugyanis a magyarság közép-európai szerepét a nemzetek feletti, valóban egyetemes-közép-európai Habsburg-hatalomhoz való önkéntes, és ezért maga által meghatározott mértékű alkalmazkodásban látta. S Báthoryt és másutt III. Bélát, illetve maga képére formált Szent Istvánt, esetleg Mátyást középpontba helyező új koncepció ezzel szemben azt sugallja - a magyarság maga köteles a közép- európai egységet megteremtetni, s köteles

benne a vezető szerepet betölteni. (101)

Ez a koncepció - szemben a reálpolitikára nevelő szekfüivel - egyértelműen a nagyhatalmi mentalitás fokozására szolgált a középiskolában és a társadalom egyaránt.

A legitimista erők - jelentős katolikus körök támogatásával - egyértelműen a liberális és konzervatív ellenzék oldalára húzódtak, az alkotmányvédelem talajáról támadták a rendszert. Az állami történelmi esemény - mostul a nemzeti ideológián - már csak azért sem lehet a Habsburg-ház. (102)

Ha viszont a protestáns történetszemléletet veszik elő, akkor a katolikus egyház szembefordulását hívják ki. Az egyházat az új történelmi eszményekkel ismét sikerült a konfliktus "burkolására" készíteni... (103)

Az eucharisztikus kongresszust szokták katolikus reneszánsz másik nagy bizonyítékának tekinteni... Az Eucharisztikus kongresszus miatt igen sok budapesti iskola igénybevételeire volt szükség a Budapestre jövő idegenek elszállásolása céljából. Ezekben az iskolákban tehát 1938 május 19-től június 4-ig szünetet rendeltek el. A szünetet gondosan ellensúlyoztaták. Nem az igazgatók feladata volt, hogy eldöntsék a lemaradás behozásának lehetőségeit, hanem a VKM szabályozta egészen pontosan mely - egyébként elterjedt - szünnapokon kell tanítani stb. (104)

A tanév a nyárba is belenyulott. De elkerülendő, hogy a szülőknek rossz véleményük keletkezzék az Eucharisztikus kongresszusról és sokallnák annak mellékhatásait, elrendelték, hogy a nyaralni szándékozó családok gyermekeit el kell engedni. (105)

A vidéki iskolákban, illetve a beszállásolásra fel nem használt budapesti iskolákban a kongresszus fő ünnepségei idejére rendelt lehetséges szünetet, bár csak akkor, ha a tanításnak helyettesítéssel való megtartása igen nagy nehézségbe ütköznék...(106)

Az elszállásolásokkal kapcsolatban egyébként gondosan kirekesztették a magánvendéglátóipar szervezési ambícióját, az iskolákkal való tárgyalásra csak a következő intézményeket jogosították fel: a/ A kongresszus főbizottsága, b/ Székesfővárosi Diákszállók központja, c/ Székesfővárosi Idegenforgalmi Hivatala.(107)

A XXXIV. eucharisztikus kongresszusra kibocsátott jelvényt csak az előkészítő bizottság megbízására volt szabad készíteni és árulni. A jelvény vallási szimbólumrendszere kehelyből, ostyából és Krisztus monogramból állt, nemzeti jellegzetessége pedig a Lánchidből, a Duna képéből és a "Budapest 1938" feliratból. (108)

A jelvénykészítés büntetőjogi védelme elsősorban a rendezése állami privilégiumát védte, a minden rendű és rangú - rendkívül kiterjedt - vallásos mozgalmakkal, szervezetekkel, egyletekkel szemben, hagsúlyozandó, hogy a magyar keresztény állam rendezi a kongresszust. A jelvények egységessége és közérthető szimbólumrendszere pedig a "magyar egységet" kívánta sugallni a külföld felé. (109)

A kongresszus elnöksége kérésére Hóman megengedte, hogy az összes iskola tanulói - mármint a katolikusok - az 1937/38-as tanév során a kongresszus hivatalos jelvényét viselhessék.(110)

Az Eucharisztikus kongresszussal kapcsolatos teendőket

tovább monopolizálták, és 1938 márciustól kezdve csak a Nemzetközi Eucharisztikus kongresszus főbizottsága keretén belül létesült Központi Vendéggondozó hivatal látta el azokat. Szállásvezetők minden iskolában az igazgatók lettek. (111)

A szállás minden apró kérdését az előkészítéstől az utólagos fertőtlenítés módjáig központilag részletesen szabályozták.

Az elszállásoltakról bizonyos jegyek begyűjtése - azaz a külföldi személyek megfigyelése stb. tekintetében ugyanez a hivatal adott részletes eligazítást. (112)

"Az Eucharisztikus Kongresszus és a Szent István év ünnepségei nemzeti szempontból is igen nagy jelentőségűek. Ezért elvárom, hogy minden alárendelt hatóság és iskola vezetője tegyen meg minden tőle telhetőt az ünnepségek sikerének előmozdítására" - biztosítja a VKM egyik oldalról, azaz a protestánsok, zsidók, a vallást magánügynek tekintő liberálisok ellenállása felől az esemény jelentőségét. (113)

Ugyanakkor biztosítani kellett azt is, hogy a tulzott igénybevétel ne hogy kihivja a nem katolikus egyháznak és szülők haragját, ezért elrendelték, hogy az ünnepségekben való részvételre, felügyeletre kizárólag katolikus vallású tanárok, tanítók és diákok rendelkezhetnek ki. A visszatetszést és a célokkal ellenkező pszichológiai hatást elkerülendő, megtiltották az ifjuság fölösleges sorbaállítgatását vagy egészségük károsítását. (114)

Ezekből a motívumokból talán egyértelműen kitűnik, hogy az Eucharisztikus kongresszust az állam egyáltalán nem tekintetti az egyház belügyének. Nem arról van szó, hogy Magyarország mint katolikus keresztény nemzeti állam

támogatja az egyházat egy egyházi célokat szolgáló esemény megrendezésében, hanem arról, hogy a keresztény Magyarország maga rendez, maga céljai érdekében egy nemzetközi tanácskozást... Ez pedig nagy különbség!

A tanterveket az iskolafenntartó állapíthatta meg, azonban természetesen a Vallás és Közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával. A törvény előírta, hogy a tanterv a kitűzött célok tekintetében azonos az országos tantervvvel - ez pedig nem az egyháznak kedvező irányban alakul. Ugyanis míg az 1883-as törvény racionalisztikus célrendszerét az 1924-es valláserkölcsi nevelés céljával egészíti ki, ezzel szemben az 1934-es cél már "A magyar nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltséghez juttassa" módosítást tartalmazza, ami - akárhogy is nézzük - , azt jelenti, hogy az ismeretanyag rendezésének nem hagyományos világnézeti beosztását sugallja. (115)

A hagyományos világnézeti beosztás tudniillik a materialista értékeket állítja szembe az idealistával, míg a modern "világnézeti" beosztás csak a nacionalista-kozmpolita ellentétpárt ismeri. Talán nem pusztán játék a szavakkal: a "katolikus" szó "egyetemest" jelent, tehát mindenképpen hordoz és elismer értéket a nemzetén kívül, a nemzet fölött, a nemzettől függetlenül is. (116) A "protestáns" szó viszont tiltakozást, egy tiltakozó attitűdöt jelent, ami szintén nem a a totlaitárius állam eszménye. (117)

A tantervnek a tanítási anyag terjedelmében meg kellett egyeznie az állami tantervvvel - ennek fontossága elsősorban abban áll, hogy a tulterhelés ellen harcoló körök érdeke itt tökéletesen találkozik az ifjúságot más úton nevelni

szándékozókkal /levente stb./. A hagyományos és az egyházi elveknek megfelelő műveltség-tartalom - elsősorban a latin, a görög, a világirodalom, a világtörténelem, az egyháztörténelem stb.. stb. témakörben - lényegesen meghaladta az új állami tanterv műveltséganyagát. Nyilvánvaló tehát, hogy mennyiben az egyház megkísérli a maga sajátos érékeinek megfelelő tananyagot a "kívánatosnál nagyobb mértékben" a tantervbe beleszerkeszteni, akkor vagy a terjedelembre vonatkozó paragrafust kell áthágnia, vagy pedig más ismeretanyagokat kell kisélejteznie s akkor a "korszerű műveltség, "a gyakorlati életre nevelés" és hasonló jelszavakkal dobja vissza a tervet a minisztérium. (118)

* * *

Hóman Bálint - mint már jeleztük második miniszterségébe már a jobboldal képviselőjeként térhet vissza. A burkolt konfliktusok egyre nyíltabbá válnak. Szinte hihetetlen, de a parlament teljes nyilvánossága előtt- ahogy ez a Képviselőházi Napló 1939-1944-es ciklusáról felvett naplójának első kötetében a 472. lapon megtekinthető - kijelenti: elvileg is az állami oktatás híve, teoretikus okokból nem hajlandó újabb egyházi iskolák felállítására engedélyt adni.

Hóman Bálint a parlamentben elvileg is kimondta, hogy a magán illetve társulati iskolák fenntartásával nem ért egyet, további magániskolákat nem fog engedélyezni.(1)

A magángimnáziumok valóban útjában állottak a nemzeti nevelés egységes irányításának, annak ellenére, hogy ezekben a főigazgató ugyanolyan lehetőségekkel rendelkezett mint az államiakban.

A budapesti magángimnáziumok otthont adtak azoknak a társadalmi elemeknek akiket az állami gimnáziumokból a kor egyre erősödő antiliberális, antiszemita hangulata kiszorított. A magángimnáziumokban lényegesen magasabb volt például az izraelita tanulók aránya, mint más budapesti gimnáziumokban. (2) Ezekben a gimnáziumokban egyébként az osztálylétszámok általában alacsonyabbak voltak, a szertárak hasonlóképpen vagy valamivel jobban felszereltek, tanári karuk meglehetősen jól képzett volt. Mindezek a körülmények lehetetlenné tették, hogy hagyományos pedagógiai értékekre hivatkozva bárki beléjük köthessen. Pintér Jenő főigazgató az 1936-os intézkedések után sem talál sokkal több kivetnivalót az intézetekben, minden alkalommal a nyilvánossági jog meghosszabbítását javasolja.(3)

A magángimnáziumok közül egyértelműen szerencsésebb helyzetben voltak a budapestiek, mint a Budapest-környékiek, amelyek Kemenes Illés alá tartoztak, vagy mint az egy-két elszórt vidéki magángimnázium és magán polgári.

A kormányzat, noha az iskolák megszüntetését nem próbálta meg keresztül vinni, egyre nagyobb mértékben szólt

bele a magániskolák életébe. Szemben az egyházi iskolákkal melyeket legalább néhány ponton védett valamelyest az autonómia, saját tankönyveikből taníthattak stb., a magániskolák pontosan annyira ki vannak szolgáltatva az állami akaratnak mint az állami iskolák, hiszen velük szemben egészen közvetlen a tankerületi főigazgató rendelkezési joga.(4)

A gyakorlatban ezeket az iskolákat fokozottan érinti a keresztény nemzeti szellem erőszakolása, a tanárok és diákok politikai ellenőrzése, a liberális tankönyvek lecserélése.

A magániskolák autonómiájának korlátozására már a tanfelügyeleti szabályok elég nagy csapást mértek, s ez a hátrányos helyzet fokozódott, amikor a fenntartók és hitoktatók közötti jövedelmi surlódásokat általánosságban rendezték azzal, hogy azoknak ugyanolyan összegű óradíjat fizessenek, mint az állami népiskolákban. /Ahol pedig háromszor-négyszer annyi diák jut a hitoktatóra./(5)

Ez az intézkedés a tanulókhoz és az iskolákhoz intézményesen legközelebb levő személyeket kívánta megnyerni, s nem is sikertelenül, mint ahogy ez a hitoktatói szövetség megnyilatkozásaiból is kitűnt.(6)

A tankerületi főigazgató hatáskörébe utaltak eddig abszolút ellenőrizetlen területeket, mint a zeneiskolák és zenetanfolyamok szervezett igazgatása és felügyelete.

Eddig ezt a jelentős részben magánszférában zajló oktatást a művészetpolitika eszközeivel és módszereivel indirekten irányították.

Az új rendelkezés a többi iskolához hasonló módon közvetlen ellenőrzés alá vonja a zeneoktatást is...(7)

A magániskolákkal szemben a nyomás tipikus lebetősege

volt, hogy a PM új, 1936. november 30-i rendelete szerint egy magántanintézet csak akkor forgalmi adó mentes, ha a tankerületi főigazgató igazolja közérdekűségét és nyilvánosságát. A közérdek alatt a BM szerint az értendő, hogy az illető községben, városban azonos típusú tanintézet nincs. (8)

A magángimnáziumok egyébként fokozott főigazgatói ellenőrzés alatt állottak, csak főigazgatói engedéllyel vehettek át más gimnáziumból tanulót stb. A magángimnáziumok egyrésze - például a Wagner Manó - nem örvendett legnagyobb népszerűségnek egyetemi körökben - egy tanulójuk felvételét az egyetem elutasította sőt az egyetem egyik tisztviselője "hírhedt"-nek nevezte a gimnáziumot. A gimnázium igazgatója sőt a tankerületi főigazgató is elégtételt kért a minisztertől. (9)

A társulati iskolák felülvizsgálására - egy-két ilyen tünet után a VKM nem találta elégnek a tankerületi főigazgatók megbízhatóságát és határozottságát sem, ezért 1937-ben már külön tanügyi tanácsost-küldött ki a felülvizsgálásukra. (10)

A magániskolák elleni fellépés hasonlóan a VKM annyi más intézkedése nem csupán az alternativitás csökkentését szolgálja, hanem a racionalizálást a nyereszkesedés viasszaszorítását, az uradalmi iskolák ellenőrzését is.

A harmincas években először vesznek elő olyan ügyeket, hogy uradalmi iskolában a rendes tanító intézői szerepet látott el, s helyette képesítés nélküli helyettes alkalmaz a gazdaság. (11)

A magánoktatás - mivel magánoktatók tudtak annyira vigyázni magukra, hogy a "nemzetiesség" kritériumát mindig

BEFEJEZÉS

Az iskolapolitika szervezeti változásainak összefoglalását adja Hóman következő beszédében, melyből persze csak a nyilvánosan vállalt iskolarendszer-korszerűsítő intézkedések tűnnek ki:

"Eszközeim ez irányban formálisak és tárgyiak. Formális eszköz először egy ésszerűbb iskolarendszer kialakítása. A korábbi már túlságosan tagolt volt és szerteágazó. Rengeteg iskolatípus volt, ezeket kellett redukálni. Két vonal keletkezett: a gimnáziumi és a polgári iskolára épülő gyakorlati középiskolai vonal, amelyek természetesen érintkeznek egymással átlépések által és ez a gyakorlati vonal ágazik a IV. polgári után pedagógiai, mondjuk általánosabb irányu gyakorlati iskolára, liceumra és a gazdasági irányu iskolákra, amelyek ismét a gazdasági élet számtalan szétágazása szerint igen sokféle színezetűek lesznek. Szóval az egyik vonalon a nyolcosztályos gimnázium épül a négy elemire, a másik oldalon van a négy polgári és arra építve a különböző szakiskolák, a gyakorlati irányu középiskola, a liceum és a gazdasági iskolák.

A második ilyen formális szempont volt az irányítás és felügyelet egységének és a különféle típusok egyöntetű igazgatásának megteremtése, ami megtörtént az 1935. VI. tc végrehajtásával.

Tárgyi eszközeink igen sokoldalúak. Először is tekintettel arra, hogy a művelődés tartalma érzelmi és erkölcsi, hogy az iskola műveltségosztó intézmény, az iskolában a tanítás mellett a nevelésre is egyenranguan súlyt kívánok helyezni. Biztosítani kívánom a nevelés egységét és a nevelési szempont fokozott érvényesítését a sokszor túltengő ismeretközlés rovására.

A második tárgyi szempont az, hogy az oktatásban a rideg és túlhalt ismeretközlés mellett az értelem fejlesztésére gondoljunk és gondolkodásra neveljünk, vagyis az értelmet ne csupán lexikális ismeretekkel terheljük, hanem valóban gondolkodóvá fejlesszük.

A harmadik tárgyi szempont az elmélet és gyakorlat egyensúlyának biztosítása a különféle iskolatípusokban, természetesen mindenütt különbözőképpen és különböző mértékben, mert más a gyakorlat és elmélet egyensúlya a gimnáziumban és más a polgári iskolában és az arra épülő gazdasági iskolában. Fel kell azonban hívnom a t. Ház figyelmét arra, hogy túlságosan sokat éltek és vissza is éltek nálunk a gyakorlatiasság jelszavával és sokszor éppen a gyakorlatiasság jelszavával tették az iskolát ismeretközlő gépezetté, mert mindenféle gyakorlati ismereteket szorítottak bele abba a szűk keretbe, amelyeket a gyermeki agynak kell tulajdonképpen kitöltenie. A túlterhelésen már a tantervben segítettünk. Ezek a tantervek most kerülnek kibocsátásra.

A negyedik tárgyi szempont az általános műveltség és a szakismeretközlés egyensúlya még a gyakorlati iskolában is, vagyis a gyakorlati iskolákban sen szabad pusztán a

szakismeretközlésre helyeznünk a hangsúlyt, hanem általános műveltségi ismeretekben is részesítenünk kell cum grano salis az ifjúságot.

Az ötödik szempont a nevelés és nemzetismereti oktatás egységének biztosítása mellett az iskolatípusok individuális célkitűzéseinek kidomborítása és a tantervnek és tanrendszernek e cél szolgálatába állítása. Ezt a tananyag revíziója által érjük el. A gimnáziumi vonalon a tudományos és elméleti felső oktatás és a vezető szellemi pályák felé segítő általános műveltséget, a polgáriban gyakorlati irányú általános műveltséget - közpolgári átlagértelemben - a rá épülő pedagógiai és gazdasági gyakorlati középiskolákban latinmentes átlagos műveltséget és nagyfoku szakműveltséget adunk már a hivatásra nevelés célzatával. Ezt kívánja biztosítani az 1934 : XI tc és ezt a most tárgyalás alatt lévő javaslat is.

A hatodik szempont, amely tárgyi tekintetben jelentős, az, hogy maga a törvény, a rendszer az utasítás, a tanterv nem jelent eredményt, mert a célkitűzés csak személyeken keresztül valósulhat meg és ezért a tanerőképzés tökéletesítésére és javítására kell a fősúlyt helyezni. Ennek megvalósítása a különböző végrehajtási utasítások rendtartások keretében, különféle utasításokkal állandó ellenőrzéssel, végül a tanító- és tanárképzés rendszerének megváltoztatásával fog megtörténni. (1)

Egészen nyilvánvaló, hogy a harmincas évek elején fordulat állott be a magyar közoktatásirányításban és közoktatáspolitikában.

A fordulat legfontosabb jegye nem az, hogy differenciált középiskola helyett egységes van, vagy hogy mondjuk megindul a Cselekvés Iskolája, hogy a herbartizmussal szemben nevelésközpontu lett az iskola.

A fordulat lényege a közoktatáspolitikai és az iskolai gyakorlat megváltozott viszonyában van.

Eddig - és ebben megegyeznek oly különböző időszakok, mint Eötvös, és Wlassics, Trefort és Klebelsberg évtizedei - a közoktatáspolitikai döntései annyiban kerültek át a gyakorlatba, amennyire ezt a tanítók és tanárok, a községek és az egyházak jónak látták.

Eddig nincs mód arra, hogy az iskola belső világába behatoljon az állam, ellenőrizze a tanárok tevékenységét, a tanórák menetét.

Mostmár - az 1935-1938-as rendeletsorozat és megvalósítása következtében a tanügyigazgatási gépezet majdnem minden állami döntést keresztül tud hajtani.

Fordulat azért is, mert a magyar oktatás történetében először a szakmai progresszió - a Cselekvés Iskolája, a kersteinsteinerizmus - a politikai reakció, a totalitarizmus alkalmi szövetségesévé szegődik, ha nem is általánosságban de a tanfelügyelet vonatkozásában és az antiherbartizmus-antiintellektualizmus kapcsolódási pontjain. A totalitarizmus ellenzői egyuttal a felvilágosult modern közigazgatás, a fejlődés, a szakmai színvonal ellenzőjeként tűnnek fel.

Fordulat azért is, mert megfordul az általános politika és a közoktatáspolitikai viszonya. Eddig mindig arról van szó, hogy a közoktatáspolitikai adekvát módon tükrözte a kormányzat általános - szabadelvű vagy konzervatív - politikáját.

Most viszont a közoktatásirányítás előtte jár a társadalmi-gazdasági élet irányításának. Az ellenőrzöttség, a szervezettség, az irányítottság olyan fokú, ami a rendszer egészére nem jellemző - 1944-ig.

Az állami tanügyigazgatás a totalitárius irányítás prototípusa, a közoktatásirányítás funkcionárius gárdája - meghatározó hányadában - a totalitárius állam élcsapata.

A keresztülhajtandó közoktatáspolitikai döntéseknek, egészen más a tartalma, mint akár a huszas években volt. Fordulat állott be a vallás-erkölcs, a nemzethűség, a honvédelmi nevelés, a történelem, az irodalom, a földrajz értelmezésében.

Fordulat áll be az egyházak és az állam viszonyában, a

valós autonómia erősen lecsökken.

Fordulat áll be a tanári szabadság érvényesítésének lehetőségében.

Az államtól való függetlenséget a tanári és emberi szuverenitást veszi el lépésről-lépésre a totalitárius tanügyigazgatási rendszer. Az autonómia, az alternativitás, a szakmai szuverenitás: ezek azok az értékek, amelyekét 1935/36-ban elkezdenek kiölni a magyar iskolákból.

Néhány szót kell szólnunk a rendszer modernizációs funkciójáról is. Nagyon fontos, hogy e rendszer úgy akart modernizálni, hogy éppen az igazán modern társadalmi rétegeket, a liberális polgárságot, a kiskereskedői réteget, a szabadfoglalkozású értelmiséget, a modern ágazatokban foglalkoztatott szakértelmiséget, a kvalifikált munkásságot kívánta háttérbe szorítani. A dualizmus kori modernizációban a "nagy nemzedék" birtokos vagy politikus fiai az alapvetően modern magyar rétegekkel kötöttek történelmi kompromisszumot, ezért a dualizmus kori modernizáció alapvetően sikeres lett. Ezzel szemben 1919 után a "nagy nemzedékkel" már semmiféle kapcsolatot nem tartó, állásukat és tekintélyüket veszített uralkodó körök kötötték meg a kompromisszumaikat, s kezdték meg a modern rétegek kiszorítását. Ez a klebersbergi expanzió alatt még egyensúlyhelyzetben volt és a növekedés körülményei között progresszívnek, modernizálódásnak tűnhetett. Bizonyos értelemben: az is volt.

Az 1930-as években viszont, amikor az oktatásban a továbblépés csak a polgári tudat, az értékörző - megújuló európaiság, egy "értéksemleges" szakértelem megerősödése

felé haladhatott volna, egy nemzeti befelé fordulást diktált e rétegek és csoportok érdeke. A modernizáció szemszögéből a reális ismeretek előtérbe kerülésére lett volna szükség, több pragmatizmusra a világgazdasági válság utáni kétségbeejtő gazdasági helyzetben, ehelyett az iskola több ideológiát adott. A szakiskolák, elsősorban a felsőkereskedelmi csoportok mozgásterének növelésére, a piaci igényekre való nyitottságra lett volna szükség, ehelyett a szakoktatás fölött is az uri Magyarország értékrendje került fölénybe. A mobilabb és rugalmasabb szabad középrétegek, illetve azok alsóbb csoportjai számára kellett volna vonzóvá tenni a tanári illetve tanítói pályát, ehelyett a tanári pálya közhivatalnoki arca erősödött meg, s a tanítói pálya presztízse pedig a "társadalmi mobilitás" látszólagos csatornájaként lecsökkent - a legalacsonyabb presztízsű, kulturális alternatívát nem hordozó rétegekből kezdődött meg a tanítóság feltöltődése. Polgárosítani kellett volna - az iskola és a mobilitás segítségével - a legkétségbeejtőbb helyzetű osztályt, a több milliós parasztságot, ehelyett csak az uri Magyarország másodrendű és ráadásul hűtlen szövetségesevé sikerült tenni a felemelkedetteket.

Az oktatás Magyarország társadalmában irracionális helyet foglalt el. Régen a hatalom alapját a föld adta - a legujabbkorban már a hivatal. Ugyanígy: a hatalom legitimációja korábban a születés, a nemesség volt, most az iskolázottság bizonyos szintje. Ideológiája korábban a liberális államnemzet egysége volt, most az iskolában elsajátítható nemzeti gondolat. Az oktatás ezen irracionális szerepéből akkor érkezhett volna meg

racionalis szerepéhez, ha az igények ideológiamentes felmérése történik meg, ha a képzés ahhoz igazodik, hogy a magyar gazdaság, a közszolgáltatások, a közigazgatás stb milyen képzettségű szakembereket kíván. Ha a tudás piaca és az állami oktatáspolitikai nem egymással ellentétes, hanem egymást - a szférák logikája szerint - kiegészítő hatást fejt ki.

Az oktatás speciális helyzete felerősítette azt a torz társadalmi helyzetet, hogy bizonyos rétegek nem polgári vagyonukkal vagy valós értékű konvertálható szakértelmükkel vettek részt a társadalom életében, hanem mintegy pozíciójukkal és presztizsükkel. Az oktatás speciális helyzete így nem a a polgárosodást segítette elő, hanem az ország periférikus helyzetét csak tovább erősítette. A huszas években ez fordítva is működik: az állam már nem tud pénzzel fizetni a hozzá való tisztviselői hűségért, ezért iskolával fizet érte. Csakhogy a kör önmagába tért vissza: ha a pénz helyett a pozíció a fizetőeszköz, a pozíciót viszont meghatározott oktatási rendszerrel lehet elérni, az oktatási rendszerben való érvényesüléshez pozíció kell, az állam viszont már nem tud újabb pozíciókat teremteni, akkor szükségszerűen az állam, illetve a már pozíciókban lévők dolga lesz, hogy a korábban szakértelmet igénylő helyeket is köztisztviselői típusú pozíciókká alakítsák. Ezt hívják zsidótörvénynek, irányított gazdaságnak. Az oktatás dolga pedig az lesz, hogy a gazdasági pozíciók betöltésének eddigi szelekciós rendszere -azaz a szakértelem és a vagyon- helyébe köztisztviselői típusú szelekciós rendszert teremtsen. Azaz : államilag kontrollált szakoktatást, egységes középiskolát, záradékkal ellátott érettségit.

Mindezek a tényezők okozták, hogy a magyar társadalom modernizációja végülis sikertelen maradt.

Láthattuk, hogy a tanügyigazgatás és az egyes tanári-tanítói csoportok egyaránt a nemzeti ideológia mind monolitabb terjesztésében találhatták meg legitimációjukat, az állam növekvő hatalmában pedig a köztisztviselők, tehát saját maguk relatív növekvő hatalmát, az egyházak és a lakosság oktatáspolitikai tevékenységének korlátozásában pedig szakmai tekintélyük kizárólagosságának védelmét ismerték fel. Láthattuk, hogy az egyházak miért képtelenek az érdemi ellenállásra, hogy a protestáns egyház nem léphet fel a nacionalizmus ellen, a katolikus a tekintélyelv ellen.

Mindezek az erők a versengő nacionalizmusban tették érdekeltté az oktatáspolitikai aktorait. A versengő nacionalizmus pedig jó talajra hullott, arra a magyar ifjúságra, mely a trianoni Magyarországon nőtt fel. Az iskola az alapvető humanisztikus értékeket nem közvetítette hatékonyan, már csak ezért sem, mert a humanisztikus tárgyak tanárait a korszerű pedagógiai technikák jórészt nem érdekelték, annál inkább az ún. nemzeti értékeket. Ahol a nemzet, mint megkülönböztetett érték áll középpontban, s ahol ezzel egyidejűleg nem idegzik be a társadalmi érdek ütköztetésének technikáit, korlátlan út nyílik arra, hogy azok, akik magukat a nemzeti érdek kizárólagos hordozóinak nyilváníthatják, végülis kontrollálhatatlan hatalomhoz jussanak. Bizonyíték minderre, hogy az ifjabb nemzedék sokkal nagyobb arányban vett részt a szélsőjobboldali mozgalmakban.

Le kell tehát számolnunk azzal az illúzióval, hogy a több és nagyobb tudás önmagában a modernizáció ösztönzőjévé

válhat, vagy hogy a magasabb iskolai végzettség önmagában megvéd a zavaros szellemi áramlatoktól. Olyan helyzetben, ahol a társadalomban és a gazdaságban nem a teljesítményképes szaktudásnak van meg a "becsülete", ott a képzés tartalma szükségszerűen retrográd marad, hiszen az általános műveltség funkciója éppen az, hogy ne kelljen polgárosodni. Ahol az uralkodó körök képesek kikényszeríteni, hogy több generációnyi polgári alkotómunka semmivé válhasson, ott mindenki számára világos: nem a tényleges szaktudást kell elsajátítani egy karrierhez, hanem az uralkodó körök legitimációs ideológiáját.

Anélkül, hogy át kívánnánk lépni egy oktatástörténeti dolgozat természetes korlátait, egy általános tanulságot megfogalmazhatunk.

Az oktatásban érdekelt társadalmi és politikai erőket minden nem teljesen monolit politikai rendszerben két táborra lehet osztani.

Azok számára, akik újrapolgárosodást akarnak, a polgár szónak citoyen értelmében, modernizációt akarnak, Európát akarnak, ideológiamentes iskolát akarnak a harmincas évek oktatáspolitikai története olyan tanulsággal szolgál: a szakmai színvonal átmeneti erősítése, a szakmai-igazgatási racionalizmus érvényesítésének garantálása sem éri meg azt az árat, amit hosszú távon kell fizetni.

Nyilvánvalóan másféle érdek is létezik. Azoké akik a speciális fejlődést megőrzendő nemzeti sajátosságnak kívánják értelmezni. Minden társadalomban léteznek erők, amelyek helyesnek tartják, hogy az inkonzisztencia a "pusztán" piaci értelemben teljesítményképes tudás és az ideológiai szempontokat is figyelembevevő redisztribúciós

uton osztott bizonyítvány között fennmaradjon.

Az első csoport modernizációs mintája számára talán érdemes megfogalmaznunk: nem önmagában a kiművelt emberfők mennyiségének növekedésére van szükség, hanem egy olyan iskolai közsszellemre, mely egy olyan társadalmi szerepre készít elő, ahol nem ilyen vagy olyan ideológiához való tartozás a karrier alapja, hanem a teljesítményképes szaktudás. Ahol a társadalomtudományok tanításának funkciója nem bármiféle tudattartalom közvetítése, hanem a folyamatok racionális elemzésére való képesség kialakítása, ahol a nyelveket nem a filológuscsoportok és irodalomtörténészek érdekeinek és ideológiáinak megfelelően oktatják, hanem valós népek és valós civilizációk párbeszédének megkönnyítésére, ahol a természettudományok oktatásának célja sem a világnézeti nevelés, hanem a valódi világ folyamatainak lényegi megismerése, a környezetébe szétválaszthatatlanul beleágyazott embernek a bemutatása. Ahol az iskolák presztizsét és állami támogatását nem ezek neve, ideológiája, vagy a benne tanulók társadalmi összetétele szabja meg, hanem hogy bizonyítványával a gazdasági és társadalmi élet mely területein lehet elhelyezkedni.

A második alternatívát képviselők nyilvánvalóan úgy vélik, az iskolának feltétlenül hordoznia kell valamilyen értéktartalmat: a nemzeti szolidaritást a keresztény eszmeiséget, a társadalmi igazságosság eszményét. Ebből az első kettőt a harmincas évek állami ideológiája is céljául tűzte ki. Az eredmény közismert: mivel a nemzeti érdek mibenlétének meghatározására meghatározott erők hegemoniát, majd monopóliumot szerezhettek, az ő érdekeik mentén - az

1944- es év folyamán - a nemzeti érdek - bárhogyan is értelmezzük azt - legsúlyosabb elárultatására került sor.

A második csoportba tartozók számára is hasonló tanulságot tudunk csak kínálni: a kereszténység és a nemzet értékfogalmának - s számukra kívánatos terjedésének - is csak az nyújt igazi és hosszú távon sem önvészélyes esélyt, ha senkinek nem áll majd módjában ezeket az értékeket kizárólagosan értelmezni, ezeket az értékeket tanügyigazgatási eszközökkel behajthatóvá, adminisztratívává tenni.

Ennél rövidebbre zárhatóbb tanulságra nem törekedhetem.

"A mese rólad szól csak a név más" - írta Horatius. Ezzel mindenkinek szembe kell néznie aki egy kicsit is elmélyed a harmincas évek társadalom, ideológia vagy oktatástörténetében.

JEGYZETEI

Bevezetés

Ballér 1970. Balogh - Szabolcs 1963. Buzás, 1967, Dékán, Dolmányos 1968, Faragó 1945, Felkai 1979, Földes 1973, A haladó 1978, Halász, Heksch 1962, 1969, Horváth 1975, 1982, Jáki 1959, Jóbúru 1964, 1963, 1972, Kemény 1948, Kertész 1960, Kioltott 1963, Király 1946, Koczka 1946, Köte 1975, 1978, 1979, Kratofil 1948, Ladányi 1979, A magyar nevelés 1960, Magyar neveléstörténeti 1959, Mészáros 1981, 1984, 1989 Mezei 1979, A munkára 1965, Neveléstörténet és szocialista 1969, Neveléstörténeti tanulmányok 1970, Nevelésügyi kongresszusok, 1971, Nyolcvan 1962, Simon 1959, 1984, 1963, 1979, Simon - Szarka 1965, Szabolcs 1962, 1959, Szarka 1973 Száz 1968, Száz 1984, A tanítóképzés 1978 Tantárgytörténeti, Tanulmányok 1957, Tanulmányok 1980, Vág 1969, Változó 1979 Molnár 1975 Dobos 1977 Simon Sulyán Nagy Tökécski

A harmincas évek társadalom és politikatörténeti változásai és az oktatáspolitikai

A csoportok harcaként értelmezendő oktatáspolitikai arénához Weber 1967 1970, 1990, 1989; Gumplowicz 1911, Bentley 1908; Lasswell 1950; Mills 1962.

A magyar történeti szakirodalomból:

Kosáry 1980, Huszár 1974, 1972, 1981, Szabolcs 1959-1960, PSz 1960, 1965 Psz 1967, PSZ 1968, 1977, Csizmadia 1977, Somlai 1977, Balogh- Szabolcs 1963, Pándi 1977, Ladányi 1979, Szecskó 1978, Tóth 1981, Sebestyén 1981, Az értelmiség 1931, Szárszó 1943., Melly, Bene, Zentay, Illyefalvy A közoktatás, Hamvas, Hoffmann, Thirring, értelmiségiék 1978, Makkai Urambátyám, Makkai Szép, Szabó Zoltán, Erdei 1957, Hatvány. Németh Az értelmiség, Féja, Balázs 1958, Berzeviczy 1905, Brentovszky 1934, Buday 1916, Choncha 1910, Csákvári 1908, éles, A polgár 1905, Erdei 1945, Farkas 1912, Bidófalvi 1907, Hanák 1962, Hermann 1936, A köztisztviselő 1917, Inóczy, Kállai 1945, Kampics 1902, Kornis 1926, Kornis 1931, Kovács Aladár, Kürthy 1937, Laky Az értelmiség, Macartney, Márkus 1942, Kikecz 1935, Molnár Olga, Móna 1935, Novák 1937, Paikert 1935, Sávoly Miért, Sávoly 1934, Szabó 1939, Szantner 1926, Szekfü 1937, Szabó 1939, Szellemi 1923, Szellemi 1930., A két 1984, A magyarországi 1981, A Magyar Tudományos 1975, A mezőgazdaság 1982 A püspöki 1984 Az 1929- 1933. évi 1955, Az 1944. év 1984, Berend T. 1982, Berend T. Ránki 1958, 1960, 1972, Berend T.-Szuhay 1978 Beszélgetések 1983, Bölöny 1978, Csizmadia 1976, Gergely 1977, Glatz 1980, 1989, 1990, Hoóz 1970, Horváth 1975, Juhász 1983, Kónya 1975, Kónya 1968, Könyvnap 1979, Lackó 1961, 1966, 1975, 1989, L. Nagy 1972, 1980, 1988. Magyarország története 1890-1918, 1978 Magyarország története 1918-1919., 1919-1945, 1976, Magyarország történeti 1982, Márkus 1968, Pintér 1980, Pritz 1982. Poór 1981 Ránki 1981, 1983. Romsics 1982, Salamon 1980, Sipos 1970, Szakács 1963, Szakács 1981, Szekfü 1983, Szuhay 1962, Tanulmányok 1969, Tilkovszky 1967., Tilkovszky 1978, Történetelméleti 1977, Zsidókérdés 1984, A korszerű 1936-1940, Szabó 1990, Lengyel 1981, Vargyai.

A pénzügyi restriktció kora - a kulturfőleny koncepciójának bukása

1. KN költségvetési viták
2. Hóman Gömbösnek OSZK Kt F 15
3. KN költségvetési vita 1933
4. KN költségvetési vita 1934
5. K 636 653. cs.
6. K 636 651. cs.
7. K 636 669. cs.
8. KN költségvetési vita 1933
9. K 636 668. cs.
10. K 636 651. cs.
11. K 636 653. cs.
12. OL K 636 670. cs.
13. KN költségvetési vita 1934
14. OL K 636 668. cs.
15. OL K 636 651. cs.
16. OL K 636 668. cs.
17. OSZK Kt 15/48
18. OL K 636 653. cs.
19. OL K 636 651. cs.
20. OL K 636 668. cs.
21. OL K 636 651. cs.
22. OL K 636 653. cs.
23. 1935 XIV tc, 900/1936 VKM
24. OSZK Kt F 15/48
25. OL K 636 668. cs.
1. FN 1934 május 3/ 220 p.
2. FN 1934 május 3/ 227 p.
3. FN 1934 május 3/ 224 p.
4. OL K 592 603. cs.
5. OL K 592 674. cs.
6. 1934 XI. tc.
7. OL K 592 674. cs.
8. FN 1934 május 3/225 p.
9. FN 1934 május 3/225-243 p.
10. FN 1934 május 3/ 235 p.
11. HK 1936 371 p.
12. HK 1934 136 p.
13. OL K 507 63. cs.
14. Irodalmi Lexikon OL K 507 64. cs. HK 1936 205-213 p.
15. OKITEK 1936 helyen és K 507 63. cs.
16. HK 1937 102 p.
17. OL K 592 667. cs.
18. Utasítás. és K 507 64. cs.
19. OL K 592 667. cs.
20. Vörösvári: Egy könyvkiadó feljegyzései-soksz., szerző birtokában 23. p.
21. Utasítás. Cs. I több helyen és K 592 668. cs.
22. OL K 507 11. cs.
23. OL K 507 63. cs.
24. OL K 507 65. cs. OPKM OKT jkv.

A TANUGYIGAZGATASI TÖRVÉNY FÖPRÖBAJA: A KÖZÉPISKOLAI REFORM

A középiskolai törvény értelmezéséhez

1. Az egész fejezethez szakirodalom

Jóboru/ 1963, Mészáros 1989, Simon PSZ 1984, Szabolcs PSZ 1984.

Források:

Könyvjegyzék a középiskolai tanári könyvtárak számára. Bp. 1929,

Parthenon. A klasszikus műveltség barátai egyesületének közleménye. Szerk. Fray Jenő. Bp. 1932,

Philipp Kálmán: A magyar közoktatásügy egységesítése Bp. 1942,

Waldapfel János: Közműveltség és nevelés Bp. 1938,

Balogh József: A klasszikus műveltségért. Bp. 1934,

Papp Ferenc: Középiskolai reformok. Debrecen, 1927,

Padányi Viktor: Középoktatásunk kérdései (Bp.) 1941,

Asztalos József: A magyar középiskolák statisztikája az 1932/1933. tanévig. Bp. 1934,

Pónes Aranka: Pécs város középiskoláinak népessége 1900-tól 1935-ig. Pécs, 1936,

Szandtner Pál: Érettségizők számának és pályaválasztásának fontosabb kultur- és szociálpolitikai tanulságai. Bp. 1933

Tettamanti Béla: Középiskoláink tanulmányi eredménye az 1932-33. évi értesítők alapján. Szeged. 1934

Baumann János: Tanulmányi felügyelői és szakfelügyelői beszámolók. Bp 1935

Nagy Miklós: A tanárság társadalmi kérdései.

Debrecen, 1939

Középiskolai Tanári Zsebkönyv. 1936. Szerk. Jámbor György. Bp. (1936),

OL K 592 603.cs.

2.FN 1934 május 3/ 220 p.

3.FN 1934 május 3/ 227.p.

4.FN 1934 május 3/ 224.p.

5.OL K 592 605.cs.

6.OL K 592 674.cs.

7.1934 XI. tc.

8.OL K 592 674.cs.

9.FN 1934 május 3/225.p.

10.FN 1934 május 3/225-243.p.

11.FN 1934 május 3/ 235 .p.

12.HK 1936 371.p.

13.HK 1934 136.p.

14.OL K 507 63.cs.

15.Irodalmi Lexikon ,OL K 507 64.cs.HK 1936 205-213.p.

16.OKITEK több helyen és K 507 63.cs

17.HK 1937 102.p.

18.OL K 592 687. cs.

19.Utasítás. . és K 507 64.cs.

20. OL K 592 687. cs.

21.Vörösváry:Egy könyvkiadó feljegyzései-soksz, szerző birtokában 23. p.

22.Utasítás,Cs.I több helyen és K 592 688.cs.

23.OL K 507 11.cs.

24.OL K 507 63.cs.

25.OL K 507 65.cs.,OPKM OKT jkv.

26. PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai személyi mutató
27. OL K 507 13. cs.
28. Utasítás.
29. K 507 63. cs.

A tantárgyak és az oktatáspolitikai

1. FN 1934 május 3/ 243.p., OL K 592 678.cs.
2. OL K 592 603.cs ill Unger több helyen.
3. Cs.I. 1936/37 3-4. sz.
- 4.1 bevezető cikkeiket
5. OL K 592 605, Középiskolai tanári zsebkönyv.
6. OL K 592 678.cs.
7. OL K 592 603.cs.
8. OL K 592 605.cs.
9. OL K 592 674.cs.
10. OL K 592 678.cs.
11. OL K 592 603.cs.
12. OL HK 1937 153..cs.
13. OSZK Kt Fond 1 Parthenon dossz.
14. OSZK Kt Fond 1 18., 101. dossz
15. HK 1936 284-284..cs.

Művészet és oktatáspolitikai

1. MOTC, Gulyás, a Rajzoktatás éves jelentései
Az egész fejezethez: Kontha

2. OL K 592 684.cs.
3. OL K 544 230.cs.
4. OL K 592 610.cs.
5. OL K 592 610.cs.
6. OL K 507 85.cs.
7. OL K 507 6.cs.
8. OL K 544 138.cs.
9. OL K 592 610.cs.
10. OL K 592 610.cs.
11. OL K 592 674.cs.
12. OL K 507 85.cs.
13. OL K 592 679.cs.
14. OL K 592 603.cs.
15. OL K 592 507 86.cs.
16. OL K 507 82.cs.
17. OL K 507 6.cs.
18. OL K 592 605.cs.
19. OL K 507 85.cs.
20. OL K 507 6.cs.
21. OL K 507 5.cs.
22. OL K 592 816.cs.
23. OL K 507 26.cs.
24. OL K 592 868., 675.cs.
25. OL K 592 825.cs.
26. OL K 507 26.cs.
27. OL K 592 868.cs.
28. OL K 592 603.cs.

Militarizmus és oktatáspolitikai

1. MOTC 1928, 1938., az egész fejezethez:
Mészáros P.Sz. 1984. Vargyai
1983, Gergely-Kiss, Földes-Kun-Kutassi, Déván.

2. K 592 605.cs.
3. OL K 592 674.cs.
4. A magyar testnevelés mai helyzete... Bp 1929
5. Csűrök Dénes: A testnevelés szellemi hatásai Bp 1939,
Szerbák Elek: Az egyetemi testnevelés.. Bp 1931,
uő: Ujabb közlemény a Műegyetem testneveléséről, Bp 1944.
6. A mindennapi iskolai testnevelés Bp 1936
7. K 592 685.cs.
8. K 592 40.cs.
9. id Huszti 361.p.
10. HK 1936 202.p.
11. OL K 592 827.cs.
12. PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 134/1936.
Saád Ferenc: Honvédelmi nevelés, Bp 1943
13. PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 134/1936.
14. PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 5/1936
15. OL K 592 685.cs , PML Tankerületi főigazgató
elnöki iratai 15/1937.
16. OL K 592 819.cs.
17. OL K 592 827.cs.
18. Budai Anna- Kuncze Géza: Ujszerű tornaünnepély.. Bp 1933
19. K 592 679.cs.
20. PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 82/1937
21. Misángyi Ottó: A testnevelés jelentősége a
küzművelődésben , Bp 1935
22. Bélyd alajos : Jelentés - Bp 1943
Európai Ifjusági Szövetség Bécs 1942, Katonai
előképzés munkaközössége

A TOTALITARIZÁCIÓ REFORMCSOMAGJA

A tanügyigazgatási törvény

1. OL K 507 9.cs.
2. Hóman több helyen
3. OL K 507 10.cs.
4. OL K 507 11.cs.
5. OL K 507 9.cs.
6. OL K 507 10.cs.
7. OL K 507 11.cs.
8. OL K 507 9.cs.
9. OL K 507 10.cs.
10. OL K 507 11.cs.
11. OL K 507 9.cs.
12. OKITEK 1935/1936. 10-12 p.
13. OPITEK 1935. 6-8 p.
14. Az Országos Evangélikus Tanáregyesület évkönyve 1936/37, 37-38 évről.
15. OPITEK 1935. 6-8 p. 17 p.
16. OKITEK 1935/36. 8-9
17. Nagy Péter Tibor: A VKM és az egyházak kapcsolatai egyháztörténeti kutatócsoport dokumentáció
18. OL K 507 10.cs.
19. HK 1937 235 p.
20. Utasítás a közoktatásügyi irányításról szóló 1935. VI. tc. végrehajtására. 3500/1936. Budapest
21. PML Tankerületi Főigazgatóság iratai 117/1936.
22. OKITEK, MP. kis hírei ill PML
23. OL K 507 11.cs.
24. OSZK kisnyomtatvány tára 1936. 353. doboz
25. HK 1937. 279 p.
26. 115 039/1937. HK
27. HK 1937. 229 p.
28. OL. K 507. 40.cs.
29. Kelemen Elemér: Somogy megye népoktatása. Közoktatásunk polgári átalakulásának időszakában. 1868-1918. Budapest, 1985.
Sárközi István: Az ellenfordalmi rendszer népiskola politikája Magyarországon; Budapest, 1980.
90 912/1936. febr. 19. BM R. T. . 91 599/1936. márc. 4. BM R. T. . 88402/1937. BM 1. R. T. 6876/1936 eln. VKM - 191/1936 eln. PML Tanker. főig. 186/1937 eln. PML Tank. főig.

Az új tanügyigazgatás vezetői

1. OSZK Kt F 15
2. OL K 507 1.cs
3. OL K 507 4.cs.
4. OL K 507 1.cs.
5. OL K 592 621.cs , 683.cs 818.cs 953.cs
6. OL K 501 829.cs 967.cs
7. OL K 503 164.cs , 214 .cs.
8. OL K 504 182.cs 249.cs.
9. OL K 507 70.cs.
10. Jóboru, K 636 799.cs
11. OL K 636 799.cs.
12. OL K 636 799.cs.
13. OL K 507 70.cs.

A TÁNOGYIGAZGATÁS AZ ISKOLÁBAN

A tanárok iskolai munkájának ellenőrzése, irányítása

1. Utasítás, HBML Tankerületi főigazgatóság iratai, 2.cs.
2. OL K 592 674.cs.
3. OL K 592 675.cs.
4. OL K 592 676.cs.
5. OL K 592 677.cs.
6. OL K 592 652.cs.
7. uo 653.cs.
8. OL K 592 682.cs.
9. OL K 592 675.cs.
10. HK 1936 231 - 232 p., HBML Tankerületi főigazgatóság iratai, 4.cs.
11. OL K 592 677.cs.
12. PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 190/1936
13. PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 30/1936
14. PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 74/1937
15. OL K 592 674.cs.
16. OL K 592 676.cs.
17. HK 1937 49-51.p., PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 217/1937 eln.
18. OL K 592 682.cs.
19. OL K 592 675.cs.
20. OL K 592 677.cs.
21. OL K 592 676.cs.
22. OL K 592 674.cs.
23. HK 1938 263-264.p., HBML Tankerületi főigazgatóság iratai, 3.cs.
24. PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 92/1937
25. HK 1938 119-120.p., HBML Tankerületi főigazgatóság iratai, 2.cs.

A minősítési eljárás

1. PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 143/1937
2. PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 217/1937
3. PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 172/1937
4. OL K 592 682.cs.
5. OL K 592 677.cs.
6. OL K 592 676.cs.
7. OL K 592 674.cs.
8. OL K 592 682.cs.
9. OL K 592 675.cs.
10. OL K 592 677.cs.
11. OL K 592 676.cs.
12. OL K 592 674.cs.
13. OL K 592 682.cs.
14. OL K 592 675.cs.
15. OL K 592 677.cs.
16. OL K 592 676.cs.
17. HK 1937 49-51.p., HBML Tankerületi főigazgatóság iratai, 4.cs.

A tantárgyfelosztás, a tanmenet és az órarend ellenőrzése

1. Utasítás., HBML Tankerületi főigazgatóság iratai, 3.cs.

VIII

- 2.OL K 592 686.cs.
- 3.OL K 502 452.cs.
- 4.HK 1937 69-76.p., HK 1932 193-194.p., HBML Tankerületi főigazgatóság iratai, 2.cs.
- 5.OL K 592 685.cs.
- 6.HK 1937 92.p., HBML Tankerületi főigazgatóság iratai, 4.cs.
- 6/a. OL K 502 452.cs.
- 6/b. HK 1937 92.p.
- 7.OL K 592 685.cs.
- 8.OL K 592 686.cs.

Az óravázlatok ellenőrzése a tanítási minták kialakítása

- 1.Utasítás., HBML Tankerületi főigazgatóság iratai, 3.cs.
- 2.OL K 592 685.cs.
- 3.OL K 592 686.cs.
- 4.OL K 592 685.cs.
- 5.OKITEK 1936/1937 148-149.p. és PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 149/1937
- 6.uo.
- 7.OL K 504 175.cs.
- 8.OPITEK cikkek, OL K 501 963.cs.
- 9.Néptanítók Lapja 1936-os cikkek
- 10.HK 1937 8.p., HBML Tankerületi főigazgatóság iratai, 2.cs.
11. M.P. 1936 199.p.
- 12.Kállai Gyula:Marxizmus és népiesség Bp. 1943 ill .
Borbándi: A magyar népi mozgalom , Lackó
- 13.Cselekvés iskolája 1936/37 3-4.sz
- 14.OKITEK 1936/37 108.p.
- 15.uo.338.p.
- 16.OKITEK 1937/38 46.p

A tanárok iskolán kívüli életének irányítása és ellenőrzése

- 1.Utasítás., HBML Tankerületi főigazgatóság iratai, 4.cs.
- 2.PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 25/1936
- 3.PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 25/1936
- 4.HK 1936 347.p.
- 5.OL K 592 689.cs.
- 6.HK 1938 59.p.
- 7.OL K 592 685.cs.
- 8.HK 1200/1932 eln 7.sz 1-2.p. és 300/1937 eln HK 1937
3.sz 1-2.p., HBML Tankerületi főigazgatóság iratai, 3.cs.
- 9.OL K 507. 11.cs.
- 10.OL K 507 13.cs.
- 11.PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 262/1937
- 12.OL K 592 684.cs.
- 13.HK 1937 257-259.p. HK 1930 275.p ,
HBML Tankerületi főigazgatóság iratai, 2.cs.
- 14.OKITEK 1937/1938 168.p.

A tanárok személyi ügyei

- 1.OL K 592 689.cs.
- 2.OL K 592 688.cs.
- 3.OL K 592 685.cs.
- 4.HK.1937/5.42 p., HBML Tankerületi főigazgatóság iratai, 4.cs.
- 5.HK 1937/3 10.p., HBML Tankerületi főigazgatóság iratai, 3.cs.

6. Utasítás, HBML Tankerületi főigazgatóság iratai 2.cs.
7. OL K 592 684.cs.
8. PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 1564/1937
15/1936 133/1937, Magyarország évkönyv 1936
9. OL K 592 689.cs.
10. PML Tankerületi Főigazgató elnöki iratai 32/1936
11. PML Tankerületi Főigazgató elnöki iratai 112/1937
12. OL K 592 653.cs.
13. OL K 592 654.cs.
14. OL K 592 655.cs.
15. OL K 592 688.cs.
16. PML Tankerületi Főigazgató elnöki iratai 56/1937
38/1937
17. PML Tankerületi Főigazgató elnöki iratai 44/1937
18. HK 1937 80.p. HBML Tankerületi főigazgatóság
iratai 3.cs.
19. HK 1938 95-96.p., HBML Tankerületi főigazgatóság
iratai 5.cs.
20. HBML Tankerületi főigazgatóság iratai 2.cs.
21. HBML Tankerületi főigazgatóság iratai 3.cs.
- 21/a. OL K 592 653.cs.
22. Magyar Zoltán :A magyar közigazgatás ügyei és
eljáró szervei
23. OL K 592 653.cs.

Az iskolai könyvtárak ellenőrzése iratai 44/1936.

1. OL K 592 678.cs.
2. OL K 592 685.cs.
3. OL K 592 678.cs.
4. OL K 592 694.cs.
5. OL K 592 687.cs.
6. HK 1936 274p. HBML Tankerületi főigazgatóság
iratai 5.cs.
7. OL K 592 685.cs.
8. HBML Tankerületi főigazgatóság iratai 2.cs.
9. pl Madai Gyula felszólalásai a parlamentben

Az iskola gazdasági irányításának ellenőrzése

1. Lengyel
2. Szávay Gyula: A magyar kézművesipar problémája, Bp 1925 36-37 o
3. A magyar ipar almanachja 1932 50
4. Bornemissza in A Mai magyar közigazgatás /606
5. Az egész alfejezethez Magyar Gyáripar 1928-1944
6. HK 1937 51/52, HBML Tankerületi főigazgatóság iratai 2.cs.
7. OL K 592 653.cs.
8. HK 1937 245, HBML Tankerületi főigazgatóság iratai 2.cs.
9. HK 1936 232.
10. Új Idők Lexikona 2805.
11. HK 1938 151, HBML Tankerületi főigazgatóság iratai 2.cs.
12. OL K 592 654cs.
13. OL K 592 660.cs.
14. HK 1938 151, HBML Tankerületi főigazgatóság iratai 2.cs.
15. HK 1937 259.
16. HK 1937 207, HBML Tankerületi főigazgatóság iratai 2.cs.
17. HK 1937 215-217.
18. HK 1937 168-169, HBML Tankerületi főigazgatóság iratai 2.cs.
19. HK 1937 229-230.
20. PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 606/1937
21. HK 1937 128-129.
22. OL K 592 655.cs..
23. PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 46/1936.
24. OL K 592 657.cs.
25. OL K 592 650.cs.

26. HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 3.cs.
27. HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 4.cs.
28. OL K 592 692.cs.
29. HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 3.cs.
30. OL K 592 697.cs.
31. OL K 592 826.cs.
32. HK 1938 197-200 .p.
33. HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 4.cs.

A nemzeti gondolat

1. Holsch
2. Holsch 1935 helyen
3. OL K 592 678.cs.
4. OL K 592 681.cs.
5. OL K 592 683.cs.
6. OL K 592 680.cs.
7. OL K 592 689.cs.
8. OL K 592 684.cs.
9. OL K 592 684.cs.

A vállalkozások gazdasági

1. HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 3.cs.
2. HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 4.cs.
3. OL K 592 826.cs.
4. OL K 592 807.cs.
5. OL K 592 810.cs.
6. Gazdasági 1937 4/5, 6/7 151 OL K 592 878.cs.
7. Gazdasági 1937 4/5, 6/7 151 OL K 592 878.cs.
8. OL K 592 878.cs.
9. OL K 592 878.cs.

AZ ISKOLAI NEVELÉS ÉRTÉKVALASZTASAI ÉS ESZKÖZEI

Az osztályfőnöki óra bevezetése

- 1.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 3.cs.
- 2.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 4.cs.
- 3.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 5.cs.
- 4.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 4.cs.
- 5.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 3.cs.
- 6.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 5.cs.
- 7.HK 1937 26/27.p..
- 8.Simon.
- 9.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 4.cs.
- 10.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 5.cs.
- 11.OKITEK 1927/1928 272.p.
11. Magyar Középiskola 1933 176.p.

A tanulók értékelésének rendszere

- 1.1095591/1938 IX sz..
- 2.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 3.cs.
- 3.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 5.cs.
- 4.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 4.cs.
- 5.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 5.cs.
- 6.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 3.cs.
7. OL K 592 807.cs.
- 8.OL K 592 826.cs.
- 9.OL K 592 820.cs.
- 10.OL K 592 678.cs.
- 11.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 3.cs.
- 12.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 4.cs.
- 13.OL K 592 692.cs.
- 14.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 5.cs.
- 15.OL K 592 807.cs.
- 16.OL K 592 826.cs.
- 17.HK 1938 197-200 .p.
- 18.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 4.cs.

A nemzeti gondolat

1. Heksch
- 2.Hóman több helyen
- 3.OL K 592 678.cs.
- 4.OL K 592 681.cs.
- 5.OL K 592 683.cs.
- 6.OL K 592 680.cs.
- 7.OL K 592 689.cs.
- 8.OL K 592 684.cs.
- 9.OSZK Kt f 15/19.

A vallás-erkölcsi nevelés

- 1.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 5.cs.
- 2HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 4.cs.
3. OL K 592 826.cs.
- 4.OL K 592 807.cs.
- 5.OL K 592 820.cs.
- 6.Századunk 1937 4/5, 6/7 ill OL K 592 678.cs.
7. Századunk 1937 207.p ill OL K 592 692.cs..
- 8.HK 1938 95.p..
- 9.Nyíri előszava Szeneshez, 6.p..

A nevelés egyes alkérdései: egészségügyi, küllembeli,
nyelvi nevelés

- 1.OL K 592 820.cs.
- 2.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 5.cs.
- 3.OL K 592 678.cs.
- 4.OL K 592 807.cs.
- 5.OL K 592 692.cs.
6. OL K 592 826.cs.
7. OL K 592 820.cs.
- 8.OL K 592 807.cs.
- 9.OL K 592 678.cs.
- 10.OL K 592 692.cs, Nagy M Valóság 1985.
- 11.OL K 592 826.cs.
- 12.OL K 592 807.cs, Utasítás...
- 13.OL K 592 820.cs.
- 14.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 3.cs.
- 15.OL K 592 678.cs.
- 16.OL K 592 692.cs.
- 17.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 4.cs.
- 18.OL K 592 807.cs.
- 19.OL K 592 826.cs.
- 20.OL K 592 820.cs.
- 21.OL K 592 678.cs.
- 22.OL K 592 807.cs.
- 23.OL K 592 692.cs.
- 24.Tóth PP.
- 25.Utasítás.
- 26.HK 1936 247/248.
- 27.OL K 592 826.cs.
- 28.OL K 592 820.cs.
29. OL K 592 807.cs.
- 30.OL K 592 678.cs.
- 31.Utasítás.
- 32.OL K 592 692.cs.

A diákok politizálásának ellenőrzése

- 1.OL K 592 807.cs.
- 2.OL K 592 826.cs.
- 3.OL K 592 820.cs.
- 4.OL K 592 678.cs.
- 5.OL K 592 807.cs.
- 6.OL K 592 692.cs.
- 7.PML Tankerületi főigazgatóság elnöki iratai 156/1936.
- 8.OL K 592 826.cs.
- 9.PML Tankerületi főigazgatóság elnöki iratai 156/1936.
- 10.. "PML Tankerületi főigazgatóság elnöki iratai 380/1937.
- 11.PML Tankerületi főigazgatóság elnöki iratai 1/1937.
- 12.Csépányi.
- 13.Mo tört kron III.
- 14.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 3.cs.
15. OL K 592 820.cs.
- 16.PML Tankerületi főigazgatóság elnöki iratai 34432/1937.
- 17.OL K 592 807.cs, PML Tankerületi főigazgatóság elnöki
iratai 380/1937.
- 18.OL K 592 820.cs.
- 19.PML Tankerületi főigazgatóság elnöki iratai 4/1937.
- 20.PML Tankerületi főigazgatóság elnöki iratai 380/1937.
- 21.PML Tankerületi főigazgatóság elnöki iratai 116/1937.
- 22.HBML Tankerületi Főigazgatóság iratai 4.cs.

SZELEKCIÓ ÉS TEHETSÉGKIVÁLASZTÁS

A szelekciós célok

- 1.K 592 679.cs.
- 2.K 592 685.cs.
3. K 592 687.cs.
- 4.K 507 40 cs.
- 5.OL K 507 46cs
- 6..K 592 807.cs.
7. K 592 56.cs.
- 8..K 507 29.cs.
9. K 501 963.cs.
- 10.K 501 963.cs.
- 11..K 501 963.cs.
- 12.OPITEK 1936 128
- 13.Protestans Tanügyi Szemle 1941/70
- 14.Néptanítók lapja 1941 13-14.
15. Magyar Középiskola 1938 99
- 16.Cselekvés Iskolája több helyen vagy K 592 679.cs.
- 17.korm jel 1938 K 592 685.cs.
- 18.HK 1936 239
- 19.uo
- 20 stat évkek
- 21K 507 29.cs.
- 22.K 507 40.cs.
- 23..K 592 687.cs.
- 24
- 25..K 592 687.cs.
- 26.HK 1937 255
- 27.HK 1937 255
28. PML Tank Füg 306/1937.
- 29.K 507 61.cs,rendtartás
- 30.HK 1936 284-285
31. PML 306/1937
- 32.HK 1936 239
- 33.K 507 82cs.
- 34.K 592 807.cs.
35. HK 1938 162-163.p.
- 36.HK 1936 295
- 37.PML 143/1937
- 28.Magyar Statisztikai évkönyv I és X évf

A diákok ösztönzésének ellenőrzése

- 1.HK 1937 227.p.
- 1a.K 592 679.cs.
- 2.K 592 685.cs.
- 3K 592 687.cs.
4. K 592 807.cs.
- 5.K 592 679.cs.
- 6.Zibolen:Tehetségmentés az iskolában 1920-1944 5-50.p

Az oktatás expanziója
Magyar statisztikai évkönyv kötetei

AZ ÁLLAMI KONTROLL HÉZAGA!

A magyar oktatás finanszírozásáról

1. 1927 12 tc 10)
2. 66596/1902 VKM, 96211/1931 BM
3. 5311/1925 VKM, 97000/1926 VKM, 24000/1926 VKM)
4. 765-1-6/1929/VII b VKM, 88402/1937 BM)
5. 95000/1926 VKM).
6. 13070/1922 VKM).
7. 1934-es statisztikai évkönyv, a költségvetés, az 1934-es Hivatalos Közlöny a Magyar Statisztikai Közlemények 79.93.96. 103.114.115. és a Magyar Városok Statisztikai évkönyve 1 rész Bp 1935 szolgáltak/

Az egyházi oktatás speciális viszonyai

1. OSZK Kt F, 15/764, 118
2. OL K 507 81.cs
3. OL K 507 82.cs
4. Csizmadia 182
5. OL K 507 83.cs
6. OL K 507 83.cs
7. OL K 592 676.cs
8. OL K 592 680.cs
9. OL K 592 686.cs
10. OL K 592 811.cs
11. MOTC és OL K 507 81.cs
12. OL K 507 82.cs
13. PPK 1938 márc 16 12.p.
14. OL K 507 83.cs
15. OL K 592 676.cs
16. OL K 592 680.cs
17. OL K 592 686.cs
18. OL K 592 811.cs
19. OSZK Kt F 15/56
- 19a. F 15 /959. A tanulmányi alaptól a királyi
20. Csizmadia 193.p.
21. A magyarországi református egyház törvényei Bp 1942 253-258.p.
22. Mo évk
23. OL K 507 81.cs
24. OL K 507 82.cs
25. OL K 507 83.cs
26. OL K 592 676.cs
27. Katolikus nevelés 1935/10
28. OL K 592 680.cs
29. OL K 592 686.cs
30. Kony jkv 1938 225.p.
31. OL K 592 811.cs
32. OL K 507 81.cs
33. OL K 507 82.cs
34. OL K 507 83.cs
35. HK 1937 70 71.p.
36. OPKM OKT jkv
37. OL K 592 676.cs
38. OL K 592 680.cs
39. OL K 592 686.cs
40. OL K 592 811.cs

41. OL K 507 81.cs
42. OL K 507 82.cs
43. OL K 507 83.cs
- 44.HK 1936 202 203.p.
45. OL K 592 676.cs
46. OL K 592 686.cs
47. OL K 592 680.cs
48. OL K 592 811.cs
- 49.HK 1937 44.p.
50. OL K 507 81.cs
51. OL K 507 82.cs
- 52.OL K 592 678.cs
- 53.PML 149/1937 tank főig
- 54.OL K 507 83.cs
55. OL K 592 676.cs
- 56.HK 1938 80 -81.p.
- 57.PML TF 173/1938
58. OL K 592 686.cs
- 59.HK 1938 96.p.
60. OL K 592 680.cs
- 61.OL K 507 82.cs
62. OL K 507 81.cs
- 63 OL K 592 811.cs
64. OL K 507 83.cs
- 65.HK 1936 348-349.p.
- 66.PML TF 130/1937
- 67.PML TF 201/1937
68. OL K 592 676.cs
69. OL K 592 686.cs
- 70.OL K 507 82.cs
71. OL K 592 680.cs
72. OL K 507 81.cs
73. OL K 592 811.cs
- 74..PML TF 135 és 151/1937
- 75.OL K 592 678.cs
- 76.PML TF 149/1937
- 77.uo.
- 78."PML TF 249/1937
79. OL K 507 83.cs
80. OL K 592 676.cs
81. OL K 507 82.cs
82. OL K 592 686.cs
83. OL K 592 680.cs
84. OL K 507 81.cs
85. OL K 592 811.cs
- 86.Unger
87. OL K 507 83.cs
88. OL K 592 676.cs
89. OL K 507 82.cs
90. OL K 592 686.cs
- 91.OKT 1936 okt 2
92. OL K 592 680.cs
- 93.konv jkv 1938 216.p.
- 94.OL K 507 81.cs
95. OL K 592 811.cs
96. OL K 507 83.cs
97. OL K 592 676.cs
98. OL K 507 82.cs
- 99.. OL K 592 686.cs
- 100.HK 1936 355.p.

101. OL K 592 680.cs
102. OL K 592 811.cs
103. OL K 507 81.cs
104. OL K 507 83.cs
105. OL K 592 676.cs
106. OL K 507 82.cs
- 107.HK 1937 252
- 108.OL K 592 686.cs
- 109 .HK 1937 153-154
- 110.HK 1938 109-112
111. OL K 592 680.cs
112. OL K 592 811.cs
113. OL K 507 81.cs
114. OL K 507 83.cs
115. OL K 592 676.cs
116. OL K 507 82.cs
117. OL K 507 82.cs
118. OL K 592 686.cs

A magánoktatás ellenőrzése

- 1.KN 1939/2/665.p..
- 2.OL K 592 576.cs.
- 3.OL K 592 677.cs.
- 4.Utasítás.
- 5.HK 1937 295-297.p.
- 6.OL K 592 607.cs.
- 7.OL K 592 607.cs.
- 8.PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 128/1936.
- 9.PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 164/1936.
- 10.PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 72/1937.
- 11 .PML Tankerületi főigazgató elnöki iratai 178/1937.

Levéltári és kéziratári források

ORSZAGOS LEVÉLTAR - rövidítés nélkül, csak így K 592 603.cs)

Több középiskolát érintő ügyek

- OL VKM K 592 603.cs 1932-34 4.t/
(több középiskola a e
- OL VKM K 592 604.cs 1932-34 4.t/
(több középiskola f
- OL VKM K 592 605.cs 1932-34 4.t/
(több középiskola g j
- OL VKM K 592 606.cs 1932-34 4.t/
(több középiskola ka ki
- OL VKM K 592 607.cs 1932-34 4.t/
(több középiskola ko l
- OL VKM K 592 608.cs 1932-34 4.t/
(több középiskola m
- OL VKM K 592 609.cs 1932-34 4.t/
(több középiskola n p
- OL VKM K 592 610.cs 1932-34 4.t/
(több középiskola r
- OL VKM K 592 611.cs 1932-34 4.t/
(több középiskola :tanul. vizsga
- OL VKM K 592 612.cs 1932-34 4.t/
(több középiskola :közalk ösztöndíj
- OL VKM K 592 613.cs 1932-34 4.t/
(több középiskola : közalk ösztöndíj
- OL VKM K 592 614.cs 1932-34 4.t/
(több középiskola : s sze
- OL VKM K 592 615.cs 1932-34 4.t/
(több középiskola :szakfelügyelők jelentései
- OL VKM K 592 616.cs 1932-34 4.t/
(több középiskola :sz tam
- OL VKM K 592 617.cs 1932-34 4.t/
(több középiskola :tanulók statisztikája
- OL VKM K 592 618.cs 1932-34 4.t/
(több középiskola :érettségi vizsga
- OL VKM K 592 619.cs 1932-34 4.t/
(több középiskola :tanulók nyilvántartása
- OL VKM K 592 674.cs 1935-37 4.t/
(több középiskola :a c
- OL VKM K 592 675.cs 1935-37 4.t/
(több középiskola :d f
- OL VKM K 592 676.cs 1935-37 4.t/
(több középiskola :g h
- OL VKM K 592 677.cs 1935-37 4.t/
(több középiskola :i ke
- OL VKM K 592 678.cs 1935-37 4.t/
(több középiskola :Ki L
- OL VKM K 592 679.cs 1935-37 4.t/
(több középiskola :közalk ösztöndíj
- OL VKM K 592 680.cs 1935-37 4.t/
(több középiskola :közalk ösztöndíj
- OL VKM K 592 681.cs 1935-37 4.t/
(több középiskola : közalk ösztöndíj
- OL VKM K 592 682.cs 1935-37 4.t/
(több középiskola : m ny
- OL VKM K 592 683.cs 1935-37 4.t/
(több középiskola :O

- OL VKM K 592 946.cs 1942-44 4.t/
(több középiskola :a d
- OL VKM K 592 947.cs 1942-44 4.t/
(több középiskola :e f
- OL VKM K 592 948.cs 1942-44 4.t/
(több középiskola :g gy
- OL VKM K 592 949.cs 1942-44 4.t/
(több középiskola :h
- OL VKM K 592 950.cs 1942-44 4.t/
(több középiskola :i j
- OL VKM K 592 951.cs 1942-44 4.t/
(több középiskola :k
- OL VKM K 592 952.cs 1942-44 4.t/
(több középiskola :l n
- OL VKM K 592 953.cs 1942-44 4.t/
(több középiskola :ny o
- OL VKM K 592 954.cs 1942-44 4.t/
(több középiskola :p sz
- OL VKM K 592 955.cs 1942-44 4.t/
(több középiskola :t
- OL VKM K 592 957.cs 1942-44 4.t/
(több középiskola :tanárok a m
- OL VKM K 592 957.cs 1942-44 4.t/
(több középiskola :n zs
- OL VKM K 592 958.cs 1942-44 4.t/
(több középiskola :iskolai célokra ellátmány
- OL VKM K 592 959.cs 1942-44 4.t/
(több középiskola :u zs
- OL VKM K 592 960.cs 1942-44 4.t/
(több középiskola :Horthy ösztöndíj
- OL VKM K 592 620.cs 1932-34 5.t/
(tankerületi főigazgatóságok
- OL VKM K 592 621.cs 1932-34 6.t/
(országoktól tanács
- OL VKM K 592 622.cs 1932-34 7.t/
(tankönyvek
(folyóiratok
(könyvek a c
(egyesületek
(kongresszusok
(tanfolyamok
- OL VKM K 592 623.cs 1932-34 7.t/
(tankönyvek
(folyóiratok
(könyvek d j
(egyesületek
(kongresszusok
(tanfolyamok
- OL VKM K 592 624.cs 1932-34 7.t/
(tankönyvek
(folyóiratok
(könyvek k m
(egyesületek
(kongresszusok
(tanfolyamok
- OL VKM K 592 625.cs 1932-34 7.t/
(tankönyvek
(folyóiratok
(könyvek n sz
(egyesületek

(kongresszusok

(tanfolyamok

OL VKM K 592 626.cs 1932-34 7.t/

(tankönyvek

(folyóiratok

(könyvek

t zs

(egyesületek

(kongresszusok

(tanfolyamok

OL VKM K 592 627.cs 1932-34 8.t/

(gyorsírás

OL VKM K 592 628.cs 1932-34 9.t/

(gazdasági ügyvitel a k

OL VKM K 592 629.cs 1932-34 4.t/

(gazdasági ügyvitel l zs

OL VKM K 592 693.cs 1935-37 5.t/

(tankerületi főigazgatóságok

OL VKM K 592 694.cs 1935-37 7.t/

(tankönyvek

(folyóiratok

(könyvek

a f

(egyesületek

(kongresszusok

(tanfolyamok

OL VKM K 592 695.cs 1935-37 7.t/

(tankönyvek

(folyóiratok

(könyvek

g m

(egyesületek

(kongresszusok

(tanfolyamok

OL VKM K 592 696.cs 1935-37 7.t/

(tankönyvek

(folyóiratok

(könyvek

n zs

(egyesületek

(kongresszusok

(tanfolyamok

(tanfolyamok

VKM K 592 697.cs 1935-37 8.t/

(gyorsírás

VKM K 592 698.cs 1935-37 9.t/

(gazdasági ügyvitel

VKM K 592 828.cs 1938-41 5.t/

(tankönyvek

(folyóiratok

(könyvek

e kl

(tanfolyamok

VKM K 592 829.cs 1938-41 5.t/

(tankönyvek

(folyóiratok

(könyvek

ko ml

(tanfolyamok

VVKM K 592 830.cs 1938-41 5.t/

(tankönyvek

(folyóiratok

(könyvek

mo s

(tanfolyamok

VVKM K 592 831.cs 1938-41 5.t/

(tankönyvek

- (folyóiratok
(könyvek 52 25
(tanfolyamok
- OL VKM K 592 832.cs 1938-41 6.t/
(gyorsírás és gépirás
- OL VKM K 592 833.cs 1938-41 7.t/
(gazdasági ügyvitel
- OL VKM K 592 861.cs 1942-44 5.t/
(tankönyvek
(folyóiratok
(könyvek
(tanfolyamok
- OL VKM K 592 962.cs 1942-44 6.t/
(gazdasági ügyvitel
- polgári iskolai ügyek
- OL VKM K 501 823.cs 1932-1936 10.t/
(polgári a c sed
- OL VKM K 501 824.cs 1932-1936 10.t/
(polgári beiratási adatok
- OL VKM K 501 825.cs 1932-1936 10.t/
(polgári c sel ép
- OL VKM K 501 826.cs 1932-1936 10.t/
(polgári ér if
- OL VKM K 501 827.cs 1932-1936 10.t/
(polgári magánvizsga
- OL VKM K 501 828.cs 1932-1936 10.t/
(polgári igazg-minisz
- OL VKM K 501 829.cs 1932-1936 10.t/
(polgári minősítés szé
- OL VKM K 501 830.cs 1932-1936 10.t/
(polgári rak tárgyak
- OL VKM K 501 831.cs 1932-1936 10.t/
(polgári szi végig
- OL VKM K 501 832.cs 1932-1936 10.t/
(polgári tanárok 1
- OL VKM K 501 833.cs 1932-1936 10.t/
(polgári tanárok 2
- OL VKM K 501 833.cs 1932-1936 10.t/
(polgári tanárok 3
- OL VKM K 501 835.cs 1932-1936 10.t/
(polgári tanulók
- OL VKM K 501 963.cs 1937-1944 3-3 t/
(polgári a d
- OL VKM K 501 964.cs 1937-1944 3-3 t/
(polgári e h
- OL VKM K 501 965.cs 1937-1944 3-3 t/
(polgári j k
- OL VKM K 501 966.cs 1937-1944 3-3 t/
(polgári l ny
- OL VKM K 501 967.cs 1937-1944 3-3 t/
(polgári o zs
- OL VKM K 501 968.cs 1937-1944 3-3 t/
(polgári tanárok 1
- OL VKM K 501 969.cs 1937-1944 3-3 t/
(polgári tanárok 2
- OL VKM K 501 970.cs 1937-1944 3-4,3-5 t/
(polgári tankönyvek
(polgári szakkönyvek
(polgári egyesületek

(polgári gazdasági ügyvitel

Tanító és óvónőképzés

- OL VKM K502 412.cs 1931-36 10.t./
 (tanítóképzés vegyes
 OL VKM K502 413.cs 1931-36 10.t./
 (tanítóképzés vegyes a k
 OL VKM K502 414.cs 1931-36 10.t./
 (tanítóképzés vegyes l zs
 OL VKM K502 415.cs 1931-36 10.t./
 (tanítóképzés vegyes tanárok, tanulók
 OL VKM K502 452.cs 1937-44 10-3 .1-3 t./
 (tanítóképzés vegyes a f
 OL VKM K502 453.cs 1937-44 10-3 .1-3 t./
 (tanítóképzés vegyes g ká
 OL VKM K502 454.cs 1937-44 10-3 .1-3 t./
 (tanítóképzés vegyes ke ké
 OL VKM K502 455.cs 1937-44 10-3 .1-3 t./
 (tanítóképzés vegyes ki kir
 OL VKM K502 456.cs 1937-44 10-3 .1-3 t./
 (tanítóképzés vegyes kis kü
 OL VKM K502 457.cs 1937-44 10-3 .1-3 t./
 (tanítóképzés vegyes l szülő
 OL VKM K502 458.cs 1937-44 10-3 .1-3 t./
 (tanítóképzés vegyes t tanár
 OL VKM K502 459.cs 1937-44 10-3 .1-3 t./
 (tanítóképzés vegyes tanfelügyelet zs

Kereskedelmi iskolák

- OL VKM K503 169.cs 1932-36 10.főszám
 (kereskedelmi iskola vegyes a e
 OL VKM K503 170.cs 1932-36 10.főszám
 (kereskedelmi iskola vegyes fa ke
 OL VKM K503 171.cs 1932-36 10.főszám
 (kereskedelmi iskola vegyes keres tanár
 OL VKM K503 172.cs 1932-36 10.főszám
 (kereskedelmi iskola vegyes tand tam
 OL VKM K503 170.cs 1932-36 10.főszám
 (kereskedelmi iskola vegyes te zs
 OL VKM K503 208.cs 1937-44 1.3 tétel
 (kereskedelmi iskola a d
 OL VKM K503 209.cs 1937-44 1.3 tétel
 (kereskedelmi iskola e im
 OL VKM K503 210.cs 1937-44 1.3 tétel
 (kereskedelmi iskola érettségi 1
 OL VKM K503 211.cs 1937-44 1.3 tétel
 (kereskedelmi iskola érettségi 2
 OL VKM K503 212.cs 1937-44 1.3 tétel
 (kereskedelmi iskola in j
 OL VKM K503 213.cs 1937-44 1.3 tétel
 (kereskedelmi iskola k n
 OL VKM K503 214.cs 1937-44 1.3 tétel
 (kereskedelmi iskola nyiszt
 OL VKM K503 215.cs 1937-44 1.3 tétel
 (kereskedelmi iskola t zs
 OL VKM K503 216.cs 1937-44 1.3 tétel
 (kereskedelmi iskola tanárok 1
 OL VKM K503 217.cs 1937-44 1.3 tétel
 (kereskedelmi iskola tanárok 2
 OL VKM K503 218.cs 1937-44 1.3 tétel

(kereskedelmi iskola tanulók
OL VKM K503 224.cs 1937-44 6-3 tétel
(kereskedelmi tanonciskola
és kereskedelmi szaktanfolyam

Iparoktatás

OL VKM K504 55.cs 1929-31 760.főszám
Országos Ipari és kereskedelmi oktatási tanács
Iparoktatási főigazgatóság
OL VKM K504 65.cs 1932-36 10. főszám
iparostanonciskolák ügyei a gy
OL VKM K504 66.cs 1932-36 10. főszám
iparostanonciskolák ügyei a gy
OL VKM K504 67.cs 1932-36 10. főszám
iparostanonciskolák ügyei h költ
OL VKM K504 68.cs 1932-36 10. főszám
iparostanonciskolák ügyei kör s
OL VKM K504 69.cs 1932-36 10. főszám
iparostanonciskolák ügyei sz zs
OL VKM K504 82.cs 1932-36 19. főszám
felsőipariskolák ügyei a gy
OL VKM K504 175.cs 1937-44 2-3 tétel
iparostanonciskolák ügyei a állam
OL VKM K504 176.cs 1937-44 2-3 tétel
iparostanonciskolák ügyei am d
OL VKM K504 177.cs 1937-44 2-3 tétel
iparostanonciskolák ügyei e f
OL VKM K504 178.cs 1937-44 2-3 tétel
iparostanonciskolák ügyei G II
OL VKM K504 179.cs 1937-44 2-3 tétel
iparostanonciskolák ügyei in hol
OL VKM K504 180.cs 1937-44 2-3 tétel
iparostanonciskolák ügyei hom mé
OL VKM K504 181.cs 1937-44 2-3 tétel
iparostanonciskolák ügyei mi ne
OL VKM K504 182.cs 1937-44 2-3 tétel
iparostanonciskolák ügyei né o
OL VKM K504 183.cs 1937-44 2-3 tétel
iparostanonciskolák ügyei p szakn
OL VKM K504 184.cs 1937-44 2-3 tétel
iparostanonciskolák ügyei szakn tanárok
OL VKM K504 185.cs 1937-44 2-3 tétel
iparostanonciskolák ügyei ta atanulok
OL VKM K504 186.cs 1937-44 2-3 tétel
iparostanonciskolák ügyei tanoncotthon kérdés
OL VKM K504 187.cs 1937-44 2-3 tétel
iparostanonciskolák ügyei iu zs
OL VKM K504 180.cs 1937-44 2-3 tétel
iparostanonciskolák ügyei hom mé
OL VKM K504 181.cs 1937-44 2-3 tétel
iparostanonciskolák ügyei mi ne
OL VKM K504 182.cs 1937-44 2-3 tétel
iparostanonciskolák ügyei né o

Agrárokztatás

OL VKM K505 106.cs. 1932-1936 10.főszám
Mezőgazdasági népsiskolák a-m
OL VKM K505 107.cs. 1932-1936 10.főszám
Mezőgazdasági népiskolák n - zs
OL VKM K505 108.cs. 1932-1936 10.főszám

Allamsegély és látogatás

OL VKM K505 142.cs. 1937-1944 4-3 tétel
mezőgazdasági középiskolák ügyei a-1
OL VKM K505 143.cs. 1937-1944 4-3 tétel
mezőgazdasági középiskolák ügyei j-sza
OL VKM K505 144.cs. 1937-1944 4-3 tétel
mezőgazdasági középiskolák ügyei szá-zs
OL VKM K505 177.cs. 1937-1944 5-3 tétel
mezőgazdasági iskolák ügyei a-f
OL VKM K505 178.cs. 1937-1944 5-3 tétel
mezőgazdasági iskolák ügyei g-1
OL VKM K505 180.cs. 1937-1944 5-3 tétel
mezőgazdasági iskolák ügyei m-zs

Tanügyigazgatás, Népoktatás

OL K 507 teljes anyaga

OL könyvtára: a katolikus püspöki kar konferenciáinak jegyzőkönyve

II EGYÉB KÉZIRATOS FORRASOK

Pest Megyei Levéltár Tankerületi Főigazgatóság Elnöki iratai - rövid: PML
Hajdu Bihar Megyei Levéltár Tankerületi Főigazgatóság rendeletanyaga -
rövid: HBML

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum OKT jegyzőkönyvek - rövid: OKT jkv.

Országos Széchényi Könyvtár kézirattára- rövid: OSZK Kt

Fond 1- Balogh József hagyaték

Fond 15- Hóman hagyaték

Mester Miklós oktatáspolitikai visszaemlékezései / a szerző tulajdona/

A FELHASZNALT KORABELI SZAKIRODALOM - ÖNALLÓ KIADVANYOK

/Az alábbi címjegyzékben csak azokban az esetekben tüntetem fel a könyvek kiadóját, ahol e tény informál arról, mely oktatásügyi érdekcsoport véleményét fejezi ki a szerző/

A budapesti tanítóegyesület 1929. április hó 20-án tartott közgyűlése. összeáll. Dausz Gyula-Ölveczky Pál. Bp. 1929,

A budapesti tanítóegyesület 1931. május 9-én tartott közgyűlése. Bp. 1931,

A budapesti tanítóegyesület 1932. április hó 9-én tartott közgyűlése. Bp. 1932

A budapesti tanítóegyesület 1930. április hó 29-én trtott közgyűlése. Bp. 1931

A budapesti tanítóegyesület kerületi köreinek vitatételei az 1929. évi tavaszi üléseken. összeáll. Magyary Lajos-ölveczky Pál. Bp. 1929

A budapesti tanítóegyesület kerületi köreinek vitatételei az 1931. évi őszi üléseken. összeáll. Magyary Lajos-ölveczky Pál. Bp. 1931,

A budapestvidéki tankerület igazgatóinak értekezlete Miskolcon, 1929. május 20-21. Miskolc, 1929

A budapestvidéki tankerület igazgatóinak értekezlete Miskolcon. 1929. május 20-21. Miskolc, (1929)

A felső kereskedelemi iskolai igazgatók 4. értekezletének jegyzőkönyve. Bp. 1931,

A felső kereskedelmi iskolai igazgtók 5. értekezletének jegyzőkönyve. Bp. 1934

A gyorsíró, szépíró és gépiróiskolák tanulmányi felügyelete. közrend. Traeger Ernő. Bp. 1940, Gyorsírási Kormánybizottság.

A győri egyesült katolikus plébániák önkormányzati egyházköztség (röviden: kat. autonómia) tanítóegyesületének szolgálati szabályzata. Győr, 1939

A háboru utáni magyar pedagógiai irodalom. A visszacsatolt területek tanítóinak átképző tanfolyamán tartott előadás. Bp. 1939.

A kat(olikus) tanügyi tanács szervezeti szabályzata és ügyrendje. Bp. 1940,

A közoktatásügyi igazgatás ujjszervezése. kiad. és bev. Hóman Bálint. térk. terv. Sipos Sándor. Bp. 1935

A magyar iskolaügy szervezete és igazgatása. A visszacsatolt területek tanítóinak átképző tanfolyamán tartott előadás. Bp. (1939)

A m(agyar) kir(ályi) földmivelésügyi miniszter fennhatósága alá tartozó közép- és alsófoku gazdasági szakoktatási intézmények igazgatóinak ... országos tanulmányi értekezletének jegyzőkönyve.

A magyar iskolarendszer áttekintése. A visszacsatolt területek átképző tanfolyamán tartott előadás. Bp. 1939,

A magyar közoktatásügyi igazgatás és iskolafelügyelet szervezete. A visszacsatolt területek tanítóinak átképző tanfolyamán tartott előadás. Bp. 1939

A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem szabályzata a közép- és középfoku iskolák és intézetek látogatásáról és rendszeres tanulmányi felügyeletéről. Győr, 1942, Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem

A nagyméltóságu m(agyar) kir(ályi) kultuszminisztériumhoz felterjesztendő emlékirat a magyar nevelők nyagi helyzetének javítása ügyében. (Nyiregyháza, 1939

A pécsi tankerület közép-, középfoku és szakiskolai igazgatóinak értekezlete 1943. dec. 17. Pécs, 1944,

A polgári iskolai tanárok évkönyve 1938/39.

A Szent Imre jubileumi pedagógiai kongresszus munkaterve. Bp. 1930

Afra Nagy János: az iparos- és kereskedőtanulók népességi viszonyai és szociális helyzete Budapesten. Bp. (1932),

Afra Nagy János: az írástudatlanok budapesten. Bp. 1933,

Allami és nem állami tanítók jogviszonyai és illetményei. a visszacsatolt területek tanítóinak átképző tanfolyamán tartott előadás. Bp. 1939

Angyal M. Béla: gondolatok az egységes magyar oktatásügyhöz. budafok, 1930

Asztalos József: a magyar középiskolák statisztikája az 1932/1933. tanévig. szerk. és kiad. m. kir. közp. statisztikai hivatal. cm.

Asztalos József: Nagy-Budapest közoktatásügye. Bp. 1936,

Az állami polgári iskolai tanárképzés szervezete. Szeged, 1935

Az egri főegyházmegye róm(ai) katolikus iskolái 1927-1937/38-ban. Eger, 1928-1938,

Az egyetemes konvent zsinatelőkészítő köznevelési és oktatásügyi albizottságának előterjesztése az egyházi VI. t.-c. módosítása tárgyában. (Bp.) 1928,

Az erdélyi református egyházkerület tanítói értekezletének 1938. jegyzőkönyve. h.é.n.

- Az élet iskolája. Szerk. Szenes Adolf. Bp. 1928,
- Az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosítása. a visszacsatolt területek átképző tanfolyamán tartott előadás. Bp. 1939,
- Az Országos Mezőgazdasági Középiskolai Tanáregyesület értesítője. Békéscsaba, 1943
- Az országos mezőgazdasági szakoktatási értekezlet jegyzőkönyve. Bp. 1927,
- Az országos zsinat iskolaügyi bizottságának jelentése. Bp. 1933,
- Az új magyar generáció problémái. Bp. 1930
- Az új nevelés magyar földön. 1925-1935. Szerk. Nemesné Müller Márta, Baloghy Mária. Bp. 1935
- Balogh József: A klasszikus műveltségért. Bp. 1934
- Barabás Endre: A falukutatás és a tanítók. Bp. 1935, Falukutató intézet
- Barankay Lajos: A nemzeti közszellem pedagógiája. (Bp. 1927),
- Baumann János: Tanulmányi felügyelői és szakfelügyelői beszámolók. 1935,
- Bárczy István: Budapest székesfőváros közoktatási hatóságainak és intézeteinek évkönyve. - 1928-1938. szerk. - -. Bp. 1939, szfőv. háziny. 84 l. - 33 cm.
- Becker Vendel: A keresztény nemzeti népiskolák jövő alakulása. Bp. 1943, (a Szent István akadémia hittudomány-bölcséleti osztályának értekezései iii. 1.)
- Becker Vendel: a magyar néptanítók fizetésrendezése az országos iskolaalap megszervezésével. A katolikus tanítók áthelyezésének kérdése. Szeged, 1940
- Bély Miklós: A nemzetközi ifjúsági testnevelési kongresszus értesítője. Bp. 1934. május 24-29. szerk. Bp. 1934,
- Bittenbinder Miklós: A katolikus neveléstudomány korszerű alapelvei. a mai nemzetpolitika művelési akarata és a katolikus nevelési eszmény. Bp. 1933,
- Buziássy Károly: Budapest közművelődési viszonyai. Bp. (1938),
- Dausz Gyula: A székesfővárosi oktatók fizetésügye. 1873-1933. Bp. 1934, főv. alk. nemzeti szöv.
- Deák Gyula: Polgári iskolai író-tanárok élete és munkái. Bp. 1942, orsz. polgári isk. tanáregy.

Egyházkerületi népiskolai felügyelői jelentés a tiszántúli református egyházkerület népiskoláinak 1941-42-ik iskolai év állapotáról. Debrecen, (1942),

Elekes Dezső: Budapest szerepe Magyarország szellemi életében. Bp. (1938),

Előadások a Magyar Tanítók Szabadegyetemén. Sajtó alá rendezte Péterhidi József. Bp. 1938, M. Tanítóegyet. Egyet. Szöv.

Előadások a Magyar Tanítók Szabadegyetemén. Szerk. Péterhidi József. Bp. 1936, M. Tanítóegyesületek. Emlékfüzet. Közrebocsátja a magyarországi tanítóegyesületek országos szövetségének elnöksége. (Bp.) 1928,

Emlékirat az ország valamennyi tanítóegyesületéhez és tanítójához. (országos általános tanítóegyesület.) Komárom, 1942

Emlékkönyv. a magyar tanítók otthona 40 éve. Bp. 1942,

Eszményi gyakorlatiasság a tanítóképzésben. Szerk. Padányi-Frank Antal. Bp. 1943, Tanítóképzőint. Tanárok Orsz. Egyes.

Esztergominé Mikó Eszter: A magyar királyi gyermeklélektani intézet. nevelési és Pályaválasztási tanácsadó. Bp. 1939,

Fehérvári iskolahét 1939. Mai magyarságunk életrajza. Nemzetismeret. Előadások. Szerk. Balassa Brunó. Székesfehérvár, 1939 Fekete János: Készülés a tanításra. segédkönyv tanítók és tanítójelöltek számára. Pécs, 1936

Felső kereskedelmi iskolát végzettek szövetségeinek VI. nemzetközi kongresszusa. kongresszusi napló. Bp. 1930,

Fináczy Ernő: Világnézet és nevelés. Tanulmányok. Bp. 1925,

Fodor Gyula-Nyári László: állami tanárok, tanítók és egyéb tanügyi alkalmazottak illetményei. Fizetések, lakáspénzek, pótlékok, jogok és kedvezmények. Bp. 1942

Földes Ferenc: A munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon. Bp. 1941

Gallay Rezső: Népoktatásügyi közigazgatás. Nyiregyháza, (1942)(A nyiregyházi községi közigazgatási tanfolyam kiadványai 23.)

Gausser Rezső: A népoktatásügyi közigazgatási jog kézikönyve, közigazgatási hatóságok, községi előljáróságok, iskolaszékek, gondnokságok, óvodai és tanonc-iskolai felügyelő bizottságok számára

A gyermek és a család. Közművelődési előadások népművelők részére. Ujvidék, 1942, Uránia ny. 158, 2 l. - 22 cm.

Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség könyvsorozat

A gyermekszeretet iskolája. Szerk. Nógrády László - B. Czeke Vilma. Bp. 1930 Hamvas József: Budapest székesfőváros iskolaügye 1920-tól 1938-ig. Bp. 1940,

Három beszéd az országos izraelita tanítóegyesület 1943. aug. hó 2-án tartott közgyűlésén. (Bp. 1943)

Hekler Antal: Magyar kulturpolitika. 1919-1939. Bp. 1942,

Horváth Győző Ruszthy-Ruszték Károly: törvényjavaslattervezet a népiskolai terhek arányosításáról és a nem állami tanítók helyi illetményeinek korszerű kiszolgáltatásáról. Bp. 1938

Horváth győző: Iskola, község, állam. az elemi iskolák személyi terheinek igazságos elosztása és a tanítók sérelmeinek megszüntetése. (Kalocsa, 1931,

Horváth József: A nem állami iskolák és a nem állami tanítók jogviszonyai. Makó, 1937,

Horváth József: A nem állami tanítók választása, alkalmazása, véglegesítése, illetménye. Bp. (1943

Hóman Bálint: Közoktatási kérdések. előadás. Bp. 1937, Az országos nemzeti klub kiadványai 13.)

Hóman Bálint: Művelődéspolitikai. 1938, Magyar történelmi társ

Illyefalvi I. Lajos: A gyermek budapesten. Bp. 1935

Illyefalvi I. Lajos: A közoktatásügy Budapesten a világháborút megelőző években. Bp. (1935),

Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat. Kolozsvár, 1940, erdélyi tudományos füzetek 118.)

Imre Sándor: A neveléstudomány magyar feladatai. szeged, 1935, Ferenc József tudományegyetem barátainak egyesülete,

Ivánkóvits Kálmán: a testnevelési jog. Bp. 1928 (országos testnevelési tanács könyvtára 36.)

Jankovits Miklós: A fővárosi nevelés mai feladatai. Bp. 1940(budapesti tanítóegyesület könyvei 1.)

Jelentés a katolikus középiskolai főhatóság alatt álló fiú- és leánygimnáziumok 1939/1940. évi állapotáról és működéséről. Bp. 1940

Jelentés az 1933/36. költségvetési évben rendezett ipari továbbképző tanfolyamokról. (Bp. 1938), ipari tanfolyamok orsz. vezetősége.

Karácsony Sándor: A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja. Bp. 1939,

- Klebensberg Kunó: Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916-1926. Bp. 1927,
- Klebensberg Kúnó: Küzdelmek könyve. (Ujságcikkek.). Bp. (1929),
- Klebensberg Kunó: Neonacionalizmus. Ujságcikkek. Bp. (1928),
- Kornis Gyula : Magyarország közoktatásügye a világháboru óta. Bp. 1927.
- Kornis Gyula: Kultúra és nemzet. Tanulmányok. Bp. 1920,
- Kornis Gyula: A kultúra válsága. Bp. 1934
- Kornis Gyula: Kultúra és politika. Bp. 1928
- Kornis Gyula: Magyarország közoktatási szervezete. (jegyzet.) Bp. 1932,
- Kornis Gyula: Nemzeti megújulás. Bp. 1929,
- Kornis Gyula: Neveléstörténet és szellemtörténet, Bp. 1932, (értekezések a filozófia és társadalmi tudományok köréből IV. 4.)
- Kornis Gyula: Tudomány és nemzet. Bp. 1941
- Kornis Gyula: Kulturpolitikánk irányelvei. Bp. 1921, középisk. tanárok nemzeti szöv.
- Kovács Gábor: a közoktatás csődje. h. é. n. szabadsajtó
- Kósa Kálmán: Közoktatásügyi igazgatás és iskolafelügyelet. Bp. 1942, orsz. közoktatásügyi tanács.
- Könyvjegyzék a középiskolai tanári könyvtárak számára. szerk. az orsz. közoktatási tanács. Bp. 1929
- Középiskolai tanári zsebkönyv. 1936
- Laurentzy Vilmos: a polgári iskola reformja. Bp. 1936,
- Loczka Alajos: Iskola és élet a nevelés új útjain. Bp. 1935,
- Magyar pedagógiai lexikon. a magyar pedagógiai társaság megbízásából Fináczy Ernő és Kornis Gyula közreműködésével szerk. Kemény Ferenc. Bp.
- Magyar tanítók évkönyve. 1931-1937. szerk. Bene Lajos, Berwaldszky Kálmán. Bp.
- Magyarországi és kisebbségi magyar közművelődési egyesületek névsora. 2. bőv. kiad. 1Bp. (1943), magyar kulturális egyes. orsz. szöv.
- Marót Károly: Neveléstudomány és tudománynevelés. (Bp. 1936

Mártonffy Károly: a magyar közoktatásügyi közigazgatási jog vázlata. Bp. 1929

Magyar népoktatás. (A megismerés könyve.) Kiad. a m(agyar) kir(ályi) vallás- és közoktatásügyi minisztérium. Bp. 1928, Egyetemi ny.

Magyar tanítók albuma. Tanulmányok a nemzetnevelés jegyében folyó elemi népoktatás, a népiskolával kapcsolatos intézmények és a népművelés legfőbb kérdéseiről. Fel. szerk. Hefty György. Bp. 1938

Magyarország óvó- és oktatószemélyzetének statisztikája az 1934/5. tanévben. szerk. és kiad. a magyar királyi központi statisztikai hivatal. Bp. 1937

Miskolczy Kálmán: gyakorlati állampolgári és hazafias nevelés. Fekete imre: a modern gyermek. Miskolc, 1936,

Mitrovics Gyula: A neveléstudomány alapvonalai. Debrecen. Bp. 1933, csáthy ny. xii, 339, (1) 1. 24. cm.

Molnár János: polgári iskolai kis enciklopédia. szerk. --. Bp. 1930

Nagy László: A magyar közoktatás reformja. közrebocsátja Ballai Károly. Bp. 1934

Nagy Miklós: A tanárság társadalmi kérdései. Debrecen, 1939,

Nádujfalvy József: Agrárszocialista követelmények a népiskolai oktatásnál. Bp. 1940 az országos mezőgazdasági kamara kiadványa

Népiskolai előadó jelentése (tiszttatuli református egyházkerület közgyűléséhez). Debrecen, 1940

Népnevelési kérdések a szegedi tankerület iskolafelügyelőinek értekezletén. Közzéteszik Kisparti János. Szeged, 1937

Orel Géza: A felső kereskedelmi iskolák reformjához. Bp. 1926

Ozorai Frigyes: A reáliskola jövője. (h. é. ny. n.)

Padányi Viktor: Középoktatásunk kérdései. egy új magyar közoktatáspolitikai néhány alapvonala. (Bp.) 1941,

Papp Ferenc: Középiskolai reformok. Debrecen, 1927

Papp Gyula: Harmadik egyetemes tanügyi kongresszus kalauz. Bp. 1928

Parthenon. A klasszikus műveltség barátai egyesületének közleménye. Szerk. Fray Jenő. Bp. 1932

Philipp Kálmán: A magyar közoktatásügy egységesítése.

Polgári iskolai tanárok évkönyve. 1938-1939. szerk. Illyesfalvi Rákosi Zoltán, Mileji Salamon János, Krotofil Dezső, Szeged, (1938)

Ponesz Aranka: Pécs város középiskoláinak népessége 1900-tól 1935-ig. Pécs, 1936

Prohászka Lajos: Pedagógia mint kulturfilozófia. Bp. 1929,

Salamon János, Mileji: a polgári iskola trianon után a szétdarabolt hazában. Bp. (1943) (klny. polgári iskolai tanárok évkönyve.)

Simon Lajos - Papp Gyula: A harmadik egyetemes tanügyi kongresszus naplója 1928. szerk. - -.

Simon Lajos: a magyarországi néptanítók (nyolcadik) 8. egyetemes gyűlésének naplója 1923. szerk. - -. Bp. (1924), magyarorsz. tanítóegyes. orsz. szöv. 115 l. - 21 cm.

Steif Antal-Vezér István: a magyar tanítóság belföldi utazásai. Bp. 1940, magyar gazdaságkutató int. 24 l.

Stuhlmann Patrik: milyen legyen a szerzetes tanár? Bp. 1940,

Sugár Béla: tizedik egyetemes tanítógyűlés. (napló.) szerk. - -. Bp. 1941, m. tanítóegyesületek egyetemes szöv.

Szabó D. Béla: A katolikus tanító társadalmi tevékenysége. Budapest, 1928. kath. tanítóegyesületek orsz. szöv.

Szabó Dezső: A magyarjövő alapproblémái. 2.

Szandtner Pál: Az érettségizők számának és Pályaválasztásának fontosabb kultur- és szociálpolitikai tanulságai. Bp. 1933,

Tanítók tanácsadója. Berwaldlszky Kálmán, Moravitz Lajos közrem. szerk. Körösi Henrik.

Tájékoztató elemi iskoláink fejlesztéséről. 1925-1930. Bp.

Tettamanti Béla: a neveléstudomány két újabb magyar rendszere. Mitrovics Gyula és Weszely ödön rendező szempontjai. Szeged, 1936

Tettamanti Béla: Középiskoláink tanulmányi eredménye az 1932-33. évi értesítők alapján. - nevelésügyi tanulmányok. szerk. Imre Sándor. Szeged. 1934,

Tóth János: Tájékoztató a tanítóválasztások alkalmával követendő eljárásról. Törökszentmiklós, 1939, Hevesmegyei ref. egyházmege

Ungváry Iván János: A fasiszta nevelési eszmény és az új közoktatási törvény. Bp. 1940

Valentényi Gáspár: Tanárképzés és történelemtanítás

iskolafajunkban. Miskolc, 1930 klny. miskolci városi női felsőkereskedelmi iskola értesítőjéből.

Varga Jenő: A magyar néptanító hivatása. székfoglaló értekezés. Debrecen, 1919, Debreczen város és tiszántuli ref. egyh. ker. ny.

Vág Sándor: A zsidó középiskolák problémája. Karcag, 1941.

Vida Imre: A neveléstudomány történelembölcseleti vonatkozásai. Bp. 1928

Vincze Frigyes: A középfoku kereskedelmi iskolai típus kialakulása és kettős célkitűzése. Bp. (1931) klny. budapesti kereskedelmi akadémia 1930-31. évi értesítője.)

Waldapfel János: Közműveltség és nevelés. Bev. Imre Sándor. Bp. 1938

Wantsek Rezső: A 9. egyetemes tanítógyűlés naplója 1935. szerk. - -. Bp. 1935, m. tanítóegyesületek egyetemes szöv.

Weszely Ödön: A korszerű nevelés alapelvei. a neveléstudomány rendszere. Bp. 1935

Weszely Ödön: Bevezetés a neveléstudományba. a pedagógia alapvető kérdései. 2. kiad. Bp. 1933

Zentay Dezső: A munkanélküliség alakulása a szellemi pályák körében Budapesten. Bp. 1930

FELHASZNALT FOLYÓIRATOK JEGYZÉKE

A jegyzetapparátusban nem szerepel, hogy az alábbi folyóiratok vezércikkeit egy egy érdekcsoport véleményének megállapításához felhasználtam.

- Családi Kör
 Cselekvés Iskolája
 Egyetemi Élet
 Énekszó
 Evangélikus Népiskola
 Felsőoktatási Egyesület Közleményei
 Gyermekevédelem
 Iskola és egészség
 Iskola és élet
 Izraelita Tanügyi értesítő
 Katolikus Tanítónők és Tanárnők lapja
 Kereskedelmi Szakoktatás
 Kisdiednevelés
 Magyar Iparoktatás Tanárainak Közlönye
 Magyar Iparosnevelés
 Magyar Középiskola
 Magyar Lélek
 Magyar Művelődés
 Magyar Népiskola
 Magyar Paedagogia
 Magyar Tanítóképző
 Mezőgazdasági Népoktatás
 Nemzetnevelés
 Népoktatási Szemle
 Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület értesítője
 Pest Vármegyei Népművelés
 Pedagógiai Szeminárium
 Protestáns Tanügyi Szemle
 Rajzoktatás
 Tanítók Lapja
 Tanítók Szövetsége
 Testnevelés
- A VKM s a törvényhozás hivatalos megnyilatkozásairól:
 Hivatalos Közöny
 Néptanítók Lapja
 Képviselőházi Napló
 Felsőházi Napló
- Továbbá az oktatásügyi jellegű cikkek a következő folyóiratokból:
 Magyar Szemle
 Budapesti Szemle
 Századunk
 Szocializmus

A FELHASZNALT SZAKIRODALOM JEGYZÉKE

- A két világháború közötti Magyarországról. (Szerkesztette Lackó Miklós. Kossuth Könyvkiadó 1984.
- A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet. (Szerkesztette Pölöskei Ferenc, Ránki György.) Tankönyvkiadó 1981.
- A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825-1975. (Főszerkesztő Pach Zsigmond Páll) Akadémiai Kiadó 1975.
- A mezőgazdaság története. (Szerkesztette Gunst Péter, Lökös László.) Mezőgazdasági Kiadó 1982.
- A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből. 1919-1944. (Szerkesztette, válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Gergely Jenő.) Gondolat Kiadó 1984.
- Az 1929-1933. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon. (Szerkesztette Incze Miklós.) Akadémiai Kiadó 1955.
- Az 1944. év története (Szerkesztette Glatz Ferenc.) História évkönyv 1984. Budapest 1984.
- Agárdy-Gonda-Nagydiósi: Tanítók járandóságai. Egyetemi Nyomda Bp. 1946.
- Berend T. Iván: Válságos évtizedek. Gondolat Kiadó 1982.
- Berend T. Iván-Ránki György: A magyar gazdaság száz éve. Kossuth Könyvkiadó-Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1972.
- Berend T. Iván-Ránki György: Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában 1933-1944. Akadémiai Kiadó 1958.
- Berend T. Iván-Ránki György: Magyarország a fasiszta Németország "életterében" 1933-1939. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1960.
- Berend T. Iván-Szuhay Miklós: A tőkés gazdasági története Magyarországon 1848-1944. Kossuth Könyvkiadó-Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1978.
- Beszélgetések. (Szerkesztette Huszár Tibor.) Magvető Kiadó 1983.
- Bölgöny József: Magyarország kormányai 1848-1975. Akadémiai Kiadó 1978.
- BALLÉR Endre: Elmélet és gyakorlat egysége Nagy László munkásságában. Bp. 1970. Tankönyvk. 167 p.
/Pedagógiai közlemények 13/
Bibliogr. 153-166. p.
- Balogh Sándor: A bethleni konszolidáció és a magyar neonacionalizmus Történelmi Szemle 1962 3-4sz.
- Balogh Sándor: Klebelsberg és a magyar neonacionalizmus Valóság 1959 3.sz.
- BALOGH Sándor - SZABOLCS Ottó: Pedagógusok a két világháború között. 1910-1945. Bp. 1963. Egyet. Ny. 270, 2 p. 1 t.
(A Magyar Történelmi Társulat és a Hazafias Népfront könyvtára 6.)

BUZÁS László: Az "Új Iskola" pedagógiája. Bp. 1967. Tankönyvk. 218. p.
(Pedagógiai közlemények 7.)

Dr. Bene Lajos: A mérnökök szociális és gazdasági viszonyai
Budapesten.
Statisztikai Közlemények 71. kötet

Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a
tanácsrendszer létrejöttéig. Akadémiai Kiadó 1976.

Csizmadia Andor: Bürokrácia és közigazgatási reformok
Magyarországon.
Gondolat Kiadó, Bp. 1977.

DÉKAN Károly: Adalékok a Horthy-korszak középiskolaiban folyó
militarista nevelésről. Pedagógiai Szemle, 11. sz. 1010-1020. p.

DOLMANYOS István: A "Lex Apponyi." (Az 1907. évi iskolatörvények.) =
Századok, 1969. 3/4. sz. 484-535. p.

Az értelmiség válsága.
A Magyar Társadalomtudományi Társaság kiadása. 1931.

Erdei Ferenc: Futóhomok
Gondolat Kiadó, 1957.

Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások
Kossuth Kiadó Bp. 1978.

FARAGÓ László: fasiszta iskolapolitika kritikája.
=Embernevelés, 1945. 3/4. sz. 102-113. p.

FELKAI László: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége.
Bp. 1979. Akad. K. 322, 2 p. 5 t.
Bibliogr. 311-317. p.

FÖLDES Éva: A neveléstörténeti és művelődéstörténeti kutatás
szemléleti, módszertani összefüggései.
=Magyar Pedagógia, 1973. 1/2. sz. 98-105. p.

A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon, 1918-1945. Főszerk.
Vass Henrik. Kiad. az MSZMP KB Párttörténeti Intézete, Felsőoktatási
Pedagógiai Központ. Bp. 1978. Kossuth K. 397. 3 p.

Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon (1890-1950).
Kossuth Könyvkiadó 1977.

Glatz Ferenc: Történetíró és politika Akadémiai Kiadó 1980.

HEKSCH Agnes: Adatok a numerus clausus történetéhez.
=Pedagógiai Szemle, 1962. 7/8. sz. 613-619. p.

HEKSCH Agnes, S.: Imre Sándor művelődéspolitikai rendszere.
Bp. 1969. Tankönyvk. 299 p.
(Neveléstörténeti könyvtár.)
Bibliogr. 293-296. p.

HORVATH Márton: A népi demokrácia közoktatási rendszere.

HORVATH Márton: Új utak a neveléstörténet kutatásában.
=Köznevelés, 1982. 39. sz. 6-7. p.

Huszár Tibor: Az értelmiség fogalmának alakváltozásai. Valóság, 1974. 9 sz.

Huszár Tibor: Az értelmiség szociális jellemzői és fogalma.
Valóság, 1972. 2. sz.

Huszár Tibor: Értelmiség szociológiai írások Magyarországon.
1900-1945.
Kossuth Kiadó, Bp. 1981.

Hatvany Lajos: Urak, polgárok, parasztok.
Révai Könyvtár, e.n.

Hamvas József: Budapest székesfőváros iskolaügye 1920-1938-ig.
Statisztikai Közlemények, 91. kötet

Dr. Hoffmann Dezső: A magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten.

Hodó István: Népesedéspolitika és népességfejlődés Magyarországon a két világháború között. Akadémiai Kiadó 1970.

Horváth Márton: A népi demokrácia közoktatási rendszere 1945-1948.
Tankönyvkiadó 1975.

Illyefalvy I. Lajos: A közoktatás Budapesten a világháborút megelőző években.
Statisztikai Közlemények 71. kötet.

JAKI László: A tanoncifjúság szociális és egészségügyi viszonyai a Horthy-rendszerben.
=Iparitanulóképzés, 1959. 10. sz. 31. p.

JöBURU Magda: A kapitalista országok közoktatásügye 1918-tól napjainkig
Bp. 1964. Tankönyvk. 118 p.
(Egyetemes neveléstörténet 60-61.)
Bibliogr. 116-117. p.

JöBURU Magda: A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában. Bp. 1963. Tankönyvk. 159 p.
(Neveléstörténeti könyvtár.)
Bibliogr. a jegyzetekben.

JöBURU Magda: A köznevelés a Horthy-korszakban. (Alsó- és középfokú oktatás.) Bp. 1972. Kossuth K., Tankönyvk. 225, 3 p.
(Neveléstörténeti könyvtár.)

Juhász Gyula: Uralkodó eszmék Magyarországon 1939-1944. Kossuth Könyvkiadó 1983.

KEMÉNY Gábor: Schneller István öröksége.
=Embernevelés, 1948. 7/8. sz. 354-357. p.

KERTÉSZ Ödön: A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium első két évtizede...

1912-1932.

=Pedagógiai Szemle, 1960. 6. sz. 532-543. p.

Hozzászólások uo. 11. sz. 1036-1038p.

Kioltott fáklyák. Emlékezések a fehér terror pedagógus áldoztairól.
(Szerk. Bihari Mór, Bors András stb. Bp. 1963. Tankönyvk. 223 p.

KIRALY István: A magyar reakció iskolapolitikája.

=Társadalmi Szemle, 1946. 4 sz. 280-286. p.

KOCZKAS Gyula: Bajcsy-Zsilinszky Endre kulturpolitikája. I

Bp. 1946. Műegyetemi ny. 35. p. 1. t.

KÖTE Sándor: Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus és a dualizmus
korában. (1849-1918.) Bp. 1975. Tankönyvk. 306, 6 p.

(Egyetemes neveléstörténet 43-46.)

KÖTE Sándor: A magyar neveléstörténet összefoglaló feldolgozása.

= Magyar Tudomány, 1978. 10. sz. 741-750. p.

KÖTE Sándor: A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikai és pedagógiai
törekvései. Bp. 1979. Tankönyvk. 290, 2 p. Bibliogr. 279-287. p.

KRATOFIL Dezső: A nevelőtlárgyak módszere Nagy László Didaktikájában.
= Köznevelés, 1948. 19. sz. 465-471. p.

Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi

Magyarországon, Akadémia Kiadó, Bp. 1980.

Kónya István: Tanulmányok a kálvinizmusról. Akadémiai Kiadó 1975.

Kónya Sándor: Gömbös kísérlete a totális fasiszta diktatúra
megteremtésére. Akadémiai Kiadó 1968.

Könyvnap, könyvhét, ünnepi könyvhét 1929-1979. (Szerkesztette Fülöp
Géz.) Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése. Budapest 1979.

Lackó Miklós: Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935-1944. Kossuth
Könyvkiadó 1966.

Lackó Miklós: Válságok-választások. Gondolat Kiadó 1975.

L. Nagy Zsuzsa: A budapesti liberális ellenzék 1919-1944. Akadémiai
Kiadó 1972.

L. Nagy Zsuzsa: Bethlen liberális ellenzéke. (A liberális polgári pártok
1919-1931.) Akadémiai Kiadó 1980.

LADANYI Andor: Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben.
(1919-1921.) Bp. 1979. Akad. K. 234 p.

(Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 88.)

A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában.
Szerk. Ravasz János. Bp. 1960. Tankönyvk. 266, 2 p. 10 t.

(Neveléstörténeti könyvtár.)

Bibliogr. 197-262. p.

Magyar neveléstörténeti tanulmányok. (Szerk. Felkai László.) Bp. 1959.
Tankönyvk. 259 p.

(Neveléstörténeti könyvtár.)

MÉSZAROS István: Cserkészzet és pedagógia.
=Pedagógiai Szemle, 1984. 7/8. sz. 722-732. p.
Bibliogr. 732. p.

MÉSZAROS István: Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között
Bp. 1981. Akad. K. 671 p.

MEZEI Gyula: A magyar közoktatásirányítás (különösen az
iskolafelügyelet) fejlődésének történeti áttekintése.
Bp. 1979. ELTE. 2 , 135 p.

A munkára nevelés hazai történetéből. A Magyar Tudományos Akadémia
Neveléstörténeti Albizottságának gyűjteménye.
(Szerk. Jausz Béla, Faludi Szilárd, Zibolen Endre.) Bp. 1965. Akad. K
559 p.

A budapesti orvosok szociális és gazdasági viszonyai
Statisztikai Közlemények. 65. kötet.
Írta: Dr. Melly József

Makkai János: Urambátyám országa.

Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Kiadó Bp. e.n. ó. A Horthy-rendszer

Makkai János: Szép közélet.

Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Kiadó Bp. e.n. diákok ellen a Magyar

Magyarország története 1890-1918. 7. kötet. (Főszerkesztő Hanák Péter.
Szerkesztő Mucsi Ferenc.) Akadémiai Kiadó 1978.

Magyarország története 1918-1919., 1919-1945. 8. kötet. (Főszerkesztő
Ránki György. Szerkesztők Hajdu Tibor, Tilkovszky Loránt.) Akadémiai
Kiadó 1976.

Magyarország történeti kronológiája. III. 1848-1944. 1893-tól.
(Főszerkesztő Benda Kálmán.) Akadémiai Kiadó 1982.

Márkus László: A Károlyi Gyula-kormány bel- és külpolitikája. Akadémia
Kiadó 1968.

Németh László: Az értelmiség hivatása.
Magyar Élet Kiadás, e.n.

Németh László: A medve utcai polgár
Magyar Élet Kiadás, 1943.

Neveléstörténet és szocialista pedagógia. (Nemzetközi Neveléstörténeti
Munkaértekezlet. Budapest, 1968. máj. 13-14.) Bp. 1969. Athenaeum ny.
275 p.
(Magyar Pedagógiai Társasági kiadványai 2.)

Neveléstörténeti tanulmányok. (Szerk. Köte Sándor.) Bp. 1970. (1971.)
447 p. 16 t.
(A Magyar Pedagógiai Társaság kiadványai 7.)

Nevelésügyi kongresszusok Magyarországon 1848-1948. Szerk. Felkai
László. (1-2.) Bp. 1971. 2 db. Soksz.
(A Magyar Pedagógiai Társaság kiadványai 8-9.)

Nyolcvan 80 éves a középfoku iparoktatás. 1879/80-1959/60. (Szerk.

Szakmáry László.) Bp. 1962. Tankönyvk. 285 p.

Pándi Ilona: A haladó magyar értelmiség utja 1848-1948. Kossuth Kiadó, Bp. 1977.

Pintér István: A Szociáldemokrata Párt története 1933-1944. Kossuth Könyvkiadó 1980.

Pölöskei Ferenc: Horthy Miklós és hatalmi rendszere (1919-1922). Kossuth Könyvkiadó 1977.

Pritz Pál: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932-1936. Akadémiai Kiadó 1982.

Póór József: Századunk és a protestantizmus. Kossuth Könyvkiadó 1980.

Ránki György: Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemoniáért (1919-1939). Magvető Könyvkiadó 1981.

Ránki György: Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok. Magvető Könyvkiadó 1983.

Romsics Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer tíz éve. Gondolat Kiadó 1982.

SIMON Gyula: Fegyelmi eljárások pedagógusok és diákok ellen a Magyar Tanácsköztársaság bukása után.

= Pedagógiai Szemle, 1959. 3. sz. 286-295. p.

Bibliogr. a lapok alján.

SIMON Gyula: A Horthy-rendszer iskolai fegyelmeről.

= Pedagógiai Szemle, 1984. 3. sz. 226-238. p.

Bibliogr. a lapok alján.

SIMON Gyula: Középiskolai reformjaink néhány kérdése 1883-tól.

= Pedagógiai Szemle, 1963. 2. sz. 150-159. p.

SIMON Gyula: A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története Magyarországon. Bp. 1979. Tankönyvk. 289, 3 p.

SIMON Gyula - SZARKA József: A magyar népi demokrácia nevelésügyének története. Rövid áttekintés. Bp. 1965. Tankönyvk. 195 p., 9 t. (Egyetemes neveléstörténet 69-70.)

SZABOLCS Ottó: A Klebelsberg-féle iskolapolitika osztályjellegének kérdéséhez.

=Pedagógiai Szemle, 1962. 1. sz. 51-58. p.

SZABOLCS Ottó: Pedagógusüldözések a Tanácsköztársaság bukása után.

= Pedagógiai Szemle, 1959. 3. sz. 296-306. p.

Szabolcs Ottó: A pedagógusok élete az első világháború előtti félszázadban.

Pedagógiai Szemle, 1968. 9.sz.

Szabolcs Ottó: A magyarországi modern pedagógusvilág kialakulása.

Pedagógiai Szemle, 1967. 3.sz.

Somlai Péter: Hivatali szervezet és intenzív iparosítás.

Dobos György: A debreceni iparoktatás története a XIX-XX. században (1977.)

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen történelemből megvédett egyetemi doktori disszertáció

Simon Endre: Az iparoktatás története Szombathelyen. 181 l.

A Szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán történelemből elfogadott doktori

Sulyán János: Klebelsberg Kunó művelődéspolitikája. 166 l.

A Szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán történelemből elfogadott doktori értekezés

Nagy István: Zala megyei pedagógusok a két világháború között. 115 l.

A Szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán történelemből elfogadott doktori értekezés

C. Wright Milles: Az uralkodó elit.

Gondolat Kiadó, Bp. 1972.

Féja Géza: A viharsarok.

Athenaeum, Bp. e.n.

Balázs Béla: A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében.

Kossuth Kiadó, Bp. 1958.

Berzeviczy Albert: A gentryről.

Bp. 1905. e.n.

Brentovszky Ede: Magánalkalmazottak szerepe a termelésben és a társadalomban.

Bp. 1934. (k.n.)

Buday Dezső: Magyarország honorációs osztályai.

Eggenberger, Bp. 1916.

Choncha Győző: A gentryről.

Budapesti Szemle, 1910.

Csákvári Hugó: A tisztségviselő mozgalom története.

Bp. 1908 (k.n.)

Dausz Gyula: A székesfővárosi oktatók fizetése.

1873-1933, Bp. 1934. (k.n.)

Éles Gyula: A polgár

Bp. 1905, (k.n.)

Erdei Ferenc: A magyar értelmiség útja.

Szakra Kiadó (1945 ?)

Farkas ? : Az uri rend.

Eggenberg, Bp. 1912.

Gidófalvi István: A hivatalnok.

Bp. 1907. k.n.

Hanák Péter: Vázlatok a századelő társadalmához.

Történelmi Szemle, 1962, 2. sz.

Sávolý Lajos: Felelősség a közzolgálatban.
Egri Nyomda, 1934

Szabó Zoltán: Magyarság és középosztály
Kelet Népe, 1939.

Szutner Pál: A magyar főiskolai ifjúság válsága.
Szegedi Városi Nyomda, 1926

Szekfü Gyula bírálata a középosztályról
Századok, 1937. 1. sz.

Szabó Zoltán: Magyarság és középosztály
Kelet Népe, Bp. 1939 április

Szabolcs Ottó: Pedagógus E-listások Magyarországon az
ellenforradalmi rendszer éveiben.
Pedagógiai Szemle, 1960. 7-8. sz.

Szellemi munkások helyzete,
Athenaeum, Bp. 1923.

Szellemi munkások összeírása. 1928.
Athenaeum, Bp. 1930.

Vardy, Stephen Béla: Modern Hungarian Historiography New York Grildford
1976

Vita Magyarország kapitalizm,uskori fejlődéséről Akadémiai Kiadó Bp 1976

Vörös Károly:Polgári középrétegek MAgyarországon a dualizmus korában -
kézirat

Lackó Miklós:Korszellem és tudomány Bp 1988

A korszerű közzolgálat utja 1-6.k. 1936-1940

Tökéczki László: A Bethlen kormány közoktatáspolitikai koncepciója Bp
1986- kandidátusi disszertáció

Szabolcs Ottó- Simon Gyula. A neveléstörténet a két világháború között
Magyarországon - Kézirat Neveléstörténeti Kutatócsoport

Glatz Ferenc:Nemzeti kultúra- kulturált nemzet Bp 1989

Szabó Miklós:Politikai kultúra Magyarországon 1896-1986 Bp 1990

Lengyel György:irányított gazdaság és tervgazdaság Medvetánc 1981/1

Vargyai Gyula: A hadsereg politikai funkciói Magyarországon
a harmincas években Bp 1983

Gergely Ferenc-Kiss György : Horthy leventéi Bp 1976

Földes éva- Kun László- Kutassi László: A magyar testnevelés
és sport története Bp 1982

Magyar művészet 1919-1945 -Szerk Kontha Sándor Bp 1985

Hermann János: A szellemi pályák munkanélkülisége,
Szociális Front Kiadó, 1936.

A köztisztviselő probléma.
Nyugat Kiadó, 1917.

Inóczy György: A középrétegek útja a társadalomban.
Népszava Kiadó, Bp. e.n.

Kállai Gyula: Értelmiség és demokrácia.
Szikra Kiadó, 1945.

Kampics János: A tisztviselő kérdés
Bp. 1902. kn.

Kornis Gyula: Mi a középosztály
Egyetemi Nyomda, 1926.

Kornis Gyula: A szellemi munka válsága.
Bp. 1931. k.n.

Kovács Aladár: Értelmiségiek nemzeti jellegének biztosítása.
H.u.c.n.k.n.

Kürthy Sándor: Merre
Székely Nyomda, Bp. 1937.

Laky Dezső: Az értelmiség válságának gazdasági és társadalmi
háttéré.

Macartnay C.A.: A mai Magyarország
Révai Nyomda Bp. e.n.

A magyar értelmiség válsága.
Bp. 1931. k.n.

Márkus Jenő: Az intelligencia lelkipondozása.
Debrecen, 1942. k.n.

Kikecz Károly: A nemzeti egység pénzügyi korrajza és a magyar
középosztály.
Bp. 1935. k.n.

Molnár Olga: Munkanélküliség a szellemi pályákon alkalmazott nők
körében.
Statisztikai Közlemények, 88. kötet.

Móna Miklós: Budapest, társadalom rajza
Kossuth Kiadó, 1935.

Novák Károly: Találkozásom a történelemmel.
Kossuth Kiadó, 1937.

Paikert Géza: Az "állástalan diplomások" elhelyezkedési akciója.
Athenaeum, Bp. 1935.

Sávoly Lajos: Miért jutott koldusbotra a magyar középosztály?
H.n.e.n.k.n.

Akadémia Kiadó, Bp. 1977.

Szabolcs Ottó: Köztisztviselők az ellenforradalmi rendszer társad. bázisában.

Akadémiai Kiadó, Bp. 1965.

Szabolcs Ottó: Munkanélküli diplomások a Horthy rendszerben.
Kossuth Kiadó, Bp. 1977.

Szabolcs Ottó: Adalékok az egyetemi ifjuság fehér terror alatti helyzetének a történetéből. A Pécsi Ped. Főiskola évkönyve. 1959-

Dr. Szecska Károly: A közalkalmazottak mozgalmának története Heves megyében. 1918-1971

Közalk. Szakszerv. Kiadója, Eger, 1978.

Szárszó.

A Magyar Élet kiadása. Bp. 1943.

Sebestyén Sándor: A Barta Miklós társaság 1925-1933.

Kossuth Kiadó, Bp. 1981.

Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság.

Cserépfalvi Kiadó, e.n.,

SZARKA József: A polgári pedagógia főbb áramlatai a XX. században. 1973. Tankönyvk. 112, 4 p.

(Egyetemes neveléstörténet 49-50.)

Bibliogr. 97-98. p.

Száz éves a kötelező népoktatás. (Tanulmányok.) (Szerk. Arató Ferenc.) Bp. 1968. Tankönyvk. 243 p. illusztr.

Bibliogr. a tanulmányok végén.

Száz éves a középiskolai alaptörvény. Zibolen Endre: A gimnázium tanterve a szabadságharctól a kiegyezésig. - Felkai László: Az 1868. középiskolai törvény létrejötte és jelentősége. - Köte Sándor: A középiskola reformja a forradalmak idején. - Simon Gyula: Középiskola reformok a két világháború között (1924., 1934.) - Szabolcs Ottó: középiskola szerepe és szerepváltozása a két világháború között. - Horváth Márton: Fordulópontok a középiskola szerepének értelmezésében (1945-1972.) - Szabolcsi Miklós: Töredékes gondolatok a középfok antinómiáiról.

=Pedagógiai Szemle, 1984. 5. sz. 427-463. p.

Bibliogr. a lapok alján.

Salamon Kondrád: A Márciusi Front. Akadémiai Kiadó 1980.

Sipos Péter: Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja. Akadémiai Kiadó 1970.

Szabolcs Ottó: Köztisztviselők az ellenforradalmi rendszer társad. bázisában (1920-1926). Akadémiai Kiadó 1965.

Szakács Kálmán: Kaszáskeresztsek. Kossuth Könyvkiadó 1963.

Szakács Kálmán: Mezőgazdasági munkás-érdekképviselő 1896-1944. Társad. Kiadó 1981.

Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete. Dokumentumok.

(Főszerkesztő Pintér István.) Kossuth Könyvkiadó 1983.

Szekfü Gyula: Forradalom után. (Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Glatz Ferenc.) Gondolat Kiadó 1983.

Szuhay Miklós: Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években. Akadémiai Kiadó 1962.

Tanulmányok a magyarországi szakszervezeti mozgalom történetéből. (Szerkesztette Kabos Ernő.) Táncsics Könyvkiadó 1969.

Tilkovszky Loránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon. 1938-1941. Akadémiai Kiadó 1967.

Tilkovszky Loránt: Ez volt a Volksbund. Kossuth Könyvkiadó 1978.

Történetelméleti és módszertani tanulmányok. (Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Glatz Ferenc.) Gondolat Kiadó 1977.

A tanítóképzés évfordulói. 200 éves a győri tanítóképzés, 150 éves a magyar nyelvű tanítóképzés, 20 éves a felsőfoku tanítóképzés. Szerk. Baráz Miklósné.) Bp. 1978. 157 p.
(Az Oktatási Minisztérium tudományegyetemi és tanárképző főiskolai főosztályának kiadványa.)

Tantárgytörténeti tanulmányok. 1. (Kiad. a Pedagógiai Tudományos Intézet. Szerk. bev. Faludi Szilárd. Bp. Bibliogr. a tanulmányok végén.

Tanulmányok a magyar nevelés történetéből. 1849-1944. Szerk. Ravasz János. Bp. 1957. Tankönyvk. 323 p.

Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII-XX. századi történetéből. Szerk. Mészáros István. Bp. 1980, kad. K. 315 p.

Tóth Pál Péter: Az egyetemi hallgatók mozgalmi Debrecenben. 1933-1936.
Századok, 1981. 6. sz.

Dr. Thiring Gusztáv: Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben.
Statisztikai Közlemények 70/1,2,3 kötet.

VAG Ottó: A neveléstörténet néhány elméleti kérdése. Bp. 1969.
Tankönyvk. 64 p.
(Pedagógiai közlemények 11.)

Változó iskola. Szerk. Balogh László. (Kiad. a Magyar Pedagógiai Társaság. Bp. 1979. 00K 380 p.

Dr. Zentay Dezső: A munkanélküliség alakulása a szellemi pályák körében Budapesten.
Statisztikai Közlemények, 60. kötete

Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon. (Sajtó alá rendezte Hanák Péter.) Gondolat Kiadó 1984.